વિષ્ણુસહસ્રનામ

(આધુનિક વિવરણ સાથે)

[ભાગ : ૨]

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

વિષ્ણુસહસ્રનામ

(આધુનિક વિવરણ સાથે)

(ભાગ: 2)

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

ગુર્જર સાહિત્ય ભવન

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-380001

VISHNU-SAHASRANAMA: 2
by Swami Sachchidanand

Published by Gurjar Prakashan,
Ahmedabad: 380 006 (India)

© Swami Sachchidanand

First Published: 2013
This ePub edition: 2015

ISBN: 978-93-5175-078-9

GURJAR PRAKASHAN
Website: www.gurjar.biz
e-mail: goorjar@yahoo.com

eBook by

www.e-Shabda.com

ૐ વિશ્વં વિષ્ણુર્વષટ્કારો ભૂતભવ્યભવત્ પ્રભુઃ ।
ભૂતકૃદ્ ભૂર્તભૃદ્ભાવો ભૂતાત્મા ભૂતભાવનઃ ॥ 1 ॥

ભૂમિકા

ભગવાને 'વિષ્ણુસહસ્રનામ'નો બીજો ભાગ પૂરો કરાવ્યો તેનો મને અત્યંત આનંદ છે. આ ગ્રંથ લખવો મને ઘણો કઠિન અને કષ્ટરૂપ લાગ્યો, કારણ કે હજાર નામમાં કેટલાંક એવાં નામો પણ આવ્યાં જેને પૂરેપૂરો ન્યાય આપવો મારા માટે બહુ કઠિન હતું. જ્યારે પણ ગૂંચવાડો થયો મેં ભગવાનને યાદ કર્યા અને ભગવાને મને સ્પષ્ટતા અને સરળતા કરી આપી.

આ ગ્રંથ ઉપર અનેક ટીકાઓ અને વિવરણો થયાં છે. પણ મને તે સંતોષપ્રદ ન લાગ્યાં. મારે વર્તમાન સંદર્ભમાં નામની વ્યાખ્યા જોઈતી હતી. જે ક્યાંય ન મળી. કદાચ મારો દોષ હશે! જે હોય તે.

ધર્મને સમજવાનાં જેટલાં કારણો છે તેમાં શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ એક કારણ છે. શાસ્ત્રને સમજ્યા વિના ધર્મને સમજી શકાય નહીં. શાસ્ત્ર સનાતન હોય છે. રોજરોજ શાસ્ત્રો રચાય નહીં, પણ તેનાં ભાષ્યો અને ટીકાઓ સનાતન નથી હોતાં, તે આધુનિક હોવાં જોઈએ. આધુનિક હોય તો જ આધુનિક પ્રશ્નોના ઉકેલ આપી શકે. જે શાસ્ત્ર પ્રશ્નોના સચોટ ઉકેલ આપે તે જ જીવિત રહી શકે. જે પ્રસ્તુત જ ન હોય તે સોનેમઢ્યું શાસ્ત્ર હોય તોપણ માત્ર શોભાનો ગાંઠિયો જ થઈ જાય. તેથી આધુનિકતાની ઉપેક્ષા કરી શકાય નહીં.

આ ગ્રંથમાં આવેલાં ભગવાનનાં હજાર નામમાંનું એકેએક નામ પ્રસ્તુત અને પ્રેરણાદાયી છેઃ પણ તેની પ્રસ્તુત ટીકા લખવામાં આવે તો. મેં એવો પ્રયત્ન કર્યો છે.

જે ધર્મમાં હજારો ભક્તો રોજ વિષ્ણુસહસ્રનામનો નિત્યપાઠ કરતા હોય છે, તે તેના એક પણ નામમાંથી પ્રેરણા કેમ લેતા નહીં હોય? પોપટરટની માફક અપેક્ષા પૂરી કરવા કોઈ ચમત્કાર સર્જાય તે હેતુથી પાઠ કરનારાની કમી નથી. આ નામનો શો અર્થ છે કે શી પ્રેરણા છે તેની સાથે જાણે કશી લેવાદેવા જ નથી હોતી. આને દુર્ભાગ્યપૂર્ણ ધાર્મિકતા કહેવાય. આખો ગ્રંથ અને બધાં નામ પ્રેરણાથી છલકતાં હોય છતાં એક છાંટો પણ પોતાના ઉપર ન પડવા દેવો તે દુર્ભાગ્ય નહીં તો બીજું શું?

હિંદુ પ્રજા ફરી પાછી ઋષિયુગમાં પાછી ફરે અને કાલ્પનિક આદર્શોની ગુમરાહીથી મુક્ત થાય તો જ તેનું ભવિષ્ય સુરક્ષિત થાય તેવું સ્પષ્ટ દેખાય છે.

એક તરફ અહિંસાવાદીઓને વાદનો નશો ચઢ્યો છે. જેણે પૂરી પ્રજાને શસ્ત્રત્યાગી અને વીરતાત્યાગી બનાવવામાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવી છે. આ હજાર નામમાં એક પણ અહિંસાવાદી નામ જોવા મળ્યું નથી.

બીજી તરફ પત્નીત્યાગ, સંસારત્યાગ કે કર્તવ્યત્યાગની પ્રેરણા આપતું પણ કોઈ નામ દેખાયું નથી. છતાં આવાં બધાં ટોળાં કેમ ઊભરાય છે? કાંઈ સમજાતું નથી. ઘોર નિરાશા જ પેદા થાય છે.

મોટા ભાગનાં નામ કર્તવ્યબોધી, વીરતાબોધી, અને વાસ્તવિકતાબોધી જણાયાં છે. મેં તેમને વર્તમાન સંદર્ભમાં આધુનિક વિવરણથી વધુ પુષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

આશા છે આ વિવરણ નિત્ય પાઠ કરનારા ભક્તોને તથા રાષ્ટ્રીય ચેતનાની ચિંતા કરનારાઓ માટે ઉપયોગી થશે. આમાં કાંઈ ક્ષતિ કે ભૂલ રહી ગઈ હોય તે મારી છે. મારું જ્ઞાન બહુ સીમિત છે તેનો હું સ્વીકાર કરું છું તેથી વાચકો મને ક્ષમા કરશે.

પ્રો. ચિમનલાલ ત્રિવેદી તથા પ્રો. પ્રફુલ્લ મહેતાનો જેટલો આભાર માનું તેટલો થોડો કહેવાય. ગૂર્જર પ્રકાશનવાળા શ્રી મનુભાઈ શાહનો પણ આભાર માનવો જ રહ્યો.

વ્યાપક પ્રચાર માટે હજારો પ્રતો છપાવીને નિઃશુલ્ક વિતરણ કરનારા દાતાઓનો પણ ખૂબ-ખૂબ આભાર માનું છું.

પ્રારંભમાં જ લખ્યું તેમ પરમેશ્વરની પ્રેરણાથી જ આ લખી શકાયું છે. મારી ઔકાત કશી જ નથી. તેથી તેનો તો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો કહેવાય.

બસ એક જ ઇચ્છા છેઃ પ્રભુ હિંદુ પ્રજાનું તેનાં મૂળ શાસ્ત્રોની પ્રેરણા પ્રમાણે જીવનધોરણ સુધારે, બળવાન બને, વીર બને અને ભવિષ્ય સુધારે. એવી પ્રેરણા અને શક્તિ આપે.

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ
તા. 13-7-13
કોબા આશ્રમ

દંતાલી આશ્રમ
પેટલાદ – દંતાલી
જિ. આણંદ, ગુજરાત
388450
ફોન નં. 02693-252480

મારાં પ્રવચનો તથા પુસ્તકોને સાંભળવાં હોય તો નીચેની વેબસાઈટનો ઉપયોગ કરો.

Swami Sacchidanand

Dantali – Petlad, Dist. Anand, Gujarat, India-388450

Phone: 02697 252480 www.sachchidanandji.org

વિષ્ણુસહસ્રનામ

(આધુનિક વિવરણ સાથે)

(ભાગ: 2)

*

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

શ્લોકઃ 54
નામઃ 503થી 512

સોમપોઽમૃતપઃ સોમઃ પુરુજિત્ પુરુસત્તમઃ ।

વિનયો જયઃ સત્યસન્ધો દાશાર્હઃ સાત્વતાં પતિઃ ॥ 54 ॥[1]

[1] 'વિષ્ણુસહસ્રનામ' વિભાગ-1ના અનુસંધાનમાં વિભાગ-2 શ્લોક 54થી શરૂ.

503. સોમપઃ

504. અમૃતપઃ

505. સોમઃ

506. પુરુજિત્

507. પુરુસત્તમઃ

508. વિનયઃ

509. જયઃ

510. સત્યસન્ધઃ

511. દાશાર્હઃ

512. સાત્વતાં પતિઃ

આ શ્લોકમાં દશ નામ આપ્યાં છે.

503. સોમપઃ

સોમરસ પીનારા.

પ્રાચીનકાળથી માનવજાતિ કોઈ ને કોઈ પ્રકારની નશો ચઢાવનારી વસ્તુનું સેવન કરતી રહી છે. માણસને મસ્તી ગમે છે. જેના જીવનમાં સહજ મસ્તી નથી હોતી તે ડિપ્રેશનમાં અથવા ટેન્શનમાં જીવન જીવતા હોય છે. આવું જીવન હતાશા-નિરાશામાંથી પેદા થતું હોય છે. મોટી મહત્ત્વાકાંક્ષા અને મોટી જવાબદારીઓથી ભરેલું જીવન પ્રેશર ઊભું કરે છે. વારંવારની નિષ્ફળતાથી નિરાશા અને ડિપ્રેશન વધી જાય છે. તેનાથી છૂટવા માટે કોઈ ઉપાય ન રહેતાં લોકો નશા તરફ વળી જાય છે. નશો બે પ્રકારનો હોય છેઃ 1. કુદરતી વનસ્પતિઓ વગેરેના સેવનથી, જેમ કે ભાંગ-ચરસ-તમાકુ, વગેરે. 2. પ્રક્રિયા દ્વારા તૈયાર કરેલી વસ્તુથી, જેમ કે દારૂ-બિયર, વગેરે. પ્રથમ પ્રકારનો વધુ પ્રચાર ભારતમાં – ખાસ કરીને હિમાલયના ઠંડા પ્રદેશોમાં હતો. લોકો ભાંગ-ચરસ-અફીણ-ગાંજો, વગેરેનું સેવન કરતા. આમ કરવાથી થોડા સમય માટે દુઃખ ભુલાઈ જતું, એક પ્રકારની મસ્તી છવાઈ જતી. આ વસ્તુની ખાસિયત એવી હતી કે એક વાર સેવન કર્યા પછી તેનો ચસકો લાગતો. પછી બંધન થઈ જાય. તેના વિના રહી શકાય નહીં. આદત પડી જાય. તેથી તેને વ્યસન કહેવાય છે. વ્યસન એટલે દુઃખ-બંધન. વ્યસની માણસ લગભગ બરબાદ થઈ જતો હોય છે.

પ્રત્યેક નશો ચઢાવનારી વસ્તુનું પરિણામ જુદું-જુદું હોય છે. જેમ કે ગાંજો પીનારાની કામવાસના ઓછી થઈ જાય. લાંબા ગાળે તે મર્દાનગી વિનાનો થઈ જાય. વારંવાર દમ લગાવતા રહેવાથી શરીર સુકાઈ જાય. ખોરાક ઓછો થઈ જાય. તો બીજી તરફ ભાંગનું સેવન

કરનારાનો ખોરાક વધી જાય.

પ્રક્રિયા કરીને દારૂ, વગેરે નશાની વસ્તુઓ બનતી. વાલ્મીકિ રામાયણમાં દારૂના એટલા બધા પ્રકાર બતાવ્યા છે કે કદાચ આજની ફાઈવસ્ટાર હોટલોમાંય આજે નહીં મળતા હોય.

આમ, આવી બધી અનેક પ્રકારની વસ્તુઓનું સેવન કરનારી પ્રજા હલકી અને તુચ્છ હશે તેવું માની લેવાની જરૂર નથી. લગભગ પ્રત્યેક સમયમાં પ્રજાની મુખ્ય ધારા આવાં અનેક દૂષણોથી ગ્રસ્ત હોય છે. આ ધારાથી ઉપર ઊઠીને જીવન જીવનારી એક ધારા હોય છે, જેને વાણિયા-બ્રાહ્મણ-શાહુકારોની ધારા માનવામાં આવે છે. આ લોકો આદર્શ જીવન જીવતા હોય છે. તેઓ મોટા ભાગે નિર્વ્યસની હોવાથી પ્રજા ઉપર પૂજ્યતાની છાપ પાડતા રહે છે.

બહુ પ્રાચીનકાળમાં, જેને આપણે આર્યકાળ કહીએ છીએ ત્યારે આર્યો સોમવલ્લી નામની વેલી – ઔષધિનું સેવન કરતા, જે સાત્ત્વિક મસ્તી પેદા કરતી હશે. ઋષિમુનિઓ પણ તેનું સેવન કરતા તેથી મસ્તી સાથે એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થતી હશે, જેના પરિણામે ગૂઢ ચિંતન-મનન થઈ શકતું હશે. હવે તો આ સોમવલ્લી નષ્ટ થઈ ગઈ છે અથવા ઓળખાતી નથી. પણ પાકિસ્તાનના તક્ષશિલાવાળા પ્રદેશમાં આજે પણ એક મુસલમાન સોમવલ્લીનો રસ પિવડાવવાની દુકાન ચલાવે છે. એ યાદ રહે કે આ સાત્ત્વિક નશો – મસ્તી કરાવનારી વેલી હશે, તેથી આદર્શ પુરુષો પણ પીતા હતા, જેમ આજે મોટા પ્રમાણમાં ચા પીએ છે તેમ.

જીવનને સ્વસ્થ, આરોગ્યમય અને આનંદમય બનાવવામાં નિર્દોષ ઔષધિઓ પણ ભાગ ભજવી શકે છે તેથી ભગવાનને 'સોમપઃ' કહેવાયા છે.

504. અમૃતપઃ

અમૃત પીનારા.

અમૃત એટલે શું? ઘણા લોકો કોઈ પ્રવાહીવિશેષને અમૃત માને છે, જે સમુદ્રમંથન કરતાં નીકળ્યું હતું. પછી દેવો અને દૈત્યો વચ્ચે અમૃત મેળવવા માટે કલહ થયો. દૈત્યોને ભ્રમમાં નાખીને ભગવાન વિષ્ણુએ અમૃત દેવોને પિવડાવી દીધું જેથી તેઓ અમર થઈ ગયા. આવી પૌરાણિક કથા છે. કથા તો રૂપકાત્મક છે.

મારી દૃષ્ટિએ શુદ્ધ પ્રેમ એ જ સંસારનું અમૃત છે. જેને શુદ્ધ પ્રેમ મળ્યો તેને અમૃત મળ્યું. તેમને સ્વર્ગમાં કે મોક્ષમાં જવાની જરૂર નથી. તેમના માટે અહીં જ સ્વર્ગ અને અહીં જ મોક્ષ છે.

શુદ્ધ પ્રેમ એટલે શું? સ્વાર્થ અને અપેક્ષાઓ વિનાનો નિર્મળ ભાવનાત્મક સંબંધ એ શુદ્ધ પ્રેમ કહેવાય.

સંસારના બધા સંબંધો લગભગ સ્વાર્થ અને અપેક્ષાઓવાળા જ હોય છે, જે લાંબો સમય ટકતા નથી અને અંતે તૂટી જતા હોય છે, તૂટેલો સંબંધ ઝેર બની જતો હોય છે, જે જેમ-જેમ દિવસો વીતે તેમ પ્રજળીને પૂરા જીવનમાં ફેલાઈ જતું હોય છે.

સ્વાર્થ અને અપેક્ષા રહિતનો સંબંધ જ શુદ્ધ પ્રેમભર્યો સંબંધ હોય છે. તેટલું જ માત્ર પર્યાપ્ત નથી હોતું. તેમાં મર્યાદા હોવી પણ જરૂરી છે. નિઃસ્વાર્થ અને નિરપેક્ષ સંબંધ હોય પણ મર્યાદા ન હોય તો કોઈ વાર તાર તૂટી શકે છે. મર્યાદા પણ જરૂરી છે.

મર્યાદા વિવેકથી અને વિનયથી આવતી હોય છે. વિવેક બધા સદ્‌ગુણોનો બાપ છે. વિવેક વિનાના સદ્‌ગુણો પણ કોઈ વાર અનર્થ કરાવી શકતા હોય છે, તેથી મર્યાદા સહિત નિઃસ્વાર્થ અને નિરપેક્ષ ગુણો હોવા જરૂરી છે.

શુદ્ધ પ્રેમ જ અમૃત છે. જેને મળ્યો તે અમર થઈ ગયો - ભલે તે થોડું જીવ્યો હોય. ભગવાન આવા શુદ્ધ પ્રેમને સ્વીકારનારા છે તેથી 'અમૃતપઃ' કહેવાય છે.

505. સોમઃ

ચંદ્ર જેવા.

ભગવાન સૂર્ય જેવા તેજસ્વી અને ચંદ્ર જેવા શીતળ છે. તેજસ્વિતા વિનાનું શીતળપણું ઢીલું મનાય છે. દુષ્ટો અને અન્યાય પ્રત્યે જે આગ જેવું તેજસ્વી અને તપાવનારું રૂપ બતાવી શકે તે જ ભક્તો અને સજ્જનો પ્રત્યે ચંદ્ર જેવું શીતળ રૂપ બતાવે તો ધન્ય-ધન્ય થઈ જવાય. ભગવાન આવા છે.

ચંદ્ર માત્ર શીતળતા આપનાર જ નથી, તે રસરાજ પણ છે. તેના દ્વારા ઔષધિઓ વગેરેમાં અને પ્રેમીજનો વગેરેમાં રસોત્પત્તિ પણ થાય છે. ભગવાન પોતે રસરૂપ છે. "રસો વૈ સઃ।" તે જ રસરૂપ છે. તેના જ રસથી બધા રસરૂપ થાય છે. કેટલાક લોકો રસદ્રોહી હોય છે. જેઓ રસદ્રોહી છે તેઓ જીવનદ્રોહી બની જતા હોય છે. ગીત-સંગીત-નૃત્ય-કલા, વગેરે રસનાં કેન્દ્રો છે. ભગવાન ગાય છે, વાંસળી વગાડે છે, નાચે છે, નચાવે છે, કારણ કે તેઓ રસરાજ છે. જેમના ભગવાન ગાતા નથી, નાચતા નથી, વાજિંત્રો વગાડતા કે સાંભળતા નથી, માત્ર પલાંઠી વાળીને બેસી રહે છે તેઓ રસદ્રોહનો એટલે કે જીવનદ્રોહનો સંદેશો આપે છે.

506. પુરુજિત્

જે ઘણા પુરુષોને જીતે છે.

'પુરુ' શબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે. પુરુ એટલે નગર. નગર જીતનારને પુરુજિત્ કહેવાય. ત્રિપુરહર અને ત્રિપુર-સુંદરી નામ નગર જીતનાર ઉપરથી પડ્યાં છે.

'પુરુ' શબ્દનો બીજો અર્થ પુરુષ પણ થાય છે. અર્થાત્ પુરુષોને – ઘણા પુરુષોને જીતે તે 'પુરુજિત્' કહેવાય. ભગવાને અનેક નગરો તથા અનેક પુરુષોને જીત્યાં હોવાથી તેમને 'પુરુજિત્' કહેવાય છે.

507. પુરુસત્તમઃ

નગરમાં શ્રેષ્ઠ.

દેહ નગર છે. "પુરમેકાદશ દ્વારમ્ ।"

દેહરૂપી નગરમાં આત્મા બધાં તત્ત્વો કરતાં સૌથી ઉત્તમ રીતે રહેલો હોવાથી તેને 'પુરુસત્તમઃ' કહેવાય છે.

શરીરથી પર ઇન્દ્રિયો છે. ઇન્દ્રિયોથી પર મન છે. મનથી પર બુદ્ધિ છે અને બુદ્ધિથી પર આત્મા છે. આત્માથી પર પરમાત્મા છે, અર્થાત્ તે સૌથી પર હોવાથી 'પુરુસત્તમઃ' કહેવાય છે.

508. વિનયઃ

નમ્રતાથી રહેનારો.

'વિનય' શબ્દના બે અર્થ થાય છેઃ 1. નમ્રતા અને 2. નિયંત્રક.

ભગવાન નમ્રતાથી રહે છે. શક્તિ અને નમ્રતાનો મેળ બહુ જ દુર્લભ કહેવાય. શક્તિ, ઘમંડ પેદા કરે છે. ઘમંડ અને નમ્રતા સાથે રહી શકે નહીં. ભગવાન સર્વોચ્ચ શક્તિમાન હોવા છતાં જરાય ઘમંડી નથી તેથી નમ્ર છે, વિનયી છે. શક્તિ અને વિનયનો મેળ એ જ ભગવત્તા છે. ભગવાનની જેટલી સગુણ-સાકાર ગાથાઓ છે તે બધી વિવેકવિનયભરી છે, તેથી તેમને 'વિનય' કહેવાય છે.

'વિનય' શબ્દનો બીજો અર્થ વિશેષરૂપથી નિયંત્રણ કરનારો પણ થાય છે. વિશ્વ કોઈના નિયંત્રણમાં ચાલે છે. અનિયંત્રણ અરાજકતા

પેદા કરે. નાનુંસરખું ઘર પણ જો નિયંત્રણ વિનાનું હોય તો અરાજકતા આવી જાય. અરાજકતામાં બધાં દુ:ખી થાય, ક્યાંય શાંતિ ન હોય; પણ વિશ્વની બધી પ્રક્રિયા નિયંત્રિત ચાલી રહી છે તેથી ભગવાનને 'વિનય' કહેવાય છે.

509. જયઃ

જય.

ભગવાન જય-સ્વરૂપ છે. ભગવાન જ્યાં જય હોય જ હોય. પણ તે શરત સાથે છે.

"યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્ર પાર્થો ધનુર્ધરઃ ।"

આ શરતને સમજવા જેવી છે.

1. જ્યાં યોગેશ્વર કૃષ્ણ હોય અને

2. જ્યાં ધનુર્ધારી પાર્થ હોય ત્યાં શ્રી, વિજય, ભૂતિ અને ધ્રુવાનીતિ હોય. 'ગીતા'.

અહીં ધનુર્ધર પાર્થ હોવો જરૂરી છે. ધનુર્ધર પાર્થ એટલે કર્તવ્યપરાયણ, ઉદ્યમી પુરુષ. "મનુષ્યયત્નઃ ઈશ્વરકૃપા" એ સૂક્તિ પ્રમાણે જય હોય જ. માત્ર પુરુષાર્થ નહીં, માત્ર પ્રાર્થના પણ નહીં, પુરુષાર્થ અને પ્રાર્થના બંને ભેગાં હોવાં જોઈએ. તો જય સરળ થઈ જાય. ભગવાન જય અપાવનાર છે તેથી તે 'જય'રૂપ છે.

510. સત્યસંધઃ

સત્યની સાથે સંબંધ રાખનારા.

સંસાર સત્ય અને અસત્યના પાટા ઉપર ચાલનારી ગાડી છે. અહીં માત્ર સત્ય જ નથી તેમ જ માત્ર અસત્ય પણ નથી, બંને છે. પણ સત્ય થોડું છે, અસત્ય વધારે છે. ભગવાન બહુમતીવાદને માનનારા નથી. ભલે અલ્પમતી હોય પણ સત્ય હોય તો સત્યનો પક્ષ લેવો જોઈએ. ઘણી વાર ચોરોની બહુમતી હોય અને શાહુકારોની અલ્પમતી હોય તેથી બહુમતીનો પક્ષ લઈને ચોરોનો વિજય અને શાહુકારોનો પરાજય ન કરાય. અલ્પમતીમાં હોય તોપણ સત્યનો જ પક્ષ લેવાય.

સત્ય સ્વયં વિજયી બને છે, કારણ કે સત્ય અતિ શક્તિશાળી હોય છે. આવો એક મત છે, તેથી સત્ય એ જ ઈશ્વર એવું માનતા થાય છે.

બીજો મત એવો છે કે સત્ય સ્વયં વિજયી નથી થતું, પણ પરમેશ્વર ઘણી કસોટી પછી સત્યની સાથે સંધાન કરે છે તે પછી સત્યનો વિજય થતો હોય છે. એટલે સત્ય, કસોટી, સંધાન પછી વિજય એમ ક્રમ ગોઠવાય છે. આ કારણે ભગવાનને 'સત્યસંધઃ' કહેવાય છે.

511. દાશાર્હઃ

દાશાર્હવંશી.

'દાશાર્હ'ના બે અર્થ થાય છે. યદુવંશના પેટાવંશમાં વૃષ્ણિવંશ અને વૃષ્ણિવંશના પેટાવંશમાં 'દાશાર્હ' વંશ થયો છે. ભગવાન કૃષ્ણ દાશાર્હવંશમાં જન્મ્યા હોવાથી તેમને દાશાર્હ કહેવાય છે. જેમ બ્રાહ્મણની પેટાજ્ઞાતિ નાગરઔદિચ્ય, વગેરે અને તેની પાછી પેટાજ્ઞાતિઓ હોય તેમ દાશાર્હ પણ યાદવોની પેટાજ્ઞાતિ હતી, તેથી 'દાશાર્હ' કહેવાય છે.

'દાશાર્હ'નો બીજો અર્થ માછીમારોના પૂજ્ય. દાશ એટલે માછીમાર, તેમના દ્વારા પૂજ્ય હોય તે દાશાર્હ કહેવાય. ભગવાન માછીમારોના પૂજ્ય હતા.

માછીમારોનાં બે રૂપો છેઃ 1. ખારવા અને 2. માછીમાર. ખારવા સમુદ્ર વગેરેમાં દૂરદૂર સુધી નાવો ચલાવીને દેશ-પરદેશનું વહાણવટું કરતા હોય છે. આ ખારવાઓમાં વાસ્કો-ડી-ગામા, કોલંબસ, વગેરે મહાન નાવિકો થયા. બીજા માછીમારી કરીને આજીવિકા ચલાવનારા માછી કહેવાય છે. આ બંને ભગવાનને પ્રિય છે; કારણ કે ખલાસી સાગરખેડુઓ સાહસ કરીને, દેશ-પરદેશનો પ્રવાસ કરીને રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ કરતા હોય છે અને માછીમારો વિપુલ પ્રમાણમાં સમુદ્રી આહાર મેળવીને માંસાહારી લોકો માટે વિપુલ પ્રમાણમાં આહાર પૂરો પાડતા હોવાથી, સાગરખેડુ બનીને ખેતી કરતા હોવાથી, તેઓ પણ રાષ્ટ્રની આવશ્યકતા પૂરી પાડતા રહે છે. આ બંને દ્વારા ભગવાનની પૂજા થતી હોવાથી ભગવાનને 'દાશાર્હઃ' કહેવાય છે.

512. સાત્વતાં પતિઃ

સાત્વત યાદવોના સ્વામી.

ભગવાન કૃષ્ણ જે દાશાર્હવંશમાં જન્મ્યા છે તેને સાત્વતવંશ પણ કહેવાય છે, તેથી તેઓ સાત્વત યાદવોના સ્વામી કહેવાય છે.

15-4-2013

શ્લોકઃ 55
નામઃ 513થી 520

જીવો વિનયિતા સાક્ષી મુકુન્દોઽમિતવિક્રમઃ ।
અંભોનિધિરનન્તાત્મા મહોદધિશયોઽન્તકઃ ॥ 55 ॥

513. જીવઃ

514. વિનયિતા સાક્ષી

515. મુકુન્દઃ

516. અમિતવિક્રમઃ

517. અંભોનિધિઃ

518. અનન્તાત્મા

519. મહોદધિશયઃ

520. અન્તકઃ

આ શ્લોકમાં આઠ નામ આપ્યાં છે.

513. જીવઃ

જીવન ધારણ કરે અને જીવન આપે તે જીવ.

જીવન ધારણ કરનાર જીવાત્મા છે અને જીવન આપનાર પરમાત્મા છે. અહીં જીવન આપનાર અર્થમાં 'જીવ' શબ્દ છે.

પરમાત્મા જીવન આપે છે ત્યારે જીવ જીવનને ધારણ કરે છે. પરમાત્મા ત્રણ રીતે જીવન આપે છેઃ

1. દેહ આપીને. દેહ જીવનનો આધાર છે.

2. પ્રાણ આપીને. પ્રાણથી દેહની ચેતના અનુભવાય છે.

3. કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વની શક્તિ આપીને.

આ ત્રણ તત્ત્વો મળે તો જ જીવાત્મા જીવનને ધારણ કરી શકે છે.

જીવાત્મા પોતાની મેળે દેહ ધારણ કરી શકતો નથી. પરમેશ્વર તેને દેહ ધારણ કરાવે છે. દેહ અને જીવન પ્રથમ મૂલાધાર છે. દેહ વિના જીવન શક્ય જ નથી.

દેહદાતા ભગવાન છે તેથી તેઓ જીવન ધરાવનાર છે.

પ્રાણ વિના જીવન શક્ય નથી. પ્રાણ એટલે માત્ર વાયુ જ નહીં, પ્રાણ એટલે દેહને ક્રિયા આપનાર તત્ત્વ. આ પ્રાણ ભગવાન આપે છે તેથી તેઓ દેહ ધારણ કરાવે છે. પ્રાણ વિનાનો દેહ મડદું છે. મડદાને જીવન હોતું નથી.

કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વ વિના પણ જીવન હોતું નથી. ભગવાન જીવાત્માને કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વ-શક્તિ આપીને સુખી-દુઃખી કરે છે. જે સુખી-દુઃખી

થાય તે જીવ કહેવાય. તેને જ જીવન કહેવાય. તેથી આ ત્રણે તત્ત્વો ભગવાન આપતા હોવાથી તેઓ જીવન ધારણ કરાવનાર છે. તેથી તે અર્થમાં તેને 'જીવ' કહેવાય છે.

514. વિનયિતા સાક્ષી

જે પ્રત્યેક ઘટનાના સાક્ષી છે.

ઘટનાઓ બન્યા જ કરતી હોય છે. ઘટનાઓ પરિણામલક્ષી હોય છે. ઘટનાનું પરિણામ સારું-ખોટું હોય જ છે. કેટલીક ઘટનાઓને રોકી શકાય છે. કેટલીકને વળાંક આપી શકાય છે, તો કેટલીકને રોકી શકાતી નથી. આ બધા પ્રકારની બધી ઘટનાઓના પરમેશ્વર સાક્ષી છે. તેઓ દ્રષ્ટા છે તેથી તેમનાથી અજાણ્યું કશું રહેતું નથી. તેઓ કેટલીકનાં તત્કાળ ફળ આપે છે અને કેટલીકનાં સમય આવ્યે ફળ આપે છે, પણ આપે છે જરૂર.

જે લોકો વિનયિત હોય છે, અર્થાત્ અનુશાસિત જીવન જીવતા હોય છે, તેમના પ્રત્યે તેઓ વિશેષ ધ્યાન આપે છે, અર્થાત્ સમય આવતાં જ તેઓ ઉદ્ધારક બને છે. સાક્ષી પણ રહે છે અને ઉદ્ધારક પણ બને છે.

515. મુકુન્દઃ

મુક્તિ આપનાર.

જે જીવનદાતા છે તે જ મુક્તિદાતા પણ છે.

મુક્તિ એટલે દુઃખોથી મુક્તિ. જીવન સાથે અનિવાર્ય રીતે જોડાયેલાં તત્ત્વોમાંનું એક તત્ત્વ છે 'દુઃખ'. દુઃખ વિનાનું જીવન હોતું જ નથી. માત્ર સુખ જ હોય તેવું જીવન એ કલ્પના જ કહેવાય. દુઃખોના મુખ્યતઃ ત્રણ પ્રકાર છેઃ 1. અગવડોનું દુઃખ, 2. શારીરિક દુઃખ અને 3. માનસિક દુઃખ.

1. અગવડો કોઈને ગમતી નથી. પ્રાણીમાત્ર સગવડો શોધે છે. અગવડો સગવડો વધવાથી થતી હોય છે. પહેલાં ઘરમાં વીજળી ન હોવી કે ગૅસ ન હોવો તે અગવડ ન હતી; કારણ કે તેવી સગવડ પણ ન હતી. સગવડો વધે અને પોતાને ન મળે તો તે અગવડ કહેવાય.

સગવડો વૈજ્ઞાનિક શોધોથી વધતી હોય છે. જે પ્રજા વૈજ્ઞાનિક અપ્રોચવાળી હોય છે તે સગવડો શોધ્યા કરે છે. જે પ્રજા વૈજ્ઞાનિક અપ્રોચવાળી નથી હોતી તે અગવડો ભોગવતી રહે છે. અગવડો ભોગવનારી પ્રજા આપોઆપ પછાત થઈ જતી હોય છે.

અગવડોથી મુક્તિ એ પ્રથમ અને સ્થૂલ મુક્તિ છે, જે જરૂરી છે. ભૌતિક પ્રગતિ વિનાનું અધ્યાત્મ લોકોને પછાત બનાવે છે, તેથી ભૌતિક વિજ્ઞાન જરૂરી છે.

2. શારીરિક દુઃખોથી મુક્તિ તબીબીવિજ્ઞાન અને સમજણથી મેળવી શકાય છે. લગભગ બધી બીમારીઓ ઔષધાદિથી મટી શકે છે. કેટલાક અસાધ્ય રોગો મટે નહીં તોપણ હળવા કરી શકાય છે. બીમારીઓ પૂર્વજન્મનાં પાપોથી આવે છે તે વાત સાચી નથી. આવી માન્યતાઓ પાયાની જ ભૂલ કહેવાય. પહેલાં બાળલકવો, માતાના દાણા વગેરે અનેક રોગો પૂર્વનાં કર્મે આવ્યા મનાતા હતા. પણ તે બધા રોગોની રસીઓ શોધાયા પછી લગભગ આવા બધા રોગો મટી જાય છે અથવા ઘણા ઓછા થઈ જાય છે. આ વૈજ્ઞાનિક શોધોનું પરિણામ કહેવાય.

પણ શારીરિક દુઃખો માત્ર બીમારીઓથી જ નથી આવતાં. શરીર બરાબર સ્વસ્થ હોવા છતાં પણ તેના આકાર-પ્રકાર, રંગ-રૂપ વગેરેથી અસંતોષ હોય તોપણ વ્યક્તિ દુઃખી રહ્યા કરે છે. માનો કે કોઈ કાળો છે, ઠિંગણો છે, બેડોળ છે. આવાં કારણોથી પણ માણસ કાયમી દુઃખ અનુભવતો હોય છે. તેમાંથી મુક્તિ મેળવવાની કોઈ દવા નથી હોતી. માત્ર સમજણ અને સંતોષ જ મોટી દવા કહેવાય.

3. માનસિક દુઃખથી સૌથી વધારે લોકો દુઃખી થાય છે. મન એટલે દિલ અને દિલ એટલે લાગણીઓનું કેન્દ્ર. લાગણીઓ બહુ જ કોમળ હોય છે, તેથી તેને ઘવાતાં વાર નથી લાગતી. ઘવાયેલું દિલ જલદી રૂઝાતું નથી તેથી તે પીડાતું રહે છે. ચિંતા, ભય, શોક, ઉદ્વેગ, વગેરે અનેક પ્રકારથી દિલ ઘવાતું રહે છે અને પીડા ભોગવતું રહે છે. આવાં દુઃખો માત્ર ને માત્ર સમજણથી, ઉપાસનાથી અને વાતાવરણ બદલવાથી છૂટતાં હોય છે અથવા ઓછાં થતાં હોય છે.

બધું કર્યા પછી પણ સંપૂર્ણ અને કાયમી દુઃખમુક્તિ શક્ય નથી. જીવન હશે ત્યાં સુધી થોડાંઘણાં દુઃખ તો રહેવાનાં જ. તેમને સ્વીકારીને ભોગવી લેવાની વૃત્તિ દુઃખને હળવાં કરે છે.

ભગવાનનું શરણું લેવાથી ભૌતિક, શારીરિક અને માનસિક દુઃખથી હળવાશ મળે છે, તેથી તેમને 'મુકુન્દ' કહેવાય છે. ઘોર દુઃખમાં પણ તેઓ બહુ મોટું રક્ષક કવચ આપે છે.

516. અમિતવિક્રમઃ

મહાપરાક્રમી.

અનેક વાર કહેવાયું છે કે ભગવાન વિષ્ણુ મહાપરાક્રમી છે. પરાક્રમ વિનાનું જીવન એ નમાલું જીવન કહેવાય. નમાલું જીવન એ જીવનકલંક કહેવાય.

આમ તો જીવનનું પ્રત્યેક ક્ષેત્ર પરાક્રમની અપેક્ષા રાખે જ છે, પણ ત્રણ ક્ષેત્રો તો પરાક્રમ વિના દીપે જ નહીંઃ 1. ધાર્મિક, 2. સામાજિક અને 3. રાજકીય.

1. ધાર્મિક ક્ષેત્ર જ્યારે રૂઢિઓનાં જાળાંઓથી આચ્છન્ન થઈ જાય ત્યારે સાચો ધર્મ ઢંકાઈ જાય અને સ્થાપિત હિતોએ પ્રચલિત કરેલો ખોટો ધર્મ ફેલાઈ જાય. પ્રજા ધર્મ દ્વારા જ ત્રાહિમામ્ પોકારવા લાગે ત્યારે કોઈ ને કોઈ પરાક્રમી પુરુષ ઊભો થાય અને પડકાર આપી ધર્મના નામે ચાલતા અધર્મને દૂર કરે છે, તે મહાપરાક્રમ કહેવાય.

સીધો અધર્મને દૂર કરવો એ બહુ કઠિન કામ નથી હોતું, પણ અધર્મ જ્યારે ધર્મનો અંચળો ઓઢીને ધર્મના નામે સ્થાપિત થઈ જાય ત્યારે તેને દૂર કરવો બહુ કઠિન કામ થઈ જાય છે. જેમ કે ધર્મના નામે આવેલી અસ્પૃશ્યતા, બલિદાન, વગેરે.

આ કામ પરાક્રમથી જ થઈ શકે. પરાક્રમ વિનાના ધર્માચાર્યો કે ભક્તો ચીલાચાલુ ધર્મના નામે ચાલતા અધર્મોને સમજીને કે વગર સમજીને પકડી રાખતા હોય છે. તેમાં જેઓ સમજણ વિનાના હોય છે તેઓ દયા-ક્ષમાને પાત્ર હોય છે, પણ જેઓ સમજણવાળા હોવા છતાં ચીલો ચાતરી શકતા નથી તેઓ પરાક્રમ વિનાના કાયર જ કહેવાય.

2. સામાજિક પરાક્રમ પણ આવું જ હોય છે.

સમાજવ્યવસ્થા દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિને આધીન રચાઈ હોય છે. દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ બદલાતાં વ્યવસ્થા અવ્યવસ્થા કે કુવ્યવસ્થામાં બદલાઈ જતી હોય છે, તેથી તેમાં સુધારો કરવાનું જરૂરી બની જતું હોય છે. આ સુધારો પરાક્રમ વિના કરી શકાય નહીં. આવું પરાક્રમ કરનારને રૂઢિવાદીઓ ત્રાસ આપતા હોય છે. આવા ત્રાસ સહન કરવા એ પરાક્રમ જ કહેવાય. કુરૂઢિઓના ચીલા ચાતરવા તે રમતવાત નથી હોતી. તેવાં પરાક્રમ કરનારા સમાજસુધારકો જે સમાજને મળ્યા હોય તે સમાજ જ પ્રગતિશીલ થઈ શકે. જે પ્રગતિશીલ હોય તે જ સુખી-સમૃદ્ધ થાય, અન્યથા પછાત રહી જાય.

3. પરાક્રમનું સૌથી મોટું અને પ્રબળ ક્ષેત્ર રાજકીય હોય છે. પ્રજાનાં સુખદુઃખમાં રાજવ્યવસ્થા બહુ જ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતી હોય છે. જ્યારે જુલ્મી અને અન્યાયી વ્યવસ્થા પ્રજા ઉપર બળજબરીથી થોપી દેવાતી હોય છે ત્યારે પ્રજા તેમાં કચડાતી હોય છે. આવી જુલમી વ્યવસ્થાને ઉથલાવવી, ફગાવી દેવી તે પરાક્રમ જ કહેવાય. પ્રજાને જ્યારે આવો પરાક્રમી નેતા મળે અને પ્રજા તેને સ્વીકારી લે તો

રાજક્રાન્તિ થાય. આ મહાક્રાન્તિમાં ઘણાં બલિદાન દેવાતાં હોય છે, પણ બલિદાનના અંતે સુવ્યવસ્થા સ્થાપિત થતી હોય છે અને પ્રજા અત્યાચારોમાંથી મુક્તિ મેળવીને સુખી થતી હોય છે.

ભારતમાં રાજક્રાન્તિઓ ઓછી થઈ છે – એમ કહો કે થઈ જ નથી તોપણ યોગ્ય કહેવાશે. તેનાં ત્રણ કારણો દેખાય છેઃ 1. રાષ્ટ્રવાદનો ઉદય થયો નથી. રાષ્ટ્રવાદના ઉદય વિના રાષ્ટ્રક્રાન્તિ ન થઈ શકે.

2. ક્રાન્તિ કરવાની ક્ષમતાવાળો વર્ગ બહુ નાનો રહ્યો છે. રાજવ્યવસ્થા લગભગ ક્ષત્રિયો સુધી જ સીમિત રહી હોવાથી બાકીની પ્રજા આ ક્ષેત્રમાં નિષ્ક્રિય – ઉદાસીન રહી છે.

3. ધર્મ પ્રજાને ઠંડી પાડનારો રહ્યો છે. પ્રજા ગરમ થાય તો ક્રાન્તિ થાય. ધર્મ પ્રજાને ત્રણ રીતે ઠંડી પાડતો રહ્યો છેઃ 1. બધું નિર્ધારિત છે તે જ થાય છે. અત્યારે કલિયુગ ચાલે છે. આ યુગમાં આવું જ થવાનું છે. કોઈ કશો ફેરફાર કરી શકશે નહીં.

2. મારો વહાલો અવતાર લેશે અને બધું ઠીક કરી આપશે. તે જ ધર્મની સ્થાપના કરી શકે. આપણાથી કશું ન થાય.

3. જીવનનું પરમ લક્ષ્ય મોક્ષ છે. પરલોક સુધારવો એ જ લક્ષ્ય છે. આ લોકને કોઈ સુધારી શકે નહીં. આ કૂતરાની પૂંછડી છે. કોઈ સીધી કરી શકે નહીં. તેથી આ લોકની ચિંતા પડતી મૂકીને પરલોક સુધારવા ગૃહત્યાગી, પત્ની-પરિવારત્યાગી થઈ જાઓ, ચુસ્ત અહિંસાવાદી બનો, યોગી બનો, સંસારથી દૂર રહો. સંસાર તો મિથ્યા છે તેમાં પડવા જેવું નથી.

આવાં કારણોથી ધર્મ પ્રજાને ઠંડી પાડતો રહે છે. ઠંડી પ્રજા ક્રાન્તિ ન કરે, બહુ-બહુ તો મંજીરા વગાડે કે ટોકરા ખખડાવે. પ્રજાને ઠંડી પાડવામાં આહાર પણ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતો હોય છે. હિંદુ પ્રજાને સાત્ત્વિકતાના નામે એવો આહાર અપાયો છે કે તે ઠંડી જ રહે. ન શૌર્યની ઉગ્રતા આવે ન પુરુષાતનની ઉગ્રતા આવે. અડધા મડદા જેવા થઈને જીવન જીવતા રહે. આવી પ્રજા ટૅક્સેબલ પ્રજા જ થઈ જાય.

આવાં કારણોથી અહીં ખાસ પ્રજાકીય-રાજકીય ક્રાન્તિઓ થઈ નથી, તેથી પ્રજા લાંબી ગુલામી ભોગવતી રહી છે.

ભગવાન વિષ્ણુ મહાપરાક્રમી છે. બધાં ક્ષેત્રોમાં તેઓ પરાક્રમ કરે છે તેથી તેમને 'અમિતવિક્રમઃ' કહેવાય છે.

517. અંભોનિધિઃ

વિશાળ જળરાશિ.

એક બહુ જ વિચારણીય વિષય છે. અબજો વર્ષોથી આપણે અમાપ જળ વાપરીએ છીએ – ખેતીમાં, પીવામાં, વપરાશમાં, કારખાનાઓમાં. એમ ચારે તરફ પ્રચુર જળરાશિ વપરાઈ રહ્યો છે. એક સિદ્ધાંત એવો પણ છે કે સૌથી વધુ પ્રગતિનું માપ તે દેશ કે પ્રજાનો જળરાશિનો વપરાશ છે. પછાત રાષ્ટ્રો અને પછાત પ્રજા ઓછું જળ વાપરે છે. એટલે આપણે પ્રચુર જળરાશિ પ્રતિવર્ષ વાપરી નાખીએ છીએ, છતાં જળરાશિ ખૂટતો કેમ નથી? આવું જ વાયુ માટે પણ કહી શકાય. પ્રાણવાયુ પણ ખૂટતો નથી. માનો કે જળ અને વાયુ ખૂટી જાય તો શું થાય? જીવન જ સમાપ્ત થઈ જાય. પણ એવું થતું નથી તેનું કારણ શું?

સૃષ્ટિ રચનારાએ તેની કાયમી વ્યવસ્થા કરી રાખી છે. તેણે પૃથ્વી કરતાં ત્રણગણો મોટો સમુદ્ર બનાવ્યો અને તે પણ ખારોધૂધ બનાવ્યો. આ સમુદ્ર આપણો અખૂટ જળભંડાર છે. આમાંથી અબજો ક્યુસિક મીઠું જળ સૂર્યદેવ ઊંચકીને દૂરદૂર વાદળો દ્વારા લઈ જઈને વરસાવે છે, જેથી જળરાશિ ખૂટતો નથી. વરસેલું બધું વધારાનું જળ પાછું સમુદ્રમાં ચાલ્યું જાય છે. તેથી તેનું સંતુલન બન્યું રહે છે. પ્રત્યેક પ્રક્રિયા એક વ્યવસ્થા છે, જેનાથી આપણને જીવન મળે છે.

આ કારણે ભગવાન વિષ્ણુને 'અંભોનિધિ' કહેવાયા છે.

518. અનન્તાત્મા:

જેનો અંત નથી તેવો.

ભગવાનનો કદી અંત હોતો નથી. તેઓ અનંત છે તેથી તેમને 'અનન્તાત્મા' કહેવાય છે.

519. મહોદધિશયઃ

મહાસાગરમાં શયન કરનારા.

આપણે પૌરાણિક રીતે એવું પણ માનીએ છીએ કે ભગવાન ક્ષીરસાગરમાં શેષશય્યા ઉપર પોઢ્યા છે.

સમાનાન્તર બે માન્યતાઓ ચાલે છેઃ 1. તેઓ કણકણમાં સર્વવ્યાપક થઈને સર્વત્ર એકરસ-સમરસ થઈને રહેલા છે. આ થઈ દાર્શનિક માન્યતા. 2. તેઓ ક્ષીરસાગરમાં પોઢ્યા છે. તેઓ વૈકુંઠમાં જ છે. તેઓ કૈલાસ-ગોલોક કે બીજા કોઈ લોકવિશેષમાં બિરાજે છે અને ત્યાંથી ગરુડે ચઢીને આવજા કરે છે, વગેરે.

પ્રથમ દાર્શનિક – તાત્ત્વિક માન્યતા છે, જ્યારે બીજી પૌરાણિક રૂપકાત્મક માન્યતા છે. રૂપકો ખાસ સંદેશ આપવા માટે હોય છે. મિથ્યા નથી હોતાં.

ક્ષીરસાગર એટલે દૂધનો દરિયો, જે ક્યાંય દેખાતો નથી અને શક્ય પણ નથી; કારણ કે દૂધ ફાટી જાય, એટલે આ વાસ્તવિક નહીં પણ રૂપક છે. આવો, થોડો વિચાર કરીએ.

દૂધ એટલે જેમાંથી માખણ નીકળે તે. માખણ એટલે સર્વોચ્ચ તત્ત્વ – ક્રીમ. સમુદ્રને 'રત્નાકર' કહેવાય છે, અર્થાત્ રત્નોની ખાણ. જેટલી લક્ષ્મી-સમૃદ્ધિ પૃથ્વી ઉપર છે તેનાથી અનેકગણી સમુદ્રમાં છે, કારણ કે આવા સમુદ્રમાં ભગવાન પોઢ્યા છે અને સાક્ષાત્ સ્વયં લક્ષ્મીજી તેમના પગ દબાવે છે. જેને સમુદ્રમથન કરતાં આવડે તે આ રત્નોને મેળવી શકે. ભવિષ્યમાં વીજળી-ઊર્જાનું મુખ્ય સાધન સમુદ્ર થવાનો છે. તેની પાસે અમાપ ઊર્જા છે જેની હજી આપણને માત્ર એક ટકો જ ખબર પડી છે. જેમ-જેમ અહીં સૂતેલા વિષ્ણુ ભગવાન જાગતા થશે તેમ-તેમ લક્ષ્મીના ઢગલા પૃથ્વી ઉપર થતા જશે. જરૂર છે સમુદ્રશાયી ભગવાનને જગાડવાની, તેથી તેમને 'મહોદધિશયઃ' કહેવાયા છે.

520. અન્તકઃ

અંત કરનાર.

ભૂતમાત્ર અને પ્રાણીમાત્રનો અંતે અંત થતો હોય છે, અર્થાત્ મૃત્યુ અનિવાર્ય અને અવશ્યંભાવી છે. ભગવાન મૃત્યુના પણ દેવ છે, તેથી તેમને 'અંતકઃ' કહેવાય છે.

18-4-2013

શ્લોકઃ 56
નામઃ 521થી 530

અજો મહાર્હઃ સ્વાભાવ્યો જિતામિત્રઃ પ્રમોદનઃ ।
આનન્દો નન્દનો નન્દઃ સત્યધર્મા ત્રિવિક્રમઃ ॥ 56 ॥

521. અજઃ

522. મહાર્હઃ

523. સ્વાભાવ્યઃ

524. જિતામિત્રઃ

525. પ્રમોદનઃ

526. આનંદઃ

527. નંદનઃ

528. નંદઃ

529. સત્યધર્મા

530. ત્રિવિક્રમઃ

આ શ્લોકમાં દશ નામ આપ્યાં છે.

521. અજઃ

અજન્મા.

પહેલાં ઘણી વાર વ્યાખ્યા આવી ચૂકી છે. ભગવાનનો કદી જન્મ થતો નથી, તેથી 'અજઃ' કહેવાય છે.

522. મહાર્હઃ

મહાન પૂજનીય.

પ્રજાની કક્ષાનું માપ તેનાં પૂજ્ય તત્ત્વોના આધારે પણ કાઢી શકાય છે. પૂજ્ય તત્ત્વો એક જ હોય તે જરૂરી ન કહેવાય, અનેક હોઈ શકે છે. જેમ કે માતા પૂજ્ય છે, પિતા પૂજ્ય છે, વડીલો પૂજ્ય છે, સંતો પૂજ્ય છે.

પૂજ્યતા અને પ્રશંસનીયતામાં ફરક સમજવો જોઈએ, નર્તક-નર્તકીઓ પ્રશંસનીય છે, પૂજ્ય નથી. કલાકારો, સંગીતકારો, વફાદાર અને કુશળ નોકરો પ્રશંસનીય છે, પૂજ્ય નથી. પ્રશંસા કામની કદરરૂપે થતી હોય છે. પૂજા શ્રદ્ધાથી થતી હોય છે. શ્રદ્ધા અહોભાવથી થતી હોય છે. અહોભાવ વિશેષ ગુણ-ક્રિયાથી થતો હોય છે.

આવી પૂજ્યતા ભૌતિક જડતત્ત્વોમાં પણ થઈ શકે છે જેવાં કે સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, હિમાલય, ગંગા, પીપળો, વગેરે. આમ આપણા જીવનમાં અનેક તત્ત્વો પૂજ્યતાને યોગ્ય બનતાં હોય છે. પણ આવી પૂજ્યતાનો પિરામિડ બનાવાય તો સર્વોચ્ચ પૂજ્યતા તો પરમાત્માની જ થઈ શકે. તેમનાથી પણ વધુ મહાન પૂજ્ય અન્ય કોઈ ન હોઈ શકે. આવી જ રીતે બધાં તત્ત્વો એકસરખાં પૂજ્ય પણ ન હોઈ શકે. બધાં

તત્ત્વોને એકસરખાં પૂજ્ય માનવાથી "ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજાં" જેવો કુવ્યવહાર થાય.

જે લોકો કોઈને પણ પૂજ્ય માનતા નથી, જેમને ત્યાં 'પૂજ્ય' શબ્દ જ નથી તેઓ નાસ્તિકો હોય છે, એટલું જ નહીં, અવિવેકી પણ હોય છે. નાસ્તિકતા બહુ મોટો ઘૃણાયોગ્ય દોષ નથી, પણ અવિવેકથી મોટો કોઈ દોષ નથી. અવિવેક બધા દોષોનો બાપ કહેવાય છે.

જે લોકોને ત્યાં માત્ર ને માત્ર ઈશ્વર જ પૂજ્ય હોય છે, બીજું કોઈ પૂજ્ય હોતું જ નથી તેઓ ઘૃણા સાથેના એકેશ્વરવાદી હોય છે. ઇતર પૂજ્યો પ્રત્યે તેઓ ભારે ઘૃણા કરતા રહે છે.

ઘૃણા નહીં પણ પ્રેમ સાથેનો એકેશ્વરવાદ સૌનું સમીકરણ કરે છે અને પૂજ્યોનો પિરામિડ બનાવીને સૌને યથાયોગ્ય ગોઠવી સર્વોચ્ચ શિખર ઉપર ભગવાનને બેસાડે છે, તેથી તેમને 'મહાર્હઃ' કહેવાય છે.

523. સ્વાભાવ્યઃ

જે સહજ સ્વભાવથી પ્રસિદ્ધ છે તે.

સ્વભાવનો અર્થ થાય છે પોતાનું અસ્તિત્વ. પ્રત્યેક વસ્તુનું અસ્તિત્વ તેના સ્વભાવથી થતું હોય છે. મોટા ભાગની વસ્તુઓ પરપ્રસિદ્ધ હોય છે, જેવી કે બાપના દ્વારા દીકરાની પ્રસિદ્ધિ, પતિ દ્વારા પત્નીની પ્રસિદ્ધિ. ભગવાન આવી રીતે પરપ્રસિદ્ધ નથી. તેઓ પોતે સ્વ-પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તેમને 'સ્વાભાવ્યઃ' કહેવાય છે.

524. જિતામિત્રઃ

શત્રુઓને જીતનારા.

ભગવાનને પણ શત્રુઓ તો હોય જ છે. જેની પ્રાર્થના થાય તેની નિંદા પણ થાય જ. જેનો જયજયકાર થાય તેનો હાયહાયકાર પણ થાય. જેનો યશ હોય તેનો અપયશ પણ હોય જ.

શત્રુતા ત્રણ પ્રકારની હોય છેઃ 1. અહિત કરવાથી, 2. આગળ નીકળી જવાથી, 3. સ્વભાવથી.

1. જ્યારે કોઈ કોઈનું અહિત કરે છે ત્યારે તે તેનો શત્રુ થઈ જાય છે. અહિત કરવાનાં અનેક ક્ષેત્રો છે. જીવન બહુક્ષેત્રીય હોય છે, જેમાં આર્થિક, સત્તાકીય અને લાગણીનાં ક્ષેત્રો વધુ મહત્ત્વનાં હોય છે. આર્થિક નુકસાન કરનારા આર્થિક શત્રુ થઈ જતા હોય છે.

સત્તાને હાનિ કરનારા સત્તાના શત્રુ હોય છે અને લાગણીની આડે આવનારા લાગણીશત્રુ હોય છે.

જેના જીવનમાં આર્થિક સત્તા કે લાગણીનું ક્ષેત્ર જ ન હોય તેવું ભાગ્યે જ બને. જીવન એક દોડ છે. બધાં દોડે છે. જે આગળ નીકળી જાય છે, બહુ દોડે છે, તે પાછળ રહી જનાર નજીકના દોડનારનો શત્રુ થઈ જતો હોય છે. યશશત્રુ અને ગુણશત્રુ પણ હોય છે. કાર્યશત્રુ કરતાં આ વધુ ખરાબ શત્રુઓ હોય છે.

ભગવાન આવા બધા અનેક પ્રકારના શત્રુઓને જીતી લે છે – કોઈને પરાક્રમથી તો કોઈને પ્રેમથી. વિજય મેળવવાના પણ અનેક પ્રકાર હોય છે. "અક્રોધેન જયેત્ શત્રુઃ" વાળા નિયમ પ્રમાણે માત્ર અક્રોધથી જ શત્રુ જિતાતો નથી. કેટલીક વાર ક્રોધથી પણ જિતાય છે, તો કેટલીક વાર પ્રેમ-ઉદારતાથી પણ જિતાય છે. શત્રુની કક્ષા પ્રમાણે જીતનાં સાધનો જુદાં હોઈ શકે છે.

ભગવાન બધી રીતે શત્રુને જીતી શકે છે, તેથી તેમને 'જિતામિત્રઃ' કહેવાય છે. શત્રુને જીતે તે જ સુખી હોય. શત્રુથી હારતો માણસ કદી સુખી ન હોય – પછી તે શત્રુ બાહ્ય હોય કે આંતરિક હોય.

જે શત્રુને જીતે તે જ રાજા બને; તે જ પ્રજાને સુખી કરી શકે. હારતો રાજા સ્વયં દુઃખી હોય અને પ્રજાને પણ દુઃખી કરે.

525. પ્રમોદનઃ

આનંદદાતા.

પરમેશ્વર આનંદરૂપ છે. તેનું અસ્તિત્વ જ આનંદ આપનારું છે. તેને યાદ કરનાર, જય કરનાર, પ્રાર્થના-સ્તુતિ કરનાર પરમ આનંદનો અનુભવ કરતો હોય છે. સંસારના બધા રસોમાં સૌથી ઉત્તમ રસ હરિરસ છે. હરિ રસમય છે, તેથી જે ભક્તો હરિરસનો પ્યાલો પીએ છે તે ધન્ય-ધન્ય થઈ જાય છે. તેના માટે બીજા રસો ફિક્કા થઈ જાય છે. આનંદ મેળવવા માટે પણ હરિરસ ઉત્તમ રસ છે.

અહીં નામ 'પ્રમોદનઃ' છે. 'મુદ' ધાતુ 'હર્ષ' એવો અર્થ આપે છે. તેમાંથી 'મોદ' શબ્દ બને છે. 'મોદ' ઉપરથી 'મોદક' બને છે, અર્થાત્ લાડુ. જેનું નામ સાંભળીને કે નજરે જોઈને હર્ષ થાય તેને 'મોદક' કહેવાય. 'મોદ' ઉપરથી 'પ્રમોદ' શબ્દ બન્યો છે, જેનો અર્થ થાય છે ખૂબ હર્ષ દેનારો. તેની સાથે 'આમોદ' શબ્દ જોડી દેવાય તો આમોદ-પ્રમોદ શબ્દ બને. જેનો અર્થ 'એંજોયમેન્ટ' કરી શકાય.

જેનું જીવન અતિ ગંભીરતામાં વીતતું હોય છે તે જીવન માણી શકતા નથી. અતિ ગંભીર જીવન ચઢેલા તોબરાવાળું મોઢું લઈને ચારે તરફ ગમગીન અને ભારે વાતાવરણ બનાવી દેતા હોય છે. આવા લોકો વહેલા મરી જતા હોય છે. જીવનને હળવું ફૂલ જેવું બનાવવું હોય તો રમૂજી સ્વભાવ જરૂરી છે. રમૂજી માણસ ગંભીર વાતને પણ હળવાશથી લેતો હોય છે. નિર્દોષ ઠઠ્ઠામશ્કરી કરીને વાતાવરણ હળવું કરી શકાય છે. પણ તે વ્યક્તિના સ્વભાવમાં હોવું જોઈએ. પ્રત્યેક મહાપુરુષે એક મજાકિયો મિત્ર રાખવો જોઈએ, જેમ અકબર બીરબલને રાખતો હતો. ભગવાન વિષ્ણુને ત્યાં નારદ, બીરબલ જેવા જ કહેવાય. નારદ વિના કથા પેદા ન થાય, આગળ ન વધે અને ઉકેલ પણ ન આવે.

વ્યક્તિ શ્રીમંત હોય કે ગરીબ હોય, આનંદ-પ્રમોદ કરી શકે છે. આનંદ-પ્રમોદ પૈસાથી જ થાય તેવું નથી. ગામની ભાગોળે, તળાવની પાળે બેસીને પણ આનંદ-પ્રમોદ કરી શકાય છે, પણ હા, તે નિર્દોષ હોવો જોઈએ, નહીં તો ધિંગાણાં મચાવી દે.

ભગવાન વિષ્ણુ પ્રમોદ આપનારા છે તેથી તેમને 'પ્રમોદનઃ' કહેવાય છે. તેઓ ખિલખિલાટ હસી શકે છે, હસાવી શકે છે.

526. આનંદઃ

ભગવાન આનંદસ્વરૂપ છે. જેમ ગળપણ એ ખાંડનું સ્વરૂપ છે તેમ આનંદ પણ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે.

અહીં એક મુદ્દો સમજવા જેવો છે કે સુખ અને આનંદ એક વસ્તુ નથી. સુખ દ્વન્દ્વ છે, અર્થાત્ સુખ હોય ત્યાં દુઃખ પણ હોય જ. દુઃખ વિનાનું માત્ર સુખ હોતું જ નથી, જ્યારે આનંદ દ્વન્દ્વ નથી, અર્થાત્ તે પ્રતિદ્વન્દ્વી નથી.

એક બીજો મુદ્દો યાદ રાખવા જેવો છે. સુખ સવિષયક હોય છે, અર્થાત્ કોઈ ને કોઈ વિષયનું સુખ હોય છે. વિષય વિનાનું સુખ હોતું જ નથી. આવું દુઃખનું પણ છે. કોઈ કહે કે "હું બહુ દુઃખી છું" તો પ્રશ્ન થાય કે "શાનું દુઃખ છે?" ધન નથી, સંતાન નથી, માન નથી, વગેરે દુઃખનાં કારણો હોઈ શકે છે. કારણ વિનાનાં સુખ-દુઃખ હોતાં નથી.

જ્યારે આનંદ સવિષયક નથી હોતો. કોઈ પણ પદાર્થ ન હોય તોપણ વ્યક્તિ આનંદિત રહી શકે છે. હા, તેને દુઃખાભાવ પણ હોવો જોઈએ. દુઃખાભાવ અને સુખાભાવ બંને હોય તોપણ આનંદ હોઈ શકે છે.

પરમેશ્વર પદાર્થસુખ નથી પણ સહજ સ્વરૂપથી આનંદમય છે, તેથી તેમને 'આનંદ' કહેવાય છે.

527. નન્દનઃ

આનંદદાતા.

પૂર્વના અર્થ જેવો જ અર્થ છે એટલે આપણે ત્યાં પુત્ર-પુત્રી, વગેરેની પાછળ 'નન્દન' શબ્દ લગાડાય છે, જેમ કે "કૌશલ્યાનંદન",

“દશરથનંદન”, “જનકનંદિની”, વગેરે.

528. નન્દઃ

આનંદમય.

એ જ અર્થ કહેવાય. સાધુ-સંન્યાસીઓ પોતાના નામની પાછળ ‘નન્દ’ શબ્દ લગાવીને સૂચિત કરતા હોય છે કે અમે દયાનંદ, સત્યાનંદ, શાન્તાનન્દ, વગેરે છીએ; પછી ખરેખરા જીવનમાં તેવું હોય કે ન હોય, નામમાં તો હોય જ છે.

529. સત્યધર્મા

સત્યને ધર્મ માનનારા.

બધા સદ્ગુણોનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરવો તે ધર્મ છે. બધાના બધા સદ્ગુણો નથી હોતા, પણ જેનામાં સદ્ગુણો હોય પણ વિવેક ન હોય તો સદ્ગુણોથી પણ અધર્મ થઈ શકે છે, તેથી વિવેક પણ હોવો જરૂરી છે. બધા સદ્ગુણોમાં કોઈ સર્વોચ્ચ સદ્ગુણ હોય તો તે ‘સત્ય’ છે. સત્યથી મોટો કોઈ સદ્ગુણ નથી, પણ સત્યમાં પણ વિવેક તો હોવો જ જોઈએ. વિવેક વિનાનું સત્ય કોઈ વાર અધર્મ પણ કરાવી બેસે છે.

ભગવાન સત્યની સાથે સંધાન રાખે છે, અર્થાત્ તેઓ જ્યાં સત્ય હોય ત્યાં જ સાથ આપે છે, તેથી તેમને ‘સત્યધર્મા’ કહેવાય છે.

530. ત્રિવિક્રમઃ

ત્રણ પરાક્રમો કરનારા.

પરાક્રમો અસંખ્ય છે, તોપણ ત્રણ પરાક્રમો બહુ મહત્ત્વનાં છેઃ 1. ભૌતિક, 2. માનસિક અને 3. આધ્યાત્મિક.

પહેલાં પરાક્રમના અર્થ સમજીએ. ચીલાચાલુ ચાલથી જે ચાલવાનું હોય તેને પરાક્રમ ન કહેવાય. તે તો આખી દુનિયા ચાલતી જ હોય છે. પણ ચીલાચાલુ ઘરેડમાંથી ચીલો ચાતરીને નવો, ટૂંકો અને સારો ચીલો પાડવો તે પ્રથમ પરાક્રમ કહેવાય. આ કામ સરળ નથી, કોઈક વીરલા જ કરી શકતા હોય છે.

2. ચીલાચાલુ માર્ગ ઉપર રાબેતા મુજબની ગતિથી સૌની સાથે ચાલવું તે પરાક્રમ ન કહેવાય, પણ સૌથી વધુ તીવ્ર ગતિથી દોડીને ઘણે આગળ નીકળી જવું તે પરાક્રમ કહેવાય. આ બીજું પરાક્રમ કહેવાય.

3. ચીલાચાલુ ચાલતા લોકોથી કૂદકો મારીને ઘણા આગળ નીકળી જવું તે ત્રીજું પરાક્રમ કહેવાય.

પૂરી પ્રજાથી – સૌથી આગળ નીકળી જનારો એકાકી થઈ જતો હોય છે. સમય પહેલાંનો તેનો કૂદકો તેને સૌથી અળગો અને અળખો પણ કરી શકે છે. લોકકલ્યાણ માટે અળગાપણું અને અળખાપણું સ્વીકારી લેવું તે મોટું પરાક્રમ કહેવાય. તે જ ખરો ત્યાગ કહેવાય. લોકહિત માટે પ્રતિષ્ઠાનો ત્યાગ કરવો તેનાથી મોટો બીજો કોઈ ત્યાગ નથી.

જ્યાં આ ત્રણે પરાક્રમો હોય છે ત્યાં પ્રજા પ્રગતિશીલ જીવન જીવતી હોય છે.

2. માનસિક પરાક્રમ તેને કહેવાય જેમાં મન વિકારભાવમાંથી નિર્મળ ભાવમાં પ્રવેશે. બહિરંગ મન મોટા ભાગે વિકારી થતું હોય છે, કારણ કે બહાર વિષયો છે. ઇન્દ્રિયો વિષયો પ્રત્યે ખેંચાય તે તેમનો સ્વભાવ છે. ઇન્દ્રિયો મનને પણ ખેંચી લઈ જતી હોય છે, તેથી મન વિકારીભાવમાં ઓતપ્રોત થઈને અશાંત રહેતું હોય છે. આ જ મન જ્યારે અંતર્મુખ થાય ત્યારે શાંત થઈને શાંતિ અનુભવતું હોય છે. મનને બહાર દોડાવનાર ઇન્દ્રિયો છે. તે જ્યારે બહાર દોડવાનું બંધ કરે, તેનું પ્રતીક બિડાયેલી આંખો છે. ત્યારે મન અંતર્મુખ થઈ શકતું

હોય છે. આ મનની ક્રાન્તિ અથવા માનસિક પરાક્રમ કહેવાય, જે શાંતિદાતા થઈ શકે છે.

3. આધ્યાત્મિક પરાક્રમનો ભાવ એ છે કે ઇન્દ્રિયો અને મન જ્યારે અંતર્મુખ થાય ત્યારે તેનું કેન્દ્ર આત્મા હોય છે. આ આત્મા જ્યારે પરમાત્મા તરફ વળે ત્યારે આધ્યાત્મિક પરાક્રમ કહેવાય. જીવાત્મા જ્યારે પરમાત્મા તરફ વળે ત્યારે પરમાત્માની અનુભૂતિ થાય, પરમ આનંદ થઈ જાય. આ ત્રીજું પરાક્રમ કહેવાય.

પરમેશ્વર ત્રિવિક્રમના પ્રેરક છે, અર્થાત્ તેઓ ઇન્દ્રિયો, મન અને જીવાત્માને પોતાની તરફ ખેંચે છે, તેથી તેમને 'ત્રિવિક્રમઃ' કહેવાય છે.

આ બાબતમાં બલિરાજાની પૌરાણિક કથા પણ છે જે આગળ કહેવાઈ ગઈ છે, તેથી પુનરાવર્તન કરવું નથી.

19-4-13

શ્લોકઃ 57
નામઃ 531થી 537

મહર્ષિઃ કપિલાચાર્યઃ કૃતજ્ઞો મેદિનીપતિઃ ।
ત્રિપદસ્ત્રિદશાધ્યક્ષો મહાશૃંગઃ કૃતાન્તકૃત્ ॥ 57 ॥

531. મહર્ષિઃ કપિલાચાર્યઃ

532. કૃતજ્ઞઃ

533. મેદિનીપતિઃ

534. ત્રિપદઃ

535. ત્રિદશાધ્યક્ષઃ

536. મહાશૃંગઃ

537. કૃતાન્તકૃત્

આ શ્લોકમાં સાત નામ છે.

531. મહર્ષિઃ કપિલાચાર્યઃ

કપિલમુનિ.

હિંદુ ધર્મનું ઉપદેશક ક્ષેત્ર પાંચ ભાગમાં વિભક્ત થયેલું છેઃ 1. ઋષિ, 2. આચાર્ય, 3. સાધુ, 4. સંત અને 5. ભક્ત. આ બધામાં સૌથી વધુ મહત્ત્વનું સ્થાન ઋષિઓનું છે. ઋષિઓ શાસ્ત્રનિર્માતા છે. આચાર્યો એ શાસ્ત્રના ભાષ્યકારો છે. સાધુઓ ભ્રમણશીલ સંદેશવાહકો છે. સંતો લોકભાષામાં શાસ્ત્રોના સિદ્ધાંતો અને સંદેશાઓને ગદ્ય-પદ્યમાં રચનારા છે. ભક્તો ગાઈ-વગાડીને સંતોની વાણીનો પ્રચાર કરનારા છે. આ બધા એકબીજાના પૂરક છે. પણ આ બધામાં સૌથી મહત્ત્વનું સ્થાન ઋષિમુનિઓનું છે. ઋષિઓ શાસ્ત્રનિર્માતા છે. આ બધામાં સૌથી પ્રાચીન અને સૌથી વધુ મહત્ત્વ ધરાવનારા કપિલમુનિ છે. કપિલે સાંખ્યશાસ્ત્રની રચના કરી છે, જેનો પ્રભાવ બાકીનાં બધાં શાસ્ત્રોની સાથે-સાથે જૈન-બૌદ્ધ ધર્મો ઉપર પણ પડ્યો છે. સાંખ્યદર્શન પુરુષ અને પ્રકૃતિ એમ બે તત્ત્વોને અનાદિ-અનંત માને છે, તેથી દ્વૈતવાદી કહી શકાય. આ કપિલમુનિ ભગવાન વિષ્ણુનો અવતાર પણ મનાય છે, તેથી તેમને 'મહર્ષિ કપિલાચાર્ય' કહેવાય છે.

532. કૃતજ્ઞઃ

કરેલા ઉપકારોને યાદ રાખનાર.

ઉત્તમ વ્યક્તિ અને ઉત્તમ સમાજ તેને કહેવાય જે કૃતજ્ઞતા-ગુણથી ભરપૂર હોય; અધમ વ્યક્તિ અને અધમ સમાજ તેને કહેવાય જે કૃતઘ્નતા-દોષથી ભરપૂર દોષાન્વિત હોય.

પોતાના જીવનમાં કોઈનો પણ ઉપકાર ન થયો હોય તેવો કોઈ માણસ હોય જ નહીં. જાણતાં-અજાણતાં આપણાં જીવનમાં અનેકોના ઉપકાર થતા રહે છે, જેમાં માતા-પિતા, પરિવારજનો, મિત્રો, શિક્ષકો, વગેરે પણ હોય છે. આ બધાં પ્રત્યે હંમેશાં કૃતજ્ઞતાભાવ રાખવો તે ઉત્તમ વ્યક્તિ કે ઉત્તમ સમાજનું લક્ષણ કહેવાય. ભગવાન પણ આવી કૃતજ્ઞતા ધારણ કરીને કૃતજ્ઞ-ભાવથી હંમેશાં ઉપકારકોને યાદ કરતા રહે છે તેથી તેમને 'કૃતજ્ઞઃ' કહેવાય છે.

533. મેદિનીપતિઃ

પૃથ્વીનો પતિ.

સ્વામી વિનાનું કશું નથી હોતું. જેનો કોઈ સ્વામી નથી હોતો તે ધણી-ધોરી વિનાનું, રખડતું-ભટકતું, નધણિયાતું થઈ જતું હોય છે. સ્વામી વિનાનું રહેવું એ સ્વતંત્રતા નથી પણ સ્વચ્છંદતા અને ભયભીતતા છે. સ્વામી વિનાની વસ્તુ જડ હોય કે ચેતન હોય, તે સર્વભોગ્યા-બહુભોગ્યા થઈને વિનષ્ટ થઈ જતી હોય છે, પણ સ્વામીવાળી વસ્તુ એકભોગ્યા, સુરક્ષિત અને દીર્ઘજીવી હોય છે. નાસ્તિકતા સ્વામી વિનાની હોય છે. તેથી મર્યાદામાં સ્થિર નથી રહી શકતી. અમર્યાદા અંતની શરૂઆત જ કહેવાય. આવી જ રીતે સ્વામી વિનાની સ્ત્રી પણ મર્યાદામાં રહી શકતી નથી. તેની અમર્યાદા તેની કરિયરનો અંત કરાવી દેતી હોય છે. પ્રત્યેક જડ-ચેતન વસ્તુને સ્વામી તો જોઈએ જ, જેમ રાષ્ટ્રને રાજા જોઈએ. પૃથ્વીના સ્વામી ભગવાન વિષ્ણુ છે, તેથી તેમને મેદિનીપતિ કહેવાય છે. પૃથ્વીનાં અનેક નામ છે, જેમાં 'મેદિની' પણ એક ખરું. પ્રત્યેક નામ સાર્થક હોય છે. 'મેદિની'નો અર્થ થાય છે મેદવાળી. મેદ અર્થાત્ પૌષ્ટિક સારતત્ત્વોથી ભરેલી. પૃથ્વી મહાન છે. કરોડો વર્ષોથી કરોડો જીવોને તે પોષે છે છતાં દૂબળી નથી થતી, તેથી તેને 'મેદિની' કહેવાય છે.

534. ત્રિપદઃ

ત્રણ પગલાં ભરનારા.

બલિરાજાની કથા યાદ કરવાની. વામનભગવાને ત્રણ ડગલાં ભરીને ત્રણ લોક માપી લીધા હતા, તેથી તેમનું નામ 'ત્રિપદઃ' પડ્યું છે.

535. ત્રિદશાધ્યક્ષઃ

ત્રણ દશાઓના અધ્યક્ષ.

જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ – એમ ત્રણ દશાઓ મનાય છે. આ ત્રણે દશાઓના અધ્યક્ષ ભગવાન છે, તેથી તેમને 'ત્રિદશાધ્યક્ષઃ' કહેવાય છે.

536. મહાશૃંગઃ

મોટા શિંગડાવાળા.

મત્સ્યાવતારને યાદ કરવો જોઈએ. પ્રલય વખતે જ્યારે બધું જ જળબંબાકાર થઈ ગયું હતું ત્યારે એક શિંગડાવાળી માછલી સત્યવ્રતની નાવને પોતાના શિંગડા સાથે બાંધીને સમુદ્ર પાર કરીને દૂરના નવા પૃથ્વીખંડ તરફ લઈ ગઈ હતી, જ્યાં નવેસરથી દુનિયા વસી હતી. આ પૌરાણિક રૂપકને એમ ઘટાવી શકાય કે જ્યારે ખંડપ્રલય થાય ત્યારે પૃથ્વીના એક ભાગનો અંત થઈ જાય અર્થાત્ આખો ખંડ જળમાં ડૂબી જાય, ત્યારે સમુદ્રથી દૂર કોઈ નવો ભૂભાગ ઊપસી આવ્યો હોય ત્યાં સર્વપ્રથમ માછલાંની સૃષ્ટિ થાય. માછલાને શિંગડું ન હોય, પણ અહીં શિંગડાવાળી માછલી બતાવી છે, અર્થાત્ રૂપક છે. આવો મત્સ્યાવતાર ખંડપ્રલયમાંથી બચી ગયેલાં બીજો વગેરેને લઈને દૂરના બીજા પૃથ્વીભાગ ઉપર લઈ જાય છે અને નવી દુનિયા ઉત્પન્ન કરાવે છે, તેથી ભગવાનને 'મહાશૃંગઃ' કહેવાયા છે.

537. કૃતાન્તકૃત્

યમરાજના પણ યમરાજ.

ઉત્પન્ન થયેલી બધી વસ્તુઓનો નાશ થાય છે. નષ્ટ કરનારને કૃતાન્ત અર્થાત્ યમરાજ કહેવાય છે. પણ પછી કૃતાન્ત તો બચી રહે. ના, તેવું ન થાય. તેનો પણ નાશ થઈ જાય, અર્થાત્ યમરાજનો પણ નાશ કરનાર ભગવાન છે, તેથી તેમને "કૃતાન્તકૃત્" કહેવાય છે.

23-4-2013

શ્લોકઃ 58
નામઃ 538થી 546

મહાવરાહો ગોવિન્દઃ સુષેણઃ કનકાંગદી ।
ગુહ્યો ગભીરો ગહનો ગુપ્તશ્ચક્રગદાધરઃ ॥ 58 ॥

538. મહાવરાહઃ

539. ગોવિંદઃ

540. સુષેણઃ

541. કનકાંગદી

542. ગુહ્યઃ

543. ગભીરઃ

544. ગહનઃ

545. ગુપ્તઃ

546. ચક્રગદાધરઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

538. મહાવરાહઃ

વરાહ-અવતારી ભગવાન વિષ્ણુના ચોવીસ અવતારોમાં એક અવતાર વરાહનો પણ મનાય છે. વરાહ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરે છે. જેમ મત્સ્યાવતાર જળમયી પૃથ્વીનાં મૂળ તત્ત્વોને બીજા ખંડમાં લઈ જાય છે, તેમ વરાહ પોતાના દંતૂશળમાં પૃથ્વીને ઊંચકીને તેનો ઉદ્ધાર કરે છે. દંતૂશળમાં પૃથ્વીને ઊંચકવી અને તેનો ઉદ્ધાર - રક્ષણ કરવું તેનું રહસ્ય સમજાતું નથી, તેથી તેનો જે સાચો અર્થ હોય તેઓ જિજ્ઞાસુએ શોધવા પ્રયત્ન કરવો. હું મારી અલ્પતાનો સ્વીકાર કરીને વિરામ પામું છું.

539. ગોવિંદઃ

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

'ગો' શબ્દના સોળ અર્થો થાય છે. પ્રત્યેક 'ગો' શબ્દની સાથે 'વિન્દતિ' ક્રિયાપદ જોડવામાં આવે એટલે 'ગોવિંદ' થાય. તેનો પ્રસિદ્ધ અર્થ તો ગાયોને પાળનારા એવો થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ ગાયો ચારતા હતા તેથી તેમને ગોવિંદ કહેતા હતા.

540. સુષેણઃ

ઉત્તમ સેનાપતિ.

ભગવાન સેનાપતિ પણ છે. જેની ઉત્તમ સેના હોય તેને સુસેન – સુષેણ કહેવાય છે.

ભગવાનને સેના રાખવાની શી જરૂર? તેઓ તો સર્વશક્તિમાન – સર્વસમર્થ છે જ. તેઓ જે ધારે તે કરી શકે છે, પછી સેનાની શી જરૂર? – આવી શંકા કોઈને થાય તો તેનો જવાબ સમજવા જેવો છે. ભગવાનનાં બે રૂપ છેઃ 1. કથા વિનાનું અને 2. કથાવાળું.

પરંબ્રહ્મ, અલ્લા, ગૉડ, વગેરેની કોઈ કથા નથી હોતી. જેનો જન્મ ન હોય, પરિવાર ન હોય, આકૃતિ ન હોય, દૃશ્ય ગુણ-ક્રિયાઓ ન હોય તેની શી કથા કરવી? તેની કથા પણ ન હોય, તેથી આ બધાંની કોઈ કથા નથી હોતી.

2. પણ જ્યાં જન્મ-જીવન, ગુણ-ક્રિયા, આકાર, વગેરે હોય ત્યાં કથાઓ હોય. કથા વિનાનું બ્રહ્મ અસ્તિમાત્ર હોય. તેનું કશું વર્ણન ન હોય. પણ તેઓ જ બ્રહ્મ જ્યારે આકાર ધારણ કરે, જન્માદિ ગ્રહણ કરે, તો બાલક્રીડાથી માંડીને લગ્નાદિ પ્રસંગોની કથાઓ આવે. આવી બધી કથાઓમાં વિરોધીઓ – શત્રુઓ આવે. શત્રુઓ વિનાની કથાઓ ફિક્કી લાગે. તેથી રાક્ષસો-દૈત્યો-શેતાનો, વગેરે અવરોધ કરનારા જોઈએ. જો આ બધાનો પરાજય કે નાશ ચમત્કારથી માત્ર સંકલ્પ કરીને કરી નાખવામાં આવે તો પ્રજા પણ ચમત્કારઘેલી બનીને પુરુષાર્થ છોડીને ચમત્કાર તરફ વળી જાય. ચમત્કારની ઘેલછાપણું વધી જાય ત્યારે પ્રજા ઘોર અંધશ્રદ્ધાનો શિકાર બને, જેથી અંતે તેનું પતન થાય.

તેથી પ્રજાને પુરુષાર્થ-સાહસ-શૌર્ય તરફ વાળવા માટે ભગવાન પણ લોકો જેવાં યુદ્ધો કરે, લડે, હારે-જીતે, વ્યૂહ રચે, સેના રાખે આ બધું લોકપ્રેરણા માટે ભગવાન પણ કરે. ભગવાન રાજાઓ અને રાજશાસકોને પ્રેરણા આપે છે કે સેનાપતિ બનો – મહાન સેનાપતિ બનો, વિશાળ શસ્ત્રો રાખો, શસ્ત્રોને આધુનિક બનાવો અને શત્રુઓની ઉપર તૂટી પડો. તો જ તમે રાજરક્ષા, પ્રજારક્ષા કરી શકશો, નહીં તો નહીં. આવી સ્પષ્ટ અને ચોખ્ખી પ્રેરણા આપવા તેમણે પોતાનું નામ 'સુષેણ' અર્થાત્ મહાન સેનાપતિ એવું રાખ્યું છે.

જે ભગવાનોએ સેના છોડી, શસ્ત્રો છોડ્યાં, યુદ્ધો છોડ્યાં, વીતરાગ થઈ ગયા તેમની પાસેથી રાષ્ટ્રે અને પ્રજાએ શી પ્રેરણા લેવાની? રાષ્ટ્રે પણ શસ્ત્રત્યાગી કે સેનાત્યાગી થઈ જવાનું! જો તેવું કરવામાં આવે તો રાષ્ટ્ર અને પ્રજા ગુલામ જ થઈ જાય. ભારતમાં લગભગ તેવું જ થયું. આપણે સંપૂર્ણ શસ્ત્રત્યાગ તો ન કર્યો, પણ શસ્ત્રોની ઉપેક્ષા કરી, આજે પણ કરી રહ્યા છીએ, તેથી સૌકોઈ ભારતને ડરાવે છે, ધમકાવે છે. જો આપણે મહાન સેના, મહાન સેનાપતિઓ અને આધુનિક મહાન શસ્ત્રોથી સર્વોચ્ચ સજ્જ રહેતા હોત તો આવી દશા ન થાત.

541. કનકાંગદી

સોનાનાં આભૂષણો (કનક) ધારણ કરનારા.

વિષ્ણુભગવાન ત્યાગી-વૈરાગી નથી, તેઓ સુંદર વાઘા ધારણ કરે છે અને ભવ્ય આભૂષણો પણ ધારણ કરે છે. તેમને પત્ની છે અને રાજસિંહાસન ઉપર બિરાજીને પ્રજાપાલન પણ કરે છે. પ્રજાપાલન ત્રણ રીતે થઈ શકેઃ 1. પ્રજા અંદરોઅંદર સુમેળથી રહે, 2. પ્રજા ખૂબ વૈભવી બને અને 3. પ્રજાનું બાહ્ય - સીમાપારના અને અંદરના શત્રુઓથી રક્ષણ થાય.

1. પ્રજાનો સુમેળ અને સંપ અત્યંત જરૂરી છે. જો ન્યાય અને સમતાથી રાજ્ય કરવામાં આવે તો જ પ્રજામાં સુમેળ-સંપ રહે. જો પ્રજા-પ્રજા વચ્ચે ભેદભાવ કે પક્ષપાત કરવામાં આવે તો સંપ અને સુમેળ ન રહે. જેમ કે ધર્મ-આધારિત કે જાતિ-આધારિત પૅકેજો અપાય, સુખ-સગવડો અપાય, નોકરીઓ કે બીજા લાભો અપાય તો વંચિત રહેલા લોકો અસંતોષ અનુભવે. આવો અસંતોષ વિદ્રોહમાં પરિણમી શકે છે, જેથી રાષ્ટ્ર દુર્બળ થાય. તેથી માત્ર ને માત્ર સૌને એકસરખા માનીને એકસરખી રીતે રાખવામાં આવે તો જ પ્રજામાં સુમેળ અને સંપ રહી શકે. સૌકોઈ ગુણ-ક્ષમતા અને યોગ્યતાને આધારે જ આગળ વધશે. યોગ્યતામાં જરાય બાંધછોડ કરાય નહીં. યોગ્યની ઉપેક્ષા કરી તેને વંચિત કરવો અને અયોગ્યને લાભાન્વિત કરતા રહેવું તે પતન જ કહેવાય. તેનાથી રાષ્ટ્ર અને પ્રજા બંનેને બચાવવાં જોઈએ.

2. પ્રજાને વૈભવી બનાવવી જોઈએ. વૈભવ સગવડોથી પ્રાપ્ત થતો હોય છે. વિશ્વની સર્વોચ્ચ સગવડો પ્રજાને મળે તેવું અર્થતંત્ર ગોઠવવું એ રાજધર્મ છે. પ્રજા દીન-દરિદ્ર, કંગાળ, રોજી વિનાની થઈ જાય તેમાં પ્રજાનું પાલન ન કહેવાય. અત્યંત સાદું જીવન, ઓછામાં ઓછી આવશ્યકતાઓવાળું જીવન, સાહસ અને મહેચ્છાનો અભાવ, વૈભવ પ્રત્યે ઘૃણા અને અકિંચનતા પ્રત્યે પૂજ્યતા સ્થાપિત કરવામાં આવે તો લાંબા ગાળે પ્રજા આપોઆપ નિર્ધન અને કંગાળ થઈ જતી હોય છે.

ત્યાગ મહાન છે, પણ તે વાંઝિયો ત્યાગ ન હોય તો. ત્યાગ સુખદ્રોહી કે સગવડદ્રોહી ન હોવો જોઈએ. ત્યાગ પરાવલંબી કે પરોપભોગી પણ ન હોવો જોઈએ. ત્યાગ અનર્થોનો હોય, દોષોનો હોય, પાપોનો હોય; ત્યાગ સત્કર્મોનો ન હોય, ત્યાગ કર્તવ્યોનો ન હોય, ત્યાગ પત્ની, પરિવાર કે વસ્ત્રોનો ન હોય. આવો ત્યાગ અનર્થકારી થઈ શકે છે. તેથી રાજા અને રાજનેતાઓએ પ્રજાનાં સુખ-સગવડોનાં સાધનો વિકસાવીને તેને વૈભવના શિખર ઉપર ચઢાવવી જોઈએ. આવી પ્રેરણા આપવા માટે ભગવાન વિષ્ણુ સોનાનાં આભૂષણો વગેરે ધારણ કરે છે.

3. વૈભવ અને સમૃદ્ધિ શત્રુ વિનાનાં નથી હોતાં. ભારતનાં મંદિરોનો વૈભવ જોઈને દૂર-દૂરથી અને પાડોશથી વિધર્મી લૂટારુઓનાં ધાડેધાડાં ચઢી આવ્યાં અને ભારતને, મંદિરોને, પ્રજાને, સ્ત્રીઓને, ધર્મને ધમરોળતાં રહ્યાં, કારણ કે તેઓ સમયના રાજાઓ રક્ષણ ન કરી શક્યા. આમ, વારંવાર થતાં આક્રમણોથી દેશને રક્ષવાનો એક જ સચોટ ઉપાય હોય છે કે પેલો આક્રમણ કરે તેના પહેલાં જ તમે તેના ઉપર પ્રબળ આક્રમણ કરી દો, તેના ઘરમાં જ તેનાં હાડકાં ભાગી નાખો, જેથી તેઓ ઊભો થઈને ફરી કદી ચઢી ન આવે. જો તમે આવું કરી શકો તો જ વૈભવને ભોગવી શકો અને સાચવી શકો. જો તમે પહેલાં આક્રમણ કરીને શત્રુના ઘરમાં જ શત્રુને મડદું બનાવી દો, પછી તે મિત્ર બને તો તેનો ઉદ્ધાર કરો, તેને પણ વૈભવી બનાવો, જેથી તેઓ પણ સુખી થાય.

આ ત્રણ તત્ત્વો જેનામાં હોય તેઓ જ પ્રજાનું રક્ષણ-પાલન કરી શકે. જેનામાં આ ત્રણમાંથી એકે ન હોય તેઓ પલાંઠી વાળીને મંજીરા વગાડે અને ગુલામીની યાતનાને સહન કરે.

ભગવાન ત્રણેમાં સમર્થ છે તેથી તેવા સામર્થ્યવાન થવાનો સંદેશો આપે છે.

542. ગુહ્યઃ

ગુપ્ત.

પરમેશ્વર પ્રગટ નથી, ગુપ્ત છે. જો પ્રગટ હોત તો કોઈ વિવાદ જ ન હોત, જેમ સૂર્ય પ્રગટે છે તો તેના અસ્તિત્વ વિશે કોઈ વિવાદ નથી.

ગુપ્ત હોવા છતાં પણ ભક્તો માટે તેઓ અનુભૂતિનો વિષય છે. તેનો અનુભવ થાય છે નેત્ર વગેરે ઇંદ્રિયો દ્વારા નહીં, પણ કૃપાનુભૂતિ દ્વારા. જીવનમાં જ્યારે ઘોર વિપત્તિ આવે અને બધા પુરુષાર્થો કર્યા પછી પણ જ્યારે કોઈ ઉકેલ ન આવે ત્યારે સાચી શ્રદ્ધાથી ભક્ત તેને પ્રાર્થના કરે તો તેનો અણધાર્યો ઉકેલ આવી જાય. આ તેનો અનુભવ કહેવાય. આવા અનુભવો હજારોને થયા હોય છે, તેથી આસ્તિકતા શ્રદ્ધા-આધીન હોય છે, માત્ર તર્ક-આધીન નથી હોતી. કરોડ પ્રયત્નો કરીને પણ આસ્તિકતાનો નાશ કરી શકાતો નથી, કારણ કે તેઓ એક વાસ્તવિકતા છે. વાસ્તવિકતાનો નાશ ન કરી શકાય, પણ તેઓ ગુહ્ય છે, પ્રત્યક્ષ નથી. જેઓ પ્રત્યક્ષ ભગવાન થઈને બેઠા છે તેઓ સાચા નથી. તેઓ ગુમરાહ થઈને ગુમરાહ કરનારા છે. સાચા ભક્તોએ તેમનાથી બચવું જોઈએ. ભગવાન ગુપ્ત જ છે.

543. ગભીરઃ

ભગવાન ગંભીર છે.

અહીં 'ગભીર' શબ્દનો અર્થ છે, 'જેમનો તાગ ન લઈ શકાય તેવા'. તળાવનો, નદીનો, કૂવાનો, સમુદ્રનો તાગ લઈ શકાય છે, અર્થાત્ ડૂબકી મારીને છેક નીચે ભૂમિ સુધી પહોંચી શકાય છે, પણ ભગવાનનો તાગ લઈ શકાતો નથી. હા, ડૂબકી મારી શકાય છે, સૌ કોઈ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઊંડા ઊતરી શકે છે, પણ છેવટ સુધી કોઈ પહોંચી શકતું નથી, કારણ કે તેને છેવટ જ નથી. શક્તિ પ્રમાણે ડૂબકી મારવી અને થાકી જવું, થાક્યા પછી અધધધધ ભાવ કરવો, અહોભાવ કરવો અને ચૂપ થઈ જવું એ જ અનુભવ છે. તેથી તેમને 'ગભીરઃ' કહેવાય છે.

544. ગહનઃ

અકળ.

બધાં સાધનો અને બધા પ્રયત્નો વડે પણ કળી ન શકાય તેવા. ન કળી શકાય એ જ તેનું કળવું છે, તેથી તેમને 'ગહનઃ' કહેવાય છે.

545. ગુપ્તઃ

ગુપ્ત.

પહેલાં વ્યાખ્યા આવી ગઈ છે.

546. ચક્રગદાધરઃ

ચક્ર અને ગદાને ધારણ કરનારા.

ભગવાન વિષ્ણુ ચક્ર અને ગદા તથા શંખ અને પદ્મ એમ ચાર હાથમાં ચાર તત્ત્વો ધારણ કરનારા છે, તેથી તેમને 'ચક્રગદાધર' કહેવાય છે.

24-4-13

શ્લોકઃ 59
નામઃ 547થી 557

વેધાઃ સ્વાઙ્ગોઽજિતઃ કૃષ્ણો દૃઢઃ સંકર્ષણોઽચ્યુતઃ ।
વરુણો વારુણો વૃક્ષઃ પુષ્કરાક્ષો મહામનાઃ ॥ 59 ॥

547. વેધાઃ

548. સ્વાંગઃ

549. અજિતઃ

550. કૃષ્ણઃ

551. દૃઢઃ

552. સંકર્ષણોઽચ્યુતઃ

553. વરુણઃ

554. વારુણઃ

555. વૃક્ષઃ

556. પુષ્કરાક્ષઃ

557. મહામનાઃ

આ શ્લોકમાં અગિયાર નામ છે.

547. વેધાઃ

વિધાતા.

વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુ સાથે તેની ક્ષમતાનું વિધાન હોય છે. કઈ વસ્તુ શું કરી શકે, કેટલું કરી શકે, તે બધું નિર્ધારિત હોય છે. જેમ કે પ્રાણીઓમાં સિંહની ક્ષમતા અને લિમિટ છે, તો હાથીની પણ ક્ષમતા અને લિમિટ છે, પશુ-પક્ષીઓ, જીવજંતુ, કીટ-પતંગ માત્રની ક્ષમતા અને લિમિટ નિર્ધારિત હોય છે. આવું જ માણસોનું પણ છે. માણસની ક્ષમતા – સ્વભાવ અને લિમિટ નિર્ધારિત હોય છે. જે કાંઈ નિર્ધારિત હોય છે તેમાં માણસ થોડો ફેરફાર કરી શકે. આ તેનો પુરુષાર્થ કહેવાય, તેથી વધારે તે કાંઈ કરી શકે નહીં. જેમ કે માણસ પ્રાણવાયુ વિના જીવી શકે નહીં.

આવી જ રીતે જડ પદાર્થોની પણ ક્ષમતા અને લિમિટ નિર્ધારિત હોય છે. જેમ કે સૂર્ય નિર્ધારિત ગરમી તો આપી શકે, પણ તે માઇનસ ઠંડી ન આપી શકે. આ તેની લિમિટ છે. આવું જ પૃથ્વી, જળ, પવન, અગ્નિ, વગેરે બધાં તત્ત્વોની પોતપોતાની ક્ષમતા અને મર્યાદા નિર્ધારિત કરાયેલ છે. એક કણ પણ ક્ષમતાનિર્ધારણ વિનાનો નથી હોતો. જે કાંઈ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે તેમાં માણસ થોડો ફેરફાર કરી શકે છે – માત્ર માણસ જ, બીજું કોઈ પ્રાણી નહીં. આ તેનો પુરુષાર્થ છે, એટલે પરમેશ્વર વિશ્વવિધાતા કહેવાય છે.

548. સ્વાંગઃ

વિશ્વને અંગ બનાવનાર.

વિશ્વ એક વાસ્તવિકતા છે, પરમેશ્વરની અદ્‌ભુત રચના છે. તેઓ મિથ્યા નથી, તેમ જ અસાર પણ નથી. તેઓ સારથી ભરપૂર છે. ભગવાન તેને પોતાનું અંગ માને છે. કર્તા કાર્યને પોતાનું અંગ માનતો હોય છે. કેટલીક વાર તો કર્તા, કાર્યને પોતાનું સર્વસ્વ જ માનતો હોય છે. આવી રીતે પરમેશ્વર વિશ્વાંગ છે તેથી તેમને 'સ્વાંગ' કહેવાય છે.

549. અજિતઃ

જીતી ન શકાય તેવા.

ભગવાનને કોઈ જીતી શકતું નથી. ભગવાન સામે આ રીતે સંઘર્ષો થઈ શકે છેઃ

1. પૌરાણિક રીતે અર્થાત્ રાક્ષસો-દૈત્યો-અસુરોની સાથે.

2. તેની વ્યવસ્થા સામે. જેમ કે તેમણે જે જડ અને ચેતન બંનેની જીવનવ્યવસ્થા ગોઠવી છે, તેને ઉથલાવી નાખવી, જેવી કે સ્ત્રીની જગ્યાએ પુરુષ ગર્ભ ધારણ કરે, શરીરના અવયવોને ઊંધા-ચત્તા કરી નાખવા.

પહેલાં ધોળા અને પછી કાળા વાળ આવવા, પહેલાં વૃદ્ધાવસ્થા પછી યુવાવસ્થા અને છેવટે બાલ્યાવસ્થા આવવી, આંખ સૂંઘવાનું કામ કરે અને નાક જોવાનું કામ કરે, વગેરે વગેરે. આ બધી સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ વ્યવસ્થામાં કોઈ આમૂલ પરિવર્તન ન કરી શકે, હારી જાય. તેથી તેને અજિત કહેવાય છે.

550. કૃષ્ણઃ

કૃષ્ણ.

ચોવીસ અવતારોમાં શ્રીકૃષ્ણભગવાન વિષ્ણુના પૂર્ણ અવતાર મનાય છે, તેથી વિષ્ણુ પણ કૃષ્ણ છે.

551. દૃઢઃ

મજબૂત, અડગ.

મહાપુરુષોના અનેક ગુણોમાંનો એક ગુણ છે દૃઢતા. દૃઢતા ચતુર્મુખી હોય છેઃ 1. શારીરિક, 2. લાગણીની, 3. વૈચારિક અને 4. ભૌતિક.

1. શરીરથી દૃઢ થવું એ પ્રથમ દૃઢતા કહેવાય. કસાયેલું મજબૂત સ્નાયુવાળું શરીર જીવનની પ્રથમ ધન્યતા કહેવાય. પોચું રૂ જેવું, દૂબળું-પાતળું, ફિક્કું નિસ્તેજ શરીર રોગિષ્ઠ જ હોય. દુર્બળ શરીર એ જીવનની પ્રથમ લાચારી કહેવાય. ભગવાન તેવા ન હોય, તેઓ દૃઢ અને મજબૂત બાંધાના હોય.

2. લાગણીની દૃઢતા અર્થાત્ માનસિક દૃઢતા. શારીરિક દૃઢતા કરતાં લાગણીની દૃઢતા વધુ મહત્ત્વની હોય છે. પ્રથમ તેઓ ભગવાનને પણ લાગણી હોય છે. તેઓ લાગણીહીન નથી હોતા. કોઈ વીતરાગ લાગણીહીન હોય તો હોય, પણ ભગવાન તો ઉષ્માભરી લાગણીથી ભરપૂર હોય છે. પણ લાગણી ઊભરા-પ્રકૃતિની હોય છે, તેથી તેમાં ચઢઊતર થયા કરે છે. આવો દોષ ભગવાનમાં નથી હોતો. ભગવાનની લાગણી ઊભરા-પ્રકૃતિની નથી હોતી, દૃઢ હોય છે, અર્થાત્ મક્કમ હોય છે. મહાપુરુષની લાગણીઓ પણ દૃઢ-મક્કમ હોય છે.

3. વૈચારિક મક્કમતા સૌથી વધુ મહત્ત્વની હોય છે. વિચારોની પરિપક્વતા, વચનપાલનની તીવ્રતા અને વાણીની પ્રતિષ્ઠા હોય ત્યાં જ વૈચારિક દૃઢતા હોઈ શકે. જે લોકોના વિચારો પરિપક્વ થયા નથી હોતા તેઓ વારંવાર વિચારો બદલતા રહે છે. જે લોકો વારંવાર

વિચારો બદલતા રહે છે તેઓ ભરોસામંદ નથી હોતા. તેઓ ક્યારે ફસકી જાય તેઓ કહેવાય નહીં. આવા માણસો કદી મહાપુરુષ નથી થઈ શકતા હોતા.

વિચારોના બે ભેદ હોય છેઃ એક તો વચનથી અને બીજો સિદ્ધાંતથી. બંને ક્ષેત્રમાં પૂરેપૂરી દઢતા અને મક્કમતા હોવી જરૂરી છે.

ભૌતિક મક્કમતાનો અર્થ થાય છે કે બાંધકામ કરેલી ઇમારતો પૂરેપૂરી દઢ રહે. ધરતીકંપમાં પણ તેનો કાંગરો ન ખરે.

ભગવાન વિષ્ણુ બધી રીતે દઢ હોવાથી તેમને 'દઢઃ' કહેવાય છે.

552. સંકર્ષણોચ્યુતઃ

આકર્ષક અને અડગ.

આ નામમાં એકસાથે બે ગુણો બતાવ્યા છે. એક તો સંકર્ષણ અને બીજો અચ્યુત.

આકર્ષણ પાંચ પ્રકારનાં હોય છેઃ 1. રૂપાકર્ષણ, 2. ગુણાકર્ષણ, 3. વિદ્યાકર્ષણ, 4. સત્તાકર્ષણ અને 5. ધનાકર્ષણ.

1. રૂપનું પ્રત્યક્ષ આકર્ષણ હોય જ છે. રૂપ માણસનું હોય કે વનરાજિ, પર્વતમાળા, નદીઓ, ઝરણાં, ધોધ, પુષ્પવાટિકા, ગમે તેનું હોય, લોકોને ગમે છે. દીપમાળા અને સજાવટ, રૂપ વધારવા માટે જ થતી હોય છે. રૂપપ્રાપ્તિ એ વ્યક્તિત્વનું ઐશ્વર્ય જ કહેવાય. રૂપાકર્ષણ તારનારું અને ડુબાડનારું બંને હોય છે. દૈવી રૂપ તારનારું હોય છે, જ્યારે આસુરી રૂપ ડુબાડનારું હોય છે. ભગવાનનું દૈવી રૂપ છે. જે ખેંચાયો તેનો બેડો પાર થઈ ગયો.

2. ગુણાકર્ષણ પ્રત્યક્ષ નથી હોતું. લાંબા ગાળે નીવડ્યે ખબર પડતી હોય છે. વ્યક્તિમાં કેટલા સદ્‌ગુણો છે તે જાણ્યા પછી તેની તરફ ખેંચાવું તે ગુણાકર્ષણ છે. આવી જ રીતે દુર્ગુણોનું અપાકર્ષણ પણ હોય છે. સંપર્કમાં આવનાર વ્યક્તિના દુર્ગુણો લાંબા ગાળે છતા થવા લાગે છે. આ પણ નીડવે જ ખબર પડતી હોય છે. સદ્‌ગુણી વ્યક્તિ, દુર્ગુણોને સહન કરી શકતી નથી તેથી અપાકર્ષણ થાય છે. માણસ દૂર ભાગે છે. અત્યંત નજીક આવીને અત્યંત દૂર ભાગવું બહુ દુઃખદાયી થઈ જતું હોય છે. તેમાંથી વેરઝેર પણ પેદા થતાં હોય છે.

ભગવાનમાં એક પણ દુર્ગુણ નથી, તેથી અપાકર્ષણનો પ્રશ્ન જ નથી રહેતો. કોઈ વ્યક્તિ સ્વયં પોતાના દુર્ગુણથી કે દોષથી ઈશ્વરવિમુખ થાય તો તેમાં તે પોતે જ દોષી હોય છે. તેની અપેક્ષાઓ ખોટી હોય છે અથવા સમજણ ખોટી હોય છે.

ભગવાન ગુણગુણનો ભંડાર છે, તેથી તેમનામાં ગુણાકર્ષણો પણ છે.

3. વિદ્યા અથવા જ્ઞાનનું આકર્ષણ પણ લાંબા ગાળે પેદા થતું હોય છે. કેટલીક વાર કદરૂપા માણસ પાસે પણ વિપુલ વિદ્યા હોય છે. કેટલીક વાર ઓછા ગુણોવાળા પાસે પણ વિદ્યા હોય છે. રૂપ-ગુણ અને વિદ્યા ત્રણે તત્ત્વો એકસાથે એક જ જગ્યાએ ભેગાં થાય તો-તો સોનામાં સુગંધ મળી કહેવાય. ભગવાનમાં ત્રણે છે.

4. સત્તાનું આકર્ષણ પણ પ્રબળ હોય છે, કારણ કે સત્તાથી કામ થતાં હોય છે. અને બધાંને કામ કરાવવાં હોય છે, એટલે સત્તાનું આકર્ષણ પણ હોય છે; પણ આકર્ષણ ગરજ પૂરતું જ હોય છે. ગરજ પતી જાય પછી નહીં; અને જો ગરજ પૂરી ન થાય તો અપાકર્ષણ પણ થઈ જતું હોય છે.

5. ધનાકર્ષણઃ ધનથી પણ ઘણાં કામો થતાં હોય છે, તેથી ધનવાનો પ્રત્યે ગરજમંદ સ્વાર્થી લોકોનું પ્રબળ આકર્ષણ રહેતું હોય છે. આ આકર્ષણ પણ ગરજ પૂરતું જ રહેતું હોય છે. ધનવાન જો દરિદ્ર થઈ જાય તો પાનખર-ઋતુનાં પાંદડાં જેમ વૃક્ષનો સાથ છોડી દે તેમ આકર્ષાયેલા સ્વાર્થી લોકો સાથ છોડી દેતા હોય છે.

ધનથી આકર્ષાયેલા લોકોની અપેક્ષા પૂરી ન થાય તો આકર્ષણ અપાકર્ષણમાં પણ પરિણમતું હોય છે. કાંઈ કહેવાય નહીં.

જે દેવો લોકોની ધનલાલસા પૂરી કરવાની લાલચ આપતા હોય છે તેમને ત્યાં સૌથી વધુ ભક્તોની ભીડ જામતી હોય છે. અપેક્ષા પૂરી ન થાય તો આવી ભીડ વારંવાર દેવો બદલતી રહે છે.

ભગવાનમાં બધાં આકર્ષણો છે અને બધાં આકર્ષણોથી બચવાનો વૈરાગ્ય પણ છે. જેને વૈરાગ્ય મળે તેને બધાં આકર્ષણો તુચ્છ થઈ જતાં હોય છે. તે જ પ્રેમી ભક્ત થઈ શકતો હોય છે.

નામમાં 'અચ્યુત' શબ્દ પણ મુકાયો છે. અચ્યુતનો અર્થ લપસી ન પડનારો, અડગ રહેનારો. જેની વ્યાખ્યા આગળ આવી ગઈ છે.

553. વરુણઃ

વરસાદ લાવનાર વરુણદેવ.

સૃષ્ટિ ઉપર એક વિશ્વચક્ર ચાલી રહ્યું છે, જેમાં ગરમી, ઠંડી, વૃષ્ટિ, વગેરેનું આયોજન છે. ચક્ર એટલા માટે કે તે નિયત સમયે વારંવાર યથાપૂર્વ આવ્યા કરે છે. આ ચક્ર ન હોય તો સૃષ્ટિ જ ન હોય. આ ચક્રમાંની એક જ વસ્તુ જો હોય તો શું થાય? માનો કે બારે મહિના ઠંડી જ રહે અથવા બારે મહિના એકધારી ગરમી જ રહે અથવા બારે મહિના એકધારી વૃષ્ટિ જ રહે તો સૃષ્ટિ-વ્યવસ્થા તૂટી પડે. વારાફરતી યથાપૂર્વ બધી ઋતુઓ આવે છે અને વિદાય થાય છે. તેથી જ સૃષ્ટિ ચાલે છે. આ બધું કોણ કરે છે? આપોઆપ થયા કરે છે તેવું માનવું તેના કરતાં કોઈ પ્રોગ્રામ કરે છે અને થાય છે તેવું માનવું વધુ સમાધાનકારી હોઈ શકે. આ પ્રોગ્રામ કરનારને ઋષિઓએ દેવ માન્યા છે. સૌ સૌના વિભાગો સંભાળે છે. આમાંનો એક વિભાગ તે વૃષ્ટિનો જ વિભાગ. તેને સંભાળનાર દેવને 'વરુણ'દેવ કહેવાય છે. મૂળમાં આવો કોઈ વિભાગીય દેવ વાસ્તવિકતામાં હોતો નથી, પરમેશ્વર જ હોય છે, પણ તેને તેવા વિભાગીય રૂપમાં ઓળખાવાય છે. આને દેવવાદ કહેવાય છે. આવા વિભાગીય પરમેશ્વરને 'વરુણ' કહેવાય છે.

554. વારુણઃ

વશિષ્ઠ ઋષિનો પુત્ર વારુણઃ અથવા અગસ્ત્યઋષિ.

અહીં ઋષિપુત્રમાં વિષ્ણુદર્શન છે.

555. વૃક્ષઃ

વૃક્ષ.

વિશ્વરચના બે પ્રકારની છેઃ 1. જડ અને 2. ચેતન. સૂર્ય-ચંદ્ર-પર્વતો-નદીઓ, વગેરે જડ રચના કહેવાય.

ચેતન રચનામાં બે ભાગ છેઃ જીવ-જંતુ-પ્રાણીઓ-મનુષ્યો, વગેરે અને વૃક્ષો, છોડવા, વેલીઓ, વગેરે સ્થાવર ચૈતન્ય. બધી જ સૃષ્ટિ માનવ નિમિત્તે બની હોય તેવું લાગે છે. આપણે લીલોતરીની જ વાત કરીએ. માનો કે વિશ્વમાં લીલોતરી જ ન હોય તો? તો વિશ્વ ન હોય, કારણ કે લીલોતરી – વૃક્ષો, વગેરે પ્રાણીઓને અખૂટ પ્રાણવાયુનો ભંડાર પૂરો પાડે છે. તેનાથી પ્રાણીઓ – જંતુમાત્ર જીવે છે. તેથી વૃક્ષો વગેરે જીવનદાતા છે. તે માત્ર છાયા માટે કે ફળફળાદિ માટે જ નથી રચાયાં, પણ પ્રાણવાયુ માટે પણ રચાયાં છે. જીવનનાં જેટલાં પૂરક તત્ત્વો છે તેમાં વૃક્ષો પણ છે. તેથી વૃક્ષમાં વિષ્ણુનાં દર્શન કરવામાં આવી રહ્યાં છે. "છોડમાં રણછોડ"નો આવો જ અર્થ છે.

556. પુષ્કરાક્ષઃ

કમળ જેવી આંખોવાળા.

વિષ્ણુભગવાન સાકાર રૂપમાં બહુ રૂપાળા છે. અને રૂપ આપવામાં જે અંગો સૌથી મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે તેમાં નેત્રોને સર્વોચ્ચ સ્થાન છે. આંખો રૂપ તો આપે છે પણ સાથે-સાથે આંતરિક ભાવોને પણ દર્શાવે છે, અર્થાત્ ચહેરા ઉપર આંખોમાં વ્યક્તિના ભાવો તરી આવતા હોય છે. એવું કહેવાય છે કે વ્યક્તિને ઓળખવા માટે હાથ અને આંખ આ બે અંગોને પરખવાં જોઈએ. જેનો હાથ ચોખ્ખો હોય તે મનીમૉરલ (અર્થપ્રામાણિક) હોય અને જેની આંખ ચોખ્ખી હોય તે સેક્સમૉરલ (કામપ્રામાણિક) હોય. ઘરમાં આવેલો નવો માણસ જો ઘરની સ્ત્રીઓ સામે વગર કારણે ટગરટગર જોયા કરતો હોય અર્થાત્ તાકીતાકીને જોતો હોય તો સમજવું કે તેનામાં સેક્સમૉરલ નથી. તેને વહેલી તકે વિદાય કરવામાં જ હિત છે.

આવું સેક્સમૉરલ બતાવવા આંખોને કમળ સાથે સરખાવી છે, અર્થાત્ કમળ જેવી તે સુંદર તો છે જ પણ સાથે-સાથે કમળ જેવી નિર્મળ-નિર્લેપ, વાસનારહિત પણ છે. આવી આંખો વિશ્વાસપાત્ર હોય છે. ચૂંચરી, બેડોળ, ત્રાંસી, મીંચાયેલી આંખોથી સાવધાન રહેવાની જરૂર હોય છે.

ભગવાન વિષ્ણુ આટલા માટે 'પુષ્કરાક્ષઃ' કહેવાય છે.

557. મહામનાઃ

મોટા મનવાળા.

જેમનામાં ત્રણ ગુણો ભરપૂર હોય તે મોટા મનવાળા હોય છેઃ 1. ઉદારતા, 2. સહનશક્તિ અને 3. ક્ષમા.

1. માણસની પાસે જે કાંઈ હોય તેને ઉદારતાથી લોકોને વહેંચતો રહે તો તેને ઉદારતા કહેવાય.

હોય અને ન વહેંચે તો કૃપણ કહેવાય. હોય અને ખોટા માણસોમાં વહેંચે તો તેને ઉડાઉ કહેવાય.

ન હોય તોપણ વહેંચે તો તેને પરમ ઉદાર દિલવાળો કહેવાય.

ઉદારતા યશ ફેલાવતી હોય છે અને યશથી મોટી કોઈ સુગંધ નથી. મોટા મનની આ પ્રથમ નિશાની કહેવાય.

2. સહનશક્તિનો ભાવ છે સહન કરવું.

જ્યાં સંયુક્ત જીવન હોય ત્યાં કાંઈ ને કંઈ સહન કરવું જ પડતું હોય છે. સહન કર્યા વિના સંયુક્ત જીવન શક્ય જ ન હોય. હસતાંહસતાં આવી સહનવૃત્તિ રાખવી એ મોટા મનની બીજી નિશાની છે; પણ રોતાં-રોતાં સહન કરતા રહેવું તે લાચારીની નિશાની કહેવાય.

પ્રેમ, શ્રદ્ધા અને માનવતાની દૃષ્ટિએ જે સહન કરે છે તે મોટા મનનો હોય છે.

સ્વાર્થ, લુચ્ચાઈ, દુર્બળતા, ભય, વગેરેને કારણે જે સહન કરે છે તે લુચ્ચો અને દુર્બળ હોય છે.

આતતાયીઓના અત્યાચારો – અન્યાયોને સ્થાયી રીતે સહન કરવાના ન હોય, તેને કાયરતા કહેવાય.

3. ક્ષમાનો અર્થ છે નાના-મોટા અપરાધો માફ કરી દેવા. અપરાધ વિનાનું જીવન હોતું જ નથી. આપણે બધા જ જાણતાં-અજાણતાં નાના-મોટા અપરાધો કરતા જ હોઈએ છીએ. આપણા અપરાધો બહુમુખી હોય છે, જેમ કે 1. માનવીય અપરાધ, 2. રાષ્ટ્રીય અપરાધ, 3. ધાર્મિક અપરાધ, 4. સામાજિક અપરાધ, 5. પ્રાણીઓ પ્રત્યેના અપરાધ અને 6. પ્રકૃતિ પ્રત્યેના અપરાધ.

આવા બધા અનેક પ્રકારના અપરાધો આપણાથી થઈ જ જતા હોય છે.

માનવીય અપરાધોને 'સૉરી' વગેરે કહીને હળવા કરી શકાય.

રાષ્ટ્રીય અપરાધોને રાષ્ટ્રવાદી બનીને હળવા કરી શકાય.

ધાર્મિક અપરાધોને પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને હળવા કરી શકાય.

સામાજિક અપરાધોને ભૂલ સુધારીને હળવા કરી શકાય.

પ્રાણીઓ પ્રત્યેના અપરાધોને ક્રૂરતા નિવારીને, કરુણા બતાવીને હળવા કરી શકાય.

પ્રકૃતિ પ્રત્યેના અપરાધોને પર્યાવરણની રક્ષા કરીને હળવા કરી શકાય.

આમ બહુમુખી અપરાધોની ક્ષમાયાચના કરીને, ક્ષમા આપીને હળવા થઈ શકાય. સાચી ક્ષમા આપનાર મોટા મનનો જ હોય.

ભગવાન વિષ્ણુ તેથી 'મહામનાઃ' કહેવાય છે. તેઓ ઉદાર, દયાળુ, સહનશક્તિવાળા અને ક્ષમા કરનારા છે.

25-4-13

શ્લોકઃ 60
નામઃ 558થી 566

ભગવાન્ ભગહાનન્દી વનમાલી હલાયુધઃ ।
આદિત્યો જ્યોતિરાદિત્યઃ સહિષ્ણુર્ગતિસત્તમઃ ॥ 60 ॥

558. ભગવાન્

559. ભગહા

560. આનંદી

561. વનમાલી

562. હલાયુધઃ

563. આદિત્યઃ

564. જ્યોતિરાદિત્યઃ

565. સહિષ્ણુઃ

566. ગતિસત્તમઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

558. ભગવાન્

પરમેશ્વર.

'ભગવાન્' શબ્દ ચાર અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છેઃ 1. પરમેશ્વરના અર્થમાં, 2. અવતારના અર્થમાં, 3. જ્ઞાનીના અર્થમાં અને 4. માનવાચી અર્થમાં.

1. 'ભગવાન્' શબ્દ, ગૉડ, અલ્લા, બ્રહ્મ, પરંબ્રહ્મ, પરમેશ્વર, ઈશ્વર, વગેરે 'સુપર પાવર'ના અર્થમાં વપરાય છે, જે સૌથી વધુ પ્રચલિત છે. આ અર્થમાં વપરાતો 'ભગવાન્' શબ્દ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલય કરનારો છે. તે સર્વ શક્તિમાન સર્વોચ્ચ સ્થાને બેઠેલો છે.

2. 'ભગવાન્' શબ્દ અવતાર-અર્થમાં પણ વપરાય છે. જેમ કે ભગવાન રામ, ભગવાન કૃષ્ણ, વગેરે. અવતારોને મૂળ પરમેશ્વરના અમુક અંશમાં અવતરિત થયેલા મનાય છે. તે સૃષ્ટિકર્તા કે સંહર્તા નથી હોતા. તેમનું પણ જન્માદિ થતું હોય છે. અમુક સમય પૂરતા જ તે દેહ ધારણ કરતા હોય છે અને પછી લીલા સમેટી લેતા હોય છે.

3. 'જ્ઞાન્' અર્થમાં પણ 'ભગવાન' શબ્દ પ્રયોજાય છે. જેમ કે ભગવાન બુદ્ધ, ભગવાન મહાવીર, ભગવાન યાજ્ઞવલ્ક્ય, ભગવાન વ્યાસ, ભગવાન શંકરાચાર્ય, વગેરે. આ બધા સૃષ્ટિકર્તા નથી, પોતપોતાના સમયમાં જ્ઞાનનો પ્રવાહ વહેવડાવનાર હતા. બધાનો પ્રવાહ એકસરખો કે એકતરફી ન હતો. કેટલીક વાર તો પરસ્પર વિરોધી પણ હતા. તોપણ સૌ-સૌના અનુયાયીઓની પ્રચંડ સંખ્યા અને પ્રચારતંત્રની પ્રબળતાથી બધાની આગળ ભગવાન શબ્દ પ્રયોજાય છે.

4. કેટલીક વાર સાધુ-સંતો-ભક્તો, વગેરે માટે પણ માનવાચી અર્થમાં 'ભગવાન' શબ્દ પ્રયોજાય છે. જેમ કે, "આવો ભગવાન્", વગેરે.

આજકાલ તો સામાન્ય પામર માણસો પણ પોતાની જાતને ભગવાન કહેવડાવે છે. આવા સેંકડો જીવતા ભગવાનો ભારતમાં આજે વસી રહ્યા છે, જેઓ ખરેખર તો ભગવાન તો શું સંતો પણ ન કહી શકાય તેવા છે.

અહીં 'ભગવાન્' શબ્દ પરમેશ્વરના અર્થમાં છે.

559. ભગહા

ઐશ્વર્યનો નિર્મોહી.

'ભગ' શબ્દના અનેક અર્થ છે જેમાંનો એક અર્થ ઐશ્વર્ય છે. ભગવાન પાસે છ ઐશ્વર્યો હોય છે.

ઐશ્વર્યસ્ય સમગ્રસ્ય ધર્મસ્ય યશસઃ શ્રિયઃ ।
જ્ઞાનવૈરાગ્યયો શ્ચૈવ ષણ્ણાં ભગ ઈતીરણા ॥

અર્થાત્ જેની પાસે સમગ્ર ઐશ્વર્ય હોય, યશ હોય, ધર્મ હોય, શ્રી હોય, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય હોય તેને ભગવાન કહેવાય.

બીજો અર્થ આવો બતાવ્યો છેઃ

ઉત્પત્તિં ચ વિનાશં ચ ભૂતાનામાગતિંગતિમ્ ।
વેત્તિ વિદ્યામવિદ્યાં ચ સ વાચ્યો ભગવાનિતિ ॥

જે જગત, ઉત્પત્તિ અને પ્રલયને જાણે અને કરે, જીવાત્માની ગતિ અને અગતિને જાણે અને કરે, જે બ્રહ્મવિદ્યા અને ભૌતિક વિદ્યાને જાણે. આ છ તત્ત્વોને કરનાર – જાણનારને ભગવાન કહેવાય છે. ટૂંકમાં છ ઐશ્વર્યોને ધારણ કરનાર ભગવાન કહેવાય. આ છ ઐશ્વર્ય ધારણ કરતા હોવા છતાં પણ તેના પ્રત્યે જરા પણ આસક્ત ન રહે, નિર્મોહી રહે તેને 'ભગવાન્' કહેવાય.

'ભગ્' શબ્દનો બીજો અર્થ સ્ત્રીનું જનનાંગ પણ થાય છે. જીવસૃષ્ટિ-માત્રમાં આ અંગ પ્રત્યે પ્રબળ આકર્ષણ હોય છે. જે આવા આકર્ષણથી મુક્ત હોય તેને 'ભગહા' કહેવાય.

560. આનંદી

આનંદસ્વરૂપ.

આનંદના પાંચ પ્રકાર છેઃ 1. વિષયાનંદ, 2. પુણ્યાનંદ, 3. પાપાનંદ, 4. ભજનાનંદ અને 5. બ્રહ્માનંદ.

1. વિષયોમાંથી જીવાત્માને આનંદ મળે છે તે હકીકત છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ – આ પાંચ વિષયો છે. આ પાંચે આનંદદાયી પણ છે અને દુઃખદાયી પણ છે. એક વિષય એક માણસ માટે આનંદદાયી હોઈ શકે છે, તો બીજા માટે દુઃખદાયી પણ હોઈ શકે છે. રુચિ પ્રમાણે વિષયમાંથી સુખ-દુઃખ મળતાં હોય છે. એક માણસને માંસાહાર આનંદદાયી લાગતો હોય છે, તો બીજા માટે દુઃખદાયી પણ થઈ જતો હોય છે. આવું જ દારૂ વગેરે વ્યસનોનું પણ કહેવાય.

જેની જેવી રુચિ બની હોય તેને તે વસ્તુમાં રસ આવે. રુચિ જન્મજાત, સંસ્કારોથી અને સંગ-કુસંગથી બનતી હોય છે.

વિષયમાત્રનો ત્યાગ કરવાનું કેટલાક લોકો સમજાવે છે તે યોગ્ય નથી. વિષય પણ કલ્યાણકારી થઈ શકે છે; જેમ કે-

1. વિકાર પેદા કરનાર શબ્દનો ત્યાગ કરીને શાંતિ અને જ્ઞાન પેદા કરનાર શબ્દનું શ્રવણ કરવું હિતાવહ છે. તેથી દેવમંદિરોમાં

ભજન-કીર્તન-કથા-પ્રવચન થતાં હોય છે.

2. વિકાર પેદા કરનાર નિષિદ્ધ સ્પર્શનો ત્યાગ કરીને, શાસ્ત્રમાન્ય સ્પર્શનો સ્વીકાર કરવો, પવિત્ર સ્પર્શ કરવો, વગેરે કલ્યાણકારી થઈ શકે છે. સ્પર્શમાત્રનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી અને વ્યાવહારિક પણ નથી.

3. રૂપમાત્રને જોવાનો ત્યાગ કરવો તે યોગ્ય ન કહેવાય અને શક્ય પણ નથી, પણ વિકારી દશ્યોથી બચવું, તેનો ત્યાગ કરવો હિતાવહ છે; પણ હરિદર્શન, સંતદર્શન, પ્રકૃતિદર્શન, વિજ્ઞાનદર્શન વગેરે દર્શન કરવાં જરૂરી છે. જે લોકો વિકારોથી બચવા માટે સ્ત્રીમાત્રનું મોઢું જોવાનું ત્યાગે છે તે અતિરેક કરે છે. આવો નિષેધાત્મક ત્યાગ વધુ આકર્ષણ પેદા કરે છે. સ્થૂલ ત્યાગ અને તે પણ કડક નિયમોથી થયેલો હોય તો માનસિક આકર્ષણ ઘણું વધી જાય છે, તેથી ત્યાગનો હેતુ સિદ્ધ થતો નથી.

વિકારી દશ્યોથી બચવું જરૂરી છે, પણ વિકાર શમાવનાર રૂપનાં દર્શન કરવાં કલ્યાણકારી થઈ શકે છે.

સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના વિકારથી સ્ત્રીઓથી દૂર ભાગીને થોડો સમય તો મુક્ત થઈ શકાય છે, પણ પછીથી તેનો પ્રબળ આવેગ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, જે સીધા નહીં તો આડા રસ્તે પ્રગટ થયા વિના રહેતો નથી. તેથી સ્ત્રી પ્રત્યેનું આકર્ષણ એ માત્ર વિકાર છે તેવું ના માનતાં તે કુદરતી પ્રક્રિયા છે અને કલ્યાણકારી છે તેમ માની શાસ્ત્રમર્યાદામાં રહીને તે આકર્ષણને સ્વીકારી લેવું તે હિતાવહ છે. તેને વિકાર ન કહેવાય. રક્ષણનો આ જ સાચો ઉપાય છે.

4. રસ – રસમાત્રનો ત્યાગ શક્ય નથી, પણ રસને સુધારીને રસાસ્વાદન કરવું હિતાવહ છે. જે દેશમાં જે લોકો જેવો આહારાદિ કરતા હોય તેમાં તેમને રસ આવતો હોય છે. જો તે નિર્દોષ હોય તો તેમના માટે તેવો રસાસ્વાદ હિતાવહ હોય છે. તે આરોગ્યપ્રદ અને આનંદપ્રદ બનતો હોય છે.

જે લોકો જાણીકરીને સ્વાદ વિનાનું ભોજન જમે છે તેઓ બીમાર પડતા હોય છે. સતત બેસ્વાદ ભોજન આરોગ્ય માટે હાનિકારક બની શકે છે.

રસ લોલુપતા અને રસવિકારિતા ત્યાજ્ય મનાવી જોઈએ, પણ શુદ્ધ – સાત્ત્વિક સ્વાદિષ્ટતાને સ્વીકારવી જોઈએ.

માત્ર ભોજનના જ રસની વાત નથી. સૌથી મોટો રસ જીવનરસ છે. જીવન રસભર્યું હોવું જોઈએ. જીવનમાંથી રસ ઊડી જાય તો જીવન બોજ બની જાય; તેથી જીવનને પણ રસમય બનાવવું હિતાવહ છે – હા, પણ તે કુરસ ન હોય, સુરસ હોય.

5. ગંધ – સુગંધ. દુર્ગંધમય સંસાર છે.

સુગંધ સૌને ગમે છે. દુર્ગંધ કોઈને નથી ગમતી, તેથી સુગંધમાત્રનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી અને શક્ય પણ નથી; પણ વિકારી ગંધનો ત્યાગ કરવો હિતાવહ છે. આનંદ વધારનાર કુદરતી શુદ્ધ સાત્ત્વિક ગંધનો ત્યાગ ન હોય. સારી અગરબત્તી, સારો બગીચો વન-ઉપવન વગેરે મનને આનંદદાયી થઈ શકે છે.

ટૂંકમાં વિષયાનંદ-માત્રનો ત્યાગ થઈ શકે નહીં અને કરાય પણ નહીં, પણ સુરુચિ વધારીને સુરુચિ પ્રમાણે પાંચેપાંચ વિષયોને ગ્રહણ કરીને કલ્યાણ કરી શકાય છે.

વિષયાનંદનો એક ભાવ નર-નારીના મિલનનો પણ કરવામાં આવે છે. આ આનંદ પણ સર્વથા ત્યાજ્ય ન મનાવો જોઈએ. કુદરતી આવેગોનું શમન તથા પ્રજોત્પત્તિ માટે આ આનંદ પણ સ્વીકાર્ય હોવો જોઈએ. તેને ઉચિત માત્રામાં સ્વીકારવાથી આરોગ્ય, લાંબું જીવન અને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઋષિમાર્ગ છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ – આ ચાર પુરુષાર્થોમાં કામની પણ સ્વીકૃતિ છે.

2. પુણ્યાનંદ અર્થાત્ પરમાર્થાનંદ પણ એક આનંદ છે. તે વિષયાનંદ કરતાં ઘણો ઊંચો છે. સદ્‌ગૃહસ્થ વિષયાનંદની સાથે-સાથે પુણ્ય

પણ કરતો રહે, અર્થાત્ પરમાર્થ અને સેવા પણ કરતો રહે તો તેનો પણ આનંદ મળતો હોય છે. કોઈ તરસ્યાને પાણી પિવડાવવાનો, કોઈ ભૂખ્યાને ભોજન કરાવવાનો, કોઈ ચીંથરેહાલ વ્યક્તિને વસ્ત્ર પહેરાવવાનો, કોઈ ટાઢે થરથરતા માણસને ધાબળો ઓઢાડવાનો, કોઈ રોગીને દવા આપવાનો, કોઈને વિસામો આપવાનો, કોઈને આશરો આપવાનો, કોઈને ભણાવવાનો અને કોઈને જીવન આપવાનો પણ આનંદ હોય છે. આને પુણ્યાનંદ કહેવાય છે.

3. પાપાનંદ પણ હોય છે. કેટલાક લોકો જાણે કે પાપ કરવા જ જન્મ્યા હોય છે. નિર્દોષ પ્રાણીઓની હિંસા કરવી, પીડા આપવી, લોકોને સતાવવા, ચોરી-લૂંટ-બળાત્કાર કરવાં, ચાડી-ચુગલી કરીને પાપકર્મો કરીને પણ લોકો આનંદ મેળવતા હોય છે. આને પાપાનંદ કહેવાય છે. આ અસુરમાર્ગ કહેવાય છે.

4. ભજનાનંદ ભજનથી મળતો હોય છે. વ્યક્તિ જ્યારે ભક્તિમાર્ગ તરફ વળે ત્યારે તેનો માર્ગ દૃઢ થાય. પછી અંતર્મુખ થઈને ભજન કરવા લાગે તો ભજનાનંદ પ્રાપ્ત થાય. ભજનાનંદ જપથી, ધ્યાનથી, ગાવાથી, નાચવાથી અને સેવાથી મળતો હોય છે. જેને જે અનુકૂળ આવે તે કરે તો ઘોર દરિદ્રતામાં પણ પરમાનંદની મસ્તીથી જીવન જીવી શકે.

5. બ્રહ્માનંદ પરમેશ્વરની સાથે તાદાત્મ્યભાવથી પ્રાપ્ત થતો હોય છે. ભજન-ધ્યાન કરતાંકરતાં ભક્ત જ્યારે પરમેશ્વરની નજીક પહોંચી જાય ત્યારે તેનામાં બ્રહ્માનંદની મસ્તી છલકાવા લાગે છે. એક ખુમારી, પરમ સંતોષ, પરમ આનંદની અનુભૂતિ થયા કરે છે. આવી સ્થિતિ કોક વીરલાને જ પ્રાપ્ત થતી હોય છે.

આ પાંચે આનંદો અને આ સિવાયના બીજા બધા આનંદો શુદ્ધ કરવામાં આવે તો તેનું મૂળ તો પરમેશ્વર જ છે, તેથી તેમનું નામ ‘આનંદી’ પાડ્યું છે. ઉપનિષદ કહે છેઃ

“રસો હ્યેવાર્થં લબ્ધ્વા આનંદી ભવતિ ।”

પરમેશ્વરમાંથી રસ મેળવીને જીવાત્મા આનંદી થાય છે.

561. વનમાલી

વનમાળા ધારણ કરનાર.

સૃષ્ટિરચનામાં પુષ્પોની પણ રચના કરવામાં આવી છે. પુષ્પોની શી જરૂર હતી? જે પુષ્પોમાંથી ફળ થાય છે તે તો ફળ થઈને પ્રાણીઓને આહાર આપે છે, અર્થાત્ તેમનો ઉપયોગ થાય છે, પણ જે પુષ્પો કદી ફળરૂપમાં પરિણત થતાં જ નથી, બેચાર દિવસ ખીલીને પછી કરમાઈને ખરી પડે છે તેમનો શો ઉપયોગ? પુષ્પો વિના પણ જીવન તો ચાલતું રહે છે – આવો પ્રશ્ન થાય. તેનો જવાબ સમજવા જેવો છે.

જીવનના ત્રણ સ્તર છેઃ 1. આહાર-મૈથુનાત્મક જ જીવન. 2. શૃંગાર-વૈભવવિલાસવાળું જીવન અને 3. વૈરાગ્યવાળું જીવન.

1. આહાર-મૈથુનાદિયુક્ત કુદરતી જીવન પ્રાણીમાત્ર જીવતાં હોય છે. તેના માટે ઉપદેશ આપવાની જરૂર રહેતી નથી. આ સહજ પ્રવૃત્તિ છે.

2. શૃંગાર-વૈભવ-વિલાસ, વગેરેથી યુક્ત જીવન માત્ર માણસો જ જીવે છે. પશુઓ શૃંગાર નથી કરતાં. વૈભવ-વિલાસની જરૂર નથી રહેતી તેમને. તેઓ કુદરત-પ્રેરિત માત્ર આહાર-મૈથુનરૂપ જીવન જ જીવે છે, તેથી તેમનો વિકાસ નથી થતો. માણસ શૃંગાર-વૈભવ-વિલાસ, વગેરે કરે છે. આ બધાં વિકાસનાં પ્રેરકબળો છે. જ્યાં આમાંનું કશું નથી હોતું ત્યાં વિકાસ પણ નથી હોતો.

પશુ-પક્ષીઓના નરમાદાના સંબંધો માત્ર ને માત્ર સેક્સના આકર્ષણનું કારણ બને છે. તે લોકો સેક્સ માટે રૂપાળા-કદરૂપા, વૃદ્ધ-યુવાન,

વગેરેનો ભેદ નથી જોતાં. સેક્સ પત્યા પછી હું કોણ અને તું કોણ! પણ માણસનું આવું નથી. અહીં નર-નારીનું આકર્ષણ માત્ર સેક્સના કારણે નથી થતું, પણ તેમાં રૂપ, ગુણ, જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય, વફાદારી, આરોગ્ય, જુવાની, વગેરે ઘણાં કારણો હોય છે. સેક્સથી પણ નર-નારીનો સંબંધ બની રહે છે, કદાચ જીવનભરનો પણ બની રહે. તેમાં કુદરતી આવેગો કરતાં પણ લાગણી વધુ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. લાગણીની વફાદારી સૌથી મોટી વફાદારી કહેવાય. આ લાગણી પ્રિયતમને પ્રિય થવા શૃંગાર રચે છે. શૃંગાર મુખ્યતઃ સ્ત્રીઓ જ રચતી હોય છે પણ પુરુષો પણ શૃંગાર રચતા હોય છે. આ પ્રકારની શૃંગારરચનામાં પુષ્પો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતાં હોય છે. પુષ્પોની આપ-લે કરવાથી પ્રેમ જાગે છે અને વિકસે છે. આહાર-મૈથુન પૂરતું જ જીવન હોય તો તે યાંત્રિક જીવન થઈ જાય. યાંત્રિકતામાં આત્માનો પ્રેમ જ થઈ શકે. પ્રેમ રૂપી આત્માને જીવનમાં ભરવા માટે ભગવાને પુષ્પો રચ્યાં છે જેથી જીવન પ્રેમથી મઘમઘતું રહે. તેથી ભગવાન રોજ વનમાળા – વૈજયન્તીમાળા ધારણ કરે છે.

3. જેને કોઈને આકર્ષવું નથી કે કોઈનાથી આકર્ષાવું નથી તે વૈરાગ્ય-જીવન જીવતા હોય છે. તેમને પુષ્પોની જરૂર નથી રહેતી. પુષ્પ-ચંદન-ફૂલેલ-અત્તર, વગેરેથી તે મુક્ત રહેતા હોય છે, પણ આવું જીવન સ્થાયી નથી હોતું. કારણ કે વૈરાગ્ય સ્થાયીભાવવાળો નથી હોતો. તે ઊતરી પણ જાય. વૈરાગીઓને પણ માળા-તેલ-અત્તર લગાવતા જોઈ શકાય છે. એને મડદાંનો શૃંગાર જ કહેવાય.

પરમેશ્વર વૈરાગી નથી, તેથી વનમાળા ધારણ કરતા હોવાથી 'વનમાળી' કહેવાય છે. જે વૈરાગી-વીતરાગી ભગવાનને ફૂલોના હાર પહેરાવે છે તે અનાડીપણું કરે છે.

562. હલાયુધઃ

હળધારી.

હિંદુ ધર્મનાં પ્રત્યેક દેવી-દેવતાઓ કોઈ ને કોઈ પ્રકારનાં આયુધો ધારણ કરનારાં છે. હિંદુ ધર્મને સમજવા માટે માત્ર શાસ્ત્ર જ નહીં, દેવી-દેવતાઓનાં વાહનો, હાથ અને શસ્ત્રોને પણ જો સમજવામાં આવે તો તેમાંથી ઘણો સંદેશ મળી શકે છે.

અહીં ભગવાનને શસ્ત્રમાં હળ પકડાવ્યું છે. હળ પણ શસ્ત્ર હોય અને તેનાથી પણ યુદ્ધ થાય તેવું અનુભવ્યું નથી, પણ ભગવાન બલરામ હલાયુધ છે તે હકીકત છે. ત્યારે તેનો અર્થ પણ હોવો જોઈએ જ.

યુદ્ધનાં મુખ્યતઃ ચાર ક્ષેત્રો છેઃ 1. ભૂમિયુદ્ધ, 2. અર્થયુદ્ધ, 3. જ્ઞાન-વિજ્ઞાન-યુદ્ધ અને 4. પ્રભાવયુદ્ધ.

1. ભૂમિયુદ્ધ તો પ્રસિદ્ધ છે જ. પોતાના રાષ્ટ્રના ભૂમિના ક્ષેત્રફળને વધારવા લોકો યુદ્ધ કરતા હોય છે.

2. પોતાના રાષ્ટ્રના વ્યાપાર-ઉદ્યોગ-ધંધાને વધારવા અને ખીલવવા લોકો વ્યાપારયુદ્ધ કરતા હોય છે.

અંગ્રેજો આવતાં પહેલાં અહીં માત્ર ભૂમિયુદ્ધો જ થયા કરતાં હતાં. અંગ્રેજો વ્યાપાર લઈને આવ્યા. તેમણે જાણ્યું કે શસ્ત્રોથી અને સેનાથી માત્ર વિજય મેળવાય, પણ સ્થાયી સમૃદ્ધિ તો વ્યાપારથી જ મેળવાય, તેથી વધુમાં વધુ વ્યાપાર ખીલવવો જોઈએ. અંગ્રેજો વ્યાપારી અને યોદ્ધા બંને હતા. વ્યાપારથી દ્વિમુખી લાભ થાય છે. એક તો પોતાના દેશમાં મૂડીરોકાણ અને રોજીઓ વધે છે, જેથી સમૃદ્ધિ આવે છે; અને બે, વ્યાપાર દ્વારા નવાં-નવાં સંશોધનો થાય છે, જેથી દેશ જ્ઞાન-વિજ્ઞાનમાં આગળ રહે છે. જે જ્ઞાનવિજ્ઞાનમાં આગળ હશે તે જ વિશ્વનેતા થશે.

મબલક ઉત્પાદન કરવાનું અને મબલક નિકાસ કરવાની. નિકાસ એ જ સમૃદ્ધિનું મૂળ છે. આ બધાં ઉત્પાદનોમાં ખેતીપેદાશ પણ ખરી. ખરેખર તો યંત્રો આવતાં પહેલાં આખી દુનિયા ખેતીઆધારિત વ્યાપાર કરતી હતી. ખેતીનું પ્રતીક હળ છે, તેથી અન્નયુદ્ધને હળ નામના આયુધથી જીતી શકાય તેવો સંદેશો આપવા માટે ભગવાનને 'હલાયુધ' કહેવાયા છે.

અર્થાત્ ભગવાન હળ ધારણ કરીને ખેતી કરે છે, જેથી અન્ન ભંડાર ભરપૂર રહે છે.

3. જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનું પણ યુદ્ધ હોય છે. જ્યાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની કક્ષા ચરમકક્ષાની હશે તે દેશ વિશ્વનેતા બનશે. આ માટે જરૂરી છે કે પ્રતિભાને પૂર્ણ મહત્ત્વ આપવું. પ્રતિભા એ રાષ્ટ્રની સર્વોચ્ચ મૂડી છે. તેની પૂજા થવી જોઈએ.

4. પ્રભાવ-યુદ્ધને સમજવા જેવું છે. તમારા રાષ્ટ્રની ભૂમિસીમાથી બહાર દૂરદૂર સુધી તમારો પ્રભાવ હોવો જોઈએ. તમારા પ્રભાવક્ષેત્રમાં બીજો કોઈ પેસી ન જવો જોઈએ. પેસે તો યુદ્ધ થાય. ચક્રવર્તી રાજા થવાનો આ જ અર્થ છે. જે તમારી આણ સ્વીકારે તે તમારા પ્રભાવક્ષેત્રમાં આવે. તેનું રક્ષણ અને પોષણ કરવાની ક્ષમતા તમારામાં હોવી જોઈએ.

આ ચાર યુદ્ધક્ષેત્રોમાંનું અર્થક્ષેત્ર એક છે. તેમાં કૃષિપેદાશો મહત્ત્વની છે, તેથી હળને આયુધ બનાવીને ભગવાનને 'હલાયુધ' કહેવાયા છે.

563. આદિત્યઃ

સૂર્ય.

સૂર્ય ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ પ્રતીક છે, તેથી હિંદુ ધર્મમાં સૂર્યપૂજા પ્રચલિત છે. આપણી સૃષ્ટિમાં સૌથી મોટી ઊર્જાનું ક્ષેત્ર સૂર્ય છે. તેનું ભૌતિક રૂપ હવે સમજાવા લાગ્યું છે. સૌરઊર્જાથી આખી પૃથ્વીને વીજળી આપી શકાય છે. ભવિષ્યમાં જ્યારે ખનીજ ઈંધણો સમાપ્ત થઈ જશે ત્યારે સૌરઊર્જાનું અખૂટ ક્ષેત્ર આગળ આવશે. જે દેશમાં વધુમાં વધુ સૂર્ય ચમકતો હશે તે સૌરઊર્જાથી માલામાલ હશે – જેમ અત્યારે પેટ્રોલિયમવાળા દેશો માલામાલ છે તેમ. આ મહાન સૂર્યને જીવનદાતા માનીને આપણે ભગવાન માનીએ છીએ. અદિતિના પુત્ર હોવાથી તેમને 'આદિત્ય' કહેવાય છે.

564. જ્યોતિરાદિત્યઃ

જ્યોતિપુંજ.

દિવ્ય જ્યોતિનો મહાપુંજ હોવાથી તેમને 'જ્યોતિરાદિત્યઃ' કહેવાય છે.

565. સહિષ્ણુઃ

સહનશક્તિવાળા.

શક્તિની સાથે સહનશીલતા મોટો ગુણ થઈ જાય છે. શક્તિ વિનાની સહનશીલતા લાચારી ગણાય છે. પરમેશ્વરમાં પ્રચંડ મહાશક્તિ હોવા છતાં તેઓ ગાળો દેનારને મારી નાખતા નથી. સૂર્ય તરફ ધૂળ ઉડાડનાર જેમ પોતે જ પોતાની ધૂળથી ગંદો બને છે, તેમ ઈશ્વરને ગાળો દેનાર કદી પૂજ્ય નથી બન્યા. ગંદા જ બન્યા છે. ભગવાન આવા ક્ષુદ્ર લોકોનાં તિરસ્કાર અને અપમાનને પણ હસતાંહસતાં સહન કરે છે, તેથી તેમને 'સહિષ્ણુઃ' કહેવાય છે.

566. ગતિસત્તમઃ

સર્વોત્તમ ગતિ દેનારા.

સંસાર ગતિશીલ છે. બધાં દોડી રહ્યાં છે, પણ પરમેશ્વર તરફ દોડનારની ગતિ પરમશાંતિ-પ્રદાયિકા ગતિ કહેવાય છે.

ગતિનો અર્થ લક્ષ્ય અથવા મંજિલ પણ છે. પરમ લક્ષ્ય પરમેશ્વર છે, તેથી તેમને 'ગતિસત્તમઃ' કહેવાય છે.

28-4-2013

શ્લોકઃ 61
નામઃ 567થી 573

સુધન્વા ખંડપરશુર્દારુણો દ્રવિણપ્રદઃ ।
દિવઃસ્પૃક્ સર્વદગ્વ્યાસો વાચસ્પતિરયોનિજઃ ॥ 61 ॥

567. સુધન્વા

568. ખંડપરશુઃ

569. દારુણઃ

570. દ્રવિણપ્રદઃ

571. દિવઃસ્પૃક્

572. સર્વદગ્વ્યાસઃ

573. વાચસપતિરયોનિજઃ

આ શ્લોકમાં વધુ સાત નામ છે.

567. સુધન્વા

સારા ધનુષ્યને ધારણ કરનારા.

ભગવાન શસ્ત્રધારી છે. શસ્ત્રોમાં અસ્ત્રો પણ આવી જાય છે. અસ્ત્ર તેને કહેવાય જેનું પ્રક્ષેપણ કરી શકાય. શસ્ત્ર તેને કહેવાય જેને હાથમાં રાખીને જ લડી શકાય. ધનુષ્ય-બાણ અસ્ત્ર છે, દૂરથી શત્રુ ઉપર પ્રહાર કરી શકાય છે. અસ્ત્ર-શસ્ત્ર ધારણ કરવાં તેટલું જ પર્યાપ્ત નથી, પણ તે સારામાં સારાં, ઉત્તમમાં ઉત્તમ કક્ષાનાં ધારણ કરવાં તે પણ જરૂરી છે. ઉત્તમ શસ્ત્રો વધુ ઉત્તમ આત્મબળ પૂરું પાડે છે, તેથી ભગવાનને 'સુધન્વા' કહેવાય છે.

568. ખંડપરશુઃ

કુહાડી ધારણ કરનાર.

પરશુ એટલે કુહાડી. લોકભાષામાં ફરસી પણ કહેવાય છે. આવી ફરસી ધારણ કરીને શત્રુઓના ખંડ-ખંડ ટુકડા કરી નાખે તેને ખંડપરશુ કહેવાય.

અહીં દીર્ઘસંધિ માનવામાં આવે તો 'અખંડપરશુ' શબ્દ પણ થઈ શકે, અર્થાત્ જેની પરશુ કદી ખંડિત નથી થતી તે. બંને અર્થો બરાબર છે.

એક ત્રીજો પૌરાણિક અર્થ પણ થાય છે. નર-નારાયણમાંના નરે એક વાર ગેરસમજથી ભગવાન શંકર ઉપર પરશુથી હુમલો કર્યો, પણ પરશુ ખંડિત થઈ ગઈ. તેથી પણ 'ખંડપરશુ' નામ પડ્યું છે.

569. દારુણઃ

ભયાનક.

જેમ હીરાને અનેક પહેલ હોય છે, તેમ ભગવાનના સ્વરૂપનાં પણ અનેક પાસાં હોય છે. તેઓ મંગળ છે, કારુણિક છે, ક્ષમાશીલ છે, તો તેઓ દારુણ પણ છે.

ભગવાન તો જે છે તે જ છે, પણ સામેના માણસને આધાર બનાવીને પાસા પડતા હોય છે. જો સામેની વ્યક્તિ ભક્ત છે તો તે મંગળમય છે. જો સામેની વ્યક્તિ નિર્દોષ હોવા છતાં વિપત્તિમાં ફસાયેલી છે તો તે કારુણિક છે; પણ જો સામેની વ્યક્તિ આતતાયી છે, કદી ન સુધરનાર પાપી છે, તો તેના માટે દારુણ પણ છે. અર્થાત્ તેઓ વિકરાળ-ભયાનક પણ છે.

570. દ્રવિણપ્રદઃ

ધનદાતા.

જીવનમાં ધન ત્રણ રીતે આવતું હોય છેઃ 1. પુરુષાર્થથી, 2. ભાગ્યથી અને 3. પ્રભુકૃપાથી.

1. મહેનત-મજૂરી-પુરુષાર્થ કરવાથી ધન મળે છે. પણ તે ઉદરનિર્વાહ કે જીવનનિર્વાહ પૂરતું જ હોય છે. કોદાળી-પાવડો ચલાવીને અબજોપતિ ન થવાય, બહુ-બહુ તો સામાન્ય જીવનનિર્વાહ કરી શકાય.

2. ભાગ્યથી પણ ધન મળતું હોય છે. કશો પણ પુરુષાર્થ કર્યા વિના જે ધન મળ્યું હોય તેને ભાગ્ય કહેવાય. જેમ કે ધનપતિને ત્યાં જન્મ લઈને ધન પ્રાપ્ત થયું તે ભાગ્ય કહેવાય. પણ દાટેલું ધન મળી આવે, લૉટરી લાગે કે આવડત ન હોવા છતાં વ્યાપાર-ધંધામાં ધનનો ઢગલો થાય તો તે ઈશ્વરકૃપા કહેવાય. કોઈ તેને અકસ્માત કહે, પણ ભક્ત તો ઈશ્વરકૃપાનો જ અનુભવ કરે.

ચોરી-લૂંટ-છળ-કપટ-લાંચ-રુશવત, વગેરે પાપકર્મોથી પણ ધન આવતું હોય છે, પણ તે ભવિષ્ય માટે સુખદાયી નથી હોતું, પરિણામે તે પીડા જ દેનારું બની જતું હોય છે; તેથી તેને સુખદાયી દ્રવ્ય માનવામાં નથી આવતું. પણ પુરુષાર્થથી, ભાગ્યથી અને ઈશ્વરકૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલું દ્રવ્ય વર્તમાન અને ભવિષ્ય બંને કાળમાં સુખદાયી થતું હોવાથી તેને દ્રવ્ય કહ્યું છે. પરમેશ્વર આવું દ્રવ્ય દેનારા હોવાથી તેમને 'દ્રવિણપ્રદઃ' કહ્યા છે.

571. દિવઃસ્પૃક્

સ્વર્ગની વ્યવસ્થા કરનારા.

'દિવઃ' એટલે સ્વર્ગ. સ્વર્ગમાં પુણ્યાત્માઓ જતા હોય છે અને પુણ્યકર્મો પૂરાં થાય ત્યાં સુધી રહેતા હોય છે. પુણ્યો પ્રમાણે બધી વ્યવસ્થા ભગવાન કરે છે, તેથી તેમને 'દિવઃસ્પૃક્' કહેવાય છે.

572. સર્વદૃગ્વ્યાસઃ

બધી દિશાઓમાં જ્ઞાન ફેલાવનારા.

ભગવાન પોતે વ્યાસ છે, અર્થાત્ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. તેમનું જ્ઞાન માત્ર એક જ દિશામાં એક જ પ્રજાવર્ગ માટે નથી, પણ બધી દિશાઓમાં બધી પ્રજાઓ માટે છે, તેથી તેમને 'સર્વદૃગ્વ્યાસઃ' કહેવાય છે.

573. વાચસ્પતિરયોનિજઃ

અજન્મા અને વાણીના સ્વામી.

બે શબ્દો ભેગા કરીને નામ બન્યું છે. ખરેખર તો પ્રત્યેક શબ્દ નામ જ છે. પ્રથમ શબ્દ છે 'વાચસ્પતિ'. વાચસ્પતિનો અર્થ થાય છે વાણીનો પતિ, અર્થાત્ પ્રખર મહાન વક્તા. વક્તૃત્વશક્તિ એક મહાન શક્તિ છે. તે બધામાં નથી હોતી. કોક વિરલમાં જ હોય છે. પ્રત્યેક

વિષય ઉપર પ્રત્યેક સમયે વિચાર કર્યા વિના ધડ-ધડ ઓજસ્વી અને અવિરત વાગ્ધારા વહાવે તેને વાચસ્પતિ કહેવાય છે, અર્થાત્ ભગવાન તેવી વ્યક્તિમાં વાણીના રૂપમાં પ્રગટે છે અને સિદ્ધાંતોને સ્થાપિત કરે છે.

બીજો શબ્દ 'અયોનિજઃ' છે, અર્થાત્ યોનિથી ન જન્મનારા, અજન્મા, જેની ચર્ચા પહેલાં પણ ઘણી વાર આવી ગઈ છે. ભગવાન 'અજન્મા' છે તેથી તેઓ 'અમૃત્યુ' પણ છે. જ્યારથી જન્મનારા અને મરનારા માણસોને લોકો ભગવાન માનતા થયા ત્યારથી ભગવાનની બાબતમાં ગૂંચવાડો થયો. લોકો ગેરમાર્ગે ચઢી ગયા છે.

અહીં 'યોનિ' શબ્દનો અર્થ માત્ર યોનિ કરવામાં આવે તો જે બાળકો ઑપરેશનથી ઉઠાવી લેવાય છે તેઓ પણ અયોનિજ કહેવાય. તેથી 'યોનિ' શબ્દનો અર્થ ગર્ભ કરવો જોઈએ, અર્થાત્ ગર્ભમાં આવીને પછી જન્મે તે 'યોનિજ' કહેવાય અને ગર્ભમાં આવે જ નહીં તે 'અયોનિજ' કહેવાય.

આ રીતે ભગવાન વિષ્ણુ 'વાચસ્પતિ' પણ છે અને 'અયોનિજ' પણ છે. ભગવાન વિષ્ણુને માતા-પિતા નથી હોતાં તેથી તેઓ સ્વયં-સિદ્ધ છે.

29-4-2013

શ્લોકઃ 62
નામઃ 574થી 585

ત્રિસામા સામગઃ સામ નિર્વાણં ભેષજં ભિષક્ ।
સંન્યાસકૃત્ શમઃ શાન્તો નિષ્ઠા શાન્તિઃ પરાયણમ્ ॥ 62 ॥

574. ત્રિસામા

575. સામગઃ

576. સામઃ

577. નિર્વાણમ્

578. ભેષજમ્

579. ભિષક્

580. સંન્યાસકૃત્

581. શમઃ

582. શાન્તઃ

583. નિષ્ઠા

584. શાન્તિઃ

585. પરાયણમ્

આ શ્લોકમાં બાર નામ બતાવે છે.

574. ત્રિસામા

ત્રણ સ્વરોમાં ગાનારા.

ત્રણ સ્વરો છેઃ 1. ઉદાત્ત, 2. અનુદાત્ત અને 3. સ્વરિત. પશ્ચિમી પવનવાદ્યોમાં તન્તુવાદ્યો અને વાંસળી, વગેરે ફૂંકથી વાગનારાં વાદ્યોમાં સાત સ્વરો હોય છે, જેમ કે સા, રે, ગ, મ, પ, ધ, ની, (સા). આ સાત સ્વરો એકદમ હળવેથી ગવાય છે, મધ્યમ ગવાય છે અને એકદમ તારસ્વરમાં અર્થાત્ બિલકુલ ઝીણા સ્વરમાં પણ ગવાય છે. બધા ગાયકો ત્રણે વિભાગની પરાકાષ્ઠા સુધીનું ગાન કરી શકતા નથી હોતા. જેઓ ત્રણે વિભાગમાં પરાકાષ્ઠાનું ગાન કરી શકતા હોય છે તેમનાં કંઠ-ગળું મહાન હોય છે. ભગવાન ગાયક છે અને તે પણ ત્રિસામા ગાયક છે, અર્થાત્ ત્રણે પ્રકારે ગાઈ શકે છે, તેથી તેમને 'ત્રિસામા' કહેવાય છે.

575. સામગઃ

સામગાન કરનારા.

હિંદુ ધર્મનાં મૂળ શાસ્ત્રો ચાર વેદ છે. તેમાંનો એક વેદ સામવેદ છે. તેનો ઉપવેદ 'ગાંધર્વવેદ' છે. આ શાખા સંગીત-ગાન કરનારી મનાય છે, અર્થાત્ રાગ-રાગિણી, આલાપ, આરોહ-અવરોહ, વગેરે સંગીતનાં બધાં ક્ષેત્રોનો સ્વીકાર તથા સ્પષ્ટતા આપી છે. આપણે એવું

માનીએ છીએ કે બધાં રાગ-રાગિણીઓ સામવેદમાંથી નીકળેલાં છે. ભગવાન વિષ્ણુ તે મૂળ સામવેદનું ગાન કરનારા છે, તેથી તેમને ‘સામગઃ’ કહેવાય છે.

576. સામઃ

સ્વયં સાક્ષાત્ સામવેદ.

“વેદાનાં સામવેદોઽસ્મિ” એવું કહીને ભગવાને ગીતામાં સામવેદને પોતાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે.

જે વાત ગદ્યમાં કહેવામાં આવે તે જ વાત જો પદ્યમાં કહેવાય તો અનેકગણી પ્રભાવશાળી થઈ શકે છે, તેથી સામનું મહત્ત્વ છે.

577. નિર્વાણમ્

મુક્તિ – મોક્ષ.

‘વાણ’ શબ્દનો અર્થ થાય છે ખાટલાને દોરીથી ભરવામાં આવે તે. વાણ અને પાંજેત મળીને ખાટલો બને છે. વાણ ઢીલું થઈ જાય તો પાંજેતને ખેંચવામાં આવે તો વાણ ફરીથી કડક થઈ જાય. આ વાણ જન્મનું પ્રતીક છે. ગામડામાં કોઈને ત્યાં પ્રસૂતિ થાય છે તો “ખાટલો આવ્યો છે” તેવું કહે છે. આ વાણ નીકળી જાય અર્થાત્ ફરીથી જન્મ લેવો ન પડે તેને નિર્વાણ કહેવાય. ભગવાન સ્વયં નિર્વાણરૂપ છે, અર્થાત્ જે જીવાત્મા ભગવાન સુધી પહોંચ્યો તે નિર્વાણ થઈ ગયો, તેથી ભગવાનને ‘નિર્વાણ’ કહેવાય છે.

578. ભેષજમ્

ઔષધ.

સંસારમાં એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જે ઔષધ ન હોય. પ્રત્યેક વસ્તુ ઔષધ છે. પણ કઈ વસ્તુ કયા રોગ ઉપર કામ કરે છે તે જ્ઞાન ન હોવાથી નજીક પડેલી ઔષધિને પણ ઓળખી શકાતી નથી. આવી વસ્તુના ગુણધર્મને ઓળખી શકે તેને વૈદ્ય કહેવાય. વૈદ્ય સંયોજક છે, અર્થાત્ રોગ સાથે ઔષધનો સંયોગ કરે છે. ભગવાન પોતે ઔષધરૂપ હોવાથી તેમને ‘ભેષજ’ કહેવાય છે.

579. ભિષક્

વૈદ્યરાજ.

બધી વસ્તુઓ ઔષધ છે, તો તેમને પરખનાર અને પ્રયોજનાર વૈદ્ય ધન્વંતરિ પણ ભગવાન છે. સમુદ્રમંથનમાંથી 14 રત્નો પ્રગટ્યાં હતાં તેમાં એક રત્ન ધન્વંતરિ પણ હતા, તેથી ભગવાનને ‘ભિષક્’ કહેવાય છે.

બધા ઉપાયો અને બધાં ઔષધો થાકી જાય પછી દૃઢ શ્રદ્ધાવાળાએ માત્ર ભગવાનને જ ઔષધ માનીને તેમના શરણે રહીને નામસ્મરણ કરવું જોઈએ.

580. સંન્યાસકૃત્

સંન્યાસી.

હિંદુ ધર્મમાં ચાર આશ્રમો છેઃ 1. બ્રહ્મચર્ય, 2. ગૃહસ્થ, 3. વાનપ્રસ્થ, 4. સંન્યાસ.

1. બ્રહ્મચર્ય – વિદ્યાધ્યયન માટે, 25 વર્ષ સુધી

2. ગૃહસ્થ – પ્રજોત્પત્તિ માટે, 50 વર્ષ સુધી.

3. વાનપ્રસ્થ – તપસ્યા માટે, 75 વર્ષ સુધી.

4. સંન્યાસ – ત્યાગી જીવન માટે, 100 વર્ષ સુધી.

આમ, જીવનની ઉંમરને ચાર ભાગમાં વહેંચી 25-25-25-25 વર્ષ એમ ચાર ભાગમાં જીવન વહેંચી નાખ્યું છે. 75 વર્ષ પછી સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાની વ્યવસ્થા હતી, પણ વ્યાવહારિક ન હોવાથી બહુ ચાલી નહીં.

શ્રમણોએ યુવાવસ્થાથી જ સંન્યાસાશ્રમ પ્રચલિત કર્યો, જે બહુ ચાલ્યો. ત્યાગની સાથે વિદ્યાધ્યયન, ધર્મપ્રચાર, વગેરે પણ જોડાયાં જેથી ઘણી ઉત્તમ કક્ષાના આચાર્યો-વિદ્વાનો પણ પેદા થયા.

શ્રમણોના પ્રભાવથી હિંદુ પરંપરામાં પણ પરિવર્તન આવ્યું. યુવાસંન્યાસ, મઠો, આશ્રમો રચાયા અને વિદ્યાધ્યયન, ધર્મપ્રચાર, વગેરે પ્રવૃત્તિઓ થવા લાગી. આગળ જતાં માનવતાવાદી કાર્યો પણ સંન્યાસીઓ કરવા લાગ્યા. આ ખ્રિસ્તીઓના પ્રભાવનું પરિણામ હતું. હવે સંન્યાસનું આખું રૂપ જ બદલાઈ ગયું છે. કેટલીક વાર રાજા-મહારાજા જેવો વૈભવવિલાસ પણ જોવા મળે છે. સોના-ચાંદીનાં સિંહાસનો, હાથી-ઘોડા, પાલખી, વગેરે ભવ્ય જાહોજહાલી પણ દેખાય છે. આને જૂનો સંન્યાસ ન કહેવાય, પણ હવે તે લોકસ્વીકૃત થઈ ગયો છે.

શાસ્ત્રસ્વીકૃત અને લોકસ્વીકૃત બંનેમાંથી હવે લોકસ્વીકૃતતા વધી ગઈ છે અને જામી ગઈ છે.

ગીતાનો સંન્યાસ ગુણકૃત છે, વેશકૃત નથી, તેથી ખરો સંન્યાસ ગુણકૃત જ હોવો વધુ ઠીક લાગે છે.

ભગવાન પરમ વૈભવમાં રહેતા હોવા છતાં પણ ગુણથી અનાસક્ત રીતે રહેતા હોવાથી તેમને 'સંન્યાસકૃત્' કહેવાય છે.

581. શમઃ

શાંત.

ભગવાન હંમેશાં શાંત રહે છે.

582. શાન્તઃ

શાન્ત – પ્રશાન્ત.

શાંત અને અશાંત બે પરસ્પર વિરોધી શબ્દો છે. અશાંત સકારણ હોય છે. શાંત થવા માટે કોઈ કારણની જરૂર રહેતી નથી. અશાંતિનો અભાવ એ જ શાંતિ. પણ અશાંત થવાનાં ઘણાં કારણો હોય છે, જેમાંનાં કેટલાંક આવાં છેઃ 1. કામ, 2. ક્રોધ, 3. લોભ, 4. મોહ, 5. મદ, 6. મત્સર, 7. ઈર્ષ્યા, 8. રાગ, 9. દ્વેષ, વગેરે. આમાંનું એક પણ હોય તો અશાંત થવાય જ. જરા જોઈએઃ

1. કામ – આ કુદરતી વાસના છે. જાગ્યા પછી જો તેનું કુદરતી સમાધાન ન થાય તો ઘોર અશાંતિ પેદા કરે છે. જે લોકો કામાવેગ જાગવાની ઉંમરથી જ લગ્ન કરી લે છે તેમને સમાધાન મળી જાય છે તેથી તે ઓછા અશાંત થાય છે. જે લોકો ઘણી મોટી ઉંમર સુધી લગ્ન કરતા નથી અથવા કરી શકતા નથી તેઓ અવારનવાર કામાવેગના વંટોળિયાથી મહાપીડા - અશાંતિ ભોગવતા રહે છે. કામાવેગને સદંતર નષ્ટ કરવો શક્ય જ નથી, તેથી સદંતર નષ્ટ કરવા મથનારા વધુ અશાંત રહે છે. તેઓ કુદરતી વ્યવસ્થા સામે યુદ્ધે ચઢ્યા છે, જેમાં આજ સુધી કોઈ જીત્યું નથી, હારી જ જવાનું હોય છે. આ હાર મહાઅશાંત કરે છે.

જેઓ લોકો લગ્નજીવનથી સંતુષ્ટ રહેતા નથી અને લગ્નબાહ્ય સમાધાન શોધે છે તેઓ વધુ અશાંત થાય છે. સૌથી મોટો કામસંતોષ છે. તે જો પોતાના માણસમાં જ પ્રાપ્ત થાય તો સુખશાંતિ બંને મળે.

2. ક્રોધ – પોતાનું જ ધાર્યું થવું જોઈએ તેવા સ્વભાવવાળા વધુ ક્રોધી હોય છે. તેઓ સમૂહમાં રહી શકતા નથી, કારણ કે તેઓ નમતું

જોખી શકતા નથી. તેમનું ધાર્યું ન થવા દેનારા ઉપર ક્રોધ આવે છે, જેથી અશાંતિ થાય છે.

જેઓ વધુ પડતા અહંકારી હોય છે તેમનું અહં વારંવાર ઘવાતું રહે છે તેથી ક્રોધ આવે છે. અહંકારની જગ્યાએ નમ્રતા-આધીનતા હોય તો ક્રોધ ઓછો આવે.

3. લોભ – જે પ્રાપ્ત થયું નથી તેને મેળવવા ઇચ્છા થવી તે લાલચ છે અને જે પ્રાપ્ત થયું છે તેનો ઉપયોગ ન કરતાં પકડી રાખવું તે લોભ છે. લોભી-લાલચી માણસ શાંત નથી રહી શકતો. તે ધનલાલચ, આહારલાલચ, વિષયલાલચ જેવી અનેક લાલચોમાં તણાતો રહે છે અને અપ્રાપ્ત થતાં મહાઅશાંત થઈ જાય છે. આવી જ રીતે લોભિયો માણસ વાપરી નથી શકતો તેથી અપયશ અને ઘૃણાને પાત્ર થાય છે, જેના કારણે અશાંત રહે છે.

4. મોહ – જડ યા ચેતન કોઈ પણ વસ્તુ પ્રત્યે તીવ્ર આસક્તિ થઈ જવી તે મોહ છે. તેવી વસ્તુ જો પ્રાપ્ત ન થાય તો ઘોર અશાંતિ થાય છે અને જો પ્રાપ્ત થઈ જાય તો નષ્ટ ન થઈ જાય તે માટેના જતનમાં ઘોર અશાંતિ ભોગવે છે.

5. મદ – એક પ્રકારનો નશો છે, જે ભાન ભુલાવે છે. વ્યક્તિની પાસે જે હોય છે તેનો અને કેટલીક વાર તો નથી હોતું તેનો પણ નશો ચઢે છે. જેને અહંકાર – ઘમંડ કહેવાય છે. આ નશાનાં પુષ્કળ કારણો છે, જેમાંથી મુખ્ય આ છેઃ 1. ધન, 2. રૂપ, 3. જુવાની, 4. કુળ, 5. વિદ્યા, 6. સત્તા, 7. વિજય-સફળતા, વગેરે. આમાંનું એક પણ હોય તો વ્યક્તિને મદ ચઢે છે. મદ અશાંતિ આપે છે. કોઈને પોતાનાથી ચઢિયાતા જોઈને, પોતાનું ઓછું થતું જોઈને વ્યક્તિ મદ-ઘાયલ થાય છે તેથી અશાંત થાય છે.

6. મત્સર – વારંવારની સફળતાનો નશો. સફળતા ન્યાયપુરઃસર હોય તોપણ તે મત્સર જગાવે છે તેથી અશાંતિ પેદા થાય છે.

7. ઈર્ષ્યા – સહગામી, સહવાસીની ચઢતી ન જોઈ શકવાથી થાય છે, જેથી અશાંતિ થાય છે.

8. રાગ – સુખ દેનારી જડ-ચેતન વસ્તુઓ પ્રત્યે તીવ્ર લાગણીઓ જાગે છે. આ લાગણીઓ પૂરી ન થતાં ભારે પીડા થાય છે તેથી અશાંતિ થાય છે.

9. દ્વેષ – દુઃખ દેનારી જડ-ચેતન વસ્તુઓ પ્રત્યે તીવ્ર વિરોધી લાગણીઓ પેદા થાય છે, જેથી ઘોર અશાંતિ પેદા થાય છે.

આ સિવાય પણ અનેક બીજાં કારણો છે જ જે જીવાત્માને અશાંત કરી મૂકે છે.

પરમાત્માને આમાંનું એક પણ કારણ હોતું નથી, તેથી તેઓ કદી અશાંત થતા નથી, પરિણામે તેઓ હંમેશાં શાંત રહે છે.

જીવાત્માને અશાંત કરવામાં અન્ય આત્માઓ પણ ભાગ ભજવતા રહે છે, જેમાં કોઈ દૂષિતાત્મા પાછળ પડ્યો હોય તોપણ અશાંતિ થાય. કોઈ તીવ્ર કામાતુર વ્યક્તિ પાછળ પડી હોય, ભલે તે શારીરિક હરકતો ન કરે પણ તીવ્ર માનસિક સંવેદના અનુભવે, તો તેની સંવેદનાં વર્તુળો વારંવાર તમારી સાથે ટકરાઈને તમને અશાંત કરે. ભલે તમે તેવું ન ઇચ્છતા હો તોપણ તીવ્ર સંવેદનાનાં વર્તુળો વારંવાર તમારા મનઃપટલ ઉપર ટકરાઈને અશાંતિ કરે. આવાં બધાં અનેક કારણોથી માણસ અશાંતિ ભોગવતો રહે છે. કદાચ આ જ કારણસર લોકો ચોખ્ખી ભૂમિ અને શુદ્ધ વાતાવરણમાં વધુ શાંતિ પામતા હોય છે.

583. નિષ્ઠા

અચળ શ્રદ્ધા.

સંસારમાં અનેક પરિબળો હોય છે, જેમાં શ્રદ્ધા પણ એક મહાબળ છે. પણ શ્રદ્ધા વારંવાર ડગતી રહે છે તેથી ધાર્યું પરિણામ આવતું નથી. શ્રદ્ધા જ્યારે અત્યંત દઢ થઈ જાય ત્યારે તેને નિષ્ઠા કહેવાય. જેમ બરાબર ધરબેલો ખીલો જરાય હચમચતો નથી તેમ દઢનિષ્ઠાવાળો માણસ પોતાના ધ્યેયથી વિચલિત થતો નથી. જે લોકો વારંવાર વિચલિત થતા રહે છે તેઓ કદી મહાન કાર્ય નથી કરી

શકતા; તેથી શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થવી અને શ્રદ્ધામાંથી નિષ્ઠા પ્રાપ્ત થવી એ અત્યંત ઈશ્વરકૃપા જ કહેવાય. પરમેશ્વર પોતે જ નિષ્ઠારૂપ છે તેથી તેમને 'નિષ્ઠા' કહેવાય છે.

584. શાંતિઃ

અશાંતિનો અભાવ, પ્રસન્નતા.

વાત પહેલાં આવી ગઈ છે. શાંતિને કારણ નથી હોતું, અશાંતિનાં ઘણાં કારણો હોય છે. એ બધાં કારણોથી મુક્તિ મળે તો શાંતિ આપોઆપ આવે છે. નિર્દોષ, પ્રસન્નતાપૂર્વકની મનઃસ્થિતિ એ સાચી શાંતિ છે.

585. પરાયણમ્

કોઈને આધારિત જીવન જીવવું તે.

સંસારમાં બધા જીવાત્માઓ કોઈને ને કોઈને આધાર માનીને જીવન જીવતા હોય છે. જેમ કે પત્ની પતિઆધારિત જીવન જીવે છે એટલે તેને પતિપરાયણ કહેવાય છે. આવું જ પતિને પણ પત્નીપરાયણ કહી શકાય.

બાળકો, નોકર-ચાકરો, પ્રજા, વગેરે બધાં જ કોઈને ને કોઈને આધાર માનીને જીવન જીવતાં હોય છે, તેથી તેમને તત્તત્પરાયણ કહેવાય છે. આવી જ રીતે ભગવાન પણ ભક્તપરાયણ હોય છે. ભક્ત જેમ પ્રભુપરાયણ હોય છે, તેમ ભગવાન પણ ભક્તપરાયણ હોય છે. વાછડું જેમ ગાયપરાયણ હોય છે, તેમ ગાય પણ વાત્સલ્યભાવથી વત્સપરાયણ હોય છે. આવી જ રીતે ભગવાન પણ પોતાના સાચા ભક્તની પરાયણતા રાખે છે, અર્થાત્ એક નજર હંમેશાં તેના ઉપર ટકાવી રાખે છે, તેથી તેમને 'પરાયણમ્' કહેવાય છે.

30-4-2013

શ્લોકઃ 63
નામઃ 586થી 595

શુભાંગઃ શાન્તિદઃ, સ્રષ્ટા કુમુદઃ કુવલેશયઃ ।
ગોહિતો ગોપતિર્ગોપ્તા વૃષભાક્ષો વૃષપ્રિયઃ ॥ 63 ॥

586. શુભાંગઃ

587. શાંતિદઃ

588. સ્રષ્ટા

589. કુમુદઃ

590. કુવલેશયઃ

591. ગોહિતઃ

592. ગોપતિઃ

593. ગોપ્તા

594. વૃષભાક્ષઃ

595. વૃષપ્રિયઃ

આ શ્લોકમાં દસ નામો બતાવે છે.

586. શુભાંગઃ

શુભ અંગોવાળા.

સાકાર ભગવાનને શરીર હોય છે. શરીર હોય છે એટલે અંગો પણ હોય છે. શરીરનાં નખશિખ અંગો માત્ર સુરૂપતા કે કુરૂપતા જ નથી આપતાં પણ તેના દ્વારા શુભ-અશુભ થવાના સંદેશ પણ આપે છે.

શરીર અને તેનાં અંગોનું વિવેચન કરનાર શાસ્ત્રને સામુદ્રિકશાસ્ત્ર કહેવાય છે. તે પ્રમાણે નર-નારીનાં અંગો વિશે થોડી ઝલક પ્રાપ્ત કરીએ.

1. લાંબા પંજા અકર્મીના હોય છે. ટૂંકા પંજા સુકર્મીના હોય છે.

2. ટૂંકા નળા વિશ્વાસઘાતીના હોય છે, લાંબા નળા નિષ્કપટ માણસના હોય છે.

3. પાતળી જાંઘો દુર્બળ મનોબળની નિશાની કહેવાય. જાડી-માંસલ જાંઘો દઢ મનોબળની નિશાની કહેવાય.

4. જાડી કમર સ્થૂલતાની સાથે આળસુપણાનું પ્રતીક હોય, તો પાતળી કમર ચપળતા અને બળનું પ્રતીક હોય.

5. સામાન્ય કરતાં ઘણું મોટું શિશ્ન બહુ ભોગી અને અવિશ્વસનીય હોય, તો સામાન્ય અને તેના કરતાં પણ નાનું શિશ્ન સંયમી અને વિશ્વાસપાત્ર હોય.

6. મોટું પેટ – ફાંદવાળું પેટ બેઠાડુ જીવન અને રોગોનું ઘર હોય, તો ચપટું પેટ આરોગ્યવાન, સ્ફૂર્તિવાળી અને સંયમી વ્યક્તિનું હોય.

7. વિશાળ છાતી બળ-પૌરુષનું પ્રતીક હોય, તો નાની છાતી – ખાસ કરીને કમર કરતાં નાની છાતી દુર્બળતાનું પ્રતીક કહેવાય.

8. લાંબા હાથ અને લાંબી આંગળીઓ મહાપુરુષનાં લક્ષણ કહેવાય, તો ટૂંકા હાથ અને ટૂંકી બુઠ્ઠી આંગળીઓ ખટપટિયા, વિશ્વાસઘાતી માણસની કહેવાય.

9. લાલ હથેળી અને લાલ નખ ઐશ્વર્યનું પ્રતીક કહેવાય, તો ફિક્કી હથેળી અને ફિક્કા નખ નિસ્તેજ-દરિદ્રતાનું પ્રતીક કહેવાય.

10. જાડાં બાવડાં બળનું પ્રતીક કહેવાય, તો પાતળાં બાવડાં દુર્બળતાનું પ્રતીક કહેવાય.

11. ઊંચી ગરદન ખાનદાનીનું પ્રતીક કહેવાય તો બેઠી અને ધડમાં ઘૂસી ગયેલી ગરદન લુચ્ચાઈનું પ્રતીક કહેવાય.

12. મોટું માથું મહાનતાની નિશાની અને નાનું માથું સામાન્યતાની નિશાની કહેવાય.

13. મોટા-લાંબા-લટકતા કાન સંતત્વની ઓળખ કહેવાય, તો નાના કાન અને જોડાયેલી બૂટો ખટપટિયા માણસની નિશાની કહેવાય.

14. મોટી અને અણીદાર આંખો સૌંદર્ય અને સજ્જનતાની પ્રતીક કહેવાય, તો નાની, ચૂંચરી, બેડોળ આંખો વિશ્વાસઘાતી અને ખટપટિયાની નિશાની કહેવાય.

15. વિશાળ, મોટું, ઉન્નત કપાળ મહાનતાનું પ્રતીક કહેવાય, તો તદ્દન નાનું, ચપટુ કપાળ દરિદ્રતાનું પ્રતીક કહેવાય.

16. ચળકતા વાળ, મુલાયમ અને ભરાવદાર વાળ સૌંદર્યની સાથે આરોગ્ય અને વિશ્વસનીયતાનું પ્રતીક કહેવાય.

17. પાતળા, લાંબા અને અણીદાર હોઠ અને સૌંદર્ય અને રસિકતાનું પ્રતીક કહેવાય તો જાડા અને બેડોળ હોઠ કઠોરતા અને ક્રૂરતાનું પ્રતીક કહેવાય.

18. આખા શરીરે વાળ હોવા, તેમાં પણ છાતી ઉપર વાળ હોવા પૌરુષ અને સજ્જનતાનું પ્રતીક કહેવાય, તો વાળ ન હોવા, તેમાં પણ છાતી ઉપર વાળ ન હોવા લુચ્ચાઈનું પ્રતીક કહેવાય.

આવાં બધાં અનેક શારીરિક લક્ષણોથી વ્યક્તિના શુભ-અશુભનો ખ્યાલ આવી શકે છે. આ બધાં સચોટ જ હોય છે તેવું ન માની લેવું. આમાં અપવાદ પણ હોઈ શકે, પણ મોટા ભાગે આ બધાં સૂચક હોય છે.

587. શાંતિદઃ

શાંતિ આપનાર.

જીવનની સર્વોચ્ચ સ્થિતિ શાંતિ છે.

શાંતિનો અર્થ છે અશાંતિનો અભાવ અને ચિત્તની પ્રસન્નતા. આ બાબત પહેલાં પણ ચર્ચા થઈ ગઈ છે, તોપણ થોડી વધુ ચર્ચા કરીએ.

કર્તવ્યપરાયણ વ્યક્તિ અને ગંભીર જવાબદારીઓ સ્વીકારનાર વ્યક્તિને કદી પણ સંપૂર્ણ શાંતિ નથી હોતી. જવાબદારી જેટલી ગંભીર અને મોટી તેટલું જ ટેન્શન મોટું રહેવાનું. ટેન્શન અશાંતિ સર્જે છે, તેથી કેટલાક લોકો સંપૂર્ણ જવાબદારીઓને ત્યાગીને જવાબદારી વિનાનું હળવું જીવન જીવવાનું પસંદ કરતા હોય છે. આવો ત્યાગ પલાયનવાદ કહેવાય. જ્યારથી આવો પલાયનવાદ ભારતીય અધ્યાત્મનો આધાર બન્યો છે ત્યારથી દેશ અને પ્રજા કર્તવ્યવિમુખ કરાવનાર ત્યાગમાર્ગને વરી છે, જે યોગ્ય ન કહેવાય.

પલાયનવાદનાં થોડાં ઉદાહરણો આપીશું.

1. ભારત-પાકિસ્તાન કે ચીન વચ્ચે યુદ્ધ થતું હોય અને સેના ઉપર ભારે દબાણ હોય ત્યારે ભારતના સેનાપતિને શાંતિ હોય? પ્રધાનમંત્રી કે રક્ષામંત્રીને શાંતિ હોય? ના હોય, આ વખતની અશાંતિ ઉપાયો કરાવે છે, તેથી તે જરૂરી છે.

2. જળજહાજ કે વિમાન ડૂબવાનું હોય, બધાના જીવ તાળવે ચોટી ગયા હોય, આવા સમયે કૅપ્ટનને શાંતિ ન હોય. તે બધા પ્રયત્નો કરીને જહાજને બચાવી લેવા પ્રયત્નો કરે. આ વખતની અશાંતિ તેને પુરુષાર્થી બનાવે છે; પણ હા, તે ગભરાયા વિના મસ્તિષ્કનું સંતુલન રાખીને કામ કરે તે જરૂરી છે.

3. તમારી પાછળ હડકાયું કૂતરું, સર્પ કે વાઘ જેવું હિંસક પ્રાણી પડ્યું છે અથવા તમારા કોઈ સ્વજન પાછળ પડ્યું છે – આવા સમયે શું ચૂપચાપ બેસી જવું? નિષ્ક્રિય થઈ જવું? ના, બચવા, બચાવવાના ભરપૂર પ્રયત્નો કરતા રહેવા જોઈએ. આવા સમયે જે અશાંતિ થાય છે તે ક્રિયાપ્રેરક બને છે.

4. તમે ડૂબો છો, તણાઓ છો અથવા તમારું સ્વજન ડૂબે છે કે તણાય છે, આવા સમયે અશાંતિ થવાની જ. આ અશાંતિ જ બચવાના પ્રયત્નો કરાવશે. તે જરૂરી છે.

5. તમે તાલુકા કે જિલ્લાકક્ષાના પોલીસ અધિકારી છો. ચોરી-લૂંટ-ગુંડાગીરી ઘણી થઈ રહી છે. આવા સમયે શાંતિથી બેસી રહેવાય? ના, ઊંઘ બગાડીને, સુખચેન છોડીને અપરાધીઓની પાછળ પડી જવું પડે. તેમાં કદાચ તમારી હત્યા પણ થઈ જાય. આ વખતે ઘોર અશાંતિ થાય. આવી અશાંતિ કર્તવ્યતપ કહેવાય. તેથી પ્રજા શાંતિ પામે.

6. તમારી પત્ની, બહેન કે માતા ઉપર કોઈ છેડતી કરીને બળાત્કાર કરતો હોય તેવા સમયે શાંતિથી ચૂપચાપ બનતી ઘટનાને જોયા કરાય? ના, તે સમયે પરિણામોની પરવા કર્યા વિના બચાવકાર્યમાં કૂદી પડવાનું હોય અને અપરાધીઓને રોકવા જ નહીં, ફરીથી આવી હિંમત ન કરે તેવી સજા આપવા-અપાવવા પરાક્રમ બતાવવું પડે. આ અશાંતિ કર્તવ્ય તો છે જ, પરમ ધર્મ પણ છે.

આવાં અસંખ્ય ઉદાહરણો આપી શકાય કે જ્યાં સામે ચાલીને અશાંતિ સ્વીકારવી પડે. આને કર્તવ્ય-અશાંતિ કહેવાય. જે લોકો આવી કર્તવ્ય-અશાંતિને સ્વીકારતા નથી અને ભાગી છૂટે છે તેને પલાયનવાદ કહેવાય. આવું પલાયન કાયરતાથી થયું હોય તો કદાચ ક્ષમ્ય ગણાય. શું કરે બિચારા? કાયર હતા. કાંઈ કરી શકે તેમ ન હતા. પણ માનો કે તમે કોઈ મંદિરમાં રોજ લાડવા ઉડાવતા હો અને કોઈ દેશી-વિદેશી આતંકવાદી મંદિરમાં આતંક મચાવવા પહોંચી જાય, તેમને જોતાં જ બધા લાડવાપ્રેમી શાંતિ જાળવવા ફટાફટ રૂમોમાં પેસી જાય અને બારણાં બંધ કરી પોતાની સુરક્ષા સાચવી લે તો તેને અધ્યાત્મ ન કહેવાય. આતંકવાદીઓથી અનેકગણાં ભગતડાં અધ્યાત્મના નામે પોતે અને લોકોને પલાયનવાદી બનાવનારાં માત્ર ભગતડાં જ કહેવાય. આને શાંતિ ન કહેવાય, અપમાનજનક મૃત્યુ જ કહેવાય. આવી શાંતિ શિખવાડનારા ગુરુલોકો શાંતિપ્રિય પ્રજાનું નિર્માણ નથી કરતા, પણ શાંતિપ્રિયતાના નામે કાયર પ્રજાનું નિર્માણ કરે છે; અને કાયરતા કદી લુચ્ચાઈ વિનાની નથી હોતી તે યાદ રાખવું જરૂરી છે.

જ્યારે ગામ ભાંગવા બહારવટિયા ચઢી આવ્યા હોય બૂંગિયો ઢોલ વાગતો હોય ત્યારે ગામના નવજુવાનો ધિંગાણે ચઢે તે જ શોભે. ભલે તે શહીદ થાય, અશાંતિ થાય પણ જે નવયુવાનો ઘરમાં પેસી જાય, સંતાઈ જાય અને બચી જાય તેમને ડાહ્યા કે ભગત ન કહેવાય. તેઓ કલંકિત ભગતડાં જ કહેવાય. તેમનાથી આખું ગામ શરમાય. ગૌરવ તો ધિંગાણામાં શહીદ થનારનું હોય. ધિંગાણું કોઈ શાંતિનું કાર્ય નથી હોતું.

આમ એકંદરે વિચાર કરતાં એવું લાગે છે પ્રજાને વધુપડતી શાંતિવાદી બનાવવી તે પણ કુઘડતર કહેવાય.

કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓ પૂરી કરવામાં જે અશાંતિ આવે તેને તપસ્યા ગણવી જોઈએ. વાસ્કો-ડી-ગામા, કોલંબસ, કે સિકંદર જેવા

મોટા સાહસવીરોને જે અશાંતિ થઈ હશે તે જ અશાંતિએ તેમને મહાન બનાવ્યા. જો તેઓ અશાંતિથી ભાગ્યા હોત અને વીતરાગ થઈને કોઈ ગુફામાં બેસી ગયા હોત તો શું થાત? થોડા પરોપજીવીનો વધારો થાત. આવા વધારાનું ગૌરવ ન હોય, શરમ હોય. તો પછી 'શાંતિદઃ'નો શો અર્થ છે?

ઘોર અશાંતિમાં ચિંતા – ભય કે ટૅન્શનમાં પણ જેનું નામસ્મરણ કરવાથી, પ્રાર્થના કરવાથી શાંતિ મળે તેને 'શાંતિદ' કહેવાય. જેઓ તદ્દન બેજવાબદારીભર્યું જીવન જીવતા હોય તેને શાંતિની જરૂર જ ન હોય. શાંતિ તો ઘોર અશાંતિ ભોગવનારને જોઈતી હોય. તેવા ઘોર અશાંતિકાળમાં પણ સ્વસ્થતા રાખીને જેઓ પ્રભુશરણે જતા હોય છે તેમને શાંતિ મળતી હોય છે. આને નીંભાડાની ઠંડક કહેવાય. હિમાલયમાં ઠંડક માગવાની ન હોય. નીંભાડામાં જીવનારાને ઠંડકની જરૂર હોય. પરમેશ્વર શાંતિદાતા છે.

588. સ્રષ્ટા

સૃષ્ટિના રચનારા.

વિશાળ અને અદ્‌ભુત સૃષ્ટિ પરમેશ્વરની કૃતિ છે, તેથી તેમને 'સ્રષ્ટા' કહેવાય છે.

589. કુમુદઃ

પુષ્પ જેવા કોમળ.

કુમુદ નામના પુષ્પમાં ત્રણ મહાન ગુણો છેઃ 1. સૌંદર્ય, 2. સુગંધ અને 3. કોમળતા. પરમેશ્વરમાં પણ આ ત્રણ ગુણો સમાયેલા છે. તેઓ એટલા સુંદર છે કે બાકીનું સૌંદર્ય તેમની આગળ ફિક્કું પડી જાય છે. તેઓ રૂપરૂપનો અંબાર છે. તેમનામાં સુગંધ છે. સુગંધ સૌને ગમે છે તેથી તેઓ સર્વપ્રિય થઈ શકે છે. તેઓ અત્યંત કોમળ છે. અર્થાત્ લાગણીઓથી અતિ કોમળ છે તેથી દુઃખિયારાંઓ પ્રત્યે દયા કરે છે. આ ત્રણે ગુણો એકસાથે ભરપૂર હોવાથી તેમને 'કુમુદ' કહેવાય છે.

590. કુવલેશયઃ

જળશાયી.

સૃષ્ટિની પ્રથમ ચેતના જળમાં એકકોશીય અમીબા દ્વારા પ્રગટ થઈ. તેને પુરાણમાં

વટસ્ય પત્રસ્ય પુટે શયાનમ્,
બાલં મુકુન્દં મનસા સ્મરામિ ।

બાળમુકુન્દ – અમીબા કહેવામાં આવ્યું છે.

આ 'કુવલ' એટલે કે જળમાં સૂનારા એકકોશીય અમીબા અથવા બાળમુકુન્દને 'કુવલેશય' કહેવાય છે.

591. ગોહિતઃ

પૃથ્વીનું હિત કરનારા.

'ગો' શબ્દના સોળ અર્થો થાય છે, જેમાં પૃથ્વી-ગાયો-બ્રહ્મવિદ્યા, વગેરે પણ છે. અહીં પ્રત્યેક અર્થ સાથે 'હિત' શબ્દને જોડીને ગોહિત શબ્દ બની શકે છે, અર્થાત્ પૃથ્વીનું હિત કરનારા, ગાયો વગેરેનું હિત કરનારા, વગેરે.

592. ગોપતિઃ

ગાયોના અને ઇન્દ્રિયોના સ્વામી.

પહેલાં કહ્યું એમ ભગવાન ગાયો, ઇન્દ્રિયો, પૃથ્વી, ગોપીઓ, વગેરે સોળ અર્થવાળા 'ગો' શબ્દાર્થના પતિ છે. તેથી તેમને 'ગોપતિ' કહેવાય છે.

593. ગોપ્તા

રક્ષક.

ભગવાનની રચનામાં રક્ષકત્વ પ્રથમ છે. જે રચાયું છે તેનું રક્ષણ થવું જોઈએ, તેથી રક્ષણની વ્યવસ્થા સર્વત્ર છે. માનો કે શરીરનું સૌથી કોમળ અને મહત્ત્વનું અંગ મસ્તિષ્ક છે. તેના રક્ષણ માટે વજ્ર જેવી ખોપરીનું આવરણ મૂક્યું છે. જો ખોપરી ન હોત તો એક નાનીસરખી ટપલી માત્રથી મસ્તિષ્કના જ્ઞાનતંતુઓ વિકૃત થઈ જાત. લોકો ગાંડા થઈ જાત કે મરી જાત.

આવી જ રીતે આંખની રક્ષા માટે પોપચાં બનાવ્યાં છે જેથી તેની કીકીઓની રક્ષા થાય.

કાન અને નાકને ખુલ્લાં રાખ્યાં છે જેથી સતત શ્વાસ લઈ શકાય અને સાંભળી શકાય. આવી જ રીતે મોઢું હોઠ દ્વારા ખુલ્લું-બંધ કરી શકાય છે. દંતાવલી વચ્ચે જીભ હાડકા વિનાની સુરક્ષિત છે. આખા શરીરના એકેએક અંગનું રક્ષણકવચ ગોઠવાયેલું છે તેથી પ્રાણીઓ જીવી શકે છે. તે કારણે તેઓ 'ગોપ્તા' કહેવાય છે.

594. વૃષભાક્ષઃ

ધર્મદૃષ્ટિવાળા.

'વૃષભ' એટલે ધર્મ. 'વૃષભ' એટલે બળદ અર્થ પણ થાય છે. બળદ ધર્મનું પ્રતીક છે. બળદની માતા ગાય – પૃથ્વી છે. વૃષભ શિવજીનું વાહન છે, કારણ કે વૃષભરૂપી ધર્મ ઉપર શિવજી બિરાજે છે. તેના ચાર પગમાંથી ત્રણ વળી ગયા છેઃ સત્ય, તપ અને અહિંસારૂપી ત્રણ પગ. સત્યયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર એમ ત્રણ યુગોમાં એક એક પગ વળી ગયો છે, અર્થાત્ મંદ પડી ગયો છે. હવે કલિયુગમાં એકમાત્ર 'દાન' ઉપર જ ધર્મ ઊભો છે. આ ચોથો પગ પણ વળી જશે ત્યારે પૃથ્વીનો પ્રલય થશે તેવી હિંદુ પૌરાણિક ધર્મની માન્યતા છે.

આવા ધર્મરૂપી વૃષભની દૃષ્ટિવાળા ભગવાન છે, તેથી તેમને 'વૃષભાક્ષ' કહેવાય છે.

595. વૃષપ્રિયઃ

ધર્મપ્રેમી.

ભગવાનને ધર્મ પ્રિય છે, અધર્મ પ્રિય નથી, તેથી તેઓ ધર્મનો પક્ષ લે છે અને ધર્મનો જય કરાવે છે.

3-5-13

શ્લોકઃ 64
નામઃ 596થી 604

અનિવર્તી નિવૃત્તાત્મા સંક્ષેપ્તા ક્ષેમકૃત્ શિવઃ ।
શ્રીવત્સવક્ષાઃ શ્રીવાસઃ શ્રીપતિઃ શ્રીમતાં વરઃ ॥ 64 ॥

596. અનિવર્તી

597. નિવૃત્તાત્મા

598. સંક્ષેપ્તા

599. ક્ષેમકૃત્

600. શિવઃ

601. શ્રીવત્સવક્ષાઃ

602. શ્રીવાસઃ

603. શ્રીપતિઃ

604. શ્રીમતાં વરઃ

આ શ્લોકમાં વધુ નવ નામ છે.

596. અનિવર્તી

કદી પીછેહઠ ન કરનારા.

જીવન એક સંગ્રામ છે – પછી તે બાહ્ય હોય કે આંતરિક હોય. જે લોકો બાહ્ય સંગ્રામથી વિમુખ થઈ જતા હોય છે અર્થાત્ કોઈની સાથે યુદ્ધ કરતા જ નથી તેમનું આંતરયુદ્ધ તો ચાલતું જ હોય છે; પણ બાહ્ય યુદ્ધથી નિવૃત્તિ બે રીતે થતી હોય છે. એક તો કદી કોઈ હક્ક, ન્યાય, સત્ય માટે દાવો જ ન કરવો, જેમ પ્રાપ્ત હોય તેમ જીવવું. આવી વ્યક્તિ અને આવી પ્રજા તદ્દન નમાલી હોય છે. તેમને કોઈ ગમે તેટલું કચરે તોપણ તેઓ ઊંહ નથી કરતા. તેઓ બધા અત્યાચારો સહન કરીને માત્ર જીવતા રહેવામાં જ માને છે.

બીજો પ્રકાર એવા લોકોનો છે જે ઘોર અહિંસાવાદીઓનો હોય છે. સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ યુદ્ધ ન કરવું. કોઈ હેરાન-પરેશાન કરે, કાનમાં લાકડાં નાખે કે ગમે તે કરે - બધું સહી લેવું પણ પ્રતિકાર ન કરવો. આ બહુ કઠિન બાબત છે. આવા લોકો માટે જીવન સંગ્રામ નથી રહેતો, જીવન શરણાગતિ બની જાય છે.

આવાં બે કારણો સિવાય પ્રાણીમાત્ર માટે જીવન એક સંગ્રામ જ છે. જીવવા માટે સંગ્રામ જરૂરી છે. આહાર-ભોગો-સુખ-સગવડ અને સાહ્યબી વગેરે સંગ્રામ કરીને પ્રાપ્ત થતાં હોય છે અને સંગ્રામ કરીને રક્ષિત પણ થતા હોય છે. જેઓ સંગ્રામ નથી કરી શકતા તેઓ સુખી નથી હોતા. પણ જીવન જો સંગ્રામ જ છે તો તેને ધર્મસંગ્રામ બનાવવું જોઈએ. અર્થાત્ ધર્મ માટે સંગ્રામ કરવો જોઈએ. જે લોકો અધર્મ માટે સંગ્રામ કરે છે તેઓ દુઃખદાતા બની જતા હોય છે. તેમને રોકવા – નષ્ટ કરવા તે ધર્મનું કાર્ય કહેવાય. ભગવાન તે કરે છે, તેમાંથી પીછેહઠ નથી કરતા. તેથી તેમને 'અનિવર્તી' કહેવાય છે. ભગવાનના સાચા ભક્તો પણ 'અનિવર્તી' હોય છે. તેઓ પણ અન્યાય-અત્યાચારની સામે બરાબર યુદ્ધરત રહેતા હોય છે અને લોભ-લાલચ-ભય, વગેરેના કારણે પીછેહઠ નથી કરતા હોતા.

જે લોકો બાહ્ય સંગ્રામ છોડીને એકાંતમાં – ગુફામાં નિવૃત્ત જીવન જીવતા હોય છે તેઓ કદાચ બાહ્ય સંગ્રામથી તો બચી જતા હોય છે, પણ તેમનો આંતર સંગ્રામ બહુ ભયંકર બની જતો હોય છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિના ત્યાગથી નિવૃત્ત થયેલું મન તથા ઇંદ્રિયો, વગેરે અંતરમાં મહાઉત્પાત મચાવવા લાગે છે. આ સંગ્રામ લોકદશ્ય નથી હોતો, તેથી કોણ જીત્યું અને કોણ હાર્યું તેની ખબર લોકોને પડતી નથી. પણ ખરેખર તો બાહ્ય યુદ્ધ અને આંતર યુદ્ધ જેવી સ્થિતિ તેમની હોય છે. મનોવાસના અને ઇંદ્રિયોના આવેગો કદી પણ સંપૂર્ણ શાંત થતા જ નથી. અમુક સમય પૂરતા શાંત થયા હોય તોપણ તે ક્યારે ઊથલો મારે તે કહેવાય નહીં, તેથી આવા એકાંતમાં એકાકી જીવન જીવતા આંતર યુદ્ધમાંથી સર્વથા મુક્ત નથી હોતા.

આવા બાહ્ય અને આંતર યુદ્ધમાં જીવાત્માઓ ઘણી વાર પીછેહઠ કરતા હોય છે. હારી જવું તે કોઈને પણ ગમતું નથી, પણ હારી જવું મજબૂરી બની જતી હોય છે, તેથી જીવાત્માઓ માટે પીછેહઠ કરવી તે સામાન્ય બાબત કહેવાય, પણ પરમાત્મા કદી આ બંને પ્રકારના સંગ્રામમાં પીછેહઠ નથી કરતા. અર્થાત્ વિજયલક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરી જ લે છે, તેથી તેમને 'અનિવર્તી' કહેવાય છે.

597. નિવૃત્તાત્મા

સદા નિવૃત્ત રહેનારા.

પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ બે માર્ગો મનાય છે.

પ્રવૃત્તિનું મૂળ અપેક્ષાઓ છે. અપેક્ષાઓ પૂરી કરવા લોકો કામ-ધંધો કરતા હોય છે. અપેક્ષાઓ હોય જ નહીં તો કદાચ પ્રવૃત્તિ પણ ન હોય. પણ ના, એવું નથી. સ્વ-અપેક્ષા ન હોય તો પર-અપેક્ષાઓ હોય. પર એટલે સ્વજનો, સગાં-સંબંધી, વગેરે. લોકો સ્વજનોની અપેક્ષાઓ પૂરી કરવા પ્રવૃત્તિ કરતા હોય છે. માનો કે કોઈને સ્વજનો કે સગાં-સંબંધી જ નથી, તેથી પરઅપેક્ષાઓ પૂરી કરવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી; તોપણ આવા માણસને આવેગો અને લાગણીઓ તો છે જ. આવેગો અને લાગણીઓ જબરજસ્તી પ્રવૃત્તિ કરાવતાં હોય છે, તેથી આવી વ્યક્તિ પણ ગુપ્ત કે પ્રત્યક્ષ પ્રવૃત્તિ તો કરતી જ હોય છે. આ લાચારી જ કહેવાય.

ભગવાનને સ્વ-પર કોઈ અપેક્ષા નથી હોતી તેમ જ આવેગો અને લાગણીઓનો દબાવ પણ નથી હોતો, તેથી પ્રવૃત્તિપ્રેરક કારણો પણ નથી રહેતાં. આથી તેઓ 'નિવૃત્તાત્મા' કહેવાય છે. અર્થાત્ તેઓ કશી પ્રવૃત્તિ નથી કરતા.

હવે પ્રશ્ન એ થાય કે તો પછી સૃષ્ટિરચના વગેરે અને ભક્તજનો ઉપર દયા, કરુણા, વગેરે પ્રવૃત્તિ તો તેઓ કરે જ છે ને! આનું સમાધાન એવું છે કે આ બધું પ્રોગ્રામથી થાય છે. સૃષ્ટિરચનામાં જ એવી રચના – પ્રોગ્રામ કર્યો છે કે બધું આપોઆપ સમય પ્રમાણે થયા કરે. ભગવાને રોજેરોજ સૂર્યને કહેવું ન પડે કે "હવે તું ઊગ." એ બધું આપોઆપ થતું રહે. તેને કુદરતી કહેવાય, જેમ ઑટોમૅટિક ફૅક્ટરીઓ વગેરે ચાલે છે, તેમ; પણ કોઈના ઉપર દયા-કરુણા કરવાની હોય તેઓ જાતે કરે. તેમને હચમચાવી નાખનારી પ્રાર્થના થાય તો તેઓ હજાર કામ પડતાં મૂકીને પણ દ્રૌપદીની વહારે ચઢે. આ તેમની પોતાની વિશેષ પ્રવૃત્તિ છે; પણ તે ક્યારેક જ હોય તેથી તેમને 'નિવૃત્તાત્મા' કહેવાય છે.

598. સંક્ષેપ્તા

સંક્ષિપ્ત કરનારો.

સૃષ્ટિની બે પ્રક્રિયા છેઃ 1. વિસ્તરવું અને 2. સંક્ષિપ્ત થવું. આ બંને પ્રક્રિયાઓ જરૂરી છે. એકમાંથી અનેક થવું. "એકોऽહં બહુસ્યામ" – આ વિસ્તરવું હતું. વિસ્તાર થયો – થયો તે એટલો બધો થયો કે તેનો કોઈ પાર જ ન પામે. આ 'વિસ્તાર' શબ્દ ઉપરથી ગામઠી ભાષામાં 'વસ્તાર' શબ્દ બન્યો છે, જે સંતાનો માટે પ્રયોજાય છે. એટલે સૃષ્ટિનો એક છેડો વિસ્તાર છે તો તેનો બીજો છેડો સંક્ષિપ્ત છે, અર્થાત્ સંકેલી લેનારો છે. વિસ્તરવું એ વિકાસ છે, તો સંકેલાઈ જવું તે સુરક્ષા છે. સમય આવ્યે સાવ નાનું થઈ જવું તે પણ જરૂરી છે. લંકાદહન કરતી વખતે હનુમાનજી જ્યારે સમુદ્ર પાર કરી રહ્યા હતા ત્યારે સુરસાએ તેમને ગળી જવા પોતાનું મોઢું વિસ્તાર્યું. જેમ-જેમ તે

પોતાનું મોઢું વિસ્તારતી ગઈ તેમ-તેમ હનુમાનજી પણ પોતાના શરીરને વિસ્તારતા ગયા. પછી એકદમ તેમણે પોતાના શરીરને સૂક્ષ્મ બનાવી દીધું અને સુરસાને જીતી લીધી. આવું સંક્ષિપ્તીકરણ પણ જરૂરી હોય છે.

ભગવાન અતિ વિસ્તીર્ણ છે તો અતિ સૂક્ષ્મ – સંક્ષિપ્ત પણ છે.

'સંક્ષેપ્તા'નો બીજો અર્થ સારી રીતે પ્રહાર કરનાર, પણ થઈ શકે છે. અર્થાત્ જરૂર હોય ત્યારે તે સારી રીતે ક્ષેપણ પણ કરી શકે છે, તેથી તેમને સંક્ષેપ્તા કહેવાય છે.

599. ક્ષેમકૃત્

પ્રાપ્ત વસ્તુઓનું રક્ષણ કરનારા.

જીવનમાં બે વસ્તુઓનું ભારે મહત્ત્વ હોય છેઃ 1. યોગ અને 2. ક્ષેમ.

યોગ એટલે ઇચ્છિત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ. જેને ઇચ્છા હોય તેને ઇચ્છિત વસ્તુઓની અપેક્ષા પણ હોય. ઇચ્છા વિનાનું કોઈ પ્રાણી હોય જ નહીં. હા, મડદાને ઇચ્છા ન હોય. ઇચ્છારહિત થવું એ શક્ય નથી, જરૂરી પણ નથી. જે લોકો સાધકોને ઇચ્છારહિત થવાનો ઉપદેશ આપે છે તેઓ મડદાં થઈ જવાનો ઉપદેશ આપે છે. પ્રજાને મડદાં બનાવીને રાષ્ટ્રને મહાન ન બનાવી શકાય, મહેચ્છાથી મહાન થવાય.

જે ઇચ્છાઓ પોતાના પુરુષાર્થથી પૂરી કરાય છે તે પુરુષાર્થભર્યું જીવન કહેવાય છે. પણ જે ઇચ્છાઓ પ્રભુકૃપાથી પૂરી થાય છે તેને 'યોગ' કહેવાય.

ભક્તિમાર્ગમાં પુરુષાર્થથી પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુઓને પણ ઈશ્વરકૃપા જ મનાય છે. આવો 'યોગ' ગમે તેવો અને ગમે તેટલો હોય તોપણ તેને ઈશ્વરકૃપા જ માનવામાં આવે છે.

વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થવાથી જ વાત પૂરી થઈ જતી નથી. પ્રાપ્ત વસ્તુની રક્ષા કરવી પણ જરૂરી હોય છે. જો રક્ષા કરતાં ન આવડે તો કરોડોની લૉટરી લાગી હોય તોપણ થોડા જ દિવસોમાં બધું ખોઈ બેસાય. એટલે રક્ષા કરવી પણ જરૂરી છે, જેને 'ક્ષેમ' કહેવાય છે, ભગવાન ભક્તને પ્રાપ્ત થયેલા 'યોગ'ની રક્ષા પણ કરે છે, તેથી તેમને 'ક્ષેમકૃત્' કહેવાય છે.

600. શિવઃ

કલ્યાણકારી.

વિષ્ણુ પણ 'શિવ' છે. તેથી કેટલાક સંકુચિત વૈષ્ણવો 'શિવ' નામ ન બોલાય તેવી પાપી ધારણા બાંધી બેઠા હોય છે. તેઓ મહામૂર્ખ અને નાદાન જ કહેવાય. જે-જે કલ્યાણકારી હોય તેઓ બધા શિવ જ હોય.

ભગવાન વિષ્ણુ પરમ કલ્યાણકારી છે તેથી તેઓ પરમ 'શિવ' પણ છે જ.

601. શ્રીવત્સવક્ષાઃ

જેની છાતીમાં ચિહ્ન છે તે.

કેટલાંક શરીરોમાં તલ અને લાખાં હોય છે. આ કુદરતી પ્રક્રિયા હોવા છતાં તેને શુભ-અશુભ ચિહ્નો તરીકે પણ સમજવામાં આવે છે. તલ-લાખાં અને ભમરીઓના આધારે વ્યક્તિનાં વ્યક્તિત્વને, સ્વભાવને, પરિણામોને સમજવાનું નિમિત્ત મળે છે.

એવું કહેવાય છે કે ભગવાનની છાતીમાં એક બ્રાહ્મણે લાત મારી દીધી હતી. તેનાથી કોપાયમાન થયા વિના ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને બ્રહ્મલાતને પોતાનું સૌભાગ્ય માનીને છાતીમાં તેને ધારણ કરી લીધી. આ છાપથી તેઓને 'શ્રીવત્સવક્ષા' કહેવાય છે.

બીજો ભાવ એવો છે કે શ્રી એટલે લક્ષ્મીજી. લક્ષ્મીજી પોતાના હૃદયમાં હંમેશાં બિરાજમાન રહે છે. તેથી છાતી શ્રીલક્ષ્મી-વત્સા થઈ ગઈ છે. તેથી 'શ્રીવત્સવક્ષાઃ' કહેવાય છે.

આમાંથી આદર્શ પતિઓએ બોધપાઠ લેવાનો કે જો લક્ષ્મીજી જેવી પત્ની હોય તો તેને હંમેશાં હૃદયમાં ધારણ કરવી. આમ કરવાથી બીજી સ્ત્રી હૃદયમાં પેસી શકશે નહીં. પુરુષને પત્ની ચારિત્ર્ય આપે છે, જો તે હૃદયમાં સમાઈ હોય તો. આવી જ રીતે પત્નીને પતિ ચારિત્ર્ય આપે છે, જો તે તેના હૃદયમાં સમાયો હોય તો. પુરુષ વિનાની સ્ત્રી કે પત્ની વિનાનો પુરુષ એકાકી હોય તો ચારિત્ર્યને સાચવી શકતાં નથી; અથવા કહો કે પતિ-પત્ની બંને હોય, પણ એકબીજામાં સમાયાં જ ન હોય, પરસ્પરની ઍલર્જી હોય તો ચારિત્ર્ય-રક્ષણ થવું કઠિન થઈ જાય. તેમનો અસંતોષ અને અતૃપ્તિ છીંડાં શોધવા લાગે છે. જો જીવનમાં ચારિત્ર્યને સર્વોચ્ચ મહત્ત્વ આપવું હોય તો પ્રેમભરી લગ્નસંસ્થાને મહત્ત્વ આપવું જ જોઈએ.

પતિના હૃદયમાં પત્ની અને પત્નીના હૃદયમાં પતિ રહે તો તે પાપ ન કહેવાય, પ્રેમ કહેવાય, ધન્યતા જ કહેવાય. તેમને મોક્ષની જરૂર જ નથી. તેમનો મોક્ષ અહીં જ છે, તેથી ભગવાન 'શ્રીવત્સવક્ષાઃ' કહેવાય છે.

602. શ્રીવાસઃ

લક્ષ્મીજીના નિવાસવાળા.

સ્ત્રીને રહેવા માટે આધાર જોઈએ. આ આધાર તેનો પતિ જ હોય. પતિ સર્વોચ્ચ આધાર છે. પતિના આધાર વિનાની સ્ત્રી નિરાધાર કહેવાય છે. પતિ સિવાયના બાકી બીજા ગમે તેટલા આધાર હોય તોપણ તે એકડા વિનાનાં મીંડાં જ કહેવાય. તેથી લક્ષ્મીજીનો આધાર – નિવાસ ભગવાન વિષ્ણુ છે, તેથી તેમને 'શ્રીવાસઃ' કહેવાય છે.

603. શ્રીપતિઃ

લક્ષ્મીપતિ.

604. શ્રીમતાં વરઃ

મહાનોમાં પણ મહાન.

વિશ્વ આખું પિરામિડ-પદ્ધતિથી મહાન છે. અહીં જુદાં-જુદાં ક્ષેત્રોમાં અનેક લોકો મહાન છે, જેમને વિભૂતિઓ કહેવાય છે; પણ આ નાનીમોટી વિભૂતિઓથી પણ સૌથી કોઈ મહાન હોય તો તે ભગવાન જ છે, તેથી તેમને 'શ્રીમતાં વરઃ' કહેવાયા છે. ભગવાનથી બીજું કોઈ મહાન નથી. તેઓ સર્વોચ્ચ મહાન છે.

શ્લોકઃ 65
નામઃ 605થી 614

શ્રીદઃ શ્રીશઃ શ્રીનિવાસઃ શ્રીનિધિઃ શ્રીવિભાવનઃ ।
શ્રીધરઃ શ્રીકરઃ શ્રેયઃ શ્રીમાન્ લોકત્રયાશ્રયઃ ॥ 65 ॥

605. શ્રીદઃ

606. શ્રીશઃ

607. શ્રીનિવાસઃ

608. શ્રીનિધિઃ

609. શ્રીવિભાવનઃ

610. શ્રીધરઃ

611. શ્રીકરઃ

612. શ્રેયઃ

613. શ્રીમાન્

614. લોકત્રયાશ્રયઃ

આ શ્લોકમાં બધાં દશ નામ શ્રીલક્ષી છે, એટલે લગભગ એકબીજાનાં પર્યાયવાચી જ કહેવાય.

605. શ્રીદઃ

લક્ષ્મી અને શોભા બંનેને આપનારા.

લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ પુરુષાર્થથી, પુણ્યથી, પાપથી, લુચ્ચાઈથી, ઈશ્વરકૃપાથી, બુદ્ધિથી - એમ અનેક પ્રકારે થતી હોય છે, પણ બધા લક્ષ્મીપતિઓ શોભાસ્પદ જીવન જીવતા નથી હોતા. શોભાસ્પદ જીવનનો અર્થ થાય છે યશસ્વી જીવન. લક્ષ્મી અને યશનો સંગ એ જીવનની ધન્યતા કહેવાય. પાપથી લક્ષ્મી અને લક્ષ્મીથી પાપ એ જીવનની અધમતા જ કહેવાય. ભગવાન જ્યારે લક્ષ્મી આપે છે ત્યારે સાથે-સાથે શોભાસ્પદ જીવન પણ આપે છે, તેથી તેમને 'શ્રીદઃ' કહેવાય છે.

606. શ્રીશઃ

લક્ષ્મીના સ્વામી.

લક્ષ્મીને આધાર બનાવીને વ્યક્તિનાં અનેક રૂપો કલ્પી શકાય. જેમ કે લક્ષ્મીના દાસ, લક્ષ્મીના પતિ, લક્ષ્મીના પુત્ર, લક્ષ્મીના દલાલ, લક્ષ્મીના દાતા, વગેરે.

ભક્તને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય તો તે પુત્ર થઈને, લક્ષ્મીને માતા સમજીને પૂજ્યભાવથી વ્યવહાર કરે. માતાને કુસ્થાને કે કુમાર્ગમાં લઈ જવાય નહીં.

અહંકારી વ્યક્તિને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય તો તે પતિ થઈને વ્યવહાર કરે; પણ લક્ષ્મીને તો એક જ પતિ છે વિષ્ણુ. બીજા કોઈને તેઓ પતિ

તરીકે સ્વીકારતાં નથી – તેથી પતિ થનારાને તેઓ થોડા જ સમયમાં ઉથલાવીને ફેંકી દેતાં હોય છે.

કેટલાક લોકો જીવનભર લક્ષ્મીની દલાલી કરતા રહેતા હોય છે. જેમ વેશ્યાના દલાલો હોય છે, તેમ લક્ષ્મીના પણ દલાલો હોય છે. લાંચ-રુશવત, તોડ-કડદાબાજી, વગેરે ધંધા કરીને વચ્ચેથી બંને તરફથી દલાલી ખાનારા પણ હોય છે. અહીં વ્યાપારક્ષેત્રમાં શુદ્ધ – સાચી દલાલી કરનારા ગણાતા નથી.

કેટલાક લોકો લક્ષ્મીપતિ થઈને દાન આપ-આપ કરતા હોય છે, કોઈ મોકો જવા નથી દેતા. જ્યારે જુઓ ત્યારે તેમનો હાથ આગળ ને આગળ હોય છે. આમ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ પછી વ્યક્તિનાં અનેક રૂપ પ્રગટ થતાં હોય છે. ભગવાન લક્ષ્મીના સ્વામી છે તેથી તેમને 'શ્રીશઃ' કહેવાય છે.

607. શ્રીનિવાસઃ

લક્ષ્મીનું નિવાસસ્થાન.

લક્ષ્મી શક્તિ છે અને શક્તિ આધાર વિના રહી શકે નહીં. લક્ષ્મીનો આધાર ભગવાન વિષ્ણુ છે, તેથી તેમને 'શ્રીનિવાસઃ' કહેવાય છે.

608. શ્રીનિધિઃ

લક્ષ્મીનો ખજાનો.

પ્રથમ કહ્યું તેમ લક્ષ્મી શક્તિ છે. શક્તિનાં બે રૂપ છેઃ 1. સ્ટોર કરી શકાય તેવી અને 2. સ્ટોર ન કરી શકાય તેવી.

આકાશની વીજળી અને થર્મલ પાવરની વીજળીનો સ્ટોર કરી શકાતો નથી. તેને તરત જ વાપરી નાખવી પડે. ન વાપરો તો વ્યર્થ જાય. આવી જ સત્તાની શક્તિ છે. સત્તા વખતે વાપરો તો વપરાય. તેનો સ્ટોર કરીને રિટાયર્ડ થયા પછી કે મંત્રીપદ છોડ્યા પછી ન વપરાય. આવું જ જુવાની, પૌરુષ, બુદ્ધિ-વિદ્યા, વગેરેનું પણ હોય છે. આ બધાનો સ્ટોર ન કરી શકાય. જે-તે સમયે વાપરો તો વાપરો, પછી ન પણ રહે.

પણ લક્ષ્મીનો સ્ટોર કરી શકાય છે. અને આવો સ્ટોર સમય ઉપર કામમાં લઈ શકાય છે. લક્ષ્મીનો સ્ટોર કરવાની અનેક જગ્યાઓ છેઃ 1. તિજોરી, 2. ભૂમિ, 3. બૅન્કો, 4. શેર, 5. વીમો, વગેરે વગેરે. પણ લક્ષ્મીનો ખરો સ્ટોર તો ભગવાન વિષ્ણુ પોતે જ છે, કારણ કે તે સ્થાયી નિવાસ છે; બીજા નિવાસો અસ્થાયી છે.

લક્ષ્મીત્યાગી થઈને પરાધીન – લાચાર જીવન જીવવું તેના કરતાં લક્ષ્મીનિવાસ થઈને સત્કર્મો કરતા રહેવું તે વધુ ઉત્તમ જીવન કહેવાય.

609. શ્રીવિભાવનઃ

ક્ષમતા અને પાત્રતા પ્રમાણે લક્ષ્મી પ્રદાન કરનારા.

એક પ્રશ્ન એવો પણ થાય કે ભગવાને બધાને એકસરખી લક્ષ્મી કેમ નથી આપી? કોઈ અબજોપતિ છે તો કોઈ સાવ રંક – કંગાળ છે. આવો ભેદ કેમ કર્યો હશે?

જવાબ સરળ છે. પાત્રતા અને ક્ષમતા પ્રમાણે જ વસ્તુ મળે, તો જ તેને જીરવી શકાય, સાચવી શકાય, તેનો ઉપયોગ કરી શકાય.

શક્તિના ત્રણ સ્તરો હોય છેઃ 1. જીરવવી, 2. સાચવવી અને 3. ભોગવવી.

1. શક્તિને શક્તિમાન જ જીરવી શકે. શક્તિહીન વ્યક્તિ શક્તિને જીરવી જ ન શકે. જેમ રસાયણ ફૂટી નીકળે તેમ શક્તિ પણ ફૂટી

નીકળે, તેને જીરવાય જ નહીં, તેથી તેને જીરવવાની ક્ષમતા હોવી જરૂરી છે.

2. જે જીરવી શકે તેઓ જ સાચવી શકે. જેને જીરવવાની ક્ષમતા ન હોય તેઓ સાચવી પણ ન શકે. તેઓ કાં તો ખોઈ બેસે, કાં પછી પોતાનું જ ખૂન કરાવી બેસે. બધામાં લક્ષ્મીને સાચવવાની ક્ષમતા નથી હોતી.

3. લક્ષ્મી ભોગ્યા છે. ઘણા કમાઈ તો શકે છે પણ ભોગવી નથી શકતા. તેવા લોકોને અભાગિયા કહેવાય. જેને લક્ષ્મી નથી મળી તે ખરો અભાગિયો નથી, પણ જેને અઢળક લક્ષ્મી મળી હોવા છતાં પણ ભોગવી નથી શકતો તે ખરો અભાગિયો કહેવાય.

લક્ષ્મી જ્યારે પોતાને માટે વપરાય ત્યારે તે ભોગ્યા કહેવાય. લક્ષ્મી જ્યારે દીન-દુઃખી-લાચાર-ગરીબો માટે વપરાય ત્યારે તે માતા કહેવાય. માતા જેમ રોગી બાળકને ખોળામાં લઈને વહાલ કરે છે, તેમ લક્ષ્મી પણ દુઃખી-દુર્બળ બાળકોને આશરો આપીને વહાલ કરે છે ત્યારે તે માતા થાય છે.

લક્ષ્મી જ્યારે ઉડાઉ બનીને કુમાર્ગમાં વપરાવા લાગે છે ત્યારે વેશ્યા થઈને વિનાશ કરે છે.

4. લક્ષ્મી જ્યારે ભગવાનને ગમતાં કાર્યોમાં વપરાય છે ત્યારે ભગવાન-પ્રાપ્તિનું સાધન બને છે.

ભગવાનપ્રીત્યર્થ વપરાતી લક્ષ્મી છેક ભગવાન સુધી તાર જોડી આપે છે. ભક્ત ભક્તિથી, યોગી યોગથી, તપસ્વી તપથી, જ્ઞાની જ્ઞાનથી ભગવાન સુધી પહોંચે છે, તો દાતા દાનથી ભગવાન સુધી પહોંચે છે, પણ તે શુદ્ધ ભગવાનપ્રીત્યર્થ કરાયું હોય તો.

610. શ્રીધરઃ

લક્ષ્મીને ધારણ કરનારા.

611. શ્રીકરઃ

શ્રી કરનારા.

612. શ્રેયઃ

આત્મકલ્યાણ.

શ્રેય અને પ્રેય એમ બે જીવનના મુખ્ય માર્ગો છે. પ્રેય એટલે સુખ-સાહ્યબી-વૈભવ મેળવવાનો માર્ગ અને શ્રેય એટલે આત્માનું કલ્યાણ કરનારો માર્ગ. આ બંને (શ્રેય અને પ્રેય) માર્ગો એકબીજાના વિરોધી પણ છે અને સહયોગી પણ છે. વિરોધી ત્યારે બને છે જ્યારે બેમાંથી કોઈ એક જ માર્ગનો સ્વીકાર કરીને બીજા માર્ગ પ્રત્યે સખત ઘૃણા કરવામાં આવે. સહયોગી ત્યારે બને છે જ્યારે એકે પ્રત્યે ઘૃણા કર્યા વિના બંનેને યથાયોગ્ય સ્વીકારવામાં આવે. આમાં જ્યારે શ્રેયપ્રધાન જીવન જિવાતું હોય છે ત્યારે સહજપ્રાપ્ત પ્રેય સહયોગી બને છે; અને જ્યારે પ્રેયપ્રધાન જીવન જિવાતું હોય છે ત્યારે શ્રેયમાર્ગ સહયોગી બનીને પ્રેયનાં અનિષ્ટોથી રક્ષણ કરે.

પ્રેયમાર્ગ પતનનો માર્ગ છે એવી ધારણા સાચી નથી. યથાયોગ્ય પ્રેયમાર્ગને શ્રેય સાથે સ્વીકારવાથી ગૌરવભર્યું, સ્વાભિમાની જીવન જિવાય છે, પણ પ્રેય કરતાં શ્રેયનું મૂલ્ય વધુ હોવું જોઈએ, તેથી ભગવાનને 'શ્રેયઃ' કહેવાય છે.

613. શ્રીમાન્

લક્ષ્મીવાન, શોભાસ્પદ.

અંગ્રેજોના પ્રભાવથી આપણે પુરુષો આગળ શ્રીમાન અને સ્ત્રીઓ આગળ શ્રીમતી સંબોધન લખતા થયા છીએ. તેનો ભાવ 'શોભાયમાન' એવો કરવો જોઈએ. અંગ્રેજો લગભગ બધાને 'ડિયર' સંબોધન લખે છે. આપણી ભાષામાં આવું સંબોધન બધા માટે લખી

શકાતું નથી, તેથી તે બહુ પ્રચલિત થયું નથી. કહેવાની જરૂર નથી કે આ શબ્દ વહાલ વિનાનો વહાલા થઈને લખાય છે, જે માત્ર વ્યાવહારિક જ છે. પણ શ્રીમાન શબ્દ સભ્ય સમાજ વાપરવા લાગ્યો છે. માત્ર નામ જ લખવું કે બોલવું તેને પશ્ચિમના લોકો અસભ્ય માને છે. ભાષાની અને વ્યવહારની સભ્યતા પ્રજાને તેનું મહત્ત્વ પ્રદાન કરતી હોય છે.

ભગવાન વિષ્ણુ પરમ શોભાસ્પદ છે તેથી તેમને 'શ્રીમાન્' કહેવાય છે.

614. લોકત્રયાશ્રયઃ

ત્રણે લોકોને આશ્રય આપનાર.

આપણે અનંત લોક માનીએ છીએ, પણ એક બ્રહ્માંડને ત્રણ લોક છે. 1. ભુઃ, 2. ભુવઃ, અને 3. સ્વઃ અથવા સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ અથવા સ્વર્ગ, નરક અને મૃત્યુ. આપણા લોકને મૃત્યુલોક કહેવાય છે, કારણ કે અહીં બધાંનાં મૃત્યુ થાય છે. સ્વર્ગમાં મૃત્યુ નથી, રોગ નથી, વૃદ્ધાવસ્થા નથી, નિત્યકાયમી યુવાવસ્થા જ છે, જેથી લાંબા કાળ સુધી નર-નારીઓ અખૂટ યૌવનથી ઇચ્છિત ભોગો ભોગવતાં રહે છે.

નરકમાં પણ મૃત્યુ નથી. મૃત્યુ હોય તો નરકનાં કારમાં દુઃખો ભોગવી જ ન શકાય, તરત જ મરી જવાય; પણ ના, તેવું નથી થતું. અગ્નિમાં બાળવાથી કે બીજી કોઈ ઘોર યાતનાઓ આપવાથી જીવાત્મા રિબાય તો છે પણ મરતો નથી, તેથી લાંબો સમય જીવતો રહીને તે નરકની અસહ્ય પીડાઓ ભોગવતો રહે છે.

આપણા આ લોકમાં સુખ-દુઃખ ભોગવવાની સીમા હોય છે. સીમા બહાર થતાં જ પ્રાણીનું મૃત્યુ થઈ જાય છે. ભોગો પણ નિશ્ચિત સીમામાં જ ભોગવી શકાય છે, સીમા બહાર ભોગવાતા નથી. સીમા બહારના ભોગો મૃત્યુ લઈ આવે છે, તેથી આ લોકને 'મૃત્યુલોક' કહેવાય છે.

આમ ત્રણે લોકના આશ્રય ભગવાન હોવાથી તેમને 'લોકત્રયાશ્રયઃ' કહેવાય છે.

6-5-13

શ્લોકઃ 66
નામઃ 615થી 623

સ્વક્ષઃ સ્વઙ્ગઃ, શતાનન્દો, નન્દિઃ જ્યોતિર્ગણેશ્વરઃ,
વિજિતાત્માઽવિધેયાત્મા સત્કીર્તિઃ છિન્નસંશયઃ ॥ 66 ॥

615. સ્વક્ષઃ

616. સ્વઙ્ગઃ

617. શતાનંદઃ

618. નંદિઃ

619. જ્યોતિર્ગણેશ્વરઃ

620. વિજિતાત્મા

621. અવિધેયાત્મા

622. સત્કીર્તિઃ

623. છિન્નસંશયઃ

આ શ્લોકમાં વધુ નવ નામ છે.

615. સ્વક્ષઃ

સારાં નેત્રોવાળા.

સુ + અક્ષ = સ્વક્ષ થાય છે. 'અક્ષ' શબ્દ બધી ઇન્દ્રિયો માટે વપરાય છે, પણ નેત્રો માટે ખાસ વપરાય છે. સુંદરતાનું મુખ્ય અંગ નેત્ર છે, તેથી ભગવાનને 'સ્વક્ષઃ' કહેવાય છે.

616. સ્વઙ્ગઃ

સુંદર અંગોવાળા.

ભગવાનનાં બધાં અંગો સુંદર હોવાથી તેમને 'સ્વઙ્ગઃ' કહેવાય છે.

617. શતાનન્દઃ

સેંકડો આનંદ દેનારા.

અહીં 'શત' શબ્દ સેંકડોના અર્થમાં હોવા છતાં 'અનેક' અર્થમાં છે.

618. નંદિઃ

આનંદસ્વરૂપ.

વ્યક્તિનો સ્વભાવ એ એનું સ્વરૂપ છે. સ્વભાવ ઘણા ગુણ-દોષોના મિશ્રણથી બનતો હોય છે. પણ તેમાં કોઈ એક ખાસ ગુણ કે ખાસ દોષની પ્રધાનતા હોય તો તેવા સ્વભાવથી તે જાણીતો બને છે, બાકીના ગુણદોષ ગૌણ બની જતા હોય છે.

ભગવાન સ્વભાવથી આનંદી છે તેથી તેમને 'નંદિઃ' કહેવાય છે. આનંદી સ્વભાવવાળી વ્યક્તિ જ્યાં જાય ત્યાં આનંદ પ્રસરાવે છે. જે લોકો વધુપડતા ગંભીર હોય છે તેઓ આનંદી નથી હોતા. જે લોકો વધુપડતા વહેમીલા હોય છે તેઓ પણ આનંદી નથી હોતા. જે લોકો અપરાધવૃત્તિના હોય છે તેઓ પણ આનંદી નથી હોતા. જે લોકો સીધું-સરળ-નિર્દોષ જીવન જીવનારા હોય છે તેઓ જ કદાચ આનંદી સ્વભાવવાળા હોઈ શકે છે.

619. જ્યોતિર્ગણેશ્વરઃ

પરમજ્યોતિ.

જ્યોત એટલે પ્રકાશ. વિશ્વ પ્રકાશથી છવાયેલું છે. આ બધા પ્રકાશોમાં જે સૌથી વધુ પ્રકાશમાન છે અથવા જેના થકી બધું પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે તે પરમાત્મા છે. તે 'જ્યોતિર્ગણેશ્વરઃ' છે.

620. વિજિતાત્મા

આત્મવિજય કરનારા.

સુખનું મૂળ વિજય છે. દુઃખનું મૂળ પરાજય છે. જીવન સંઘર્ષ છે, તેથી જય-પરાજય ચાલ્યા કરે છે. જય-પરાજય વિનાનું જીવન હોય જ નહીં. જે લોકો સંસારત્યાગી થઈ જાય છે તેમને સાંસારિક જય-પરાજય ન હોય તોપણ આંતરિક યુદ્ધો તો ચાલતાં જ હોય. ખરેખર તો સંપૂર્ણ સંસાર છૂટતો જ નથી. વ્યક્તિ એક પત્ની-પરિવાર, વગેરેને છોડે છે, પણ જો તેનામાં સામર્થ્ય હોય તો ધીરે-ધીરે નવો પરિવાર તૈયાર થઈ જાય છે. ત્યાગીઓનાં ટોળાં હોય છે. અરે, નગ્નોનાં પણ ઝુંડ હોય છે. ટોળાં સંબંધ વિનાનાં હોતાં નથી અને સંબંધો સંઘર્ષ વિનાના હોતા નથી. કડવા-મીઠા સંબંધો ત્યાગીઓના પણ હોય છે. ખૂબ જ સાવધાની રાખનાર બુદ્ધિમાન લોકો પણ સંબંધો વિનાના રહી શકતા નથી. અનુકૂળ આવનારા મીઠા લાગે છે અને પ્રતિકૂળ આવનારા કડવા લાગે છે. આ કુદરતી પ્રક્રિયા છે. તેનાથી પર કોઈ નથી. પર હોવાનો દાવો કરવો કે દેખાવ કરવો તે દંભ છે. તેથી જે છે, જેવું છે તેને સ્વીકારીને ચાલવું – જીવવું એ જ સરળ જીવન કહેવાય.

બધી અશાંતિઓમાં સંબંધો બગડવાની અશાંતિ વધુ પ્રભાવશાળી હોય છે. સંબંધો હોય અને કદી બગડે જ નહીં તો તે મોટું આશ્ચર્ય કહેવાય. પણ સંબંધો બગડ્યા પછી અશાંતિ ન થાય તો તે પણ આશ્ચર્ય કહેવાય. જે લોકો સહિષ્ણુ – ક્ષમાશીલ અને ધીર-ગંભીર હોય છે તેમના સંબંધો ઓછા બગડે છે – કદાચ બગડે તોપણ બાહ્ય કકળાટ કર્યા વિનાના હોય છે. સંબંધોને સુધારવા તેનાથી મોટી કોઈ સાધના નથી અને વાતવાતમાં સંબંધોને બગાડવા તેનાથી મોટી કોઈ નાદાની નથી.

આ બધા મનના ખેલ છે, કારણ કે લાગણીના બધા સંબંધો મનથી બંધાતા-તૂટતા હોય છે. ભગવાનનું મન છીછરું નથી, અગાધ સમુદ્ર જેવું છે, તેથી તેમાં ઉતાવળિયા વંટોળિયા આવતા નથી. આથી તેમને 'વિજિતાત્મા' કહેવાય છે.

621. અવિધેયાત્મા

વિધિ-નિષેધથી પર.

વિધિ એટલે કર્તવ્ય-આજ્ઞા અને નિષેધ એટલે નિષિદ્ધ આજ્ઞા. વિધિ-નિષેધ વિનાનો ધર્મ હોય જ નહીં, એટલું જ નહીં, વિધિ-નિષેધ વિનાનું પ્રજાજીવન પણ ન હોય. "આ કરવું જોઈએ" અને "આ ન કરવું જોઈએ" એવી દઢ વ્યવસ્થા હોય ત્યાં જ સુખ હોય.

આ વિધિ-નિષેધ 1. ધાર્મિક, 2. સામાજિક, 3. રાજકીય, 4. આર્થિક અને 5. વૈયક્તિક હોય છે.

1. બધા ધર્મોના બધા વિધિ-નિષેધો પોતપોતાના હોય છે. તેથી લોકો માટે સુખ-દુઃખ બંને પેદા થતાં હોય છે. જેટલા વિધિ-નિષેધો કુદરત અને માનવતા પર આધારિત હોય છે તે સુખદાયી થતા હોય છે અને જેટલા કુદરતવિરોધી અને માનવતાવિરોધી હોય છે તે દુઃખદાયી થતા હોય છે.

2. પ્રત્યેક સમાજના પણ વિધિ-નિષેધો હોય છે. તે પણ કુદરત અને માનવતાને ધ્યાનમાં રાખીને બનાવ્યા હોય તો સુખદાયી થાય, નહીં તો દુઃખદાયી થઈ જાય.

3. રાજકીય વિધિ-નિષેધોથી કાયદો બનતો હોય છે. તે પણ સૌનો સરખો નથી હોતો. તેમાં પણ કુદરત – માનવતા, ધર્મ અને સમાજવ્યવસ્થાને ધ્યાનમાં રાખવાં જરૂરી હોય છે.

4. અર્થવ્યવસ્થા મહત્ત્વની વ્યવસ્થા છે. તેના પણ વિધિ-નિષેધો હોય છે. ખોટા વિધિ-નિષેધોથી પ્રજા દરિદ્ર થતી હોય છે.

5. વૈયક્તિક વિધિનિષેધો પણ હોય છે, પણ વ્યક્તિ સુધી જ સીમિત રહેવા જોઈએ. તેનાથી અન્ય લોકોને અગવડ કે અવરોધ થવો ન જોઈએ. જેમ કે, "હું કૂવાના જ પાણીની રસોઈ જમીશ." આવા લોકોએ ભ્રમણ ન કરવું જોઈએ અથવા એક કૂવો સાથે લઈને ફરવું જોઈએ, જેથી લોકોને તકલીફ ન થાય.

આવા બધા અનેક પ્રકારના વિધિ-નિષેધોથી વિશ્વ ચાલતું હોય છે. પણ ભગવાન માટે આવા કોઈ વિધિ-નિષેધ ન હોવાથી તેમને "અવિધેયાત્મા" કહેવાય છે.

622. સત્કીર્તિઃ

ઉજ્જ્વળ કીર્તિવાળા.

જીવનની સફળતા અને ધન્યતાનું માપ સુખ-સાહ્યબી કે શાંતિથી ન કઢાય. કેટલીક વાર આવું બધું તો પાપીઓને પણ મળતું હોય છે. પણ ખરી સફળતા અને ધન્યતાનું માપ યશ અને કીર્તિ દ્વારા મપાતું હોય છે. તેમાં પણ સત્કીર્તિની પ્રાપ્તિ તો ધન્યાતિધન્યતા જ કહેવાય.

અપકીર્તિ અને સત્કીર્તિ એ રૂપિયાનાં બે પડખાં છે. તેમાં પણ સાચી અપકીર્તિ અને ખોટી અપકીર્તિ, તથા સાચી સુકીર્તિ અને ખોટી કીર્તિ પણ થતી હોય છે.

એક માણસ ખરેખર પાપી જીવન જીવતો હોય અને તેની અપકીર્તિ થાય તો તે સાચી અપકીર્તિ, પણ એક માણસ નિર્દોષ – નિષ્પાપ જીવન જીવતો હોય તેમ છતાં દુર્જનો ખોટું કલંક લગાડીને તેને કલંકિત કરે તો તે ખોટી અપકીર્તિ કહેવાય. ખોટી અપકીર્તિ સજ્જનોની પણ થતી હોય છે, જે અસહ્ય પીડાદાયક બની જતી હોય છે.

આવી જ રીતે ખોટો દેખાવ કે પ્રચાર કરીને પણ કીર્તિ મેળવાતી હોય છે, જે ખોટી કીર્તિ કહેવાય. કેટલીક વાર લુચ્ચા લોકો કીર્તિની પણ ચોરી કરતા હોય છે. કોઈએ કરેલા સારા કામને પોતાને નામે ચઢાવીને આવું થતું હોય છે, તે મહાપાપ કહેવાય. તેને પણ ખોટી કીર્તિ કહેવાય.

જે કાર્યો નિરભિમાનિતાથી ઈશ્વરપ્રીત્યર્થ કર્યાં હોય અને પ્રસિદ્ધિનો જરા પણ મોહ ન રખાયો હોય તેને સત્કીર્તિ કહેવાય.

ભગવાન આવાં જ સત્કાર્યો કરતા રહે છે તેથી તેમને 'સત્કીર્તિઃ' કહેવાય છે.

623. છિન્નસંશયઃ

સંશય વિનાના.

બૌદ્ધિક જીવન સાથે ત્રણ તત્ત્વો સંકળાયેલાં હોય છેઃ 1. જિજ્ઞાસા, 2. સંશય અને 3. શંકા.

1. નવું-નવું વધુ ને વધુ જાણવાની ઇચ્છા થવી તેને જિજ્ઞાસા કહેવાય, જે બૌદ્ધિક જીવનનો મૂલાધાર છે. જેમને જિજ્ઞાસા હોય જ નહીં તેમને બૌદ્ધિક જીવન પણ ન હોય. તેઓ ઘાંચીના બળદની માફક ચીલાચાલુ ગોળ-ગોળ જીવન જીવતા રહે છે. સાંપ્રદાયિકોમાં ખાસ જિજ્ઞાસાતત્ત્વ રહેતું નથી, તેથી જ ઘાંચી-માર્ગમાં દઢતા રહે છે.

2. સંશયનો અર્થ છે કે સાધ્ય કે સાધનની અસ્તિ બાબતમાં, સ્વરૂપ બાબતમાં પ્રશ્નોત્તરી. જિજ્ઞાસુ વ્યક્તિની આ બીજી કક્ષા કહેવાય, જે જરૂરી હોય છે.

3. શંકા તેને કહેવાય જે સાધ્ય અને સાધનના અસ્તિત્વનો જ અસ્વીકાર કરાવે. જેમ કે ઈશ્વર નથી, તેના માટેનાં સાધનો નથી – વ્યર્થ છે, તેનાથી કશું જ પ્રાપ્ત થતું નથી, વગેરે-વગેરે.

સાધનામાં દઢ રહીને આગળ વધેલો સાધક ક્રમે-ક્રમે સંશયોથી મુક્ત થતો જાય છે અને એક સમય એવો આવે છે કે તેના બધા સંશયો કપાઈ જાય છે. તેને 'છિન્નસંશય' કહેવાય છે. ઉપનિષદ તેને કહે છેઃ

છિદ્યન્તે સર્વસંશયાઃ

અર્થાત્ તેના બધા સંશયો કપાઈ જાય છે. સંશયો બૌદ્ધિક અશાંતિ પેદા કરે છે અને છિન્નસંશય – સમાધાન થતાં જ પરમ બૌદ્ધિક શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભગવાનને કદી કોઈ પણ બાબતના સંશય હતા જ નહીં, છે નહીં, થશે નહીં, કારણ કે તેઓ ત્રિકાળસર્વજ્ઞ છે, તેથી તેમને 'છિન્નસંશયઃ' કહેવાય છે.

7-5-13

શ્લોકઃ 67
નામઃ 624થી 632

ઉદીર્ણઃ સર્વતશ્ચક્ષુરનીશઃ શાશ્વતસ્થિરઃ ।
ભૂશયો ભૂષણો ભૂતિર્વિશોકઃ શોકનાશનઃ ॥ 67 ॥

624. ઉદીર્ણઃ

625. સર્વતશ્ચક્ષુઃ

626. અનીશઃ

627. શાશ્વતસ્થિરઃ

628. ભૂશયઃ

629. ભૂષણઃ

630. ભૂતિઃ

631. વિશોકઃ

632. શોકનાશનઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

624. ઉદીર્ણઃ

સર્વશ્રેષ્ઠ.

ભગવાન બધાં પ્રાણીઓમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. શ્રેષ્ઠતા અનેક પ્રકારની હોય છેઃ 1. બલશ્રેષ્ઠ, 2. આરોગ્યશ્રેષ્ઠ, 3. રૂપશ્રેષ્ઠ, 4. કંઠશ્રેષ્ઠ – આ ચારે પ્રકાર શરીરની શ્રેષ્ઠતાના છે.

5. ધનશ્રેષ્ઠ, 6. સત્તાશ્રેષ્ઠ, 7. પ્રભાવશ્રેષ્ઠ – આ ત્રણ શ્રેષ્ઠતાઓ ઐશ્વર્યની શ્રેષ્ઠતા છે.

8. ગુણશ્રેષ્ઠ, 9. જ્ઞાનશ્રેષ્ઠ, 10. વિજ્ઞાનશ્રેષ્ઠ, 11. સ્વભાવશ્રેષ્ઠ – આ ચાર શ્રેષ્ઠતા આંતરસમૃદ્ધિ કહેવાય.

12. યોગશ્રેષ્ઠ, 13. વૈરાગ્યશ્રેષ્ઠ, 14. શૌર્યશ્રેષ્ઠ, 15. દયાશ્રેષ્ઠ, 16. કદરશ્રેષ્ઠ, 17. ક્ષમાશ્રેષ્ઠ – આ છ તત્ત્વો સામર્થ્યશ્રેષ્ઠતાનાં છે. આમ, અનંત ગુણોથી ભગવાન બધાં ક્ષેત્રોમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ છે, તેથી તેમને 'ઉદીર્ણઃ' કહેવાય છે.

625. સર્વતશ્ચક્ષુઃ

બધું જોનારા.

ભગવાન બધું જોયા કરે છે એવી ધારણા બધા ઈશ્વરવાદી ધર્મોની છે. અનીશ્વરવાદી જૈન-બૌદ્ધ ધર્મો ભલે ઈશ્વરને ન માને, પણ પોતપોતાના ભગવાનોને ત્રિકાળદર્શી માને છે, જેનો અર્થ બધું જોનારા થઈ શકે.

જે કાંઈ થયું, જે કાંઈ થઈ રહ્યું છે અને જે કાંઈ થવાનું છે તે બધું ભગવાનને દેખાય છે. તો કર્મવાદ અર્થાત્ કર્મ કરવાની સ્વતંત્રતા

સમાપ્ત થઈ જાય, નિયતિવાદ આવી જાય, અર્થાત્ બધું જે-જે નિર્ધારિત છે તે જ થયા કરે છે અને થયા કરશે, તો જીવાત્માઓને કાંઈ કરવાનું રહેતું નથી, આવો ફલિતાર્થ થાય.

ભગવાન પણ ભવિષ્યમાં શું થવાનું છે તે નથી જાણતો, તેથી ઘટનાઓને રોકી શકાય છે, વળાંક આપી શકાય છે, વધુ પ્રભાવથી કરી શકાય છે. આ થયું કર્મસ્વાતંત્ર્ય. માનો કે પર્લ હાર્બર ઉપર જાપાનનાં સેંકડો વિમાનો ત્રાટક્યાં અને બધું બરબાદ કરી દીધું. આ સ્વતંત્ર ઘટના હતી કે પૂર્વનિર્ધારિત હતી? જો પૂર્વનિર્ધારિત ઘટના હોય તો અમેરિકાએ નાગાસાકી અને હીરોશીમા ઉપર જે અણુબૉમ્બ ઝીંક્યા તે પણ પૂર્વનિર્ધારિત જ કહેવાય.

આવી રીતે જર્મનીના હિટલરે 60 લાખ યહૂદીઓને ગૅસ ચેમ્બરમાં મારી નાખ્યા તે પણ પૂર્વનિર્ધારિત જ ઘટના કહેવાય.

હવે પ્રશ્ન એ થાય કે આવી પૂર્વનિર્ધારણા કોણ કરે છે? કેમ કરે છે અને કયા આધારે કરે છે? જો કર્મોને આધાર માનવામાં આવે તો કર્મો પણ પૂર્વનિર્ધારિત જ થતાં રહે છે. નવાં કે સ્વતંત્ર કર્મનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. આવા દર્શનથી પુરુષાર્થને – પ્રયત્નોને ભારે ફટકો પડશે. તેથી ભવિષ્યમાં થનારું કશું જ નિર્ધારિત નથી હોતું, જીવાત્માઓ પોતાની જવાબદારીથી કરતા હોય છે, તેને રોકી શકાય છે અને વધુ સારી રીતે કરી શકાય છે – આવું ચિંતન પુરુષાર્થ-પ્રયત્ન-પ્રેરક બને છે. તો પછી 'સર્વદર્શી'નું શું? તે એટલું જ કે જેમ રાજા પોતાના રાજ્યની બધી ઘટનાઓથી જાણકાર હોય છે તેમ ભગવાન પણ બધું જાણતા હોય છે. જેમ રાજાને તથા જ્ઞાની પુરુષોને ભવિષ્યની ઘટનાઓનો અણસાર આવી જતો હોય છે, તેમ ભગવાનને પણ ભવિષ્યની મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટનાઓનું સંજ્ઞાન આવી જતું હોય છે.

તેથી તેમને 'સર્વતશ્ચક્ષુ' કહેવાય છે. આ બાબતમાં કોઈ વધુ સ્પષ્ટતા કરશે તો આભારી થઈશ.

626. અનીશઃ

કોઈના તાબામાં ન રહેનારા.

ભગવાન કોઈના તાબેદાર નથી. સંસાર તાબેદારીથી ચાલે છે. પ્રજા રાજાની તાબેદારી કરે છે. નોકરો માલિકની તાબેદારી કરે છે. પત્ની પતિની તાબેદારી કરે છે. શિષ્યો ગુરુઓની તાબેદારી કરે છે. આમ બધાં એકબીજાની તાબેદારી કરે છે ત્યારે સંસાર ચાલે છે. જો કોઈ કોઈનું તાબેદાર જ ન હોય તો સંસાર ચાલે જ નહીં. પણ આ નિયમ ભગવાન માટે નથી. તેઓ કોઈના પણ તાબેદાર નથી, કારણ કે તેમનો કોઈ ઉપરી નથી, તેથી તેમને 'અનીશઃ' કહેવાય છે.

627. શાશ્વતસ્થિરઃ

નિરંતર એકરૂપ રહેનારા.

વિશ્વમાં બધું જ પરિવર્તનશીલ છે, બધું ધીમી કે તીવ્ર ગતિથી બદલાતું રહે છે. બૌદ્ધો તો કહે છે કે "યત્ ક્ષણિકં તત્ સત્યમ્", અર્થાત્ જે ક્ષણિક હોય તે જ સત્ય હોય. જે ક્ષણિક ન હોય તેનું અસ્તિત્વ જ ન હોય. જેમ કે 'વંધ્યાપુત્ર' વગેરે. પણ આપણે પરમેશ્વરને ક્ષણિક માનતા નથી. જો પરમેશ્વર પણ ક્ષણિક જ હોય તો બુદ્ધ પોતે પણ ક્ષણિક થઈ જાય. તો તેમનું અસ્તિત્વ જ ન રહે. આપણે જડ તત્ત્વને ક્ષણિક માનીએ છીએ પણ ચૈતન્યને ક્ષણિક માનતા નથી, ચૈતન્યને શાશ્વત – સ્થિર માનીએ છીએ. શરીર ક્ષણિક છે પણ જીવાત્મા ક્ષણિક નથી, શાશ્વત છે. આવી જ રીતે વિશ્વ ક્ષણિક છે પણ પરમેશ્વર શાશ્વત છે અને સ્થિર પણ છે.

628. ભૂશયઃ

ભૂમિ ઉપર શયન કરનારા.

નિરાકાર ભગવાન સર્વત્ર વ્યાપક એકરૂપ છે. તેમનું જાગવું કે સૂવું યોગ્ય નથી, પણ એ જ ભગવાન જ્યારે સાકાર વિષ્ણુનું રૂપ ધારણ

કરે ત્યારે માનવ જેવો વ્યવહાર કરે છે. તેઓ ક્ષીરશાયી છે. તેઓ છત્રીપલંગમાં પોઢે છે તો તેઓ ભૂશાયી પણ છે. છત્રીપલંગ ઉપર પોઢ્યા પછી ભૂમિશયન કરવું અઘરું થઈ જતું હોય છે. સુખ પછીનું દુઃખ અનેકગણું મોટું થઈ જતું હોય છે અને દુઃખ પછીનું સુખ પણ અનેકગણું મોટું થઈ જતું હોય છે.

ભગવાન રામ અયોધ્યામાં છત્રીપલંગ ઉપર પોઢનારા, મહાવૈભવ ભોગવનારા હતા, પણ જ્યારે વનવાસી જીવન સ્વીકાર્યું તો પહેલા દિવસથી જ ભૂમિશયન કરવા લાગ્યા. તેમણે ભૂતકાળનાં સુખોને યાદ ન કર્યાં, ન વલોપાત કર્યો. જે સ્થિતિ હતી તેને હસતાંહસતાં સ્વીકારી લીધી. તેમને જોઈને સીતાજી તથા લક્ષ્મણ પણ ભૂમિશયન કરવા લાગ્યાં. હસતાંહસતાં દુઃખોને સ્વીકારવાથી દુઃખો હળવાં થઈ જતાં હોય છે. જો રોતાં-રોતાં સ્વીકારો તો દુઃખો પર્વત જેવાં ભારે થઈ જતાં હોય છે. જે સુખ ભોગવી શકે છે તે દુઃખ પણ ભોગવી શકે છે તે બતાવવા ભગવાનને 'ભૂશયઃ' કહેવાય છે.

629. ભૂષણઃ

આભૂષણ.

જેને ધારણ કરવાથી શોભા વધે તેને ભૂષણ કહેવાય. ત્યાગીમાં ત્યાગી અને વૈરાગીમાં વૈરાગી પણ પોતે સારો દેખાવા માગે છે, સારા દેખાવા માટે શણગાર સજાતા હોય છે. વારંવાર દર્પણમાં જો-જો કરવું તે સારા દેખાવાની નિશાની કહેવાય.

જેમ શૃંગારનાં ભૂષણો હોય છે તેમ વૈરાગ્યનાં પણ ભૂષણો હોય છે. પશુ-પક્ષીઓ વગેરે કોઈ જ ભૂષણ ધારણ કરતાં નથી છતાં તેઓ રૂપાળાં દેખાતાં હોય છે, માત્ર માણસો જ આભૂષણો ધારણ કરે છે. તેમાં પણ સ્ત્રીઓ વધુ આભૂષણો ધારણ કરતી હોય છે. સ્ત્રીઓ શૃંગારપ્રધાન જીવન પસંદ કરતી હોય છે. કુદરતસહજ સૌંદર્યથી સંતોષ ન થાય એટલે સોના-ચાંદી-વસ્ત્રાભૂષણ વગેરેની ખેવના જાગતી હશે!

જે હોય તે, પણ ભગવાન સ્વયં – પોતે જ બહુ મોટું ભૂષણ છે. જે ધારણ કરે તે ધન્ય-ધન્ય થઈ જાય છે. તેથી તો મીરાંબાઈએ ગાયું કે –

"રામ રતન ધન પાયો!"

જે ભક્ત ભગવાનનું ભૂષણ ધારણ કરે તેને બીજાં ભૂષણ તુચ્છ લાગે છે, તેથી તેનો મોહ રહેતો નથી.

630. ભૂતિઃ

ઐશ્વર્ય.

મનુષ્યોને ઐશ્વર્ય ગમતું હોય છે. ઐશ્વર્યના બે ભેદ છેઃ 1. ભૌતિક ઐશ્વર્ય અને 2. આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્ય. ભૌતિક ઐશ્વર્યને 'ભૂતિ' કહેવાય છે અને આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્યને 'વિભૂતિ' કહેવાય છે. ભૂતિમાં વિભૂતિ શોભતી હોય છે, અર્થાત્ ખૂબ વૈભવી પ્રજા જ્યારે આધ્યાત્મિક બને ત્યારે ભૂતિમાં વિભૂતિ પ્રગટ થતી હોય છે. ભૂતિ વિનાની કોરી વિભૂતિ અધૂરી છે, તેથી ઉપનિષદો એકસાથે બંનેને પ્રાપ્ત કરવાનું કહે છેઃ

"સંભૂતિં ચ વિનાશં ચ યસ્તદ્ વેદોભયં સહ"

તેથી ભૂતિનો ત્યાગ નહીં પણ ભૂતિનો સદુપયોગ કરવો એ જ આધ્યાત્મિક વિભૂતિ મેળવવી કહેવાય. ભગવાન પોતે ઐશ્વર્યરૂપ છે તેથી તેમને 'ભૂતિઃ' કહેવાય છે.

631. વિશોકઃ

શોકરહિત.

સંસાર દ્વન્દ્વાત્મક છે, અર્થાત્ એક હોય તો બીજું હોય જ. જેમ કે સુખ-દુઃખ, હર્ષ-શોક, રાગ-દ્વેષ, વગેરે. સુખ હોય ત્યાં દુઃખ પણ હોય જ. એકલું સુખ હોય જ નહીં.

આવી જ રીતે હર્ષ હોય ત્યાં શોક પણ હોય જ. આપણે સુખ-હર્ષ વગેરે એક વસ્તુ તો ઇચ્છીએ છીએ, પણ દુઃખ-શોક વગેરે બીજી અનિવાર્ય રીતે જોડાયેલી વસ્તુ ઇચ્છતા નથી. અનિશ્ચિત વસ્તુ જબરજસ્તી પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પીડા થાય. હર્ષ જેટલો પ્રબળ, શોક પણ તેટલો જ પ્રબળ રહેવાનો. હર્ષ ત્યારે થાય જ્યારે ચિરકાલથી ઝંખિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય. ભગવાન માટે આવી કોઈ ચિરકાલઝંખિત વસ્તુ છે જ નહીં. તેઓ હંમેશાં આપ્તકામ- પૂર્ણકામ છે તેથી પ્રાપ્ત વસ્તુનો વિયોગ પણ થતો નથી, માટે તેઓ ‘વિશોકઃ’ છે.

632. શોકનાશનઃ

શોકનો નાશ કરનારા.

પૂર્વમાં કહ્યું તેમ જીવાત્માઓને હર્ષ થતો હોય છે. હર્ષ આપનારું કારણ નષ્ટ થઈ જાય તો શોક થતો હોય છે. ધનપ્રાપ્તિથી હર્ષ થાય, તો ધન લૂંટાઈ જવાથી શોક થાય. પત્ની-પુત્ર-પરિવાર પ્રાપ્તિથી હર્ષ થાય – તો તેમના વિયોગથી શોક થાય. પૂર્વે કહ્યું તેમ હર્ષ જેટલો પ્રબળ હોય, શોક પણ તેટલો જ પ્રબળ હોય.

શોકના આઘાતને સહી ન શકે તો જીવાત્મા પાગલ થઈ જાય, તેથી શોકાકુલ વ્યક્તિને આશ્વાસન અપાતું હોય છે. આશ્વાસન અમૃત છે, જેથી જીવન મળે છે. ઘોર શોકના સમયમાં પણ જો વ્યક્તિ હરિનામનો આશરો લે તો તેનો શોક હળવો થઈ જાય. જેમ-જેમ હરિનામ હૃદયમાં જામતું જાય તેમ-તેમ શોક હળવો થતો જાય. કદાચ કોઈ શોકના ગંભીર આઘાતથી જીવનમાં સારું પરિવર્તન પણ આવી જાય.

ભગવાન શોકનો નાશ કરે છે, તેથી તેમને ‘શોકનાશનઃ’ કહેવાય છે.

9-5-13

શ્લોકઃ 68
નામઃ 633થી 641

અર્ચિષ્માનર્ચિતઃ કુંભો વિશુદ્ધાત્મા વિશોધનઃ ।
અનિરુદ્ધોઽપ્રતિરથઃ પ્રદ્યુમ્નોઽમિતવિક્રમઃ ॥ 68 ॥

633. અર્ચિષ્માન્

634. અર્ચિતઃ

635. કુંભઃ

636. વિશુદ્ધાત્મા

637. વિશોધનઃ

638. અનિરુદ્ધઃ

639. અપ્રતિરથઃ

640. પ્રદ્યુમ્નઃ

641. અમિતવિક્રમઃ

આ શ્લોકમાં વધુ નવ નામ આપ્યાં છે.

633. અર્ચિષ્માન્

તેજસ્વી.

અર્ચિ એટલે કિરણો. સૂર્ય વગેરે પ્રકાશમાન તારાઓનાં તેજસ્વી કિરણોથી વિશ્વ પ્રકાશમાન છે. આ કિરણોમાં ભગવદ્-ભાવના કરીને ભગવાનને ‘અર્ચિષ્માન્’ કહેવાયા છે.

634. અર્ચિતઃ

પૂજ્ય.

સંસારમાં મનુષ્યો તથા પ્રાણીઓ, વગેરેની કક્ષાઓ હોય છે, જેને આ રીતે ગોઠવી શકાયઃ 1. પૂજ્ય, 2. આર્ષમાન્ય, 3. વિશ્વસનીય, 4. ત્યાજ્ય – ઘૃણિત.

બધા માણસો એકસરખા છે એ આદર્શ વાક્ય છે, વ્યવહારવાક્ય નથી. આદર્શ વાક્યો બોલવામાં-ઉપદેશવામાં મીઠાં લાગતાં હોય છે, પણ જો તે વ્યાવહારિક અને વાસ્તવિક ન હોય તો માત્ર વાણીનો જ વિષય થઈ જતાં હોય છે. વ્યવહાર અને વાસ્તવિકતામાં બધાં માણસો એકસરખાં નથી હોતાં, તેથી ગુણ-આધારિત તેમની કક્ષા પડતી હોય છે.

1. પૂજ્યઃ લોકોમાં એક વ્યક્તિ કે એક વર્ગ પૂજ્ય હોય છે. લોકો તેની પૂજા કરતા હોય છે. લોકોના પૂજ્યને જોઈને લોકોની કક્ષાનું માપ નીકળતું હોય છે. જો તેઓ જ્ઞાન-ગુણ-ચારિત્ર્યના પૂજક હશે તો નક્કી પ્રજા મહાન હશે.

જો તેઓ માત્ર વેશપૂજક હશે તો પ્રજામાં અંધશ્રદ્ધાનું પ્રમાણ વધારે હશે.

જો તેઓ માત્ર પરંપરાની ગાદીના પૂજક હશે તો પ્રજામાં સંકુચિતતાનું પ્રમાણ વધુ રહેશે.

ખરેખર તો અયોગ્ય-પૂજાથી પ્રજાની કક્ષા નીચી ઊતરી જતી હોય છે અને છેવટે પ્રજા પોતે નીચી કક્ષાની થઈ જતી હોય છે.

2. આર્ષમાન્યઃ પ્રજાજીવનમાં એક એવી વ્યક્તિ કે વર્ગ હોય છે જે સત્યવાદી હોય છે. આવો વર્ગ હોય ત્યાં સુધી જ પ્રજા મહાન માર્ગે ચાલી શકે અને પ્રગતિ કરી શકે. જો બધા જ અસત્યવાદી થઈ જાય તો પ્રજાનું પતન થઈ જાય. તેથી જે સાચી વ્યક્તિ કે સાચો વર્ગ હોય તે માન્ય થવો જોઈએ, અર્થાત્ તેની વાતને સાચી માનવી જોઈએ, તેથી નિર્ણયો સાચા થયા કરશે. તો પ્રજા મહાન થાય અને સાચી પ્રગતિ થાય.

3. વિશ્વસનીય વ્યક્તિ કે વર્ગ તેને કહેવાય જેના વ્યવહારમાં છળ-કપટ કે દગો ન હોય, જે બોલેલું પાળે, જે એકવચની હોય. આવી વ્યક્તિ કે વર્ગ હોય તો જ વ્યાપાર-ઉદ્યોગ ખીલે અને પ્રજા સમૃદ્ધ બને. વિશ્વાસે વ્યવહાર અને વ્યાપાર થાય. વિશ્વાસભંગ કે વિશ્વાસઘાત કરનારા લોકો વધી જાય તો વ્યવહાર બગડી જાય. વ્યવહાર બગડે તો વિરોધ વધી જાય. વિરોધ વધે તો શત્રુતા વધે, શત્રુતા વધે તો વેર-ઝેર અને અશાંતિ થાય. માટે વિશ્વસનીયતા જરૂરી છે.

4. ત્યાજ્ય-ઘૃણિતઃ જે વ્યક્તિ અને વર્ગ બુદ્ધિપૂર્વક – સમજણપૂર્વક કુકર્મો કરતો હોય, કુકર્મોથી જ આજીવિકા ચલાવતો હોય તે ત્યાજ્ય કે ઘૃણિત વ્યક્તિ કે વર્ગ થઈ જતો હોય છે. જે લોકો સંગદોષથી, પરિસ્થિતિવશ એકાદ વાર કોઈ કુકર્મ કરી બેસે તો તેને ત્યાજ્ય કે ઘૃણિત ન ગણાય. તેમને સુધારવાથી સુધરી શકતા હોય છે. તેથી તેઓ સ્વીકાર્ય ગણાવા જોઈએ. પણ જેઓ બુદ્ધિ અને સમજણપૂર્વક વ્યસનો-ડ્રગ્સ, દારૂ-જુગાર-વ્યભિચાર-દુરાચાર કરતા હોય છે તેમને સુધારી શકાતા નથી. તેથી તેઓ ત્યાજ્ય વર્ગમાં આવી જતા હોય છે. પોતાની અને પરિવાર તથા સંતાનોની સુરક્ષા માટે આવા લોકોથી અંતર રાખવું હિતાવહ છે.

આમ, આવાં બહુવિધ વ્યક્તિઓ અને વર્ગો વચ્ચે લોકોને જીવવું પડતું હોય છે, તેથી બધા એકસરખા માની શકાય નહીં. આ બધામાં જે સૌથી ઉપરના છે તેઓ પૂજ્ય છે. જેમ કે ઋષિમુનિ, સંત ‘સજ્જનો’ વગેરે પૂજ્ય હોવા જોઈએ. આવી પૂજ્યતા સામાન્ય લોકોમાં પવિત્રતાનો ભાવ પેદા કરે છે, જેથી જીવન થોડા સમય માટે પણ પવિત્રતાનો અનુભવ કરતું થાય છે.

જેના માટે કોઈ પૂજ્ય જ નથી, તેના માટે ક્યાંય કશી પવિત્રતા પણ નથી. આવી વ્યક્તિ નિર્મળ જીવનનો અહોભાવ અનુભવી નહીં શકે.

તેથી આપણે સર્વોચ્ચ અર્ચિત ભગવાનને માનીએ છીએ. સાકારવાદીઓ ભગવાનની સેવા-પૂજા-અર્ચના કરીને ધન્યતા અનુભવે છે, તેથી તેઓ ‘અર્ચિતઃ’ કહેવાય છે.

635. કુંભઃ

અમૃતકુંભ.

‘કુંભ’ શબ્દને સમજવા માટે સમુદ્રમંથનની પૌરાણિક કથા સમજવી જોઈએ.

સમુદ્રમંથનમાં 14 રત્નો નીકળ્યાં હતાં, જેમાં પહેલાં હળાહળ વિષ અને છેવટમાં અમૃતકુંભ. ધન્વંતરિનો કુંભ એ ઔષધિકુંભ છે, પણ છેવટમાં જે ખરો કુંભ નીકળ્યો તે અમૃતકુંભ છે. જેના માટે આ સમુદ્રમંથન કરવામાં આવ્યું હતું તે અમૃતપાન કરવા માટે દેવો અને દૈત્યો વચ્ચે ઘર્ષણ થયું. ભગવાને મોહિનીરૂપ ધારણ કરીને દેવોને અમૃત પિવડાવ્યું. દેવો અમર થઈ ગયા. દૈત્યોને અમર થતા રોકી દીધા. જો દૈત્યો અમર થઈ ગયા હોત તો પૃથ્વીનું શું થાત? આવી ચાલાકી-કુશળતા કોઈ-કોઈ વાર લોકહિત માટે વાપરવી જરૂરી થઈ જતી હોય છે. તેને રાજનીતિ અથવા કૂટનીતિ કહી શકાય.

મારી દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક વ્યક્તિના જીવનમાં નાનુંમોટું સમુદ્રમંથન થતું જ હોય છે, જેમાંથી રત્નો નીકળતાં હોય છે; પણ ખરું રત્ન તો ‘અમૃત’ છે. અમૃત એટલે વિશુદ્ધ પ્રેમ. દૈવી પ્રેમ. આ જ ખરું અમૃત અને ખરું રતન કહેવાય. જેને, પ્રાપ્ત થાય અને જે પીએ તે અમર થઈ જાય. પણ હા, તે વિશુદ્ધ પ્રેમરસ હોવો જોઈએ. તેથી ‘કુંભ’ને અમૃતનું પ્રતીક માનીને ભગવાનને પણ ‘કુંભઃ’ કહેવાય છે.

જે લોકો પ્રેમદ્રોહી જીવન જીવતા હોય છે તેઓ વીતરાગી હોય તોપણ અંતે જીવનદ્રોહી થઈ જતા હોય છે, કારણ કે પ્રેમ એ જ જીવન છે.

636. વિશુદ્ધાત્મા

નિર્મળ આત્મા.

અશુદ્ધ શબ્દ મુખ્યતઃ ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલો છેઃ 1. અસ્વચ્છતા, 2. અશુદ્ધ વાણી 3. અશુદ્ધ કર્મો.

1. સ્વચ્છતા જીવનનું અનિવાર્ય અંગ કહેવાય. શરીર, વસ્ત્ર, ઘર, આંગણું, શહેર, રસ્તા, વગેરે સ્વચ્છ હોય તો પ્રથમ શુદ્ધિ કહેવાય. સ્નાન વિનાનું મલિન શરીર, દાતણ, વગેરે ન કરવાથી મલિન દુર્ગંધ મારતું મોઢું ઘૃણાને પાત્ર થઈ જાય. આવું અઘોરી જેવું ગંદું અંગ રાખનારા જ્યારે પૂજ્ય થઈ જાય તો સમજવું કે પ્રજા પણ મલિન થઈ જશે. મલિનતા કોઈને ગમતી નથી.

વસ્ત્રાદિની મલિનતા પણ ઘૃણાસ્પદ થઈ જતી હોય છે.

2. વાણીની અશુદ્ધિ બે રીતે થતી હોય છેઃ અશુદ્ધ ઉચ્ચારણથી અને અસત્ય બોલવાથી.

3. કર્મોની અશુદ્ધિ જ ખરી અશુદ્ધિ કહેવાય છે.

અશુદ્ધ કર્મો એટલે પાપકર્મો. પાપકર્મોથી વ્યક્તિ અને પ્રજા અશુદ્ધ – પાપી થતી હોય છે.

ધર્મ જ આ ત્રણે અશુદ્ધિઓથી વ્યક્તિ અને પ્રજાને શુદ્ધ રાખતો હોય છે. ખાસ કરીને કર્મોથી શુદ્ધ રહેનારો બીજી રીતે અશુદ્ધ હોય તોપણ તે શુદ્ધ જ કહેવાય.

ભગવાન વિષ્ણુ શરીર-વસ્ત્રથી શુદ્ધ છે. કારણ કે તેઓ રોજ ત્રણ-ત્રણ વાર સ્નાન કરે છે. અને સ્વચ્છ વાઘા પહેરે છે. તેલ-અત્તર-સુગંધી દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરે છે તેથી તેમની સમીપ જવું સૌને ગમે છે.

ભગવાન વિષ્ણુ બધી રીતે શુદ્ધ વાણી બોલે છે. તેઓ કદી અસત્ય બોલતા નથી, તેથી વાણીથી પણ શુદ્ધ છે. અને તેમનાં બધાં કર્મો લોકકલ્યાણનાં જ હોવાથી કર્મોથી પણ તેઓ શુદ્ધ છે. આમ, બધી રીતે ભગવાન શુદ્ધાત્મા છે.

જો લોકો શરીર, વાણી, કર્મો, વગેરેની શુદ્ધિનો ખ્યાલ કર્યા વિના માત્ર આત્માનો જ ખ્યાલ કરીને આત્માને શુદ્ધ માને છે તે યોગ્ય નથી. આત્મા જો સ્વરૂપથી જ શુદ્ધ હોય અને કદી મલિન થતો જ ન હોય તો પછી મલિનાત્માનો શો અર્થ છે? શરીર, વાણી અને કર્મોથી મલિન રહીને પણ આત્મા શુદ્ધ જ રહેતો હોય તો વ્યાવહારિક જીવનની શુદ્ધિની મહત્તા રહેતી નથી. માત્ર આત્માની શુદ્ધિ એ કોરી ધારણામાત્ર જ થઈ જાય.

તેથી પરમેશ્વર બધી રીતે શુદ્ધાત્મા છે.

637. વિશોધનઃ

શુદ્ધ કરનાર.

વિશ્વ અશુદ્ધિ, ગંદકી અને દુર્ગંધથી ભર્યું છે, પણ પરમેશ્વરે તેને શુદ્ધ કરવાની વ્યવસ્થા પણ સાથે-સાથે નિર્મિત કરી છે. વન-પર્વત-

અરણ્ય-સમુદ્ર, વગેરે સહજ રીતે સ્વચ્છ હોય છે. વાયુ શુદ્ધિનું કામ કરે છે. પ્રકાશ શુદ્ધિનું કામ કરે છે. જળ શુદ્ધિનું કામ કરે છે અને પૃથ્વી પણ શુદ્ધિનું કામ કરે છે. પંચભૂતોની એવી રીતે રચના કરવામાં આવી છે કે બધું આપોઆપ શુદ્ધ થયા કરે. બીજું, જીવસૃષ્ટિ એવી બનાવી છે કે એકની અશુદ્ધિ બીજાનો આહાર થઈને શુદ્ધ થતી રહે છે. આ રીતે કુદરતી વ્યવસ્થા સહજશુદ્ધિની રહી છે. માત્ર ને માત્ર માણસ જ સૌથી વધુ અશુદ્ધિ ફેલાવે છે, તેથી તેના નિવારણ માટે માનવીય વ્યવસ્થા કરવી જરૂરી થઈ જતી હોય છે. ગટર-ખાળકૂવા, બાથરૂમ, સંડાસ, વગેરે આપણી વ્યવસ્થા છે, જે જરૂરી છે.

પણ અહીં વિશોધનનો ભાવ માત્ર બાહ્ય શુદ્ધિ માટે જ નથી, આંતર અશુદ્ધિ અને આંતર શુદ્ધિ પણ મહત્ત્વની વસ્તુ છે.

આંતર શુદ્ધિ ઈશ્વરસ્મરણ, સત્કર્મો અને સત્સંગથી થતી હોય છે. ઈશ્વરસ્મરણથી ઈશ્વરસામીપ્ય થાય છે અને ઈશ્વરસામીપ્યથી આંતર અશુદ્ધિઓ દૂર થવા લાગે છે. તેથી ભગવાનને 'વિશોધનઃ' કહેવાય છે. જેઓ ઈશ્વર સમીપતાથી અંતરથી શુદ્ધ થયા છે, તેઓ જ સંત કહેવાય, જે દુર્લભ કહેવાય.

638. અનિરુદ્ધઃ

અવરોધી ન શકાય તેવો.

જીવનમાં અવરોધ એ જ દુઃખ છે. ઇચ્છાનો અવરોધ, સુખનો અવરોધ થતો જ રહે છે. અવરોધ એટલે નડતર, અટકાવ. આ કોઈને પણ ગમતો નથી, પણ આવું થતું જ રહે છે. જેટલા અવરોધો વધારે તેટલું દુઃખ વધારે. પરમેશ્વરને કોઈ અવરોધ નથી તેથી તેને 'અનિરુદ્ધઃ' કહેવાય છે.

અવરોધ વિનાનો અર્થ 'સ્વતંત્ર' તો છે, પણ 'સ્વચ્છંદી' નથી. સ્વતંત્રતા નિયમપૂર્વકની હોય છે, જ્યારે સ્વચ્છંદતા નિયમ વિનાની હોય છે. રોડ ઉપર વાહન ચલાવવામાં કોઈ અવરોધ (બમ્પ) નથી, પણ ડાબી બાજુ જ ચલાવવાનો નિયમ પણ ખરો. મનફાવે તેમ ચલાવવાને સ્વચ્છંદી કહેવાય. અહીં એવો ભાવ નથી.

639. અપ્રતિરથઃ

સ્પર્ધા વિનાનો.

સ્પર્ધા સમાનમાં થાય, સમાન લક્ષ્યપ્રાપ્તિમાં થાય. ભગવાનની સમાન કોઈ છે જ નહીં, તેથી કોઈ સ્પર્ધક પણ નથી.

જીવન રેસકોર્સ છે. બધા ઘોડાઓ પુરપાટ દોડી રહ્યા છે. પ્રત્યેકને આગળ નીકળી જવું છે, તેથી મન મૂકીને બધા દોડી રહ્યા છે.

સ્પર્ધા વિનાનું જીવન, ઉત્સાહ વિનાનું થઈ જઈ શકે છે. અતિસંતોષી વ્યક્તિ કે પ્રજા સ્પર્ધા નથી કરતી, તેથી આગળ પણ નથી વધતી. તે જ્યાં છે, જેવી છે તેવી જ પડી રહે છે; તેથી સ્પર્ધાતત્ત્વ વિકાસ માટે હિતાવહ છે.

પણ પરમેશ્વર એકલો જ છે. એકલાને કોની સાથે શું મેળવવા સ્પર્ધા હોય? તેથી તેમને 'અપ્રતિરથઃ' કહેવાય છે. તેમની દોડમાં બીજો કોઈ રથ જ નથી.

640. પ્રદ્યુમ્નઃ

મહાજ્ઞાની, મહાધનવાન.

'દ્યુમ્ન'નો અર્થ જ્ઞાનૈશ્વર્ય અને ધન થાય છે. ભગવાન મહાજ્ઞાની અને મહાધનવાન છે. વળી શ્રીકૃષ્ણના વંશજ પણ છે. તેથી ભગવાનનું નામ 'પ્રદ્યુમ્નઃ' કહેવાય છે.

641. અમિતવિક્રમઃ

મહાપરાક્રમી.

ભગવાન યુદ્ધો કરે છે. પરાક્રમ વિના યુદ્ધ કરી શકાય નહીં. તેમાં પણ સર્વદા વિજય મેળવવા માટે મહાપરાક્રમી હોવું જરૂરી છે. તેથી ભગવાનને 'અમિતવિક્રમઃ' કહેવાય છે.

10-5-13

શ્લોકઃ 69
નામઃ 642થી 650

કાલનેમિનિહા વીરઃ શૌરિઃ શૂરજનેશ્વરઃ ।
ત્રિલોકાત્મા ત્રિલોકેશઃ કેશવઃ કેશિહા હરિઃ ॥ 69 ॥

642. કાલનેમિનિહા

643. વીરઃ

644. શૌરિઃ

645. શૂરજનેશ્વરઃ

646. ત્રૈલોકાત્મા

647. ત્રિલોકેશઃ

648. કેશવઃ

649. કેશિહા

650. હરિઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ આપ્યાં છે.

642. કાલનેમિનિહા

કાળચક્રનું ભેદન કરનારા.

'કાલનેમિ'ના બે અર્થ થાય છે. એક તો કાલનેમિ નામનો રાક્ષસ થયો તેનો વધ કર્યો તેથી ભગવાન 'કાલનેમિનિહા' કહેવાય છે.

બીજો અર્થ છે 'કાલ' એટલે સમય અને 'નેમિ' એટલે તેનું મધ્યબિંદુ – ધરી – ફરવાનું છિદ્ર. તેનો નાશ કરે તેથી 'કાલનેમિનિહા' કહેવાય છે.

જરા વિચારવાનું છે. કાલ શું છે? કશું નથી અને સર્વસ્વ છે. માનો કે સૂર્ય, ચંદ્ર, વગેરે ન હોય તો દિવસ-રાત, વર્ષ, વગેરે પણ ન હોય. દિવસ-રાત-વર્ષ, વગેરેનું માપ સૂર્યાદિથી નીકળે છે તેથી સૂર્યપંચાંગ અને ચંદ્રપંચાંગ બને છે. પણ સૂર્યાદિથી જે માપ નીકળે છે તે સાપેક્ષ છે. પૃથ્વી ઉપર એક ભાગમાં રાત્રિ હોય તો બીજા ભાગમાં દિવસ હોય. એક ભાગમાં દિવસના દશ વાગ્યા હોય તો બીજા ભાગમાં રાતના બાર વાગ્યા હોય. આમાંથી સાચો સમય કયો? બધા સાચા, પણ સાપેક્ષ રીતે. તેથી ખરેખર તો કાળનું અસ્તિત્વ જ નથી, પણ સૂર્યાદિ દ્વારા તેનું માપ કઢાય છે.

આવું જ બ્રહ્માંડમાં હજારો સૂર્યો અને લાખો ચંદ્રો વગેરે હોવાથી સૌ-સૌનાં વર્ષોનાં માપ જુદાં-જુદાં હોય છે, દિવસોનાં માપ પણ જુદાં હોય છે. આ બધાં માપ સૂર્યો તથા ચંદ્રોની ભ્રમણકક્ષા ઉપરથી નીકળતાં હોય છે.

બધાની ભ્રમણકક્ષાની પોતપોતાની ધરી હોય છે, જેને નેમિ કહેવાય છે. આ કરોડોકરોડો બ્રહ્માંડો પોતપોતાની નેમિ ઉપર ફર્યા કરે છે. (કશું સ્થિર નથી.) જરા કલ્પના કરો કે તમે આ કરોડો બ્રહ્માંડોથી અલગ ક્યાંક દૂર એક ટેબલ ઉપર ઊભા-ઊભા આ કરોડો બ્રહ્માંડોને

પોતપોતાની નેમિ ઉપર ચક્કરચક્કર ફરતાં જોઈ રહ્યા છો. જાણે કોઈ ભવ્ય મેળામાં એકસાથે હજારો ચકડોળોને ફરતી જોતા હો તેવું લાગે. બધું ફરી રહ્યું છે, પણ તમે દૂર ઊભાઊભા સ્થિર રહીને બધું જોયા કરો છો. તમને કાલ સ્પર્શી શકતો નથી, કારણ કે તમે બધાં કાળચક્રોથી પર છો. તેથી ભગવાનની કેટલી ઉંમર થઈ તે માપી શકાતું નથી. જેની ઉંમર મપાય તે ભગવાન ન હોય, માણસ હોય, તે કાલનેમિના પરિઘમાં હોય. પણ જેની ઉંમર મપાય જ નહીં તે કાલનેમિના ચક્કરથી પર હોય, તેથી ભગવાનને 'કાલનેમિનિહા' કહેવાય છે.

વિષ્ણુ ભગવાનને કેટલાં વર્ષ થયાં? અનન્ત... અનન્ત... અનન્ત.

643. વીરઃ

બહાદુર.

ભગવાન વીર છે, બહાદુર છે, કારણ કે યુદ્ધો કરીને તેઓ દૈત્યોનો નાશ કરે છે. જરા વિચાર કરો કે વિશ્વમાં ક્યાંય કદી કોઈ યુદ્ધ જ ન થાય. શરૂઆત તમારા ઘરમાંથી કરો. ઘરમાં કોઈ ઝઘડો જ ન થાય, ગામમાં કોઈ ઝઘડો જ ન થાય, રાષ્ટ્રમાં કે વિશ્વમાં ક્યાંય કોઈ ઝઘડો કરવાનું કારણ જ ન રહે, તો શું થાય?

હવે બીજી વાતનો વિચાર કરો કે તમને અંતરમાં કામ-ક્રોધ-લોભ-મદ-મોહ-મત્સર-ઈર્ષ્યા-દ્વેષ, વગેરે કદી હેરાન જ ન કરે તો શું થાય?

તો-તો આંતરબાહ્ય પરમ શાંતિ જ થઈ જાય, લીલાલહેર થઈ જાય, એમ ને?

ના-ના. અશાંતિ હોય જ નહીં તો શાંતિનો કોઈ અર્થ જ ન રહે. દીવાલને અશાંતિ નથી હોતી તેથી તેને શાંતિ પણ નથી હોતી. શાંતિ પામવા માટે અશાંતિ જરૂરી છે. સુખ પામવા માટે દુઃખ જરૂરી છે, એમ યુદ્ધો ન હોય તો વિશ્વશાંતિનો કોઈ અર્થ જ નથી રહેતો.

યુદ્ધો સારી વસ્તુ નથી. તેનું સમર્થન ન કરી શકાય, પણ યુદ્ધોને યુદ્ધથી જ રોકી શકાય છે. ઉપદેશ અથવા સમજણનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, પણ જ્યારે બધા શાંતિ-પ્રયત્નો હારી જાય ત્યારે છેવટના ઉપાય તરીકે યુદ્ધ કરી લેવાની પ્રચંડ હામ પણ હોવી જોઈએ. માનો કે મિત્રરાષ્ટ્રો યુદ્ધમાં ન કૂદી પડ્યાં હોત તો હિટલર ક્યાં અટક્યો હોત? તેને તો વિશ્વવિજેતા થવું હતું ને?

માનો કે પર્લ હાર્બરના ભુક્કા ઉડાવી દીધા પછી અમેરિકાએ જાપાન ઉપર અણુહુમલો ન કર્યો હોત તો શું થાત? યુદ્ધવિરામ ન થાત અને યુદ્ધ ચાલુ રહેત.

એટલે યુદ્ધને રોકવા માટે પણ યુદ્ધ જરૂરી થઈ જાય છે. તે વીરપુરુષો જ કરી શકતા હોય છે. તેથી ભગવાનને 'વીરઃ' કહેવાય છે.

644. શૌરિઃ

શૂરવીર કુલમાં જન્મ લેનારા.

કયા કુળમાં જન્મ લેવો તે જીવાત્માના હાથમાં નથી, પણ કદાચ હાથમાં હોય તો તેની પસંદગીનાં આટલાં કુળ થઈ શકેઃ 1. ધનવાન કુળ, 2. બુદ્ધિમાન કુળ, 3. ગુણવાન કુળ, 4. રાજ કુળ, 5. શૂરવીર કુળ.

1. ધનવાન કુળમાં જન્મ લેવાથી જન્મતાં જ તે ધનાઢ્ય થઈ જાય. પરિશ્રમ કે પ્રયત્નો કર્યા વિના જ ધનપતિ થવું સૌને ગમે. તેથી માણસોની પ્રથમ પસંદગી ધનવાન કુળમાં જન્મ લેવાની રહેતી હોય છે.

2. ધનવાન માણસ જો બુદ્ધિમાન ન હોય તો ધનને સાચવી ન શકે. ધન કમાવા કરતાં પણ ધનને સાચવવું અને યોગ્ય વિનિમય કરવો તે બહુ અઘરું કામ હોય છે, તેથી ધનવાન થવાની સાથે બુદ્ધિમાન થવું જરૂરી છે. બુદ્ધિ વિનાનો ધનપતિ ધન તો ખોઈ બેસે, સાથે-સાથે

પ્રાણ પણ ખોઈ બેસે; તેથી બુદ્ધિ હોવી જરૂરી છે.

3. માણસ ધનવાન હોય, બુદ્ધિમાન હોય, પણ જો ગુણવાન ન હોય તો તેનાં યશ-કીર્તિ ન થઈ શકે. યશકીર્તિ વિનાનું ધન વાંઝિયું ધન કહેવાય. પુષ્કળ ધન હોય પણ જરાય યશ કે કીર્તિ ન હોય તો તેવા ધનથી જયજયકાર ન થઈ શકે. યશકીર્તિ વિનાનું ધન ઉપરથી અપયશ અને અપકીર્તિ પણ ફેલાવતું હોય છે, જેથી ભારે દુઃખ થતું હોય છે. તેથી ગુણવાનોના કુળમાં જન્મ લેવાનું મન થાય. ધન અને ગુણનો મેળ થાય તો સોનામાં સુગંધ ભળી જાય.

4. કેટલાક માણસો સત્તાપ્રેમી હોય છે. સત્તાનું મૂળ કેન્દ્ર રાજસત્તામાં રહેલું છે, તેથી રાજકુળમાં જન્મ લેવાનું ગમે. પણ રાજકુળ શત્રુ વિનાનું નથી હોતું. ઝૂંપડપટ્ટીમાં જન્મેલાં બાળકોને કોઈ શત્રુ નથી હોતા. તેમનું રક્ષણ કે જતન કરવાની જરૂર નથી હોતી, પણ રાજકુળમાં જન્મેલાં બાળકોના માથે ઘણા શત્રુઓ ઝઝૂમતા હોય છે, તેથી તેમનું રક્ષણ અને જતન કરવું પડતું હોય છે.

રાજા સૌથી વધુ યશસ્વી હોય છે અને સૌથી વધુ ઘૃણિત પણ હોય છે. જો રાજ્ય કરતાં આવડે તો યશસ્વી અને ન આવડે તો ચારે તરફ ધિક્કાર જ ધિક્કાર થવા લાગે. તેથી રાજકુળમાં જન્મવું એ શત્રુઓ વચ્ચે જન્મવું અને અપયશ સાથે મરવા જેવું પણ થઈ શકે.

5. આ બધું હોય પણ જો શૂરવીરતા ન હોય તો બધું એકડા વિનાનાં મીંડાં જેવું થઈ જાય. શૂરવીરતા હોય તો જ ધનનું રક્ષણ થઈ શકે અને શૂરવીરતા હોય તો જ રાજ્યનું પણ રક્ષણ થઈ શકે, તેથી ભગવાન શૂરવીરોના કુળમાં જન્મવાનું પસંદ કરે છે.

645. શૂરજનેશ્વરઃ

શૂરવીરોના સ્વામી.

ભગવાનનાં જે અનેક નામો બતાવાયાં છે તેમાં વારંવાર શૂરવીર અને પરાક્રમનો ઉલ્લેખ આવે છે, તે એટલા માટે કે બધા ગુણોનો મૂલાધાર શૂરવીરતા છે. શૂરવીરતા હોય તો જ બાકીના બીજા ગુણો વિકસિત અને પ્રકર્ષિત થઈ શકે. જો શૂરવીરતા જ ન હોય તો બાકીના ગુણો હોય તોપણ દબાઈ જાય. એટલે ભગવાનને શૂરજનના ઈશ્વર કહ્યા છે, અર્થાત્ શૂરવીરોના સ્વામી અથવા સેનાપતિ. આમાંથી એક સૂચિત અર્થ એ પણ નીકળે કે જે શૂરવીર હોય તેના જ ભગવાન સ્વામી બને, જે શૂરવીર ન હોય તેના નહીં.

646. ત્રિલોકાત્મા

ત્રણ લોકના સ્વામી.

ભગવાન ત્રણે લોકના અધિપતિ છે, અર્થાત્ આત્મા છે.

647. ત્રિલોકેશઃ

ત્રણે લોકના માલિક છે.

648. કેશવઃ

બ્રહ્મા અને શિવને આધીન રાખનારા.

પરમાત્મા એક જ છે તોપણ કૃતિભેદથી આપણે તેમને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એમ ત્રણ નામથી જાણીએ છીએ. ‘કેશવ’ શબ્દમાં ‘ક’ + ‘ઈશ’ + ‘વ’ એમ ત્રણ અક્ષરો આવેલા છે, જેમાં ‘ક’નો અર્થ થાય છે બ્રહ્મા, ‘ઈશ’નો અર્થ થાય છે મહાદેવ. આ બંનેને વશમાં રાખે તેને ‘કેશવ’ કહેવાય, અર્થાત્ ઉત્પત્તિ અને પ્રલયક્રિયાશક્તિને પોતાને આધીન રાખે તેને ‘કેશવ’ કહેવાય.

649. કેશિહા

કેશિ નામના દૈત્યને મારનારા.

કૃષ્ણાવતારમાં ભગવાને અનેક દૈત્યોનો વધ કર્યો છે, જેમાંનો એક કેશિ નામનો દૈત્ય હતો. આ દૈત્યથી લોકો બહુ દુઃખી હતા તેથી કેશિનો વધ કરીને ભગવાને લોકોને દુઃખમુક્ત કર્યા હતા, તેથી તેમનું નામ 'કેશિહા' પડ્યું છે.

650. હરિઃ

પાપોનું હરણ કરે તેને 'હરિ' કહેવાય. સામાન્ય રીતે પ્રત્યેક ધર્મમાં પાપ અને પુણ્ય હોય છે. પાપ-પુણ્ય વિનાનો ધર્મ જ ન હોય. બધા પાપમુક્ત થવાનું કહે છે. પાપમુક્ત થયા પછી જ મુક્તિ મળી શકે. પણ પાપમુક્તિ થાય કેવી રીતે? સૌના જુદા-જુદા મત છે. કોઈ ભોગવીને જ મુક્ત થાય, તો કોઈનું જ્ઞાનથી પાપ બળી જાય, કોઈનું તપથી પાપ બળી જાય, કોઈનું તોબા કરવાથી પાપ મુક્ત થવાય – આમ બધા જુદાજુદા મત ધરાવે છે, પણ પાપથી મુક્ત તો થવું જ જોઈએ તેવું બધા માને છે.

ભક્તિમાર્ગમાં વૈષ્ણવો માને છે કે ભક્ત જેમ-જેમ હરિનામસ્મરણ કરતો જાય તેમ-તેમ તેનાં પાપ ધોવાતાં જાય. હરિનામ જ પાપ ધોઈ નાખે છે, તેથી ભગવાનનું નામ 'હરિ' કહેવાય છે, અર્થાત્ ભક્તોનાં પાપોને હરનાર!

11-5-13

શ્લોકઃ 70
નામઃ 651થી 660

કામદેવઃ કામપાલઃ કામી કાન્તઃ કૃતાગમઃ ।
અનિર્દેશ્યવપુર્વિષ્ણુર્વીરોઽનન્તો ધનંજયઃ ॥ 70 ॥

651. કામદેવઃ

652. કામપાલઃ

653. કામી

654. કાન્તઃ

655. કૃતાગમઃ

656. અનિર્દેશ્યવપુઃ

657. વિષ્ણુઃ

658. વીરઃ

659. અનંતઃ

660. ધનંજયઃ

આ શ્લોકમાં દશ નામ અપાયાં છે.

651. કામદેવઃ

સમાગમનો દેવ.

હિંદુ ધર્મ દેવવાદી પણ છે. બહુ પ્રાચીનકાળમાં વિશ્વના બધા ધર્મો દેવવાદી હતા. જે-જે ખાસખાસ પ્રવૃત્તિઓ થાય છે તે બધાનો એક દેવ હોય છે. દેવ વિનાની પ્રવૃત્તિ હોતી નથી. મુસ્લિમો મુખ્ય બે પ્રવૃત્તિઓ માને છેઃ ઈમાનભરી જે ફિરસ્તા કરાવે છે અને બેઈમાનભરી જે શયતાન કરાવે છે. આપણે બંને પ્રવૃત્તિઓના ઘણા ભેદો માનીએ છીએ અને પ્રત્યેક ભેદનો એક અધિપતિ દેવ હોય છે. આ બધી પ્રવૃત્તિઓમાં સૌથી પ્રબળ પ્રવૃત્તિ કામભોગ અર્થાત્ મૈથુનની માનવામાં આવી છે. મિથુન એટલે વિજાતીય જોડું, નર-માદા. આ બંનેને નજીક લાવનાર, સાથે રાખનાર, એકબીજાને અનન્ય બનાવનાર, એકબીજા વિના રહી ન શકાય તેવું આકર્ષણ પેદા કરનાર દેવનું નામ કામદેવ છે. આ કામ છે તો જ સૃષ્ટિ છે. કામ ન હોય તો કશું ન હોય. તેથી કામદેવને ભગવાને પોતાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે.

કામ ઊછળતો ફુવારો છે. તે કારણે જીવનમાં જોમ-જુસ્સો-ઇચ્છા-મહેચ્છા-મહત્ત્વાકાંક્ષા જાગતાં હોય છે. હિંદુ ધર્મ ધર્મ, અર્થ, કામ અને પછી મોક્ષ એમ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થને માનનારો છે, જેથી જીવનમાં બધી વાતોનું સંતુલન રહ્યા કરે.

કામના બે છેડા છેઃ 1. અતિભોગ અને 2. અતિનિગ્રહ. બંને વિનાશકારી છે, તેથી કામનો સંયમ જરૂરી છે. ઋષિમાર્ગ સંયમમાર્ગ છે. પાછળથી શ્રમણમાર્ગ આવ્યો. તે નિગ્રહમાર્ગ બની ગયો, અર્થાત્ કામનો સદંતર ત્યાગ તે બતાવતો રહ્યો. માત્ર કામનો જ નહીં, અર્થનો પણ ખરો. ચાર પુરુષાર્થોને માત્ર બેમાં જ સીમિત કરી દીધા. અર્થાત્ ધર્મ અને મોક્ષ જ. અર્થ અને કામના ત્યાગ વિના મોક્ષ મળે જ નહીં, તેથી સૌએ અર્થ-કામનો ત્યાગ કરવાનો.

આ માર્ગે આર્થિક વિકાસને અવરોધી દીધો – ઓછામાં ઓછું પ્રોત્સાહન તો ન જ આપ્યું, પ્રોત્સાહન ત્યાગનું અપાયું. તેથી દેશ અને પ્રજા દરિદ્ર થયાં. દરિદ્રતા એકલી ન આવે સાથે ગુલામી પણ લાવે, તે પણ આવી.

અર્થત્યાગ કરતાં પણ કામત્યાગથી વધુ નુકસાન થયું. પ્રથમ તો કુદરતવિરોધી ત્યાગ હોવાથી તે સફળ ન થયો. પ્રચંડ ઊછળતા કુદરતી ફુવારાને તો જીવનભર કોઈ રોકી જ ન શકે. અહીં દબાવો તો ત્યાં પ્રગટે અને ત્યાં દબાવો તો અન્યત્ર પ્રગટે. તેના પ્રચંડ વેગને લાખ પ્રયત્નો કરીને પણ દબાવી શકાય જ નહીં – અને દબાવવો હિતાવહ પણ નથી. ઋષિઓ તેને મધ્યમમાર્ગ અર્થાત્ સંયમમાર્ગમાં બદલી નાખીને મોક્ષનું પણ પૂરક તત્ત્વ બનાવે છે, તેથી ઋષિમાર્ગમાં પત્નીત્યાગ નથી, પત્ની જીવનની પૂરક છે, સાધક છે, બાધક નથી. અપવાદરૂપ બાધક થાય તો વાત જુદી છે.

કદાચ આ જ કારણે હિંદુ ધર્મના બધા દેવો સજોડે છે. સજોડામાં જીવન છે, કજોડામાં પીડા છે અને એકાકીમાં ઉત્સાહહીનતા છે. આ વાતને સમજાવવા માટે ઉપનિષદમાં આવી વાત લખી છેઃ

"તસ્તદેકાકી ન રમતે સ દ્વિતીયમૈચ્છત્ ।"

તે એકલો હતો તેથી પ્રસન્ન રહેતો ન હતો. જ્યારે જુઓ ત્યારે ઉદાસ રહેતો હતો, તેથી તેણે બીજાની ઇચ્છા કરી અને બે થયાં. નર અને નારી. હવે તેની ઉદાસી દૂર થઈ ગઈ. કિલકિલાટ કરવા લાગ્યાં. હસતાં-ખેલતાં, લડતાં-ઝઘડતાં સાથે રહેવા લાગ્યાં. ભગવાને તેમનામાં કામની મહાઊર્જાનો ફુવારો પેદા કર્યો. બંને એક થઈ ગયાં. તેને મૈથુન કહેવાયું. તેમાંથી ઢગલાબંધ પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ અને થઈ રહી છે, અર્થાત્ બંને એકબીજાનાં પૂરક બન્યાં. પાછલી જિંદગીમાં જે કોઈ પહેલું મૃત્યુ પામે તે જીવિત રહેનાર બીજાને રોકકળ કરાવી મૂકે, કારણ કે એકાકી થઈને જિવાતું નથી. એકાકીનું જીવન ભારરૂપ થઈ જાય છે, તેથી જીવનભરનો સાથી જોઈએ.

નર-માદાને નજીક લાવનાર અને સાથે રાખનાર મુખ્ય તત્ત્વ કામદેવ છે, તેથી તેને પરમેશ્વરની વિભૂતિ માનીને તેની દેવ તરીકે પૂજા કરાય છે.

652. કામપાલઃ

કામનું પાલન કરનારા.

આપણે ત્યાં બે કથાઓ છેઃ એક કામદહનની અને બીજી કામપાલનની.

શિવજીએ ત્રીજું નેત્ર ખોલીને કામનું દહન કર્યું. કામપત્ની રતિની આજીજીથી તેને ભસ્મમાંથી સજીવન કર્યો અને સ્મરણમાત્રથી વ્યાપી જવાનું વરદાન આપ્યું તે કથા પ્રસિદ્ધ છે. કામદહન પછી શિવજી પાર્વતીને પરણ્યા અને સંસાર ચલાવ્યો, ગણેશ-કાર્તિકેય પુત્રો થયા, વગેરે કથાઓ પ્રચલિત છે.

અહીં એક પ્રશ્ન છે કે કામદહન પછી પરણવાની શી જરૂર? તેનો જવાબ સમજવા જેવો છે.

ધસમસતા ફુવારા ઉપર વીલકૉક લગાવી દો તો ફુવારો નિયંત્રણમાં આવી જાય; પછી તે વિનાશકારી નહીં, નિર્માણકારી થઈ જાય. કામદહન એ કૉક છે, જે સુખી સંસાર માટે જરૂરી છે. કામદહન વિનાનો સંસાર કદાચ પૂરા જીવનને આગ લગાડી દે. કારણ કે તે બેફામ થઈ શકે છે. કૉકનો અર્થ સદંતર બંધ કરી દેવાનો નથી, પણ યોગ્ય માત્રામાં પ્રવાહ ચાલુ રાખવાનો છે. આ ઋષિમાર્ગ છે.

બીજી કામપાલક કથા છે. શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમાવતાર અને કામાવતાર બંને છે, તેથી તેમના જીવનમાં બધી કથાઓ છે. બહુ થોડા જ લોકો એવા હોય છે, જેમના જીવનમાં બધી કથાઓ પ્રગટી હોય. પ્રેમ કામ વિનાનો પણ હોઈ શકે છે અને કામસભર પણ હોઈ શકે છે. કામસભર પ્રેમમાં જે આત્મીયતા અને ઐક્ય થાય છે તે કામ વિનાના પ્રેમમાં નથી થઈ શકતું.

શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમમૂર્તિ અને કામમૂર્તિ બંને એકસાથે થઈ શકે છે અને છતાં ગીતાના યોગેશ્વર પણ થઈ શકે છે.

ભગવાનનું નામ કામપાલક એટલા માટે રાખ્યું છે કે તેની પાલના પણ જરૂરી છે. તેની પાલના માટે જરૂરી છે કે સ્ત્રીનું સ્ત્રીપણું પૂરેપૂરું ખીલે અને પુરુષનું પુરુષપણું પણ પૂરેપૂરું ખીલે. બંનેને ખીલતાં અટકાવવાં અને બીજા માર્ગે વાળી દેવાં તે કુમાર્ગ કહેવાય. પ્રજાને કુમાર્ગગામી બનાવીને સારાં પરિણામ ન મેળવી શકાય. જો સ્ત્રીનું સ્ત્રીપણું છીનવીને તેના ઉપર પુરુષપણું થોપી દેવામાં આવે તો કદાચ તે થોડો સમય પુરુષસમોવડી હોવાનું અભિમાન કરી શકે, પણ તેમ કરવા જતાં બે તત્ત્વો ખોઈ બેસશે. તે માતૃત્વ અને પત્નીત્વ ખોઈ બેસશે. પુરુષસમોવડી કદી પૂર્ણ માતા ન થઈ શકે. તેનામાં તેવું વહાલ આવે જ નહીં. તે પત્નીપણું ખોઈ બેસશે. પતિ તેનાથી દૂર ભાગશે. તેને બીજો પુરુષ નથી જોઈતો, પ્રેમાળ પત્ની જોઈએ છે; તે તો ક્યારનીય મરી ચૂકી છે. પ્રગતિના નામે આવા અનર્થો કરનારાં પાછળથી બંને પસ્તાતાં હોય છે.

તેથી કામપાલનો ભાવ છે કે સ્ત્રી પૂર્ણ સ્ત્રી બને અને પુરુષ પૂરેપૂરો પુરુષ બને. બંને તો જ એકબીજાનાં પ્રિય થઈ શકે અને પૂરક થઈ શકે, નહિ તો વિરોધી થઈ જશે. માતૃત્વ વિનાની માતા અને પત્નીત્વ વિનાની પત્ની ગમે તેટલી મહાન હોય તોપણ બાળક અને પતિને સુખ આપનારી નહીં હોય. અને તેથી તે પોતે પણ સુખી નહીં હોય, કારણ કે સુખ આપીને સુખ પમાતું હોય છે.

653. કામી

કામસમર્થ.

ઉપર કહ્યું તેમ પરમેશ્વરે નર-માદામાં કામનો આવેગ પ્રચંડ રૂપમાં મૂક્યો છે. જેમને આ આવેગ હોતો જ નથી અથવા બહુ મંદ હોય છે તેઓ મહાન કાર્યો કરી શકતા નથી. જે લોકો આ આવેગનું પ્રબળ દમન કરીને તેનાથી મુક્તિ પામવા પ્રયત્નો કરે છે તેઓ મુક્તિ પામી શકતા નથી. થોડો સમય કદાચ મુક્તિ પામીને સમય વીત્યે તે પ્રચંડ વેગથી ફરી જાગૃત થાય છે, તેથી તેનું નિતાન્ત દમન કરવું શક્ય નથી અને હિતાવહ પણ નથી. આ આવેગના વંટોળિયાને હકારાત્મક રીતે સત્કાર્યમાં વાળીને તેનો ઊર્જા તરીકે ઉપયોગ કરવો હિતાવહ છે. તેનો સાચો અને સારો માર્ગ ગૃહસ્થજીવન છે, જેને ઋષિમાર્ગ કહેવાય છે. ભગવાન વિષ્ણુ (બધા ભગવાનો) ગૃહસ્થ છે. તેમને લક્ષ્મીજી પત્ની છે. પત્નીઓ કામનીરસ પુરુષોને પસંદ નથી કરતી. તેથી પતિનાં અનેક નામોમાં એક નામ છે “રસિયા” અર્થાત્ કામરસિયા. જે પતિ કામરસિયો હોય તે જ પત્નીને જીતી શકે. જેનામાં આ રસ જ ન હોય અથવા બહુ મંદ રસ હોય તે પત્નીને ખોઈ બેસે. તેથી ભગવાનનું નામ ‘કામી’ રાખવામાં આવ્યું છે. તેઓ એટલા સમર્થ અને એવા રસિયા છે કે લક્ષ્મીજીને પરપુરુષ સામે જોવાની જરૂર જ પડતી નથી.

જે લોકો હર્ષપૂર્વક પતિ-પત્નીનું દામ્પત્યજીવન જીવતાં હોય છે તેમને કામનિગ્રહનો (બ્રહ્મચર્યનો) ઉપદેશ આપીને નિગ્રહી બનાવે છે તે પાપ કરે છે, સુખી જીવનને ઊંધા રવાડે ચઢાવી દુઃખી કરે છે. આને ધર્મના નામે અધર્મ થતો કહેવાય. આવું ન કરાય. તેથી ભગવાન પોતે ‘કામી’ કહેવડાવે છે.

654. કાન્તઃ

અતિ સુંદર.

પતિને કાન્ત અને પત્નીને કાન્તા પણ કહેવાય છે, જેનો અર્થ થાય છે કે જેને જોતાં જ ખેંચાઈ જવાય તે. આરોગ્ય અને સૌંદર્યનો મેળ જામ્યો હોય તો વ્યક્તિ આકર્ષક લાગે. પણ ખરું આકર્ષણ તો પ્રેમ છે. આરોગ્ય અને સૌંદર્ય હોય પણ જો તેવી વ્યક્તિ પ્રત્યે ઘૃણા હોય તો ઍલર્જી થાય, તિરસ્કાર છૂટે; તેથી ખરું આકર્ષણ તો પ્રેમતત્ત્વ છે. જો પ્રેમતત્ત્વ પ્રચંડ હોય તો આરોગ્ય અને સૌંદર્ય ન હોય અથવા ઓછું હોય તોપણ આકર્ષણ જાગે. આકર્ષણ વિના આનંદ ન હોય. ભગવાન એટલા બધા કાન્ત છે કે સૌ-કોઈ તેમના પ્રત્યે આકર્ષાઈ જાય છે. તેથી તેમને ‘કાન્તઃ’ કહેવાય છે.

655. કૃતાગમઃ

આગમોના કર્તા.

શાસ્ત્રોના બે વિભાગ છેઃ 1. નિગમ અને 2. આગમ.

નિગમ એટલે વેદો અને તેની પરંપરા. આગમોના ચાર ભેદો છેઃ 1. શૈવાગમ, 2. વૈષ્ણવાગમ, 3. સૌર આગમ અને 4. ગાણપત્ય આગમ.

આ ચાર આગમોમાંથી શૈવ આગમોમાં કામકલાનો ભરપૂર ઉલ્લેખ છે. શિવજીને કામનાથ અથવા કામેશ્વર મહાદેવ કહેવાય છે અને પાર્વતીને કામેશ્વરી કહેવાય છે. બંને મળીને કામકલાનાં અનેક રૂપો બનાવે છે. ખરેખર તો કામશાસ્ત્રના મૂળ રચનારા ભગવાન શિવ છે. ઋષિમુનિ-પંડિતોએ પાછળથી તેનો જ વિસ્તાર કર્યો છે. આમ જુઓ તો બધી વિદ્યાઓના પ્રથમ પ્રવર્તક ભગવાન શિવ છે, જેથી તેમને દક્ષિણામૂર્તિ પણ કહેવાય છે.

ઘણાં પ્રાચીન મંદિરોની પરિક્રમામાં આ કામકલાને કંડારવામાં આવી છે (ખજૂરાહો વગેરેમાં). શ્રમણોના પ્રભાવથી યુવક-યુવતીઓ કામત્યાગી થઈને સંસાર છોડી જતાં હતાં અને કામ પ્રત્યે ઘોર ઘૃણા ફેલાવવામાં આવતી હતી ત્યારે કામશિલ્પો રચાયાં હતાં અને ગેરમાર્ગે વળેલા યુવાધનને ઋષિમાર્ગે પાછું વાળવા મંદિરોની પ્રદક્ષિણામાં મુકાયાં હશે. કામત્યાગને ગેરમાર્ગ કહેવા પાછળનો ભાવ સમજવા જેવો છે. કામત્યાગવૃત્તિથી યુવાવર્ગમાં મહત્ત્વાકાંક્ષા, સાહસ, શૌર્ય, પરાક્રમ, વગેરે ઉન્નત ગુણો સમાપ્ત થઈ જાય છે અથવા મંદ પડી જાય છે. કામત્યાગી – સંસારત્યાગી – માણસ અને વર્ગ મોટા ભાગે પરોપજીવી, નિષ્ક્રિય અને નિરર્થક જીવન જીવતો થઈ જતો હોય છે, તેથી યુવાધન વેડફાઈ જતું હોય છે.

યુવાધનને સક્રિય, પુરુષાર્થી, મહત્ત્વાકાંક્ષી બનાવવું હોય તો તેને જવાબદારીભર્યું જીવન આપો. પત્ની એ સૌથી મોટી જવાબદારી છે. તે જ મહાપ્રેરક છે. પુરુષના પૌરુષને જગાડનારી – પ્રેરનારી તે જ મહાશક્તિ છે. તે તેને નિષ્ક્રિય નહીં રહેવા દે. તે તેને ઝઝૂમતો કરી દેશે.

શૈવાગમોનો આ જ હેતુ છે, તેથી કામકલાનાં શિલ્પો મંદિરોના પરિસરમાં કે પ્રદક્ષિણામાં કંડારવામાં આવ્યાં છે.

ભગવાન પોતે 'કૃતાગમઃ' છે, કારણ કે આવાં આગમો તેણે જ રચ્યાં છે.

656. અનિર્દેશ્યવપુઃ

નિર્દેશ ન કરી શકાય તેવા શરીરવાળા.

આપણાં બધાંનાં શરીરો આંગળીથી નિર્દેશ કરીને બતાવી શકાય તેવાં છે, પણ ભગવાનનું શરીર કોઈ પણ રીતે નિર્દિષ્ટ કરી શકાતું નથી. તેથી તેમને 'અનિર્દિષ્ટવપુઃ' કહેવાય છે.

657. વિષ્ણુઃ

વિષ્ણુ ભગવાન પોતે.

658. વીરઃ

પરાક્રમી, બહાદુર.

ઘણી વાર અર્થ અપાઈ ગયો છે.

659. અનન્તઃ

અંત વિનાનો, સનાતન.

ભગવાનનો કદી અંત થતો નથી, તેથી તેમને 'અનન્તઃ' કહેવાય છે.

660. ધનંજયઃ

ધનને જીતનારા.

ધન ત્રણ રીતે પ્રાપ્ત થાય છેઃ

1. શ્રમથી, 2. બુદ્ધિથી, 3. ભાગ્યથી અને 4. વિજયથી.

શ્રમથી ધન મેળવનારને શ્રમજીવી કહેવાય છે, જેની ક્ષમતા બહુ થોડી હોય છે.

બુદ્ધિથી ધન મેળવીને જીવનારને બુદ્ધિજીવી કહેવાય છે, જેની ક્ષમતા વધારે હોય છે.

કશું કર્યા વિના ભાગ્યથી ધન મેળવનારાને ભાગ્યજીવી કહેવાય, પણ યુદ્ધો કરીને વિજય મેળવીને શત્રુના ખજાના જીતનારને 'ધનંજય' કહેવાય.

16-5-13

શ્લોકઃ 71
નામઃ 661થી 670

બ્રહ્મણ્યો બ્રહ્મકૃદ્ બ્રહ્મા બ્રહ્મ બ્રહ્મવિવર્ધનઃ ।
બ્રહ્મવિદ્ બ્રાહ્મણો બ્રહ્મી બ્રહ્મજ્ઞો બ્રાહ્મણપ્રિયઃ ॥ 71 ॥

661. બ્રહ્મણ્યઃ

662. બ્રહ્મકૃત્

663. બ્રહ્મઃ

664. બ્રહ્મા

665. બ્રહ્મવિવર્ધનઃ

666. બ્રહ્મવિત્

667. બ્રાહ્મણઃ

668. બ્રહ્મી

669. બ્રહ્મજ્ઞઃ

670. બ્રાહ્મણપ્રિયઃ

આ શ્લોકમાં દસ નામ આપ્યાં છે.

661. બ્રહ્મણ્યઃ

બ્રહ્મભાવમાં સ્થિર રહેનારા.

માણસ માટે અસંખ્ય ભાવો છે, પણ તેમાં ચાર ભાવો મુખ્ય છેઃ 1. વિષયભાવ, 2. લાગણીભાવ, 3. અર્થભાવ અને 4. બ્રહ્મણ્યભાવ.

1. વિષયભાવઃ પાંચ ઇન્દ્રિયોના પાંચ વિષયો છે. આ પાંચમાં મનોવૃત્તિ રમ્યા કરતી હોય તેને વિષયભાવ કહેવાય. જોકે આ પાંચમાં પણ નર-નારીનું મન એકબીજામાં રમ્યા કરે તેને મુખ્ય વિષયભાવ કહેવાય. નવરું પડતાં જ મન નરમાં કે નારીમાં રમ્યા કરે. ખસેડવા છતાં ન ખસે તેને દૃઢ વિષયભાવ કહેવાય.

2. લાગણીભાવઃ માણસ લાગણીથી જીવે છે. લાગણી પામવા અને લાગણી ઢોળવા તે આતુર રહે છે. લાગણીના ઘણા પ્રકાર છે તથા ઘણી કક્ષાઓ છે. પણ જે હોય તે વ્યક્તિમાત્રને લાગણીની ભૂખ રહેતી હોય છે. જેની લાગણીભૂખ તૃપ્ત થતી રહે છે તે ધન્ય છે, તે સુખી છે. જે લાગણીહીન છે, જે નથી લાગણી પામતો કે નથી પમાડતો તે અભાગિયો છે. માણસ તીવ્ર લાગણીવાળો હોય તો લાગણીભાવમાં રહે છે.

3. અર્થભાવ તેને કહેવાય કે માણસ ધનની પાછળ પડ્યો હોય, 'હાય પૈસો! હાય પૈસો! કરતો હોય' – આવા માણસમાં અર્થભાવ પ્રબળ હોય.

અર્થલોલુપ માણસ સ્વાર્થલોલુપ પણ હોય છે. તે જ્યાં હશે ત્યાં અર્થ અને સ્વાર્થમાં તન્મય રચ્યોપચ્યો રહ્યા કરશે.

4. બ્રહ્મણ્યભાવઃ બ્રહ્મમાં તન્મય અને તત્પર રહેનારો માણસ બ્રહ્મણ્યભાવવાળો કહેવાય છે. તેનું મન પરમેશ્વરને ઝંખતું રહે છે. ઈશ્વરના તીવ્ર વિયોગભાવથી બ્રહ્મણ્યભાવ પેદા થતો હોય છે. પ્રેમ વિના વિયોગ ન હોય, તેથી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ કરનારો હરિ પાછળ ઝૂરનારો બ્રહ્મણ્યભાવમાં વ્યાકુળ રહેતો હોય છે. પરમેશ્વર પોતે આ ભાવરૂપ છે, તેથી તેમને 'બ્રહ્મણ્યઃ' કહેવાય છે.

662. બ્રહ્મકૃત્

બ્રહ્મભાવને પેદા કરનારા.

વિષયભાવ, લાગણીભાવ, સ્વાર્થભાવ, વગેરે ભાવો આપોઆપ પેદા થતા હોય છે, પણ બ્રહ્મભાવ આપોઆપ પેદા થતો નથી. તે તન-મનનું આકર્ષણ નથી, તેથી આવો ભાવ તો ભગવાન પોતે જ પેદા કરે છે, અર્થાત્ લાખો-કરોડોમાં કોઈ એક માણસને ભગવાન આવો ભાવ આપે છે. જેને આવો ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે તે બદલાઈ જાય છે. તે સાચો ભક્ત અને સાચો સંત બને છે. ભક્તિ કૃપાપાત્ર વસ્તુ છે, તેથી ભગવાનને 'બ્રહ્મકૃત્' કહેવાય છે.

663. બ્રહ્મા

સૃષ્ટિરચના કરનારા બ્રહ્મા – પ્રજાપતિ.

હિંદુ ધર્મ એકબ્રહ્મવાદમાંથી પ્રથમ ત્રિદેવવાદમાં ઊતરે છે અને ત્રિદેવવાદમાંથી તેત્રીસ-કરોડ-દેવ-વાદમાં વિસ્તરે છે. આ બધું એકનું એક બ્રહ્મ જ છે તેવું માનતા હોવા છતાં પણ કાર્યોનો વિભાગ કરીને જે-તે વિભાગના એક અધિષ્ઠાતા દેવ કલ્પે છે. જેમ કે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરનાર બ્રહ્મા, પાલન કરનાર વિષ્ણુ અને પ્રલય કરનાર શિવ એમ આ ત્રિદેવ પ્રથમ વિભાજન કહેવાય. જે-તે દેવો જે-જે કૃતિઓ કરતા હોય તેને અનુરૂપ તેમનો આકાર, માથાં, હાથ, શસ્ત્રો, વાહન, વગેરે ધારણ કરાવવાનાં અને પ્રત્યેકને એક શક્તિરૂપા પત્ની હોય. તેનાં પણ તેવાં જ વાહનો, આભૂષણો વગેરે હોય. જિજ્ઞાસુ-વિચારક શોધ કરે તો પ્રત્યેક પ્રતીકમાંથી પ્રેરણાના અસંખ્ય સંદેશા મળ્યા કરે.

બ્રહ્મમાંથી પ્રથમ દેવ બ્રહ્મા થયા હોવાથી તેમને 'બ્રહ્મા' કહેવાય છે.

664. બ્રહ્મ

મૂળ પરમાત્મા જેમને 'પરંબ્રહ્મ' પણ કહેવાય છે. આ એક જ છે અને તેનો કોઈ આકાર નથી, તેમ જ પત્ની-પરિવાર પણ નથી. સર્વવ્યાપક એક જ પરમાત્માને 'બ્રહ્મ' કહેવાય છે.

665. બ્રહ્મવિવર્ધનઃ

બ્રહ્મભાવની વૃદ્ધિ કરનારા. આસ્તિકતાનો સૌથી મોટો પ્રચારક બ્રહ્મ પોતે જ છે. તેને બ્રહ્મવિવર્ધનભાવ કહેવાય છે. આસ્તિકતાનો પ્રચાર ત્રણ રીતે થતો હોય છેઃ 1. પરંપરાથી, 2. જિજ્ઞાસાથી અને 3. અનુભવોથી.

1. જીવાત્મા જે પરંપરામાં જન્મ્યો હોય તે પરંપરામાં જે ઈશ્વર સંબંધી માન્યતાઓ ચાલતી હોય તે બધી તેને વારસામાં મળે, તેથી તે આસ્તિક બનતો હોય છે. આને વારસામાં મળેલા સંસ્કાર પણ કહેવાય. વારસદારો આવી માન્યતાઓ જેવી હોય તેવી ને તેવી સ્વીકારી લેતા હોય છે. કેટલાક તેમાંથી ચુસ્ત - કટ્ટર પણ બની જતા હોય છે, ચુસ્તતા - કટ્ટરતા સહિષ્ણુ નથી હોતી.

2. જિજ્ઞાસાથી આવી આસ્તિકતા બહુ થોડા લોકોને મળતી હોય છે. જિજ્ઞાસા બૌદ્ધિક લોકોને હોય છે. બૌદ્ધિકો જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી સંશોધન કરતા રહે છે; તેમાંથી સમાધાન થઈને આસ્તિકતા પ્રાપ્ત થતી હોય છે.

3. અનુભવોથી આવેલી આસ્તિકતા દૃઢ અને પ્રબળ હોય છે. જીવન અનુભવોનો ખજાનો જ હોય છે. સૌથી વધુ ઝકઝોરનારા અનુભવો વિપત્તિના હોય છે. પ્રત્યેક મોટા માણસને જીવનમાં નાનીમોટી વિપત્તિ આવતી જ હોય છે. મોટાઈ કદી વિપત્તિ વિનાની હોતી જ

નથી. આવી ઘોર વિપત્તિના સમયે વ્યક્તિને ન કલ્પેલા અનુભવો થતા હોય છે, જેમાં પ્રભુકૃપાનો અનુભવ પણ ખરો. આવો અનુભવ આસ્તિકતા વધારે છે, એટલું જ નહીં, તેને દૃઢ પણ કરે છે.

તેથી પરમેશ્વર પોતે જ આસ્તિકતાના પ્રચારક હોવાથી તેમને 'બ્રહ્મ-વિવર્ધન' કહેવાય છે.

666. બ્રહ્મવિત્

બ્રહ્મવેત્તા.

વિદ્યાની અસંખ્ય શાખાઓ છે. પ્રત્યેક શાખાને જાણનારને તે વિદ્યાનો વેત્તા કહેવાય છે. આ બધી શાખાઓમાં સર્વોપરી શાખા બ્રહ્મવિદ્યાની છે. તેના પછી કાંઈ નથી. આ શાખાને જાણનારને 'બ્રહ્મવિત્' કહેવાય છે.

667. બ્રાહ્મણઃ

મનુષ્યોમાં ત્યાગ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યપ્રધાન જીવન જીવનાર વ્યક્તિ અથવા વર્ગ. બધા માણસો એકસરખું જીવન જીવતા નથી. જીવનની મુખ્ય ચાર ધારાઓ છેઃ 1. અર્થપ્રધાન, 2. કામપ્રધાન, 3. જ્ઞાનપ્રધાન અને 4. પરમાર્થપ્રધાન.

1. અર્થપ્રધાન જીવન લગભગ બધા માણસો જીવતા હોય છે. તેમાં ન્યાય-નીતિ-હક્કનો પૈસો કમાનારા ઉત્તમ માણસોથી માંડીને બધાં જ અધમ કાર્યો કરીને પણ પૈસો મેળવવા પ્રયત્નો કરનારા અધમથી અધમ માણસો પણ હોય છે. અર્થ વ્યક્તિને મહાન બનાવે છે અને અર્થ વ્યક્તિને અધમ પણ બનાવે છે, તેથી કેટલાક લોકોએ અર્થને પાપનું મૂળ માન્યો છે. પરિણામે તેઓ અર્થત્યાગનો ઉપદેશ આપતા ફરે છે, તે યોગ્ય નથી. અર્થની અધમતાનો ત્યાગ હોય, પૂરા અર્થનો ત્યાગ ન હોય. પૂરા અર્થનો ત્યાગ કરનારા અંતે તો ધનવાનોના દાસ થઈ જતા હોય છે, તેથી અર્થની અધમતાનો જ ત્યાગ હોય, અર્થની સાર્થકતાનો ત્યાગ ન કરાય.

2. કામ એટલે વાસન, જે કુદરતી છે, પ્રચંડ છે. કેટલાક લોકો અતિકામી થઈને કામપ્રધાન જીવન જીવતા હોય છે. તેમની પાસે જો પૈસો અને સત્તા આવી જાય તો કામભોગને જીવનનો મુખ્ય આધાર જ બનાવી મૂકે અને તેથી જીવનને બરબાદ કરી મૂકતા હોય છે. આ કારણે કેટલાક લોકોએ સંપૂર્ણ કામત્યાગનો ઉપદેશ આપવા માંડ્યો – પત્નીત્યાગ, પતિત્યાગ, સ્ત્રીત્યાગ, વગેરે-વગેરે ઝીણા-ઝીણા ત્યાગનું રૂપ બતાવી, કામત્યાગને સાર્થક કરવા કડકમાં કડક અને કઠોરમાં કઠોર નિયમો ઘડતા, પાળતા અને પળાવતા હોય છે. આ યોગ્ય નથી. જેમ ધન-માત્ર ત્યાજ્ય નથી, ધનની અધમતા ત્યાજ્ય કહેવાય, તેમ કામ-માત્ર ત્યાજ્ય નથી. તે શક્ય જ નથી. તેની અધમતાનો જ ત્યાગ કરવાનો હોય. અન્યાય, અત્યાચાર, વ્યભિચાર અને વિકૃત કામનો ત્યાગ હોય, પણ ધર્મયુક્ત, ન્યાયયુક્ત કામનો ત્યાગ ન કરાય. સુશીલ પતિવ્રતા પત્નીનો ત્યાગ ન કરાય – કદાચ કર્યો હોય તો તેને આદર્શ-સ્થાપિત ન કરાય. ખરેખર તો સુશીલ પતિવ્રતા પત્નીનો ત્યાગ કરવો એ પાપ જ કહેવાય. તેનાં પ્રાયશ્ચિત્ત અને પશ્ચાત્તાપ કરવાનાં હોય.

જે લોકો નાદાનીથી, અજ્ઞાનથી, હઠપૂર્વક સંપૂર્ણ કામત્યાગ કરે છે કે કરાવે છે તે આગળ જતાં કુદરતના પ્રચંડ આવેગોની આંધી આગળ હારી જતા હોય છે. જ્યારે સાચું જ્ઞાન આવે છે ત્યારે ઘણું મોડું થઈ ગયું હોય છે. પછી ભૂલ સુધારી શકાતી નથી. મોટા ટોળાનો ભાગ થઈને લોલંલોલ કરતા રહીને જીવન પૂરું કરવાનું હોય છે, જે યોગ્ય નથી. આ ઋષિમાર્ગના ત્યાગનું પરિણામ છે. તેથી સંપૂર્ણ કામત્યાગ નહીં પણ કામની અધમતાનો જ ત્યાગ કરવાનો હોય. ધર્મયુક્ત કામનો સ્વીકાર કોઈ દોષ નથી, જીવન છે.

3. કેટલાક લોકો જ્ઞાનપ્રધાન જીવન જીવતા હોય છે. તે લોકો અર્થ અને કામનાં સુખને ગૌણ માનીને, દેશ-વિદેશના પ્રવાસ કરીને, વિશ્વભરમાંથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પોતાને અને પોતાના દેશને જ્ઞાનસમૃદ્ધ કરતા હોય છે.

આવા જ્ઞાનાર્થીઓમાં જો ત્યાગ અને વૈરાગ્યવૃત્તિ હોય તો તેઓને બ્રાહ્મણ કહેવાય. વૈરાગ્ય વિના ત્યાગ નહીં અને ત્યાગ વિના જ્ઞાન નહીં. આ બધા ગુણો એકબીજાના પૂરક છે. આવું પવિત્ર જીવન જીવનાર બ્રાહ્મણ પૂજ્ય ગણાય તે સ્વાભાવિક છે.

4. કેટલાક લોકો પરમાર્થમય જીવન જીવતા હોય છે. તેઓ જીવનભર લોકોનું ભલું જ કરતા રહે છે. તેઓ સંત કહેવાય. જ્ઞાન ઓછું હોય કે ન હોય તોપણ આવા સંતો સૌના માટે પૂજ્ય ગણાય.

આ ચાર પ્રકારમાંથી જે જ્ઞાન-વૈરાગ્ય અને ત્યાગપ્રધાન લક્ષ્યવાળું જીવન જીવતા હોય છે તે બ્રાહ્મણ કહેવાય. ભગવાન પોતે આવું જીવન જીવે છે તેથી 'બ્રાહ્મણ' કહેવાય છે.

668. બ્રહ્મી

બ્રહ્મભાવમાં રહેનારા.

પ્રત્યેક વ્યક્તિની કોઈ ને કોઈ પ્રકારની ભાવપ્રધાનતા હોય છે. જેની જેવી પ્રધાનતા હોય તેવી તે વ્યક્તિ બને. બ્રહ્મભાવમાં રહેવું સૌથી દુર્લભ વસ્તુ કહેવાય. ભગવાન હંમેશાં બ્રહ્મભાવમાં રહે છે તેથી તેમને 'બ્રહ્મી' કહેવાય છે.

669. બ્રહ્મજ્ઞઃ

બ્રહ્મવેત્તા.

બ્રહ્મના જાણકાર.

670. બ્રાહ્મણપ્રિયઃ

બ્રાહ્મણોના પ્રિય.

અહીં ષષ્ઠી તત્પુરુષ અને બહુવ્રીહ એમ બંને સમાસ થાય છે.

'બ્રાહ્મણોને પ્રિય લાગનારા' પણ બરાબર છે. ખરા બ્રાહ્મણને ભગવાન જ પ્રિય હોય.

અને 'બ્રાહ્મણો જેને વહાલા લાગે છે તે' બહુવ્રીહીમાં પણ ભગવાનને પૂરી સૃષ્ટિમાં બ્રાહ્મણો વધુ પ્રિય લાગે છે.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય કે ભગવાનને તો બધા સરખા લાગવા જોઈએ. તેમને વહાલાં-દવલાં ન હોય. તો આ શંકા યોગ્ય નથી. જો ભગવાનને બધા એકસરખા થઈ જાય તો "ટકે શેર ભાજી અને ટકે શેર ખાજાં" થઈ જાય. ભક્ત અને રાક્ષસ, સજ્જન અને દૈત્ય બધા એકસરખા હોય તો 'પુરી અંધેરીમાં પેલા ગંડુ રાજા' જેવો ખેલ થઈ જાય. તેથી ભગવાનને પણ સદ્ગુણો, સદાચાર, ભક્તિ, સેવા, વગેરે ગમે છે. અને કુકર્મો, દુરાચારો વગેરે નથી ગમત. સર્વોચ્ચ સદ્ગુણો અને સત્કર્મોનો મેળ જ્યાં થાય ત્યાં બ્રાહ્મણત્વ આવે. આવા બ્રાહ્મણો ભગવાનને બહુ પ્રિય છે.

20-5-13

શ્લોકઃ 72
નામઃ 671થી 678

મહાક્રમો મહાકર્મા મહાતેજા મહોરગઃ ।
મહાક્રતુર્મહાયજ્વા મહાયજ્ઞો મહાહવિઃ ॥ 72 ॥

671. મહાક્રમઃ

672. મહાકર્માઃ

673. મહાતેજા

674. મહોરગઃ

675. મહાક્રતુઃ

676. મહાયજ્વા

677. મહાયજ્ઞઃ

678. મહાહવિઃ

આ શ્લોકમાં આઠ નામ વર્ણવ્યાં છે.

671. મહાક્રમઃ

મોટાં પગલાં ભરનારા.

સૃષ્ટિક્રમમાં એક પછી એક નવું-નવું અને જુદું-જુદું પગલું ભરાય છે.

સૃષ્ટિરચનામાં ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં બે મત છેઃ એક તો તેણે ઇચ્છા કરી અને સૃષ્ટિ થઈ ગઈ. બધું એકસાથે સાત જ દિવસમાં તૈયાર થઈ ગયું. જેમ કોઈ તૈયાર ફોલ્ડિંગ મકાન ઝટ દઈને ગોઠવી દેવાય તેમ બધું સાત જ દિવસમાં ગોઠવાઈ ગયું અને કામે લાગી ગયું. સૂર્ય-ચંદ્ર, નક્ષત્ર-તારા, પૃથ્વી, સમુદ્રો, પર્વતો, નદીઓ, રણો, જાનવરો, માણસો, વગેરે બધું જ સાત જ દિવસમાં તૈયાર થઈ ગયું અને પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગયું. આ એક મત થયો.

બીજો મત એવો છે કે આ બધું થતાં કરોડો વર્ષ લાગ્યાં છે. બધું રાતોરાત ગોઠવાઈ ગયું નથી. આ કરોડો-કરોડો વર્ષના ગાળામાં જુદા-જુદા સમયે જે નવાં-નવાં ઉત્ક્રાન્તિનાં પગલાં ભરાયાં છે તે ક્રમ કહેવાય. દાખલા તરીકે, પ્રથમ જળસૃષ્ટિ થવી, પછી કરોડો વર્ષ પછી તેમાં એકકોશીય અમીબા થવો, પછી કરોડો વર્ષ પછી મત્સ્યનું થવું. પછી કાચબો થવો – એમ કરતાંકરતાં છેવટે માણસ થવો. આ બધો ક્રમ કહેવાય. એટલે અમીબાથી માંડીને માનવ સુધીની સૃષ્ટિ ક્રમે-ક્રમે વિકસિત થઈ છે તેવો બીજો મત છે.

આવા પ્રત્યેક વિકાસના પગથિયાને 'ક્રમ' કહેવાય છે. તેથી ભગવાન 'મહાક્રમ;' કહેવાય છે.

672. મહાકર્માઃ

મોટાં કામો કરનારા.

ભગવાનનાં બધાં કામો મોટાં જ હોય છે. પ્રથમ તો ભગવાન કામો કરે છે, નવરા બેસી રહેનારા નિષ્ક્રિય નથી. જેમના ભગવાન કશું

કરતા નથી, નિષ્ક્રિય રહે છે તે નકામા કહેવાય. વિષ્ણુ ભગવાન નકામા નથી. તેઓ અહર્નિશ કાર્યો કરતા જ રહે છે – તે પણ મોટાં કાર્યો, જે બીજાથી ન થઈ શકે તેવાં, તેથી તેમને 'મહાકર્મા' કહેવાય છે.

પાછળથી અહીં જ્ઞાનમાર્ગના નામે કર્મવિરોધી માર્ગ નીકળ્યો, જેણે કર્મનો ત્યાગ કરાવ્યો અથવા કર્મો પ્રત્યે અરુચિ – અનુત્સાહ બતાવ્યો, તેથી લોકો નિષ્ક્રિય – અકર્તવ્ય થઈ ગયા, કારણ કે ભગવાન પોતે જ નિષ્ક્રિય મનાયા. આ વાત સાથે અહીં સંમતિ નથી.

673. મહાતેજાઃ

મહાન તેજસ્વી.

અહીં તેજનો અર્થ પ્રકાશ કરવાનો નથી, પણ કોઈના દબાણમાં ન આવી જાય તેવો, એવો કરવાનો છે. જે માણસ કોઈના દબાણમાં આવી જાય છે તે કદી મહાન નથી હોતો.

દબાણમાં આવવાનાં ઘણાં કારણો હોય છે, પણ તેમાંનાં છ મહત્ત્વનાં કારણો છેઃ 1. કામ, 2. લોભ, 3. લાલચ, 4. ભય, 5. સ્વાર્થ, 6. મોહ.

1. કામેચ્છા પૂરી કરવા મોટી – સમર્થ વ્યક્તિ પણ દબાઈને પરાધીન થઈ જતી હોય છે અને પોતાનું ધાર્યું નહીં, કામેચ્છા પૂરી કરાવનારનું ધાર્યું કરી બેસતી હોય છે. ભગવાન આવા દબાણમાં નથી આવતા તેથી તેઓ 'મહાતેજાઃ' છે. જો વ્યક્તિ પણ આવા દબાણમાં ન આવે તો તે પણ 'મહાતેજાઃ' થઈ શકે.

2. લોભનો અર્થ છે જે પ્રાપ્ત થયું છે તેનો યોગ્ય સમયે, યોગ્ય પાત્રમાં વિનિમય ન કરવો તે, ભેગું કરવું અને સંઘરી રાખવું. આવા દબાણમાં આવેલી વ્યક્તિ સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ સત્કર્મો કરી શકતી નથી. ભગવાન આવા દબાણમાં નથી આવતા. તેથી હજાર હાથે પ્રાપ્ત થયેલું વાપરતા રહે છે, કદી કોઈ વસ્તુનો લોભ કરતા નથી, તેથી તેઓ 'મહાતેજાઃ' છે.

3. લાલચ તેને કહેવાય કે જે નથી મળ્યું અથવા જે મળ્યું છે પણ ઓછું પડે છે અને વધુ ને વધુ મેળવવાની લાલચ રહ્યા કરે છે. આવી વ્યક્તિને લલચાવીને દબાણ ઊભું કરીને કામ કરાવી શકાય છે. ભગવાનને લલચાવી શકાતા નથી. લાલચ આપીને તેમની પાસેથી કામ કરાવી શકાતું નથી, તેથી તે 'મહાતેજાઃ' છે.

4. ભય સૌને લાગતો હોય છે. તેમાં મૃત્યુનો ભય તો સૌથી વિકટ કહેવાય. આબરૂદાર માણસને આબરૂ જવાનો ભય સૌથી વધુ લાગે. આવા ભયથી કેટલીક વાર વ્યક્તિ પોતે પોતાની આત્મહત્યા કરી બેસતી હોય છે. ભગવાનને કોઈનો ભય નથી હોતો, કારણ કે તેઓ સૌથી બળવાન છે. દુર્બળતા ભય વિનાની નથી હોતી. ભગવાન દુર્બળ નથી, પ્રબળ છે; એટલે ભયભીત થઈને દબાણવશ તેમની પાસેથી કશું કામ કરાવી શકાતું નથી. તેથી તેઓ 'મહાતેજાઃ' છે.

5. સ્વાર્થઃ માણસ પોતાનો સ્વાર્થ પૂરો કરવા દબાણમાં આવીને કામ કરતો હોય છે. ભગવાનને કોઈની પાસે કશો જ સ્વાર્થ નથી હોતો; કારણ કે તેઓ પૂર્ણકામ છે, તેથી તેઓ 'મહાતેજાઃ' કહેવાય છે.

સંસારમાં પણ જે લોકો નિઃસ્વાર્થ જીવન જીવતા હોય છે, તેઓ કોઈના દબાણ વિના તેજસ્વી જીવન જીવી શકતા હોય છે.

6. મોહઃ દબાણનું સૌથી પ્રબળ કારણ મોહ પણ છે. લાગણી જ્યારે આંધળી બને છે ત્યારે તેને મોહ કહેવાય છે. આંધળી લાગણી અને વિવેક એકસાથે ન રહી શકે. તેથી ઘણા અનર્થો થતા હોય છે. ભગવાનને કદી પણ કોઈના ઉપર મોહ થતો નથી. તેઓ નિર્મોહી છે, તેથી કોઈના દબાણમાં આવીને કશું કામ કરતા નથી અને તેથી તેઓ 'મહાતેજાઃ' કહેવાય છે.

સંસારમાં પણ જે લોકો નિર્મોહી હોય છે તેઓ તેજસ્વી હોય છે. આંધળી લાગણીના ગુલામ કદી તેજસ્વી નથી હોતા.

આમ દબાણમાં આવવાનાં બધાં કારણોથી ભગવાન મુક્ત હોવાથી તેમને 'મહાતેજાઃ' કહેવાય છે.

674. મહોરગઃ

મહાન સર્પ.

ઉર એટલે પેટ. પેટ દ્વારા જે ગતિ કરે તેને 'ઉરગ' કહેવાય. સાપને પગ નથી હોતા તેથી પેટના સ્નાયુઓથી તે ગતિ કરતા હોય છે. આ પણ સૃષ્ટિકર્તાની વિચિત્રતા જ કહેવાય કે તેણે વિચિત્રવિચિત્ર આકાર-પ્રકારની અનંત પ્રાણીસૃષ્ટિની રચના કરી છે. સૌ-સૌની જીવનપ્રક્રિયા સાવ જુદી-જુદી. કોઈ પગ વિનાનાં, કોઈ આંખ વિનાનાં, કોઈ કાન વિનાનાં, છતાં બધાંનું જીવન ચાલતું રહે તેવી વ્યવસ્થા કરી છે. સરિસૃપ-સૃષ્ટિમાં હજારો પ્રકાર છે. અત્યંત વિષવાળા સર્પો છે તો અત્યંત વિષ વિનાના પણ સર્પો છે. બહુ પ્રાચીનકાળમાં જે લોકો કાયમી વસવાટ માટે આવ્યા તેમાંના કેટલાક નાગપૂજકો પણ હતા. નાગને ગુજરાતમાં ગોગા પણ કહેવાય છે. ગોગાદેવનાં ઘણાં મંદિરો છે અને ઘણા ઉપાસકો પણ છે. ગોગા શબ્દ કઈ ભાષાનો છે તે ભાષાવિદોએ તપાસવું જોઈએ, કારણ કે તેની સાથે તેનો મૂળ ઇતિહાસ પણ હોઈ શકે છે. અહીં આવીને વસેલી બધી પ્રજાઓ પોતપોતાના ઇષ્ટદેવો પણ સાથે લઈ આવેલી, જેમને અહીંની મૂળ પ્રજાએ સ્વીકારી લીધેલા, તેથી હિંદુ પ્રજા બહુદેવવાદી થતી ગઈ. આજે કઈ પ્રજા કયા દેવ લાવી તેનો નિર્ણય કરવો બહુ કઠિન કામ છે. અને લોકસ્વીકૃતિ તો અત્યંત કઠિન છે. ત્યારે આ બધા દેવો હવે આપણા જ છે તેવું માનીને સર્વસ્વીકૃતિ કરીને ચાલવું હિતાવહ લાગે છે.

ગોગા અથવા સર્પ – નાગ પણ ભગવાનનું જ રૂપ છે. સમુદ્રમંથનમાં વાસુકિ નાગનાં નેતરાં પ્રસિદ્ધ છે જ; અને શેષશાયી ભગવાનની પથારી પણ શેષનાગ ઉપર થયેલી પ્રસિદ્ધ છે. આમ, ઉરગને પુરાણોમાં સ્થાન પૂરેપૂરું છે, તેથી ભગવાનને 'મહોરગઃ' કહેવાયા છે.

675. મહાક્રતુઃ

પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિવાળા.

'ક્રતુ' શબ્દનો અર્થ 'યજ્ઞ' અને 'ઇચ્છા' એમ બંને થાય છે. ભગવાન મહાયજ્ઞરૂપ પણ છે અને મહાસંકલ્પરૂપ પણ છે.

અહીં આપણે 'ક્રતુ' શબ્દને 'વિચાર'ના અર્થમાં લઈએ તો તે વધુ પ્રેરણાદાયી થઈ શકશે. વેદમંત્ર છેઃ

આ નો ભદ્રાઃ ક્રતવો યન્તુ વિશ્વતઃ ॥

અમને ચારે તરફથી ભદ્ર-ભદ્ર વિચારો પ્રાપ્ત થાઓ. અહીં 'ક્રતુ' શબ્દ 'વિચાર' અર્થમાં લેવાયેલો છે.

જીવનમાં વિચારો મહત્ત્વની વસ્તુ છે. તે મહાન હોય અને કલ્યાણકારી પણ હોય. મહાન વિચારોથી મહત્ત્વાકાંક્ષા બનતી હોય છે અને ભદ્ર વિચારોથી કલ્યાણકારિતા બનતી હોય છે. જે લોકોએ વિચારહીનતાને સાધનાલક્ષ્ય બનાવ્યું તેઓ વિચારહીન થવા જતાં નિર્માલ્ય થઈ ગયા. તેઓ મહત્ત્વાકાંક્ષાવાળા તો થયા જ નહીં, તેથી મોટાં કાર્યોમાં તેમની પ્રવૃત્તિ ન થઈ શકી. તેઓ અડધો રોટલો ખાઈને મરી ગયા. ખરેખર તો તેમનું જીવન વ્યર્થ જ ગયું કહેવાય. પ્રબળ અને પ્રચંડ ઇચ્છાશક્તિમાંથી મોટાં કાર્યો પેદા થતાં હોય છે. આવાં કાર્યો વ્યક્તિને અને પૂરી પ્રજાને મહાન બનાવતાં હોય છે. પણ આવી મહત્ત્વાકાંક્ષા રાક્ષસી ન થઈ જાય એટલા માટે તેને ભદ્ર બનાવવી પણ જરૂરી છે. કલ્યાણકારી મહાન વિચારો જ્યારે મક્કમ અને પ્રચંડ બને ત્યારે મહાન કાર્યો થાય. ભગવાન મહાન કાર્યો કરનારા છે તેથી તેમને 'મહાક્રતુઃ' કહેવાય છે.

676. મહાયજ્વા

મહાન યજમાન.

પ્રત્યેક મહાન શુભ આયોજન મહાયજ્ઞ છે. આવા મહાઆયોજનનો ભાર ઉપાડનાર, પાર પાડનાર અને સંચાલિત કરનાર કોઈ મહાન

યજમાન જોઈએ. યજમાન વિના યજ્ઞ ન હોય. યજમાન બધી રીતે સધ્ધર હોવો જોઈએ. ભગવાન બધાં આયોજનોના સધ્ધર યજમાન છે. તેથી તેમને 'મહાયજ્વા' કહેવાય છે.

677. મહાયજ્ઞઃ

મહાયજ્ઞ.

ભગવાન પોતે પણ મહાયજ્ઞસ્વરૂપ છે.

678. મહાહવિઃ

મહાન હુતદ્રવ્ય પણ તેઓ જ છે.

યજ્ઞમાં જે આહુતિઓ અપાય તેને હુતદ્રવ્ય કહેવાય છે. સારીસારી સુગંધિત દ્રવ્યોની આહુતિઓ વેદમંત્રોના શુદ્ધ ઉચ્ચારણથી જે-તે દેવોને અપાતી હોય છે અને છેવટમાં "ઇદં ન મમ" એમ બોલાય છે, અર્થાત્ "આ મારે માટે નથી, ભગવાન માટે છે." આવી જ રીતે મહાઆયોજનો કરનારા પણ "આ મારા માટે નથી, લોકો માટે છે" તેવો ભાવ રાખીને હુતદ્રવ્યો હોમે તો તે સાચો યજ્ઞ થયો કહેવાય.

આવાં હુતદ્રવ્યોની શુદ્ધ આહુતિઓ પણ ભગવાનનું રૂપ જ છે, તેથી તેમને 'મહાહવિઃ' કહેવાય છે.

22-5-13

શ્લોકઃ 73
નામઃ 679થી 689

સ્તવ્યઃ સ્તવપ્રિયઃ સ્તોત્રં સ્તુતિ સ્તોતા રણપ્રિયઃ ।
પૂર્ણઃ પૂરયિતા પુણ્યઃ પુણ્યકીર્તિરનામયઃ ॥ 73 ॥

679. સ્તવ્યઃ

680. સ્તવપ્રિયઃ

681. સ્તોત્રમ્

682. સ્તુતિઃ

683. સ્તોતા

684. રણપ્રિયઃ

685. પૂર્ણઃ

686. પૂરયિતા

687. પુણ્યઃ

688. પુણ્યકીર્તિઃ

689. અનામયઃ

આ શ્લોકમાં અગિયાર નામ અપાયા છે.

679. સ્તવ્યઃ

પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય.

ધાર્મિકતામાં સ્તુતિ-પ્રાર્થના એક અંગ છે. જે દુઃખી હોય તે સ્તુતિ-પ્રાર્થના કરે. બધા જ જીવો દુઃખી છે. દુઃખ વિનાનો કોઈ નથી. જે દુઃખનું નિવારણ પોતાના પ્રયત્નોથી કરી શકાતું ન હોય તેવા દુઃખના નિવારણ માટે સમર્થની સ્તુતિ-પ્રાર્થના કરાય. ભગવાન સર્વસમર્થ છે, તેથી ભગવાનની સ્તુતિ-પ્રાર્થના લોકો કરે છે. ભગવાનથી ઓછું સામર્થ્ય ધરાવનારા દેવો વગેરેની પણ સ્તુતિ-પ્રાર્થના થતી હોય છે, પણ સર્વોચ્ચ સ્તુતિ-પ્રાર્થના તો સર્વસમર્થ ભગવાનની જ કરાય, તેથી તેમને 'સ્તવ્ય' કહેવાય છે.

680. સ્તવપ્રિયઃ

સ્તુતિપ્રેમી.

ભગવાનને સ્તુતિ ગમે છે. સાચા ભાવથી, હૃદયથી, આર્તભાવથી જ્યારે જીવાત્મા સ્તુતિ કરે છે ત્યારે ભગવાન તેને સાંભળે છે. સ્તુતિમાં બે તત્ત્વો મહત્ત્વનાં હોય છે. એક તો પોતાનાં દુઃખોની વ્યથા, જેને શબ્દો અને સંગીત દ્વારા વ્યક્ત કરાતી હોય. અને બીજું પરમેશ્વરની મહાનતા અને સામર્થ્યકથાનાં ઉદાહરણો. આ બંને તત્ત્વો મળીને ગદ્ય યા પદ્યમાં હૃદયથી નીકળેલી સ્તુતિ ભગવાન જરૂર સાંભળે છે, કારણ કે 'સ્તવપ્રિયઃ' છે.

જેમ દાતાર માણસ દીન-દુઃખી-લાચાર-યાચકને જોઈને રાજી થાય છે કે ચાલો કોઈ પાત્ર માગવા આવ્યું છે, મને આપવાનો મોકો મળશે, તેમ ભગવાન પણ દુઃખી માણસની પ્રાર્થના સાંભળીને રાજી થાય છે કે ચાલો આનાં દુઃખ દૂર કરીએ. સમર્થ દાતાઓ દાન લેનારાઓને શોધતા રહે છે અને તેમને જોઈને પ્રસન્ન થાય છે. ભગવાન પણ આવાં સાચાં દુખિયારાંને જોઈને તેમને સહાય કરવા તૈયાર રહે છે તેથી તેમને 'સ્તવપ્રિયઃ' કહેવાય છે.

681. સ્તોત્રમ્

પ્રાર્થનારૂપ.

સ્તોત્ર એટલે પદ્યમાં રચાયેલી પ્રાર્થના. કોઈ કવિ જ્યારે ભાવવિભોર થઈને સ્તોત્ર રચવા બેસે છે ત્યારે તેના અંગ-અંગમાંથી જે ભાવ પ્રગટ થાય છે તે સ્તોત્ર બને છે. આવું સ્તોત્ર પણ ભગવાનનું રૂપ જ બની જતું હોય છે. વર્ષો સુધી તે હજારો ભક્તજનોને આશ્વાસનરૂપ થતું હોય છે. જો તે પરાવાણીમાં રચાયું હોય તો અમર સ્તોત્ર થઈ જતું હોય છે, તેથી સ્તોત્રને પણ ભગવાનનું સ્વરૂપ માનવામાં આવ્યું છે.

682. સ્તુતિઃ

સ્તુતિ.

એ જ વાત કહેવાઈ છે.

683. સ્તોતા

સ્તુતિ કરનારો.

આવી છિપ અને ભવ્ય સ્તુતિ અથવા સ્તોત્ર રચનાર-ગાનાર પણ ભગવાનનું જ રૂપ મનાય. જ્યારે ભાવ-વિભોર થઈને તન્મયતાપૂર્વક આવી સ્તુતિનું ગાન થતું હોય ત્યારે તેનાં દર્શન કરવાં એ પણ જીવનની ધન્યતા જ કહેવાય.

684. રણપ્રિયઃ

યુદ્ધપ્રિય.

પ્રકરણ બદલાઈ ગયું. અત્યાર સુધીના બધા શબ્દો સ્તવન સાથે જોડાયેલા હતા. તેમાં ઓચિંતો આ તદ્દન ભિન્ન શબ્દ 'રણપ્રિય' આવી ગયો. રણ એટલે યુદ્ધ. પહેલાંનાં હાથોહાથનાં યુદ્ધો રણમાં લડાતાં હશે, તેથી યુદ્ધનું નામ રણ પડી ગયું છે. યુદ્ધ કરવું એ બહુ જ ઉત્સાહવર્ધક કાર્ય ન કહેવાય, કારણ કે તેમાં પ્રચંડ હિંસા થતી હોય છે. ભગવાન હિંસાપ્રેમી તો ન જ હોય, પણ નિતાન્ત હિંસાત્યાગથી હિંસા અટકતી નથી, ઊલટાની વધે છે. તેથી કોઈ-કોઈ વાર અનિવાર્ય હિંસા કરવી જ પડતી હોય છે. આ અનિવાર્ય હિંસામાં યુદ્ધ પણ આવી જાય. યુદ્ધને રોકવા માટે પણ યુદ્ધ કરવું પડતું હોય છે. જેઓ આવું યુદ્ધરોધી યુદ્ધ પણ નથી કરતા કે નથી કરી શકતા તેઓ નમાલા થઈને દેશને અને પ્રજાને ગુલામ થવા મજબૂર કરતા હોય છે. તેથી ભગવાન માટે 'રણપ્રિય' શબ્દ વપરાયો છે. જરૂર પડે ત્યારે તે હસતાં-હસતાં મોટું યુદ્ધ પણ કરે છે. આ તેમનો વિષય છે. પ્રિય વિષય હોય તો જ પૂરા ઉત્સાહથી કાર્ય થાય. જો પ્રિયતા હોય જ નહીં તો વેઠ ઉતારવા જેવું થાય, તેથી ભગવાનને 'રણપ્રિયઃ' કહેવાયા છે.

685. પૂર્ણઃ

પૂર્ણ.

પૂર્ણતા બે પ્રકારની છેઃ એક ખંડ-પૂર્ણતા અને બીજી અખંડ પૂર્ણતા. ખંડ-પૂર્ણતા એટલે ઘણા ખંડો ભેગા થઈને એક વસ્તુને પૂર્ણ

બનાવે. જેમ કે ઘડિયાળ પોતાનો સમય આપવામાં પૂરેપૂરી પૂર્ણ છે, પણ આ બધી પૂર્ણતા અનેક ચક્કરો અને બીજા દાગીનાઓ ભેગા થઈને નિશ્ચિત જગ્યાએ સંયોજન કરીને કરે છે. જો આમાંથી એક દાગીનો ન હોય અથવા યોગ્ય જગ્યાએ ન હોય તો ઘડિયાળ પૂર્ણ સમય આપી શકે નહીં; તેવી પૂર્ણતા ખંડ-પૂર્ણતા કહેવાય. આ રીતે વિશ્વ પૂર્ણ છે, પણ ઘણા ખંડોના સહયોગથી પૂર્ણ છે. એકાદ ખંડ કાઢી લેવામાં આવે કે સ્થાનપરિવર્તન કરી નાખવામાં આવે તો પૂર્ણતા રહે નહીં. માનો કે આપણી પૃથ્વી – વિશ્વ પાસેથી ચંદ્ર લઈ લેવામાં આવે તો બધું છિન્નભિન્ન થઈ જાય. આવું આખા વિશ્વનું અને બ્રહ્માંડનું પણ છે.

પણ પરમેશ્વર અખંડ પૂર્ણ છે. તેઓ કોઈ ખંડોની અપેક્ષાએ પૂર્ણ નથી. સ્વતઃ સ્વયંભૂ: પૂર્ણ છે, તેથી તેમને પૂર્ણ કહેવાય છે. આ જ કારણસર ઉપનિષદોમાં શાંતિપાઠમાં આવો મંત્ર ગવાય છેઃ

ઓમ પૂર્ણમદઃ, પૂર્ણમિદં, પૂર્ણાત્ પૂર્ણમુદચ્યતે ।
પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

અર્થાત્ પેલું બ્રહ્મ પૂર્ણ છે. આ વિશ્વ પૂર્ણ છે. પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ ઉત્પન્ન થયું છે. હવે જો એ પૂર્ણને – વિશ્વને કાઢી લેવામાં આવે તોપણ જે બાકી રહે તે પૂર્ણ જ રહે.

યાદ રહે, વિશ્વ પૂર્ણ છે, મિથ્યા નથી પણ ખંડ-પૂર્ણ છે, એકબીજાના સહયોગથી પૂર્ણ છે. આથી વધુ સારું વિશ્વ રચાય જ નહીં, તેથી તે પૂર્ણ છે, પણ પરમેશ્વર સ્વરૂપથી પૂર્ણ છે.

686. પૂરયિતા

અધૂરાને પૂરનારા.

આ ભાવાર્થ માટે 'ભર્તા' શબ્દ પણ યોગ્ય કહેવાય. જે ભાર્યાની અપેક્ષાઓને ભરતો રહે તેને ભર્તા કહેવાય. આવી જ રીતે જે વિશ્વની અપેક્ષાઓને સમય-સમય પર પૂરતો રહે તેને 'પૂરયિતા' કહેવાય. વિશ્વની અનંત અપેક્ષાઓ છે. જેમ કે પ્રકાશ, પવન, પાણી, વગેરે-વગેરે. આ બધું સમય-સમય પર ભગવાન પૂરતા રહે છે, કદી ખૂટતું નથી તેથી તેમને 'પૂરયિતા' કહેવાય છે.

687. પુણ્યઃ

પવિત્ર.

કર્મોને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાયઃ 1. પવિત્ર કરનારાં પુણ્યકર્મો, 2. મલિન કરનારાં પાપકર્મો. અને 3. પવિત્ર-મલિન કાંઈ ન કરનારાં સામાન્ય કર્મો. જેણે પવિત્ર રહેવું હોય તેણે પુણ્યકર્મો કરવાં જોઈએ. પુણ્યકર્મો જીવાત્માને પવિત્ર કરે છે. આ કર્મો શરીર-મન-વાણીથી થતાં રહે છે. તેમાં હરિનામસ્મરણ સૌથી વધુ પવિત્રતા આપનારું કર્મ છે, કારણ કે ભગવાનનું નામ જ પવિત્ર છે. પવિત્રતાનો ઉદય થવાથી જીવાત્મા પવિત્રતા પથરાવતો રહે છે. આથી વિપરીત મલિનતા ફેલાવનારાં ઘોર પાપકર્મો હોય છે, તેથી જીવાત્મા મલિન થતો રહે છે અને સંપર્કમાં આવનારને પણ મલિન કરતો રહે છે.

પરમેશ્વર પવિત્રતાના સર્વોચ્ચ પુંજ હોવાથી તેમને 'પુણ્યઃ' કહેવાય છે.

688. પુણ્યકીર્તિઃ

પવિત્ર કીર્તિવાળા.

કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવી એ જીવનની ધન્યતા કહેવાય. પણ કીર્તિના ઘણા પ્રકાર છે. સૌથી ઉત્તમ કીર્તિ તેને કહેવાય જે પવિત્રતાયુક્ત હોય. વ્યક્તિ જ્યારે ગુપ્ત રીતે પુણ્યકાર્યો કરે છે ત્યારે તેની જે કીર્તિ થાય છે તે પવિત્ર કીર્તિ હોય છે. જે લોકો પ્રગટ અને પ્રસિદ્ધિ માટે

પુણ્યકાર્યો કરે છે તેમની કીર્તિ તો થાય છે પણ તે પવિત્ર નથી હોતી. ગુપ્ત પુણ્ય જ પવિત્રતા ઉત્પન્ન કરતું હોય છે. ભગવાન કોઈને હાથોહાથ સૌની વચ્ચે કશું નથી આપતા, તેઓ જ્યારે પણ આપે છે ત્યારે ગુપ્ત રહીને ગુપચુપ આપતા હોય છે તેથી તેમને 'પુણ્યકીર્તિ' કહેવાય છે.

689. અનામયઃ

રોગરહિત, સદા સ્વસ્થ.

ભગવાન નીરોગી છે. જેઓ રોગી શરીરવાળા છે, જેમનાં શરીર રોગોથી હાડપિંજર થઈ ગયાં છે, જેમને જાત-જાતના રોગો વળગ્યા છે તેઓ માણસ છે, ભગવાન નથી. મોટા ભાગે અસંયમથી આવા રોગો થયા હોય છે. આવા માણસો ગમે તેટલા વાચાળ હોય તોપણ તેમને ભગવાન કહેવાય નહીં. હા, જો તેઓ પોતાના રોગોને પોતાની ભૂલોનું પરિણામ માને, ભૂલો સ્વીકારે તો તેમને સંત કહેવાય. ભૂલો ઢાંકે અથવા પોતાની ભૂલો બીજાના નામે ચઢાવી દે અને બીજાના ગુણો પોતાના નામે ચડાવી દે તેમને સંત પણ ન કહેવાય, ધૂર્ત કહેવાય.

ભગવાન સંપૂર્ણ નીરોગી હોવાથી તેમને 'અનામયઃ' કહેવાય છે.

22-5-13

શ્લોકઃ 74
નામઃ 690થી 698

મનોજવસ્તીર્થંકરો વસુરેતા વસુપ્રદઃ ।
વસુપ્રદો વાસુદેવો વસુર્વસુમના હવિઃ ॥ 74 ॥

690. મનોજવઃ

691. તીર્થંકરઃ

692. વસુરેતા

693. વસુપ્રદઃ

694. વસુપ્રદઃ

695. વાસુદેવઃ

696. વસુઃ

697. વસુમનાઃ

698. હવિઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ અપાયાં છે.

690. મનોજવઃ

મનના વેગ જેવા વેગીલા.

વસ્તુના અસ્તિત્વનું પ્રમાણ વજન, ગતિ, ક્રિયા અને આયોજનપૂર્વકના પરિણામથી કાઢી શકાય.

1. જેનું વજન હોય તે વસ્તુ હોય જ.

2. જેમાં ગતિ હોય તે વસ્તુ હોય જ.

3. જેમાં ક્રિયા હોય તે વસ્તુ હોય જ.

4. જેનું આયોજનપૂર્વક પરિણામ હોય તે વસ્તુ હોય જ.

હવે ઊલટું કરીએ. જેમાં વજન ન હોય જેમ કે વંધ્યાપુત્ર.

1. તેનું વજન નથી હોતું, તેથી તેનું અસ્તિત્વ પણ નથી હોતું.

2. જેમાં ગતિ ન હોય. વંધ્યાપુત્ર ક્યાંય આવતો-જતો નથી, તેથી ગતિ નથી, તેથી તેનું અસ્તિત્વ નથી.

3. જેમાં ક્રિયા ન હોય. વંધ્યાપુત્ર યુવાન, વૃદ્ધ કે બીમાર થઈને મરી જતો નથી. તેનામાં કશી ક્રિયા નથી, તેથી તેનું અસ્તિત્વ નથી.

4. વંધ્યાપુત્ર આયોજનપૂર્વકનું પરિણામ લાવતો નથી, અર્થાત્ બીજો પુત્ર પેદા કરી શકતો નથી તેમ જ મહેલ વગેરે બનાવી શકતો

નથી, તેથી તેનું અસ્તિત્વ નથી.

સામાન્ય રીતે આ નિયમો ભૌતિક પદાર્થો માટે થયા કહેવાય. અભૌતિક તત્ત્વો માટે આ નિયમો લાગુ કરી શકાય નહીં. પરમેશ્વર અભૌતિક છે તેથી આ નિયમો લાગુ ન કરાય. તેમ છતાં એકદેશીય – અવ્યાપક પરમેશ્વરને માનવાના પક્ષમાં ભગવાન ગતિશીલ છે. જો તેઓ દ્વારકા રહેતા હોય તો દ્રૌપદીનાં ચીર પૂરવા હસ્તિનાપુર સુધી દોડીને જાય છે. તેમના માટે ગરુડ વાહન છે, જે મહાગતિમાન હોવાથી લક્ષ્ય સુધી તીવ્રગતિથી પહોંચી શકે છે. આવી અનેક કથાઓ સાથે ભગવાન વિષ્ણુ જોડાયેલા હોવાથી તેમને મનની ગતિ જેવા કહેવાયા છે.

691. તીર્થંકરઃ

તીર્થોને કરનારા.

બધી ભૂમિ એકસરખી નથી હોતી. ભૂમિના અનેક પ્રકાર છેઃ 1. જન્મભૂમિ, 2. વિદ્યાભૂમિ, 3. કર્મભૂમિ, 4. પુણ્યભૂમિ, 5. માતૃભૂમિ, 6. તીર્થભૂમિ, 7. પાપભૂમિ, 8. યુદ્ધભૂમિ, વગેરે અનેક પ્રકારની ભૂમિઓ હોય છે. મોટા ભાગની આ ભૂમિઓ ભાવના સાથે સંકળાયેલી હોય છે. જેને ભાવના નથી હોતી તેના માટે બહુ ભેદ નથી રહેતા.

આ બધી ભૂમિઓમાં એક તીર્થભૂમિ હોય છે. તીર્થનો અર્થ છે "જે તરે અને તારે તે તીર્થ." આવાં સ્થાવર અને જંગમ એમ બે પ્રકારનાં તીર્થો હોય છે. કાશી, મથુરા, વગેરે સ્થાવર તીર્થો કહેવાય અને ઋષિ-મુનિ-સાધુ-સંત-સતીઓ વગેરે જંગમ તીર્થ કહેવાય. તીર્થ સ્થાવર હોય કે જંગમ હોય, તારનારાં હોય. વ્યક્તિને સંસારમાં તરવાની અને ડૂબવાની ઘણી જગ્યાઓ મળતી હોય છે. જે લોકો ડૂબવાની જગ્યાએ કે વ્યક્તિઓ સાથે રહેતા હોય છે તેઓ ડૂબી મરતા હોય છે અને જે લોકો તરવાની જગ્યાએ કે વ્યક્તિઓની સાથે રહેતા હોય છે તેઓ તરી જતા હોય છે.

ભગવાન લોકોને તારવા માટે અનેક સ્થાવર-જંગમ તીર્થો રચતા હોય છે, તેથી તેમને 'તીર્થંકર' કહેવાય છે. જૈનો તેમને 'તીર્થંકર' કહે છે.

જે લોકો આવાં તીર્થોનું સેવન કરતા હોય છે તેઓ ભાગ્યશાળી કહેવાય.

692. વસુરેતા

મૂલ્યવાન વીર્યવાળા.

ઈશ્વરીય સૃષ્ટિ નર-માદામાં વિભાજિત થયેલી છે. નરનું સૌથી મૂલ્યવાન તત્ત્વ વીર્ય છે અને માદાનું સૌથી મૂલ્યવાન તત્ત્વ રજ છે. આ બંનેના મિશ્રણથી સતત નવી સૃષ્ટિ થતી રહે છે.

પણ બધાં વીર્ય અને રજો એકસરખાં નથી હોતાં, તેમાં આકાશ-પાતાળ જેટલું અંતર હોય છે. સર્વોત્તમ વીર્ય અને સર્વોત્તમ રજનો જો મેળ થતો રહે તો વધુમાં વધુ ઉત્તમ સૃષ્ટિ થતી રહે. અધમ વીર્ય અને અધમ રજનો મેળ થાય તો અધમ સૃષ્ટિ થયા કરે. એ પ્રજા મહામૂર્ખ અને હતભાગી કહેવાય જે પોતાનામાંના ઉત્તમ વીર્યનો ઉત્તમ રજ સાથે મેળ કરાવવાની જગ્યાએ તેને નિષ્ક્રિય, નિરુપયોગી બનાવી નાશ કરતી રહે છે. આંબા ઉગાડવાના બંધ થશે તો બાવળ ઊગવાના જ. કુમાર્ગે ચઢેલી પ્રજા આંબાવાડિયાની જગ્યાએ દેશને બાવળિયાથી ભરી દેશે.

ઘણા મિથ્યા ત્યાગ-વૈરાગ્ય-માર્ગવાળા શરીરની અને આહારની સતત નિંદા કરતા રહે છે. "આ દેહ મલિન છે. નશ્વર છે" વગેરે અને "મઘમઘતો આહાર પણ વિષ્ટા થઈ જાય છે, કશું મળતું નથી" વગેરે. આ બરાબર નથી.

શરીર ઉત્તમ વસ્તુ છે. જો બરાબર આરોગ્ય સચવાયું હોય તો શરીરમાંથી સુગંધ નીકળે છે. તેના પ્રત્યે ઘૃણા કરવાથી અને શરીરને હાડપિંજર બનાવી દેવાથી મોક્ષ મળી જતો નથી. શરીરની મલિનતા પણ શરીરના આરોગ્ય માટે છે. પરસેવો, મળ-મૂત્ર, વગેરે શરીરની શુદ્ધિ અને આરોગ્ય માટે જરૂરી છે. જો પરસેવો જ ન થાય કે મળમૂત્ર, વગેરે ન થાય તો શરીર રોગિષ્ઠ થઈને કાયમી નર્ક થઈ જાય.

આહાર વ્યર્થ નથી. મઘમઘતો આહાર અંતે તો રક્ત થઈને, અંતે વીર્ય કે રજ થઈને માણસને મહામૂલ્યવાન તત્ત્વો આપે છે. તેથી ગુમરાહ થઈને ખોટો આહારત્યાગ કરનારા કે ખોટો શુષ્ક આહાર લેનારા અંતે દુઃખી થતા હોય છે.

ભગવાન 'વસુરેતા' છે, અર્થાત્ ઉચ્ચ પ્રકારનું રેત – વીર્ય રચનારા છે, જેથી ઉચ્ચ-મહાન સૃષ્ટિ થતી રહે.

693. વસુપ્રદઃ

સગવડો આપનાર.

'વસુપ્રદ' નામ બે વાર આવ્યું છે. આગળ પણ એ જ નામ છે. 'વસુ' શબ્દનો અર્થ ઐશ્વર્ય છે. ધનધાન્યના ભંડારોને વસુ કહેવાય છે, તેથી પૃથ્વીને વસુંધરા કહેવાય છે; પણ અહીં પ્રથમ 'વસુપ્રદઃ' શબ્દનો અર્થ 'સગવડો આપનાર' કરવો ઠીક લાગે છે. બધાં બાહ્ય સુખનું મૂળ અને એકમાત્ર કારણ સગવડો છે અને બધાં બાહ્ય દુઃખનું કારણ અગવડો છે. પ્રજાનો સમૂહ બાહ્ય સુખાપેક્ષી હોય છે અને બાહ્ય સુખ સગવડોથી મળતાં હોય છે. સગવડો વિજ્ઞાનથી પેદા થતી હોય છે. અને વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળામાંથી વિકસતું હોય છે. જે પ્રજા વધુમાં વધુ પ્રયોગશાળાઓ રચે છે અને વધુમાં વધુ પ્રતિભાશાળી યુવાનોને પ્રયોગશાળામાં રસ લેતા કરે છે તે રોજ નવી-નવી સગવડો પેદા કરે છે, જેનાથી વિશ્વ અગવડોથી મુક્ત થાય છે. બાહ્ય સુખનો આ જ સાચો માર્ગ છે. અને બાહ્ય સુખ સૌને ગમે છે – ત્યાગીઓને પણ.

જે પ્રજા વૈજ્ઞાનિક અપ્રોચવાળી નથી હોતી તે પ્રયોગશાળામાં નથી જતી. તે ચીલાચાલુ અગવડો ભોગવતી રહે છે અને દુઃખી થતી રહે છે. તેમાંથી કેટલાક અગવડોને તપસ્યા માનીને જાણીકરીને દુઃખભર્યું જીવન જીવતા રહે છે. આવાં દુઃખને મોક્ષ સાથે જોડી દઈને તેને તપસ્યા બનાવી દે છે, જે યોગ્ય નથી. મોક્ષ મળે કે ન મળે, પણ અહીં તો અત્યારે પરિણામહીન દુઃખો ભોગવતા થયા. આને ધાર્મિક નાદાની કહેવાય.

ભગવાને જીવાત્માને બુદ્ધિ આપી છે, જેનો ઉપયોગ તે સગવડો વધારવામાં કરે છે. ભગવાન તેને તેવી પ્રેરણા આપે છે, તેથી તેમને 'વસુપ્રદઃ' કહેવાય છે.

694. વસુપ્રદઃ

ઐશ્વર્યદાતા.

બીજી વાર 'વસુપ્રદઃ' નામ આવ્યું તેથી હવે તેનો અર્થ 'ધન-ઐશ્વર્ય' કરવાનો છે.

ધન-ઐશ્વર્ય ચાર રીતે મળે છેઃ 1. પુરુષાર્થથી, 2. લુચ્ચાઈથી, 3. ભાગ્યથી અને 4. કૃપાથી.

1. પુરુષાર્થથી ધન મળે છે, પણ તે પેટ ભરવા પૂરતું, સામાન્ય જીવન જીવી શકાય તેટલું.

2. લુચ્ચાઈથી પણ ધન મળે છે પણ તેની સીમા નથી હોતી. લુચ્ચાઈની ક્ષમતા અને લુચ્ચાઈનું ક્ષેત્ર મોટું હોય તો ઘણું મળી શકે છે; પણ આવું ધન ભય, ત્રાસ અને દુઃખ પણ પેદા કરે છે.

3. ભાગ્યથી પણ ધન મળે છે. ધનવાનનો પુત્ર જન્મતાં જ ધનવાન બને છે તે પુરુષાર્થ નથી, પણ ભાગ્ય જ કહેવાય.

4. ગરીબનો દીકરો ગરીબાઈમાં જન્મીને આગળ જતાં ઓચિંતો ધનવાન થવા લાગે છે તે કૃપા છે. તે ઇષ્ટદેવની કૃપા હોય, સંતકૃપા હોય, માતા-પિતા-પૂર્વજોની કૃપા હોય કે ગમે તેની કૃપા હોય, ક્ષમતા ન હોવા છતાં, ક્ષમતાવાળા કરતાં ઘણો આગળ નીકળી જાય તો તે

કૃપા કહેવાય.

ભગવાન આ રીતે કૃપા વરસાવીને વસુ આપે છે તેથી તેમને 'વસુપ્રદઃ' કહેવાય છે.

695. વાસુદેવઃ

વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ.

મથુરામાં રાજા કંસની જેલમાં માતા દેવકી અને પિતા વસુદેવથી ભગવાન જન્મ્યા હતા, તેથી તેમને 'વાસુદેવઃ' કહેવાય છે.

696. વસુઃ

ધન – સામર્થ્ય.

ભગવાન સ્વયં વસુ-ધન-રૂપ છે તેથી તેમને 'વસુ' કહેવાય છે. જે શુદ્ધ-સાત્ત્વિક, ન્યાય-નીતિયુક્ત ધન છે તે ભગવાનનું જ સ્વરૂપ છે. તે પાપ નથી તેથી ત્યાજ્ય નથી, પણ વંદનીય છે.

697. વસુમના

સમર્થ મનવાળા.

મનના પાંચ પ્રકાર છેઃ 1. વિકારી મન, 2. નિર્વિકારી મન, 3. દુર્બળ મન, 4. પ્રબળ મન અને 5. વસુમન.

1. વિકારી મન મોટા ભાગે સૌનું હોય છે, પણ અહીં થોડું વિચારવા જેવું છે. યુવાવસ્થાની શરૂઆતથી જ પુરુષને સ્ત્રીનું અને સ્ત્રીને પુરુષનું ચિંતન થવા લાગે તે વિકાર ન કહેવાય, તેને પ્રકૃતિ કહેવાય, જે શરીરના વિકાસ સાથે પ્રાણીમાત્રને થતું હોય છે. તે થાય જ નહીં તેવું શક્ય નથી. ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં સૌને થાય.

પણ જ્યારે તેનો અતિરેક થઈ જાય, કામની સાથે ક્રોધાદિ તત્ત્વો પણ ભળે, પત્ની હોવા છતાં પરપત્નીનું ચિંતન કરે, તો તેને વિકારી મન કહેવાય. આવું મન અનિષ્ટો પેદા કરે છે.

2. નિર્વિકારી મન તેને કહેવાય કે જે કામ-ક્રોધાદિના આવેગમાં તણાયા વિના- સ્વસ્થ રહીને પ્રભુસ્મરણ કે સત્પ્રવૃત્તિ કરતું – વિચરતું રહે. વૈરાગ્ય, સત્સંગ અને ઉપાસનાથી આ શક્ય છે. પણ આવું નિર્વિકારી મન પણ કોઈકોઈ વાર કુસંગથી, કુઅવલોકનથી, કુવાચન, વગેરેથી થોડા સમય માટે પણ વિકારી થઈ શકે છે. આવા ભક્તનું ભગવાન રક્ષણ કરતા હોય છે, થોડીક મલિનતા પછી તરત જ તેને ભાનમાં લાવીને સ્વસ્થ બનાવી દેતા હોય છે.

3. દુર્બળ મન જન્મજાત હોય છે. તે કારણે વ્યક્તિ બીકણ, અનિર્ણાયક, દબાઈ જનારું જીવન જીવતા હોય છે. મોટા ભાગે આ જન્મજાત સ્વભાવ બની જતો હોય છે.

4. પ્રબળ મનઃ આવું મન પણ લગભગ જન્મજાત જ હોય છે. તે મક્કમ, દઢ, એકવચની અને ઇતિહાસ રચનાર હોય છે. મક્કમ મન દેવો અને દાનવો બંનેને હોય છે. ગુંડાગીરી પણ મક્કમ મનવાળા જ કરી શકતા હોય છે, ઢીલા-પોચાનું કામ નહીં.

5. વસુમના – દયા, કરુણા, ઉદારતા, સજ્જનતા, વગેરે ઉચ્ચ ગુણોના ઐશ્વર્યથી ભરપૂર મનને 'વસુમના' કહેવાય.

બહુ થોડા માણસો પાસે આવું 'વસુમન' હોય છે. જેમની પાસે હોય છે તેઓ જ સંત બનતા હોય છે. ભગવાન ઉચ્ચગુણોના ઐશ્વર્ય-વસુવાળા હોવાથી તેમને 'વસુમના' કહેવાય છે.

698. હવિઃ

હુતદ્રવ્ય.

આહુતિમાં અપાનારાં દ્રવ્યોને હવિ કહેવાય છે. આવું હવિ પણ ભગવાનનું જ રૂપ છે, તેથી તેમને 'હવિઃ' કહેવાય છે.

23-5-13

શ્લોકઃ 75
નામઃ 699થી 707

સદ્‌ગતિઃ સત્કૃતિ સત્તા સદ્‌ભૂતિ સત્પરાયણઃ ।
શૂરસેનો યદુશ્રેષ્ઠઃ સન્નિવાસઃ સુયામુનઃ ॥ 75 ॥

699. સદ્‌ગતિઃ

700. સત્કૃતિઃ

701. સત્તા

702. સદ્‌ભૂતિઃ

703. સત્પરાયણઃ

704. શૂરસેનઃ

705. યદુશ્રેષ્ઠઃ

706. સન્નિવાસઃ

707. સુયામુનઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ આપ્યાં છે.

699. સદ્‌ગતિઃ

ઉત્તમ ગતિ.

જીવાત્માની બે ગતિ થતી હોય છેઃ 1. સદ્‌ગતિ, 2. દુર્ગતિ.

ગતિ કરાવનારાં ત્રણ કારણો હોય છેઃ 1. વાતાવરણ, 2. કર્મો, 3. ભલાભૂંડા માણસો.

1. જીવનમાં વાતાવરણ બહુ જ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતું હોય છે. દારૂડિયા-વ્યસની-જુગારી-વ્યભિચારી જેવા ઘરમાં કે વાતાવરણમાં જન્મીને માણસ તેવો થઈ જાય તો તેમાં વાતાવરણનો મોટો ભાગ કહેવાય. વેશ્યાની દીકરી વેશ્યા બને તેમાં વાતાવરણ મુખ્ય કારણ કહેવાય.

આવી જ રીતે સારા વાતાવરણમાં જન્મનાર અને રહેનારને દુર્ગતિથી રક્ષણ મળે છે અને સદ્‌ગતિ તરફ પ્રેરણા મળે છે. ગીતામાં આવા જન્મને ભાગ્યશાળી જન્મ માન્યો છે.

2. માણસની ખરી સદ્‌ગતિ-દુર્ગતિ પોતપોતાનાં કર્મોથી થતી હોય છે. અને કર્મ કરવામાં જીવાત્માને સ્વતંત્ર માનવામાં આવ્યો છે. તેથી પોતપોતાનાં કર્મો મુખ્ય કારણ છે.

3. જીવન લોકસંપર્કોમાં વીતતું હોય છે. સંપર્ક જીવન ઉપર મહત્ત્વનો પ્રભાવ નાખતો હોઈ તેને કેવા સંપર્કો મળ્યા – કર્યા તે સદ્‌ગતિ અને દુર્ગતિ કરવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતા હોય છે.

સારાં માણસો મળવાથી વધુ ઉત્તમ બીજો કોઈ લાભ નથી. સારાં માણસો મળવાં અને ટકવાં અર્થાત્ તેમની સાથે સ્થાયી સંબંધ રહેવો તે સૌથી મોટી જીવનની ધન્યતા કહેવાય. આવી જ રીતે ખોટાં માણસો મળવાં – મેળવવાં અને તેમની સાથે સ્થાયી સંબંધો થવા તેનાથી મોટું જીવનનું બીજું કોઈ દુર્ભાગ્ય ન કહેવાય. સદ્ગતિ કરાવે તે સારાં માણસો અને દુર્ગતિ કરાવે તે ખોટાં માણસો.

આ સિવાય દશા, ગ્રહો, કૃપા, શાપ, વગેરે બીજાં કારણોથી પણ સદ્ગતિ – દુર્ગતિ થતી હોય છે.

ભગવાન પોતે સ્વયં 'સદ્ગતિ'રૂપ છે, તેથી તેમનો આશ્રય લેનારો અર્થાત્ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે જીવન જીવનારો ઘણી દુર્ગતિથી બચી જતો હોય છે અને અંતે સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

700. સત્કૃતિઃ

ઉત્તમ કૃતિ.

ભગવાન વિશ્વકર્તા છે તેથી આ વિશ્વ તેમની ઉત્તમ કૃતિ છે. વિશ્વ ખરાબ નથી, મિથ્યા પણ નથી, પણ ભગવાનની સર્વોચ્ચ કૃતિ છે, તેથી ભગવાન પણ 'સત્કૃતિઃ' કહેવાયા છે.

701. સત્તા

અસ્તિત્વ.

ભગવાનની સર્વોચ્ચ સત્તા છે. સત્તાના બે અર્થ થાય છે : 1. હોવું – અસ્તિત્વ અને 2. ધાર્યું કરાવે તે.

1. ભગવાનનું અસ્તિત્વ છે અને છે જ. બાકીના પદાર્થોનું અસ્તિત્વ પણ છે, પણ તેમની સત્તા સીમિત હોય છે. જેમ કે એક દેશ-માત્રમાં જ, 2. એક નિશ્ચિત કાળમાં જ, જે બધા દેશો અને બધા કાળ તથા કાળાતીતમાં પણ રહે છે તે ભગવાન છે, અર્થાત્ તેમની સત્તા સર્વોપરી હોવાથી તેમને 'સુપર પાવર' કહેવાય છે.

702. સદ્ભૂતિઃ

કલ્યાણકારી ઐશ્વર્યવાળા.

'ભૂતિ'નો અર્થ ઐશ્વર્ય થાય છે. 'ભૂતિ' એટલે ભૌતિક ઐશ્વર્ય અને 'વિભૂતિ' એટલે આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્ય.

ભૌતિક ઐશ્વર્ય કલ્યાણકારી અને હાનિકારક બંને પ્રકારનાં હોય છે. જે ઐશ્વર્ય લોકહિતમાં વપરાય તે કલ્યાણકારી કહેવાય અને જે લોકવિનાશમાં વપરાય તે હાનિકારક કહેવાય. દેવો અને દૈત્યો બંને ઐશ્વર્યવાળા છે, પણ દેવોનું ઐશ્વર્ય લોકહિતમાં અને દૈત્યોનું ઐશ્વર્ય લોકવિનાશમાં વપરાય છે.

ભગવાનની 'ભૂતિ' એટલે કે સામર્થ્ય લોકહિતમાં જ વપરાતું હોવાથી તેમને 'સદ્ભૂતિઃ' કહેવાય છે.

703. સત્પરાયણઃ

સત્ય તરફ પક્ષ રાખનારા.

ભગવાન સત્ય તરફ પોતાનો પક્ષ રાખે છે, અસત્ય તરફ નહીં. સાચા સંતો પણ સત્યનો જ પક્ષ લેતા હોય છે, અસત્યનો કદાપિ નહીં.

કેટલાક લોકો ભય-લોભ-લાચારીના કારણે સત્યનો પક્ષ નથી લેતા, તેઓ તટસ્થ રહે છે. 'કોઈ અત્યાચાર કરતું હોય તો કરવા દો,

આપણે શું? જો આપણે સત્યનો પક્ષ લઈશું તો અત્યાચારી આપણી ઉપર અત્યાચાર કરશે. તેના કરતાં તટસ્થ રહો.' આવો તટસ્થભાવ માત્ર ને માત્ર કાયરતા જ હોય છે. આવા કાયરોને સંત ન કહેવાય. તેઓ બધા સંત વેશધારી ભગતડાં જ કહેવાય, જેઓ અત્યાચારીઓને પ્રોત્સાહન આપે છે.

સાચા સંત હંમેશાં સત્પરાયણ જ હોય, કારણ કે ભગવાન પોતે સત્પરાયણ છે.

સત્પરાયણ હોય એ જ ન્યાયપરાયણ હોય. ભગવાન બંને પરાયણ છે.

704. શૂરસેનઃ

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

શૂરસેનના કુળમાં જન્મ લીધો હોવાથી શ્રીકૃષ્ણ 'શૂરસેન' છે.

બીજો અર્થ એવો છે કે જેની સેનામાં શૂરા લોકો સૈનિકો થયા છે, અર્થાત્ જેની સેના શૂરવીર છે તે.

સેના હોવામાત્રથી રાજા કે રાષ્ટ્ર બળવાન થઈ જતું નથી. સેનામાં શૂરવીરતાનો ગુણ પણ હોવો જોઈએ. શૂરવીરતા આનુવંશિક ગુણ છે, તેથી સેનામાં ખાસ-ખાસ જાતિઓને મહત્ત્વ અપાતું હોય છે. જેમ બધાં કૂતરાં, બધાં ઘોડાં એકસરખા ગુણવાળાં નથી હોતાં, જાતિગત ગુણોથી તેમનો ભેદ થતો હોય છે, તેમ માણસોમાં પણ ગુણભેદ હોય છે.

ભગવાનની પોતાની સેનામાં શૂરવીર જાતિના વફાદાર સૈનિકો હતા તેથી તેમને 'શૂરસેનઃ' કહેવાય છે.

705. યદુશ્રેષ્ઠઃ

યદુવંશી શ્રેષ્ઠ પુરુષ શ્રીકૃષ્ણઃ

706. સન્નિવાસઃ

સંતોના હૃદયમાં નિવાસ કરનારા.

ભગવાન બધે જ છે, તોપણ તેમનો વિશેષ નિવાસ સંતોનાં હૃદયમાં રહેતો હોય છે. સંતોનાં હૃદય નિર્મળ, કોમળ, પવિત્ર અને દયામય રહેતાં હોવાથી ભગવાનને અહીં વસવું વધુ ગમે છે, તેથી તેમને 'સન્નિવાસઃ' કહેવાયા છે.

707. સુયામુનઃ

યમુનાવાસી શ્રીકૃષ્ણ.

નિવાસની પાંચ જગ્યાઓ પ્રસિદ્ધ છે : 1. નદીવાસી, 2. પર્વતવાસી, 3. વનવાસી, 4. સમુદ્રવાસી અને 5. રણવાસી.

1. ઋષિમુનિ, તપસ્વીઓ, માલધારીઓ, વગેરે નદીના કિનારે વસવાનું પસંદ કરતા હોય છે. ભારતમાં ઘણી નદીઓ છે, તેથી મોટા ભાગનાં મહત્ત્વનાં નગરો નદીકિનારે વસેલાં છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને યમુનાનદી વિશેષ પ્રિય હોવાથી યમુનાકિનારે વસ્યા હતા.

2. પર્વતવાસી. જે દેશમાં પર્વતમાળાઓ હોય છે ત્યાંના લોકોનો અમુક વર્ગ પર્વતમાં વસવાનું પસંદ કરતો હોય છે.

ભારતમાં લાંબો વિશાળ હિમાલય, વિંધ્યાચલ, આબુ, સાતપૂડા વગેરે અનેક પર્વતમાળાઓ આવેલી છે. તેમાં હિમાલય વિશ્વપ્રસિદ્ધ પર્વત છે. અહીં ઋષિમુનિ-સાધુ-સંતો-સાધકો, વગેરે તો વસતા જ હોય છે, લોકો પણ મોટી સંખ્યામાં વસતા હોય છે. આ બધાને પર્વતવાસી કહેવાય છે.

3. જે દેશમાં વન-અરણ્યોનું પ્રમાણ મોટું હોય તે દેશમાં ઘણા લોકો વનવાસી હોય છે. ભારતમાં પણ વનવાસીઓનું પ્રમાણ ઘણું મોટું છે.

4. સમુદ્રકિનારાવાળા દેશમાં ઘણા લોકો સમુદ્રવાસી થતા હોય છે.

5. રણનું પ્રમાણ હોય ત્યાં રહેનારા રણવાસી કહેવાય.

ભૌગોલિક ક્ષેત્રોનો પ્રભાવ વસનારા લોકો ઉપર પડતો જ હોય છે.

ભગવાનને યમુનાકિનારો વધુ પસંદ પડ્યો તેથી યમુનાવાસી થયા હતા.

25-5-13

શ્લોકઃ 76
નામઃ 708થી 716

ભૂતાવાસો વાસુદેવઃ સર્વાસુનિલયોઽનલઃ ।
દર્પહાદર્પદો દપ્તો દુર્ધરોઽથાપરાજિતઃ ॥ 76 ॥

708. ભૂતાવાસઃ

709. વાસુદેવઃ

710. સર્વાસુનિલયઃ

711. અનલઃ

712. દર્પહા

713. દર્પદઃ

714. દપ્તઃ

715. દુર્ધરઃ અથ

716. અપરાજિતઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ અપાયાં છે.

708. ભૂતાવાસઃ

ભૂતોનો આવાસ.

'ભૂત' શબ્દના ત્રણ અર્થો થાય છેઃ

1. ભૂત એટલે પંચમહાભૂત (પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ)

2. ભૂત એટલે પ્રાણીઓ.

3. ભૂત એટલે ભૂત-પ્રેતાદિ દુર્ગતિ પામનાર જીવાત્માઓ.

અહીં બધા અર્થોમાં 'ભૂતાવાસ' શબ્દ લઈ શકાય છે. વિશ્વનાં પંચમહાભૂતો પરમેશ્વરમાં જ રહેલાં છે. તેથી તેઓ 'ભૂતાવાસઃ' છે.

વિશ્વનાં બધાં પ્રાણીઓ પણ પરમેશ્વરમાં જ રહેલાં છે, તેથી તેઓ 'ભૂતાવાસઃ' છે.

અને ભૂતાપ્રેતાદિ જો હોય તો તે પણ ભગવાનમાં જ રહેલાં છે, તેથી તેઓ 'ભૂતાવાસઃ' કહેવાય છે.

709. વાસુદેવઃ

શ્રીકૃષ્ણ.

વસુદેવના પુત્ર હોવાથી 'વાસુદેવઃ' કહેવાય છે.

710. સર્વાસુનિલયઃ

સૌનું નિવાસસ્થાન.

'નિલય'નો અર્થ નિવાસસ્થાન થાય છે. ભગવાન બધાં તત્ત્વોનું નિવાસસ્થાન છે, અર્થાત્ તેઓ સૌનો આધાર છે.

711. અનલઃ

અગ્નિ.

'અલં' શબ્દનો અર્થ થાય છે પૂર્ણ અને ઓછો. પરસ્પર વિરોધી અર્થો કરી શકાય છે. 'અલં' ઉપરથી 'અલ્લા' શબ્દ બન્યો લાગે છે, અર્થાત્ પૂર્ણ. અહીં 'અનલ' શબ્દ અધૂરો-ઓછો નહીં, પણ પૂરેપૂરો એવો થાય છે. 'અલં' એટલે પર્યાપ્ત પણ થાય છે. 'અનલ' એટલે અપર્યાપ્ત નહીં પણ પર્યાપ્ત કરતાં પણ વધારે. અગ્નિનો એક કણ પણ પ્રચંડ થઈને બધું ભસ્મીભૂત કરવામાં પર્યાપ્ત જ હોય છે, તેથી ભગવાન 'અનલ' કહેવાય છે.

712. દર્પહા

ઘમંડનો નાશ કરનારા.

'અભિમાન' શબ્દના કેટલાય પર્યાય શબ્દો છે, જેમાંનો એક છે 'દર્પ.' દર્પ એટલે ઘમંડ. વ્યક્તિને કોઈ પણ પ્રકારની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તે પચે નહીં, તેનું અજીર્ણ થાય એટલે ઘમંડ થાય. નશાપૂર્વકની તોછડાઈને ઘમંડ કહેવાય. આવો ઘમંડ જેને પણ ચઢે તે છકી જાય. તેના છાકટાપણાનો ભગવાન નાશ કરે, તેથી તેમને 'દર્પહા' કહેવાય છે.

જો ભક્તને ઘમંડ ચઢ્યો હોય અને તેનો ઘમંડ ભગવાન ઉતારે તો ભક્તનો ઉદ્ધાર થાય, પણ જો અભક્તને ઘમંડ ચઢ્યો હોય અને તેનો ઘમંડ ઉતારે તો તેનો નાશ થાય, ઉદ્ધાર ન થાય. ઉદ્ધાર થવા માટે પશ્ચાત્તાપ જરૂરી છે, જે અભક્ત પાસે નથી હોતો.

713. દર્પદઃ

દર્પને આપનાર.

અહીં 'દર્પ'નો અર્થ સ્વાભિમાન કરવાનો છે. ભગવાન ભક્તને સ્વાભિમાનભર્યું જીવન આપે છે. ઘમંડ ખોટો છે પણ સ્વાભિમાન ખોટું નથી. સ્વાભિમાન જીવનની કરોડરજ્જુ છે. જો સ્વાભિમાન ન હોય તો વ્યક્તિ લોચો થઈ જાય.

અનિષ્ટો – અત્યાચારો – અન્યાયોની સામે ઝૂકી ન જવાની મક્કમતા સ્વાભિમાન કહેવાય. માનો કે માણસ દરિદ્ર હોય પણ કોઈ ધનવાનની સામે લાચારી ન બતાવે તો તે સ્વાભિમાની છે, એનો અર્થ તુમાખી બતાવે તેવો ન થાય. સ્વાભિમાન પૂરેપૂરી નમ્રતા અને વિવેકવિનયથી જ શોભે. આવું સ્વાભિમાન આપનારા ભગવાન છે, તેથી તેમને 'દર્પદઃ' કહેવાયા છે.

714. દૃપ્તઃ

પ્રમુદિતઃ

ભગવાન હંમેશાં પ્રસન્ન રહે છે. પ્રસન્નતાને 'પ્રમોદ' કહેવાય છે.

આપણે સદાય પ્રસન્ન રહેતા નથી. ભાવો બદલાતા રહે છે. દુઃખ, ખેદ, શોક, ચિંતા, ગ્લાનિ, નિરાશા, વગેરે અનેક કારણોથી આપણી પ્રસન્નતા ટકતી નથી.

જેને લાંબો સમય પ્રસન્નતા ટકાવવી હોય તેણે આવા ભાવોથી પર જીવન જીવવું જોઈએ, જે સૌના માટે શક્ય નથી. હરિનામસ્મરણ,

હરિચિંતન, સત્કર્મો, વગેરેથી પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ બધું વધુમાં વધુ થતું રહે તો જીવન પ્રસન્નતાભર્યું રહે.

715. દુર્ધરઃ અથ

પકડવા કઠિન.

ભગવાનને પકડવા સરળ નથી. શ્રદ્ધાથી તેઓ પકડાય છે, પણ શ્રદ્ધા ટકવી-ટકાવવી બહુ કઠિન હોય છે. અપેક્ષા વિનાની શ્રદ્ધા હોતી નથી અને અપેક્ષા પૂરી ન થાય તો શ્રદ્ધા ડગવા લાગે છે. શ્રદ્ધા જ્યારે અપેક્ષા વિનાની થઈ જાય ત્યારે તેને પવિત્ર પ્રેમ કહેવાય છે. પવિત્ર પ્રેમ જ ટકાઉ તત્ત્વ છે. તે પ્રાપ્ત થાય તો ભગવાન ટકે, અર્થાત્ જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ જાય. આ અતિ દુર્લભ જીવન કહેવાય. એટલે તેમને 'દુર્ધરઃઅથ' કહ્યા છે.

716. અપરાજિતઃ

કદી હાર ન પામનાર.

ભગવાન કદી હારતા નથી, સદા વિજયી જ રહેતા હોય છે, તેથી 'અપરાજિતઃ' કહેવાય છે.

27-5-13

શ્લોકઃ 77
નામઃ 717થી 724

વિશ્વમૂર્તિર્મહામૂર્તિર્દીપ્તમૂર્તિરમૂર્તિમાન્ ।
અનેકમૂર્તિરવ્યક્તઃ શતમૂર્તિઃ શતાનનઃ ॥ 77 ॥

717. વિશ્વમૂર્તિઃ

718. મહામૂર્તિઃ

719. દીપ્તમૂર્તિઃ

720. અમૂર્તિમાન્

721. અનેકમૂર્તિઃ

722. અવ્યક્તઃ

723. શતમૂર્તિઃ

724. શતાનનઃ

આ શ્લોકમાં આઠ નામ અપાયાં છે.

717. વિશ્વમૂર્તિઃ

વિશ્વરૂપી.

વિશ્વ ભગવાનની કૃતિ છે, તેથી તેઓ પૂજ્ય અને મહાન પણ છે, ભગવાન મહાન છે. કારણ કે તેમની કૃતિ – વિશ્વ મહાન છે. વ્યક્તિ હંમેશાં કૃતિથી મહાન થાય. કૃતિ વિના પણ કોઈ મહાન થાય તો તે નકલી મહાનતા કહેવાય. જો વિશ્વ હોય જ નહીં અથવા મિથ્યા હોય તો ભગવાન કદી પણ મહાન ન હોઈ શકે, કારણ કે કૃતિની મહાનતાથી કર્તા મહાન થાય.

ભારતમાં ઘણા માણસ ભગવાન અને તથાકથિત સંત કશું કર્યા વિના પણ મહાન થઈ જાય છે, કારણ કે કશું ન કરવું એ જ તેમની મોટી કૃતિ મનાય છે. જેમણે રાષ્ટ્ર માટે, માનવતા માટે કે બીજાં ક્ષેત્રોમાં કશું જ કર્યું નથી હોતું, પૂરું જીવન નિષ્ક્રિય વિતાવ્યું હોય છે, તેઓ પણ ભગવાન થઈને કે મહાન સંત થઈને પૂજાય છે. આ વ્યક્તિ અને પ્રજા બંનેની અધમતા જ કહેવાય. આ કારણે અપૂજ્યોની પૂજા અને પૂજ્યોનો તિરસ્કાર થતો રહે છે. આને પ્રજાનું ધાર્મિક પતન જ કહેવાય.

વિશ્વ ભગવાનની સર્વોત્તમ કૃતિ છે તેથી ભગવાનને 'વિશ્વમૂર્તિઃ' કહેવાય છે.

718. મહામૂર્તિઃ

ભગવાનની સૌથી મોટી મૂર્તિ બનાવાઈ છે.

આ દિશામાં બૌદ્ધ લોકોએ બુદ્ધ ભગવાનની સૌથી મોટી મૂર્તિઓ સ્થળે-સ્થળે બનાવી છે, જેમાંની બે મૂર્તિઓ અફઘાનિસ્તાનમાં પર્વત કોતરીને બનાવાઈ હતી, જેમને તાલિબાનોએ નષ્ટ કરી દીધી.

હજી આજે પણ વિશ્વમાં કેટલીયે મોટી-મોટી મૂર્તિઓ બનેલી છે. વ્યક્તિની મહાનતા પ્રગટાવવા આવી મૂર્તિઓ બનાવાતી હોય છે.

ગુજરાતમાં વિશ્વની સૌથી મોટી મૂર્તિ સરદાર વલ્લભભાઈની બનાવવામાં આવી રહી છે. લગભગ 600 ફૂટ ઊંચી આ વિશ્વશ્રેષ્ઠ પ્રતિમા અતિભવ્ય હશે.

જો માણસો વગેરેની મહામૂર્તિઓ બનાવી શકાય, તો માણસ કરતાં અનંતગણા મહાન ભગવાન છે, તેમની મૂર્તિ કેમ ન હોય? તેથી ભગવાનને 'મહામૂર્તિઃ' કહેવાય છે.

719. દીપ્તમૂર્તિઃ

દેદીપ્યમાન મૂર્તિ.

ભગવાનની મૂર્તિ અત્યંત દિવ્ય અને દેદીપ્યમાન છે તેથી તેઓ 'દીપ્તમૂર્તિ' કહેવાય છે.

720. અમૂર્તિમાન્

જેમની કોઈ મૂર્તિ જ નથી.

વાસ્તવમાં તેમની કોઈ મૂર્તિ જ નથી, કારણ કે તેમનો કોઈ આકાર જ નથી. તેઓ નિરાકાર હોવાથી 'અમૂર્તિમાન્' છે.

721. અનેકમૂર્તિઃ

બહુસ્વરૂપી.

ભગવાનનાં અનેક સ્વરૂપો આપણે માનીએ છીએ, જેમાં સૂર્ય-ચંદ્ર, નક્ષત્રો, પર્વતો, નદીઓ, સાગરો, ભૂમિ-પવન-જળ, વગેરે તત્ત્વો પણ આવી જાય છે. આ બધાં ભૌતિક તત્ત્વો હોવા છતાં પરમેશ્વરની વિભૂતિરૂપ હોવાથી તેમને 'અનેકમૂર્તિઃ' કહેવાય છે.

722. અવ્યક્તઃ

વ્યક્ત ન થનાર.

ખરેખર તો પરમેશ્વર અવ્યક્ત જ છે. સૂર્યાદિની માફક તેમની અભિવ્યક્તિ થતી નથી, તેથી કેટલાક લોકો તેમનો અસ્વીકાર કરે છે અને પડકાર ફેંકે છે કે ઈશ્વર હોય તો સાબિત કરો, તેની સાબિતી શ્રદ્ધાથી જ થતી હોય છે, તેથી તેમને 'અવ્યક્તઃ' કહેવાય છે.

723. શતમૂર્તિઃ

સેંકડો સ્વરૂપ અને સેંકડો મુખવાળા.

વારંવાર પરસ્પર વિરોધી નામ આવે છે. તેઓ અત્યક્ત છે અને વળી પાછા સેંકડોરૂપ અને મુખવાળા પણ છે. અહીં અવ્યક્તાદિ નામ તાત્ત્વિક છે, અર્થાત્ વાસ્તવિક છે, પણ 'શતમૂર્તિ' જેવાં નામ ભાવનાત્મક છે, તાત્ત્વિક નથી. સૂર્યાદિમાં ભગવાનની ભાવના કરવાની હોય છે. ખરેખર તાત્ત્વિક રીતે તો તે અગ્નિનો પ્રચંડ ગોળો જ છે.

જેમ ભારતદેશને માતા કહીએ છીએ તે ભાવનાત્મક નામ છે. તાત્ત્વિક નામ તો ભારત જ છે. તેમ જ પરમેશ્વરનાં પણ તાત્ત્વિક અને ભાવનાત્મક એમ બે પ્રકારનાં નામ હોય છે.

724. શતાનનઃ

હજારો મુખવાળા.

પૂર્વ કહ્યું તેમ પરસ્પર વિરોધી નામ પણ આવે છે. ભાવનાત્મક રીતે તેમનાં સેંકડો રૂપ છે, તેથી 'શતાનનઃ' કહેવાય છે.

શ્લોકઃ 78
નામઃ 725થી 736

એકો નૈકઃ સવઃ કઃ કિં યત્તત્પદમનુત્તમમ્ ।
લોકબન્ધુર્લોકનાથો માધવો ભક્તવત્સલઃ ॥ 78 ॥

725. એકઃ

726. નૈકઃ

727. સવઃ

728. કઃ

729. કિમ્

730. યત્

731. તત્

732. પદમનુત્તમમ્

733. લોકબંધુઃ

734. લોકનાથઃ

735. માધવઃ

736. ભક્તવત્સલઃ

આ શ્લોકમાં બાર નામ છે.

725. એકઃ

તેઓ એક છે.

પરમેશ્વર એક છે, બે છે, ત્રણ છે અને ઘણા છે.

આ હિંદુઈઝમ છે. મૂળમાં તેઓ એક જ છે, પણ શિવ અને શક્તિને ભિન્ન કરીને માનો તો તે બે છે. એક શિવ અને બીજી શક્તિ, પણ કૃતિભેદ માનો તો ત્રણ છેઃ

1. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ; પણ ફરી કૃતિભેદ માનો તો અનેક છે – ઇન્દ્ર, વરુણ, કુબેર, વગેરે દેવોના રૂપમાં. આ હિંદુઈઝમ છે. એક અને અનેકનો મેળ છે.

ઇસ્લામ વગેરે ધર્મો નકારવાદી છે. તેઓ કહે છે કે એક જ, એક જ, એક જ છે, બીજો નથી; બીજાને માનવો એ પાપ છે. આ થયો 'નકારવાદ.' નકારવાદમાં નિષેધ ઘણા હોય. જેમાં નિષેધ ઘણા હોય તેમાં ઘૃણા વધુ હોય, કારણ કે પ્રત્યેક નિષેધ ઘૃણાપૂર્વકનો હોય છે. "મૂર્તિપૂજા ન કરવી" એ નિષેધ થયો. હવે જો કોઈ કરે તો ઘૃણાને પાત્ર થાય. નિષેધ ઘૃણા વિનાનો હોતો નથી.

હિંદુઈઝમ 'પણ'-પ્રધાન છે, અર્થાત્ આવું પણ હોય. "તે નિરાકાર છે", પણ સાકાર પણ હોઈ શકે. તે એક છે, પણ અનેક પણ હોઈ શકે. 'પણ-વાદ'માં ઘૃણા નથી રહેતી, તેથી આપોઆપ સહિષ્ણુતા આવે છે. આ ભેદ સમજવો જરૂરી છે.

726. નૈકઃ

તે અનેક છે.

પૂર્વ કહ્યું તેમ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ એક છે, પણ ભાવના અને રુચિભેદથી અનેક છે. આ અનેકતામાં પીરની દરગાહો પણ આવી ગઈ.

727. સવઃ

સોમરસ.

પશ્ચિમોત્તર ભારતમાં પ્રાચીનકાળમાં સોમવલ્લી નામની એક વેલી થતી હતી. આર્ય લોકો ધાર્મિક ભાવનાથી તેનું સેવન કરતા. આ વેલીના સેવનથી મન એકાગ્ર થતું અને ચિત્તમાં મસ્તી આવી જતી, જેથી ગ્રંથલેખન અને ચિંતન-મનનમાં સહાયકતા રહેતી. આ વેલીને બહુ જ પવિત્ર માનવામાં આવતી હતી. હવે આ વેલી લુપ્ત થઈ ગઈ છે, તોપણ પશ્ચિમ-ઉત્તરભાગમાં ક્યાંક-ક્યાંક મળે છે તેવું મનાય છે. આ સોમરસ એક પવિત્ર પ્રક્રિયા માનવામાં આવતો અને સોમયજ્ઞમાં તેનો ખાસ ઉપયોગ થતો. તેને 'સવઃ' કહેવાય છે.

728. કઃ

સુખ – આનંદ.

ભૌતિક વસ્તુઓ સુખદાયી અને દુઃખદાયી એમ બંને પ્રકારની હોય છે. ભૌતિક વસ્તુઓ સ્વરૂપથી સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ નથી હોતી. પાત્રભેદ, સંદર્ભભેદ અને પરિસ્થિતિ-ભેદથી તે સુખદાયી કે દુઃખદાયી બનતી હોય છે.

ભૌતિક વસ્તુઓને નિતાન્ત દુઃખદાયી માનવી તે પણ ખોટું છે અને નિતાન્ત સુખદાયી માનવી તે પણ ખોટું છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ પાત્ર-સંદર્ભાદિ ભેદથી તે સુખ-દુઃખદાયી થતી હોય છે, પણ પરમેશ્વર તો સ્વરૂપથી જ સુખરૂપ છે, આનંદરૂપ છે. તેનું સામીપ્ય મળતાં જ માણસ સુખ અનુભવતો હોય છે, તેથી તેને 'કઃ' કહેવાય છે. ઉપનિષદમાં બ્રહ્મને 'કં' કહ્યું છે – "કં બ્રહ્મ" અને બ્રહ્મ સુખરૂપ છે, આનંદરૂપ છે.

729. કિમ્

શું, જિજ્ઞાસા.

પરમેશ્વરને જ્ઞાનરૂપ માનવામાં આવે છે, પણ જ્ઞાનનું મૂળ જિજ્ઞાસા છે. જિજ્ઞાસા વિના જ્ઞાન હોય નહીં, તેથી પરમેશ્વર 'કિં'રૂપ અર્થાત્ જિજ્ઞાસારૂપ છે.

જે ધર્મોમાં જિજ્ઞાસાને સ્થાન નથી હોતું તે ધર્મો બૌદ્ધિક રીતે પછાત થઈ જતા હોય છે.

730. યત્

જે.

731. તત્

તે.

સંસ્કૃત ભાષામાં 'જે-તે' સર્વનામ માટે 'યત્' અને 'તત્'નો પ્રયોગ થાય છે; પરમેશ્વર પણ 'જે-તે' શબ્દોથી વ્યવહરિત થતા હોય છે, તેથી તેમને 'યત્ તત્' કહેવાય છે.

732. પદમનુત્તમમ્

સર્વશ્રેષ્ઠ પદ.

પદપ્રાપ્તિ સૌને ગમતી હોય છે. જે પ્રતિષ્ઠા આપે તેને પદ કહેવાય. માન-મોભો સૌને પ્રિય હોય છે. પણ આવાં પદો એક પછી એક ચઢિયાતાં થતાં થતાં જે સર્વોચ્ચ પદ છે તેને બ્રહ્મપદ કહેવાય છે. તેનાથી વધારે ઊંચું કોઈ પદ નથી, તેથી તેમને "પદમનુત્તમમ્" કહેવાય છે.

733. લોકબંધુઃ

લોકોના ભ્રાતા.

હિંદુ સંસ્કૃતિમાં પાંચ સંબંધો બહુ મહત્ત્વના છેઃ 1. માતા, 2. પિતા, 3. ભ્રાતા, 4. ભગિની અને 5. પત્ની. આમાંના પ્રથમ ચાર કુદરતસહજ પ્રાપ્ત થયેલા છે. પાંચમો પત્નીનો સંબંધ નવો બંધાયેલો છે.

1. માતા તેને કહેવાય જે વહાલ અને સંસ્કાર આપે. માનો ખોળો પૂજાય છે. ખોળા વિનાની મા અર્થાત્ વહાલ વિનાની માતા ચુડેલ બરાબર છે. વહાલની સાથે માતા ઉચ્ચ સંસ્કારો આપે છે. તે પોતે સંસ્કારી હોય તો જ સંસ્કાર આપી શકે, તેથી માતાની ખાનદાની જરૂરી છે. પરમેશ્વર આ બંને તત્ત્વો આપે છે. હિંદુ ધર્મ પરમેશ્વરને માતારૂપથી પણ પૂજે છે. આ તેની બહુ મોટી ખાસિયત કહેવાય. બધા ધર્મોએ પરમેશ્વરને પુરુષ માન્યા છે – અલ્લા, ગૉડ, બુદ્ધ, મહાવીર, વગેરે, પણ માત્ર હિંદુ ધર્મે જ પરમેશ્વરને સાડી પહેરાવીને 'અંબા' માન્યા છે.

2. પિતાઃ પ્રાપ્તિ કરે તે પિતા. પિતા વિના માતા અધૂરી છે અને માતા વિના પિતા અધૂરો છે. બાળઉછેરમાં બંનેની જરૂર રહે છે. એકલી માતા કે એકલો પિતા પૂરેપૂરો ઉછેર કરી શકતો નથી. બંનેનાં ક્ષેત્રો પણ અલગઅલગ છે. માતા લાગણીપ્રધાન હોય છે, પિતા બુદ્ધિપ્રધાન હોય છે. શિક્ષણ, રોજગાર-ધંધો, કમાણી-વ્યાપાર, વગેરે પિતાથી પ્રાપ્ત થાય છે. પિતાનું મગજ પૂજાય છે.

પરમેશ્વર પિતા પણ છે, કારણ કે અનાથ બાળકોના તેઓ નાથ બનીને તેમને બધું શિખવાડે છે.

3. ભ્રાતા એટલે બંધુ, સગા ભાઈ. ભાઈની ભુજા પૂજાય છે. વિપત્તિના સમયે મસ્તકને બચાવવા જેમ હાથ આડો થાય છે, તેમ ભાઈ પણ વિપત્તિકાળમાં રક્ષણ માટે દોડી આવે છે. જેને ભાઈનું પીઠબળ હોય તે જલદી હારે નહીં.

4. ભગિની. મોટી બહેન અને નાની બહેન એમ બે ભેદ છે. ભાઈને એકલી માતા જ વહાલ નથી આપતી, બહેન પણ તેટલું જ વહાલ આપે છે. મોટી બહેન ભઈલાને કેડમાં તેડીને આખો દિવસ ફરે છે, ઘડી વાર પણ નીચે મૂકતી નથી. ઘોડિયામાં સુવાડીને તે હાલા નાખે છે, હાલા ગાય છે, મળ-મૂત્ર પણ સાફ કરે છે. બહેન સંપૂર્ણ વહાલ ભાઈ ઉપર ઢોળે છે. અને પરણ્યા પછી પણ તે ભાઈને ભૂલતી નથી. સારા-માઠા પ્રસંગે આવે છે અને ગૌરવ મનાવે છે. જો ભાભીઓ સારી હોય તો તો પિયર ધન્ય-ધન્ય થઈ જાય છે.

ભાઈ પણ બહેનની પૂરી ચિંતા કરે છે. જો બહેન દુખિયારી હોય તો ભાઈ પૂરેપૂરો સાથ આપે છે. ભાઈની ઓથથી બહેન જીવે છે. સ્ત્રીને પતિની ઓથ પછી બીજી ઓથ ભાઈની હોય છે. જે સ્ત્રીને પતિની કે ભાઈની – કોઈની ઓથ ન હોય તે અનાથ કહેવાય.

નાની બહેન વહાલની વિશેષ હક્કદાર કહેવાય.

5. પત્ની એટલે પક્ષીની બીજી પાંખ. સ્ત્રી અને પુરુષ એક પાંખથી જન્મતાં હોય છે. સ્ત્રીને પુરુષ અને પુરુષને સ્ત્રી પતિ-પત્નીના રૂપમાં

બીજી પાંખથી પ્રાપ્ત થતાં હોય છે. જો પત્નીમાં વફાદારી, વહાલ અને ડહાપણનો સુમેળ હોય તો માટીના ખોરડામાં પણ સ્વર્ગ ઊતરી આવે. સ્ત્રીને આવી બનાવવા માટે ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને સમાજ મદદરૂપ થતાં હોય છે. જો આ ત્રણે ન હોય તો સ્ત્રીને કુલટા થવાનો ઢાળ મળી જાય.

આપણે ભગવાનના બંધુત્વનો વિચાર કરવાનો છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ ખરી વિપત્તિના સમયે જેમ હાથ આડો થાય, તેમ ભગવાન પણ બંધુ બનીને આડા થાય છે. “ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ”- ગીતામાં આવું વચન આપ્યું છે, તેથી તેઓ ‘લોકબંધુઃ’ કહેવાય છે.

734. લોકનાથઃ

લોકોનો સ્વામી.

નાથ એટલે સ્વામી, માલિક. જે રક્ષણ-પાલન-પોષણની જવાબદારી ઉપાડે તેને નાથ કહેવાય. જેની આવી જવાબદારી ઉપાડનાર કોઈ ન હોય તેને અનાથ કહેવાય. અનાથ સ્ત્રી, અનાથ બાળકો, અનાથ પ્રજા સુખી નથી હોતાં. ઉત્તમ નાથની પ્રાપ્તિ એ જીવનની સૌથી મોટી ધન્યતા કહેવાય. નાથ વિનાનો માણસ સ્વતંત્ર નથી હોતો, અનાથ હોય છે. પશુ-પક્ષીઓનાં ટોળાંઓમાં પણ એક નાથ હોય છે, જે સૌને દોરે છે અને રક્ષા કરે છે.

આવું જ માણસોનું પણ છે. રાજા પ્રજાનો નાથ છે. અને રાજાઓનો પણ મહારાજા ભગવાન છે તેથી તેમને ‘લોકનાથઃ’ કહેવાય છે.

735. માધવઃ

માયાપતિ.

મોહ પમાડે તેને માયા કહેવાય. મોહ તેને કહેવાય જે લાગણીઓને વિકૃત કરીને પાપમાર્ગે વાળે. આ જ લાગણીઓ શુદ્ધ થઈને પુણ્યમાર્ગે વળે ત્યારે તેને પ્રેમ કહેવાય.

માણસ લાગણીથી જીવે છે. આ લાગણી વિકૃત થઈને પાપમાર્ગ તરફ વળી જાય તો તેને માયાવી જીવન કહેવાય. માયા પ્રબળ છે તેથી જીવાત્મા તેનો દાસ છે, રાંક છે, તેને જબરજસ્તી ઢસડી જાય છે, તેથી દુઃખી થાય છે. પદાર્થોનાં દુઃખો કરતાં માયાનું દુઃખ ઘણું મોટું છે.

પરમેશ્વર દાસ નથી, ‘ધવ’ છે. ‘ધવ’ એટલે પતિ, સ્વામી. તે તેના ઉપર પૂરેપૂરું નિયંત્રણ રાખે છે, તેથી માયા ભગવાનની આજ્ઞામાં રહીને વર્તે છે. જીવાત્મા જો ભગવાનનું શરણું ગ્રહણ કરે તો માયાના તાપ-સંતાપથી છૂટે, તેથી તેમને ‘માધવ’ કહેવાય છે.

736. ભક્તવત્સલઃ

ભક્તોને વહાલ કરનાર.

ભગવાન વીતરાગ નથી, વહાલનો દરિયો છે. વીતરાગને વહાલ ન હોય. ભગવાન તો સાચા ભક્તો પ્રત્યે વહાલના ઉમળકાથી ભેટે છે.

વાત્સલ્યનું પ્રતીક ધેનુ છે – તરતની વિયાયેલી ગાય. આમ તો માતા-માત્ર વાત્સલ્યમૂર્તિ કહેવાય, પણ જે વાત્સલ્ય ગાયમાં હોય છે તે અદ્ભુત કહેવાય. ભૂખી-તરસી હોય તોપણ તે વાછડાને છોડતી નથી. ભગવાનમાં પણ આવું વાત્સલ્ય છે, પણ વત્સ થયો હોય તેના પ્રત્યે.

કોઈ જીવાત્મા ભગવાનને પકડીને કદાચ કોઈ કારણસર છોડી દે તોપણ ભગવાન તેને છોડે નહીં. તેવું તેમનું વાત્સલ્ય હોવાથી તેમને ‘ભક્તવત્સલઃ’ કહેવાય છે.

29-5-13

શ્લોકઃ 79
નામઃ 737થી 746

સુવર્ણવર્ણો હેમાઙ્ગો વરાઙ્ગશ્ચન્દનાઙ્ગદી ।
વીરહા વિષમઃ શૂન્યો ઘૃતાશીરચલશ્ચલઃ ॥ 79 ॥

737. સુવર્ણવર્ણઃ

738. હેમાંગઃ

739. વરાંગઃ

740. ચંદનાંગદી

741. વીરહા

742. વિષમઃ

743. શૂન્યઃ

744. ઘૃતાશીઃ

745. અચલઃ

746. ચલઃ

આ શ્લોકમાં દસ નામ અપાયાં છે.

737. સુવર્ણવર્ણઃ

સોનેરી કાન્તિવાળા.

ભગવાન જો દેહધારી હોય તો તેમનો દેહ કેવો હોય? સુવર્ણવર્ણ હોય. સુવર્ણની ઉપમા આપવા પાછળ બે કારણો છે. એક તો સુવર્ણ જેવા ચળકતા હોય અને બે, સુવર્ણ જેવા મૂલ્યવાન હોય.

ભગવાનનું શરીર છે એમ માનીને ચાલવાનું છે. જો માત્ર નિરાકાર જ માની લીધા તો બધી મજા ચાલી જશે. અહીં માત્ર બૌદ્ધિક ભગવાન નથી, ભાવનાત્મક ભગવાન પણ છે.

શરીર ચળકતું હોય તે સ્વાસ્થ્ય અને સ્વસ્થતાની પ્રથમ નિશાની કહેવાય. શરીરમાં ચળકાટ હિમોગ્લોબીનથી આવે છે. હિમોગ્લોબીન યોગ્ય આહાર-વિહારથી આવે છે. જેને બધાં જ પૂરતાં પોષક તત્ત્વો મળતાં હોય અને પચતાં હોય તો હિમોગ્લોબીન વધે. પણ માત્ર આહાર જ નહીં, તેનો વિહાર પણ જીવનને પ્રસન્નતા આપવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતો હોય છે, તેથી યોગ્ય વિહાર પણ જરૂરી છે.

જે લોકો કઠોર નિયમોવાળું અકુદરતી – અરે, કુદરતવિરોધી જીવન જીવતા હોય છે, તેમનાં શરીર ફિક્કાં, નિસ્તેજ, માંદલાં દેખાતાં રહે છે. તેમનાં ડાચાં બેસી ગયેલાં, હડપચી ઊપસેલી, આંખ ઊંડી ઊતરી ગયેલી, નિરાશા-હતાશાથી ભરી થઈ જતી હોય છે.

કઠોર નિયમો અને કઠોર તપસ્યા દ્વારા દેહ ઉપર અત્યાચાર કરનારા મૃત્યુ પહેલાં અહીં જ નર્ક ભોગવતા રહે છે, તેથી તેવા જીવનનો ત્યાગ કરીને યોગ્ય મધ્યમમાર્ગી જીવન જીવવું હિતાવહ છે.

દેહ એક વાસ્તવિકતા છે. તેને સાચવવો એ ધર્મ છે. તેથી સોનેરી ક્રાન્તિવાળું શરીર અને કીમતી શરીર હોવું જરૂરી છે. કેટલાક દેહ-દુશ્મનો પોતાને માત્ર આત્મા જ બતાવવા, વારંવાર દેહનો નિષેધ કરતાં "હું દેહ નથી" તેવું બોલતા રહે છે તે યોગ્ય નથી. હું દેહસહિતનો આત્મા છું તેવું માનવું વધુ યોગ્ય છે.

738. હેમાંગઃ

સોનાના અંગવાળા.

પ્રથમ નામનો જ અર્થ છે.

739. વરાંગઃ

ઉત્તમ અંગવાળા.

શરીરની સંપૂર્ણતા અને ખંડતા એમ બે ભેદ છે. કેટલાંક શરીરોનાં અમુક અંગો તો ઉત્તમ હોય, પણ બધાં અંગ ઉત્તમ ન હોય, જ્યારે કેટલાંક શરીરો નખશિખ સર્વાંગ-સુંદર હોય. ભગવાનનાં બધાં અંગો અતિ સુંદર છે, તેથી તેમને 'વરાંગઃ' કહેવાય છે. એકેએક અંગ વરણ કરવા યોગ્ય છે.

740. ચંદનાંગદી

જેમના અંગમાંથી ચંદન જેવી સુગંધ આવે છે તે.

દેહદર્શનના ત્રણ ઍંગલ છેઃ 1. દેહ નરકની ખાણ છે, 2. દેહ સ્વર્ગ-નરકનું મિશ્રણ છે અને 3. દેહ સ્વર્ગ છે.

1. દેહનિંદકોનો એક વર્ગ આત્મસુખપ્રાપ્તિ માટે દેહસુખનો નિતાંત ત્યાગ અનિવાર્ય માને છે. આ લોકો દેહ પ્રત્યે ધિક્કારભર્યા ત્યાગનો અભિગમ જગાડવા માટે સતત દેહની નિંદા કરતા રહે છે. તેઓ કહે છે કે દેહ તો મળ-મૂત્ર-કફ, રુધિર, પાચ, પરુ, વગેરેથી ભરેલો દુર્ગંધ મારતો થેલો છે. તેને અડવાથી પણ અભડાઈ જવાય. તેનાથી દૂર રહો. આ દેહનિંદકો નર-નારીને એકબીજાથી દૂર રાખવા સતત દેહનિંદા કરતા રહે છે તથા દેહને જાણીકરીને બેડોળ રાખે છે, જેથી પોતાના પ્રત્યે કોઈ આકર્ષાય નહીં.

2. દેહની મહત્તા સ્વીકારનારા, દેહના ગુણ-દોષ બંનેને સ્વીકારીને દેહને સ્વસ્થ, સુંદર, સુગઠિત રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. દેહમાં દુર્ગંધ-સુગંધ બંને છે. તેમાં દુર્ગંધ-મલિનતા, વગેરેને સ્વચ્છ કરીને સ્વસ્થ-સ્વચ્છ રહેવા પ્રયત્ન કરે છે અને જીવનની સાધના સાધે છે.

3. દેહ જ જીવનની સર્વોચ્ચ ઉપલબ્ધિ છે. બધાં સુખો દેહના માધ્યમથી પ્રાપ્ત થાય છે. દેહ વિના સુખ-દુઃખનો અનુભવ થતો નથી. જેને પૂર્ણ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તેના શરીરમાંથી સુગંધ આવતી હોય છે. આ સુગંધ બધાં અત્તરો કરતાં પણ ઉત્તમ અને માદક હોય છે. ધાવણા શિશુનું શરીર સુગંધથી ભરપૂર હોય છે, તેથી તો તેની માતા, વગેરે બચીઓ ભરે છે.

જુવાનીમાં પણ જો ઉત્તમ આરોગ્ય હોય તો શરીરમાંથી માદક સુગંધ નીકળે છે, જે વિજાતીયને આકર્ષે છે. જેણે જુવાનીને બરબાદ કરી નાખી છે તેના શરીરમાંથી કોહવાયેલાં ફૂલો જેવી દુર્ગંધ આવે છે, પણ જેણે યૌવનને બરાબર ખીલવા દીધું હોય, સાચવ્યું હોય તેના શરીરમાંથી માદકતાભરી સુગંધ પ્રસરતી રહે છે.

ભગવાનનું શરીર સંપૂર્ણ સ્વસ્થ – સચવાયેલું છે. ખોટી કઠોર તપસ્યાથી તે ખખડી ગયેલું નથી, તેમ જ તેઓ અતિ આહારથી દુંદાળા, અપાનવાયુ-ભરપૂર પણ નથી, તેથી તેમને 'ચંદનાંગદી' કહેવાય છે. ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય અને સૌંદર્યભર્યું શીલવાન શરીર એ પૃથ્વી ઉપરનું સ્વર્ગ છે.

741. વીરહા

વીરોનો વધ કરનાર.

અસુર-રાક્ષસ-દૈત્ય વગેરે ધર્મનાશકો બહાદુર હતા, તોપણ ભગવાને તેમનો નાશ કર્યો હતો તેથી 'વીરહા' નામ રખાયું છે. સદ્ગુણ પણ અધર્મ-આધારિત હોય તો તે દુર્ગુણ બની જાય છે. રાક્ષસો વગેરેમાં ઘણા સદ્ગુણો પણ છે જ, પણ તેમનો મૂલાધાર અધર્મ હોવાથી તેમના સદ્ગુણો પણ દુર્ગુણો બની જાય છે. જેમ કે બલિરાજાનું દાન, રાવણની વેદવિદ્યા, વગેરે.

અહીં 'વીરહા'ને 'કુવીરહા' સમજવું વધુ યોગ્ય લાગે છે.

742. વિષમઃ

સર્વોત્તમ.

જેની સમાનતા કોઈ ન કરી શકે તેને 'વિષમ' કહેવાય. ભગવાનની બરાબરી કરે તેવો કોઈ નથી, તેથી તેમને 'અદ્વિતીય' કહેવાય છે.

જે લોકો પોતે ભગવાન થઈ બેઠા છે તેઓ અધમતાનું પ્રદર્શન કરે છે. જીવાત્મા- માણસ ગમેતેટલો મહાન હોય તોપણ તે પરમેશ્વર આગળ કણની બરાબર પણ નથી. તેને ભગવાનની બરાબરી આપી શકાય નહીં. ભગવાન એ ભગવાન જ છે, તેથી ભગવાનને 'વિષમઃ' કહેવાય છે.

743. શૂન્યઃ

દોષશૂન્ય.

શૂન્ય શબ્દના ત્રણ અર્થ થાય છેઃ 1. અભાવ, 2. નિર્દ્વંદ્વ, 3. નિર્દોષ.

1. અભાવ એટલે સત્તાહીનતા. જે વસ્તુની સત્તા જ ન હોય તેને શૂન્ય કહેવાય. આ અર્થમાં અહીં શૂન્ય નથી. ભગવાનની સત્તા છે જ.

2. નિર્દ્વંદ્વ થવાનો ભાવ છે કે પ્રતિસ્પર્ધી વિરોધીનો અભાવ. જેમ કે સુખનું વિરોધી દુઃખ છે. એટલે સુખ-દુઃખદ્વંદ્વ થયું. ભગવાનમાં આવાં કોઈ વિરોધી તત્ત્વો નથી, અર્થાત્ નિર્દ્વંદ્વ છે, તેથી તેમને 'શૂન્ય' કહેવાય.

3. નિર્દોષનો ભાવ છે. ભગવાનમાં કોઈ દોષ નથી. ગુણ હોય ત્યાં દોષ હોય જ. આ સામાન્ય નિયમ છે. પણ ભગવાનમાં અનંત ગુણો હોવા છતાં પણ એક પણ દોષ નથી, તેથી તેઓ નિર્દોષ હોવાથી દોષશૂન્ય કહેવાય છે.

744. ઘૃતાશીઃ

ઘૃતભક્ષી.

ભગવાન ભોક્તા પણ છે. પત્ર-પુષ્પ-ફલ, વગેરે જે કાંઈ ભાવપૂર્વક ભગવાનને ધરાવવામાં આવે છે તે બધું ભગવાન ભોક્તા થઈને આરોગે છે. શબરીનાં બોર, વિદુરની ભાજી, વગેરે લોકઉદાહરણો પણ બતાવે છે કે ભગવાન ભાવના ભોગી છે; પણ આ બધાં પ્રતિમા આગળ ધરાવેલાં નૈવેદ્યો એમનાં એમ જ પડી રહે છે, અર્થાત્ તેમાંથી કશું ઓછું થતું નથી; પણ એકમાત્ર અગ્નિદેવ જ એવો દેવ છે જે તેને અર્પેલી આહુતિને ભક્ષી જાય છે, અર્થાત્ આપેલું પડી રહેતું નથી. અપાનારી બધી વસ્તુઓમાં ગૌઘૃત સર્વોચ્ચ ઉત્તમ ઔષધીય તત્ત્વ છે, પ્રાચીનકાળમાં આર્યપ્રજા ગૌપાલન દ્વારા પ્રચુર ઘૃત ઉત્પન્ન કરતી અને તેમાંથી કેટલુંક યજ્ઞના મુખથી ભગવાનને આહુતિમાં આપતી રહેતી, તેથી એક તરફ સુગંધી વાતાવરણ થયા કરતું, તો બીજી તરફ રોગોના કીટાણુ – વાઇરસ નષ્ટ થઈ જતા; કારણ કે ગૌઘૃત વાઇરસ-નાશક છે. તેથી ભગવાનને 'ઘૃતાશીઃ' કહેવાયા છે.

745. અચલઃ

ચલિત ન થનારા.

ચલિત થવાના ચાર પ્રકાર છેઃ 1. ગતિથી, 2. ખસેડવાથી, 3. વચનથી, 4. વ્રતથી.

1. જે-જે ગતિમાન હોય તે બધું ચલિત હોય. સૂર્ય-ચંદ્ર-પૃથ્વી, નક્ષત્રો, વાહનો, વગેરે બધું ચલિત છે, અચલ નથી.

2. જે-જે વસ્તુઓને આઘીપાછી ખસેડી શકાય છે તે બધી ચલિત છે. જેમ કે પથ્થર, લાકડાં, વગેરે.

3. જે લોકો વચનભંગ થાય છે તેઓ વચનચલિત કહેવાય છે. વચન-ચલિત વ્યક્તિ કોડીની કહેવાય. વચનદઢ વ્યક્તિ મહાન કહેવાય. એકવચનીનો ઇતિહાસ હોય, વારંવાર ફરી જનાર લબાડનો ઇતિહાસ ન હોય.

4. વ્રતચલિત વચનચલિત કરતાં પણ વધુ ભૂંડો કહેવાય. પ્રત્યેક વ્યક્તિ વ્રતધારી હોય છે. પોતપોતાનું કર્તવ્યપાલન કરવું એ જ વ્રત કહેવાય. તેનાથી વિચલિત થાય તો વ્રતચલિત કહેવાય.

પત્નીનું વ્રત પતિવ્રતાપણું છે. તેમાંથી વિચલિત થાય એટલે વ્યભિચારિણી થાય. આને વ્રતભંગ કહેવાય. આવું જ પતિનું વ્રત પણ છે. માતા-પિતા, પુત્ર, વગેરે બધાં સગાં તથા રાજા, નેતા, પ્રજા, શેઠ, નોકર, વગેરે બધાંને પોતપોતાનું વ્રત હોય, જેને જીવનવ્રત કહેવાય. આવા જીવનવ્રતથી વિચલિત થઈ જાય તો તે વ્રતચલિત કહેવાય, જે સૌથી ભૂંડો કહેવાય. જે વ્યક્તિ વચનચલિત અને વ્રતચલિત પણ હોય તે સોનાની હોય તોપણ ધૂળ જેવી કહેવાય.

ભગવાન બધી રીતે 'અચલ' છે. તેથી તેમને મક્કમ, દઢ, અચલ કહેવાય છે.

746. ચલઃ

પરમેશ્વર શક્તિરૂપથી ચંચળ બનીને શક્તિની માફક બધે આવ-જા કરે છે તેથી તેમને 'ચલઃ' પણ કહેવાય છે.

31-5-13

શ્લોકઃ 80
નામઃ 747થી 756

અમાની માનદો માન્યો લોકસ્વામી ત્રિલોકધૃક્ ।
સુમેધા મેધજો ધન્યઃ સત્યમેધા ધરાધરઃ ॥ 80 ॥

747. અમાની

748. માનદઃ

749. માન્યઃ

750. લોકસ્વામી

751. ત્રિલોકધૃક્

752. સુમેધા

753. મેધજ

754. ધન્યઃ

755. સત્યમેધા

756. ધરાધરઃ

આ શ્લોકમાં દશ નામ અપાયાં છે.

747. અમાની

માનની અપેક્ષા ન રાખનાર.

માણસો ચાર પ્રકારના હોય છેઃ 1. માની, 2. અભિમાની 3. નિર્માની અને 4. અમાની.

1. માનીઃ આવા લોકો જ્યાં જાય ત્યાં માનની અપેક્ષા રાખતા હોય છે. જો તેમની અપેક્ષા પ્રમાણેનું માન ન મળે તો દુઃખી થતા હોય છે.

2. અભિમાની લોકો પોતાની જાતને સર્વોપરી માનતા હોય છે, તેમને જો અપેક્ષાપૂર્વકનું માન ન મળે તો નારાજ થઈને શત્રુ થઈ જતા હોય છે. તેમને અપમાનની અસર પ્રબળ થતી હોય છે, તેથી તેઓ શત્રુઓ વધારતા રહે છે.

3. નિર્માની તેને કહેવાય જે માનની અપેક્ષા ન રાખે. કોઈ તેની ઉપેક્ષા કરે કે અપમાનિત કરે તોપણ નારાજ ન થાય, સહન કરી લે. તેને શત્રુઓ નથી હોતા અથવા ઓછા હોય છે.

4. અમાની તે છે જે જરાય માનની અપેક્ષા તો ન રાખે, પણ પોતાને માનને લાયક પણ ન સમજે. કોઈ માન આપે તોપણ સંકોચ થાય અને કદાચ માન સ્વીકારવું પડે તોપણ પરમેશ્વરને આગળ રાખીને સ્વીકારે. આવા માણસને માનનો નશો ન ચઢે કે માનનો ચસકો ન લાગે. બને તો તે માનની જગ્યાથી દૂર ખસી જાય. આવા માણસને 'અમાની' કહેવાય.

ભગવાન 'અમાની' છે. તેઓ કોઈના પણ માનની અપેક્ષા રાખતા નથી.

748. માનદઃ

માન આપનારા.

અમાની થવું તે અડધો ગુણ કહેવાય. ઘણા લોકો અમાની હોય, પણ તેઓ ઇચ્છે કે બધા જ મારા જેવા અમાની રહે, તેથી તેઓ કોઈને માન ન આપે. આ યોગ્ય ન કહેવાય. અમાની રહીને પણ જે-તે યોગ્ય વ્યક્તિને યથાયોગ્ય માન આપવું, કાળજીપૂર્વક માન આપવું, તે બાકીનો અડધો ગુણ કહેવાય. 'અમાની' અને 'માનદ' બંને ગુણો મળીને વ્યક્તિને સંત બનાવતા હોય છે. જે નથી તો 'અમાની' કે નથી 'માનદ' તે કદી સંત હોય જ નહીં.

ભગવાનમાં બંને ગુણો છે. તેઓ 'અમાની' પણ છે અને 'માનદઃ' પણ છે.

749. માન્યઃ

સર્વમાન્ય, સર્વસ્વીકૃત.

સફળ જીવનની અનિવાર્ય શરતોમાંની એક શરત છે 'સ્વીકૃતિ' - 'માન્યતા' તમારો કેટલા લોકો સ્વીકાર કરે છે તે મહત્ત્વની બાબત છે.

સ્વીકૃતિનાં પાંચ ક્ષેત્રો છેઃ 1. સ્વસ્વીકૃતિ, 2. સ્વજનસ્વીકૃતિ 3. સમાજસ્વીકૃતિ 4. રાષ્ટ્રસ્વીકૃતિ અને 5. જનસ્વીકૃતિ.

1. શું તમે પોતે તમને સ્વીકારો છો? જેને પોતાની જાત પ્રત્યે અણગમો હોય છે તે સ્વસ્વીકૃત નથી હોતો. આ અણગમો શારીરિક હોય, વૈચારિક હોય, આચારિક હોય કે સ્વભાવનો હોય, ગમે તે હોય, જેને પોતાના ખુદના પ્રત્યે અણગમો રહેશે તે લઘુતાગ્રંથિથી પીડાતો રહેશે. તે અંતર્દુઃખી હશે.

2. જેને સ્વજનોની સ્વીકૃતિ મળી હોય તે ધન્ય થઈ જાય. માતા-પિતા, પત્ની, પરિવાર, વગેરેની સ્વીકૃતિથી માણસ ઘરમાં જ ધન્ય-ધન્ય થઈ જતો હોય છે.

પણ જેને સ્વજનોની સ્વીકૃતિ ન મળતી હોય, સ્વજનો જ તુચ્છકારતાં હોય, ઘૃણા કરતાં હોય ને હંમેશાં ઘર-દુઃખી હશે. સ્વજનોમાં પણ જો પત્નીની સ્વીકૃતિ ન હોય (અથવા પતિની સ્વીકૃતિ ન હોય) તો તે સંતાપમાં તપતો માણસ હશે.

3. સમાજની સ્વીકૃતિ વ્યક્તિને સામાજિક ગૌરવ આપે છે. જો સમાજની સ્વીકૃતિ ન હોય તો વ્યક્તિ સમાજહીનતા અનુભવે છે; તેથી સમાજમાં ગણમાન્ય થવું તે પણ જીવનની દુર્લભતા કહેવાય.

4. રાષ્ટ્રસ્વીકૃતિમાં આખું રાષ્ટ્ર વ્યક્તિને અહોભાવથી માનતું હોય, જયજયકાર કરતું હોય તો તે અતિ ગૌરવની વાત કહેવાય; પણ રાષ્ટ્ર સ્વીકૃતિ બહુ વિશ્વાસપાત્ર નથી હોતી. વ્યક્તિ ક્યારે ફેંકાઈ જાય તે કહેવાય નહીં.

5. જનસ્વીકૃતિ એટલે લોકચાહના. સત્કર્મો, સેવા, ઉદારતા અને પરગજુપણાથી લાંબા ગાળે લોકચાહના ઊભી થતી હોય છે. આને લોકસ્વીકૃતિ કહેવાય, જે દુર્લભ કહેવાય.

ભગવાન બધી સ્વીકૃતિઓથી પરિપૂર્ણ છે, તેથી તેમને 'માન્યઃ' કહેવાય છે.

750. લોકસ્વામી

લોકોના સ્વામી.

બધા લોકોના ભગવાન સર્વોચ્ચ સ્વામી છે, તેથી તેમને 'લોકસ્વામી' કહેવાય છે.

751. ત્રિલોકધૃક્

ત્રણે લોકને ધારણ કરનારા.

લોક અસંખ્ય છે તોપણ આપણા માટે ત્રણ લોક પ્રસિદ્ધ છેઃ 1. ભૂ:, 2. ભુવઃ અને 3. સ્વઃ, અર્થાત્ સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ.

1. જ્યાં માત્ર સુખ જ સુખ ભોગવાય છે તેને સ્વર્ગ કહેવાય છે. તે સાત પ્રકારનાં છે.

2. જ્યાં સુખ-દુઃખ બંને ભોગવાય છે તેને મૃત્યુલોક અર્થાત્ આપણો લોક કહેવાય છે.

3. જ્યાં માત્ર દુઃખો જ ભોગવાય છે તેને પાતાળ અથવા નરકલોક કહેવાય છે. તેના પણ સાત પ્રકાર મનાય છે.

ભગવાન આ ત્રણે લોકના સ્વામી છે, એટલે તેમને 'ત્રિલોકધૃક્' કહેવાય છે.

752. સુમેધા

શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા.

બુદ્ધિના ચાર સ્તર હોય છેઃ 1. બુદ્ધિ, 2. પ્રતિભા, 3. મેધા અને 4. પ્રજ્ઞા.

પ્રચંડ પ્રતિભા જ્યારે પવિત્ર થાય ત્યારે તેને સુમેધા કહેવાય. બુદ્ધિની શુદ્ધિ એ સર્વોચ્ચ શુદ્ધિ કહેવાય. આવી શુદ્ધ બુદ્ધિને 'સુમેધા' કહેવાય, જે ઉત્તમ અને પવિત્ર વિચારો જ કરે.

ભગવાન આવા હોવાથી તેમને 'સુમેધા' કહેવાય છે.

753. મેધજઃ

યજ્ઞનારાયણ.

'મેધ' શબ્દ પવિત્ર અર્થમાં છે અને પ્રાચીનકાળમાં સૌથી વધુ પવિત્ર કર્મ યજ્ઞ કહેવાતું, તેથી "અશ્વમેધ", "ગૌમેધ", "અજામેધ", "નરમેધ" જેવાં યજ્ઞોનાં નામ પડ્યાં હતાં. આ બધાનો અર્થ હતો "અશ્વોની વૃદ્ધિ કરનારો યજ્ઞ", "ગાયોની વૃદ્ધિ કરનારો યજ્ઞ", "બકરીઓની વૃદ્ધિ કરનારો યજ્ઞ", "ઉત્તમ નરોની વૃદ્ધિ કરનારો યજ્ઞ" આમ જે-તે પ્રાણીઓ વગેરેના ઉત્તમ વંશ સાથેની અભિવૃદ્ધિ કરનારી વૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયાને જે-તે 'મેધ' કહેવાતો હશે.

જેમ આજે બિયારણ સુધારાય છે, પશુઓની ઓલાદ સુધારાય છે, તેમ પ્રાચીનકાળમાં પણ આ બધું રોજની આવશ્યકતાવાળી અને ઉપયોગી વસ્તુઓની ઉત્તમતા પરિષ્કૃત થતી હશે, તેથી તેને 'મેધ' કહેવાતું હશે.

આપણે ભગવાનને અનેક પદાર્થો સાથે જોડીને પણ માનીએ છીએ. જેમ કે 'સૂર્યનારાયણ', 'સત્યનારાયણ', 'દરિદ્રનારાયણ', વગેરે, એમ જ 'યજ્ઞનારાયણ' પણ કહીએ છીએ, તેથી અહીં ભગવાનને 'મેધજઃ' કહેવાયા છે.

754. ધન્યઃ

ધન્ય.

યશસ્વી સફળતાને ધન્યતા કહેવાય છે. બધા માણસોનાં જીવન ધન્ય નથી હોતાં, ઘણાંનાં દુર્ભાગી પણ હોય છે. જીવનની ધન્યતાનાં મુખ્યતઃ છ કારણો છેઃ 1. સંસ્કારી પવિત્ર માતા-પિતા મળવાં, 2. સારું ગામ, સારો દેશ, સારાં માણસો મળવાં, 3. સારો સ્વભાવ મળવો, 4. પ્રખર બુદ્ધિ મળવી, 5. મીઠો સ્વર - કંઠ મળવો, 6. સારો પતિ અથવા સારી પત્ની મળવી, વગેરે. આ બધું ભાગ્યથી મળે છે,

પુરુષાર્થથી નહીં, તેથી આવી પ્રાપ્તિને જીવનની ધન્યતા કહેવાય છે.

ભગવાનને બધું જ સારું મળ્યું છે, એટલે તેઓ 'ધન્યઃ' કહેવાય છે.

એટલું યાદ રહે કે જીવનની ધન્યતામાં માત્ર તમે એક જ કારણ નથી. ઘણાં પરિબળો ભેગાં થઈને જીવનને ધન્ય બનાવતાં હોય છે.

755. સત્યમેધા

સત્યબુદ્ધિ.

મેધા પવિત્ર બુદ્ધિને કહેવાય છે. પવિત્રતાની સાથે તે સત્યનિષ્ઠ પણ હોય તો તેને 'સત્યમેધા' કહેવાય.

756. ધરાધરઃ

ધરાને ધારણ કરનારા.

પૃથ્વીનાં નામ ધરા-ધરણી-ધરતી, વગેરે અનેક છે. તે બધાને ધારણ કરે છે એટલે તેને ધરા કહેવાય છે, પણ ભગવાન આવી ધરાને પણ ધારણ કરે છે, તેથી 'ધરાધરઃ' કહેવાય છે.

1-6-13

શ્લોકઃ 81
નામઃ 757થી 764

તેજોવૃષો દ્યુતિધરઃ સર્વશસ્ત્રભૃતાં વરઃ ।
પ્રગ્રહો નિગ્રહો વ્યગ્રો નૈકશૃંગો ગદાગ્રજઃ ॥ 81 ॥

757. તેજોવૃષઃ

758. દ્યુતિધરઃ

759. સર્વશસ્ત્રભૃતાં વરઃ

760. પ્રગ્રહઃ

761. નિગ્રહઃ

762. વ્યગ્રઃ

763. નૈકશૃંગઃ

764. ગદાગ્રજઃ

આ શ્લોકમાં આઠ નામ અપાયાં છે.

757. તેજોવૃષઃ

તેજની વૃષ્ટિ કરનારા.

પૃથ્વી ઉપર મુખ્યતઃ ચાર વૃષ્ટિઓ થતી રહે છેઃ 1. જળવૃષ્ટિ, 2. ધનવૃષ્ટિ, 3. જ્ઞાનવૃષ્ટિ અને 4. તેજવૃષ્ટિ.

1. જળવૃષ્ટિ તો પ્રસિદ્ધ જ છે. અબજો-અબજો ટન જળ, સેંકડો-હજારો કિલોમીટર દૂરથી આકાશમાં વાદળાં દ્વારા ચઢાવીને દૂર-દૂર ખેંચી લાવે છે. પછી હળવી, મધ્યમ, ભારે, ધોધમાર રીતે ધરતી ઉપર વરસાવે છે, જેથી સૌને જીવન મળે છે.

2. ધનવૃષ્ટિ પણ કોઈ-કોઈ માણસો ઉપર થતી રહે છે, જેથી કેટલાક લોકો ધનવાન, અતિધનવાન, ધનકુબેર થઈ જતા હોય છે.

3. જ્ઞાનવૃષ્ટિ. મહેનતથી મળેલું જ્ઞાન અને પરમેશ્વરે વરસાવેલું જ્ઞાન – આ બેમાં મોટું અંતર છે. વિદ્યાસંસ્થાઓમાં વર્ષો સુધી શિક્ષણ મેળવીને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે શ્રમપ્રાપ્ત જ્ઞાન છે, પણ જેણે વિદ્યાસંસ્થાઓ જોઈ પણ ન હોય અને અમર વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થાય તો તે ઈશ્વરીય જ્ઞાનવૃષ્ટિ કહેવાય.

4. તેજોવૃષ્ટિના બે અર્થ છે. એક તો ભૌતિક તેજ અને બીજું જીવનતેજ. ભૌતિક તેજ તો અગ્નિ-સૂર્ય-ચંદ્રાદિ દ્વારા વરસતું રહે છે. પૂરું બ્રહ્માંડ તેજસ્વી તારાઓથી ભરેલું છે. આ બધાં તેજવર્ષા કરી રહ્યાં છે.

પણ એક બીજું તેજ હોય છે, જેને 'જીવનતેજ' કહેવાય છે. જીવનતેજ બધાને મળતું નથી. જેને મળે છે તે તેજસ્વી જીવનવાળો મહાન બને છે.

જીવનતેજનાં અનેક ક્ષેત્રો છે, પણ મુખ્યતઃ ચાર ક્ષેત્રો વધુ મહત્ત્વનાં છેઃ 1. ઊંચી જગ્યાએ બેસીને ઉચ્ચ ચારિત્ર્ય ધારણ કરવું, 2. પૂરી પ્રામાણિકતાથી જીવન જીવવું (ઊંચી જગ્યાએ બેસીને), 3. અમાપ શૂરવીરતા બતાવી વીરમૃત્યુ પ્રાપ્ત કરવું, 4. ઊંચી જગ્યાએ

બેસીને સત્ય-ન્યાય અને આદર્શભર્યું જીવન જીવવું.

આ ચાર તેજસ્વિતાનાં મુખ્ય ક્ષેત્રો છે. આમાંનું એક પણ જેને પ્રાપ્ત થાય તે ધન્ય થઈ જાય. ભગવાન આવા જીવનતેજની વૃષ્ટિ કરતો રહે છે તેથી તેઓ 'તેજોવૃષઃ' કહેવાય છે.

758. દ્યુતિધરઃ

તેજસ્વી.

પહેલાં વ્યાખ્યા આવી ગઈ છે.

759. સર્વશસ્ત્રભૃતાં વરઃ

બધાં શસ્ત્રો ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ.

ભગવાન શસ્ત્રધારી છે, શસ્ત્રત્યાગી નથી તેમ જ શસ્ત્રત્યાગ કરાવનારા પણ નથી. જે-તે સમયે પ્રચલિત બધાં શસ્ત્રો ધારણ કરવાં-કરાવવાં અને અત્યાચારી રાક્ષસોનો નાશ કરવો-કરાવવો એ ભગવાનનું કાર્ય અને પ્રેરણા રહ્યાં છે. જે લોકોએ શસ્ત્ર ત્યાગ્યાં અને લોકોને પણ ત્યજાવ્યાં તેમણે ભારતની ગુલામીનો પાયો નાખ્યો. શસ્ત્ર વિનાની પ્રજા અને રાષ્ટ્ર કદી પણ આઝાદી ભોગવી શકે નહીં, એટલું જ નહીં, જે-તે સમયે ઉત્તમ શસ્ત્રો ગણાતાં હોય તેમને ધારણ કરનારા ભગવાન છે.

760. પ્રગ્રહઃ

ગ્રહણકર્તા.

પાંચ ગ્રહો છેઃ 1. પ્રગ્રહ, 2. નિગ્રહઃ, 3. આગ્રહ, 4. પરિગ્રહ, 5. વિગ્રહ, વગેરે. સંસ્કૃતમાં 'ગ્રહ' શબ્દ આગળ જુદા-જુદા ઉપસર્ગો લગાવવાથી જુદા-જુદા અર્થો થાય છે. જેમ કે -

1. પ્રગ્રહઃ વસ્તુને દઢતાથી ગ્રહણ કરનારા. ભગવાન જેને પકડે છે તેને બરાબર મક્કમતાથી પકડે છે, પકડી-પકડીને વારંવાર છોડી મૂકતા નથી. જે લોકો પકડી-પકડીને વારંવાર છોડી મૂકતા હોય છે તેમના સંબંધો સ્થિર અને વિશ્વાસપાત્ર નથી હોતા. સમજી-વિચારીને પછી પકડો, પણ બને ત્યાં સુધી છેવટ સુધી તેને વળગી રહો.

2. નિગ્રહનો અર્થ નિષેધ છે. જેના જીવનમાં ઘણા નિગ્રહ હોય તેનું જીવન અશાંત હોય. ઘણા અને વગરજોઈતા નકારો સારા નહીં, તેમાં પણ કુદરતી પ્રક્રિયાનો નિગ્રહ તો વ્યક્તિને અશાંતિ જ ઊભી કરે.

3. આગ્રહઃ સત્યનો, કલ્યાણકારીનો આગ્રહ જરૂરી છે. અસત્યનો નિગ્રહ પણ જરૂરી છે. પણ જો અસત્યનો આગ્રહ અને સત્યનો નિગ્રહ કરી દેવાય તો મહાઅનર્થ થાય.

4. પરિગ્રહઃ લોકહિત માટે અને આત્મહિત માટે યથાયોગ્ય પરિગ્રહ જરૂરી છે. તેનો અતિરેક ન થાય તે જોવાનું.

5. વિગ્રહનો અર્થ સંઘર્ષ થાય છે. બને ત્યાં સુધી સંઘર્ષને ટાળવો જોઈએ; પણ જ્યારે કોઈ ઉપાય બાકી ન રહે ત્યારે અનિવાર્ય સંઘર્ષ પણ કરી લેવો જોઈએ. આમ જુદા-જુદા 'ગ્રહો'થી થનારા શબ્દો અનેક પ્રેરણાઓ આપે છે.

ભગવાન સત્યને, ભક્તને મક્કમતાથી પકડનારા છે, તેથી તેમને પ્રગટ કહેવાય છે.

761. નિગ્રહઃ

નિષેધ કરનારા.

જીવન ધર્મધારિત હોય છે અને ધર્મ વિધિનિષેધ-આધારિત હોય છે. વિધિ-નિષેધ વિનાનો ધર્મ હોય જ નહીં. આ નિષેધ જ્યારે ચુસ્ત કક્ષાએ પહોંચે ત્યારે તેને 'નિગ્રહ' કહેવાય. 'આ નહીં કરવાનું' એ નિષેધ છે, પણ 'આ નહીં જ કરવાનું' એ નિગ્રહ છે. જીવનમાં ઘણાં કાર્યો એવાં છે જે ન જ કરાય. આ ન જ કરવાનાં કાર્યો જ્યારે વ્યક્તિ કે પ્રજા કરતી થાય ત્યારે મહાઅનર્થ થાય. આ ન જ કરાય તેવાં કાર્યોનો ભગવાન નિગ્રહ કરાવે છે તેથી તેમને 'નિગ્રહઃ' કહેવાય છે.

762. વ્યગ્રઃ

ઉતાવળિયા.

'વ્યગ્ર' નામ વિચિત્ર લાગે તેવું છે. એક તરફ ભગવાન શાંત-પ્રશાંત, ધીર-ગંભીર છે, તો બીજી તરફ વ્યગ્ર પણ છે. વ્યગ્રનો અર્થ અશાંત, ઉદ્વેગ પામેલા, ઉતાવળિયા, વગેરે થઈ શકે. ભગવાન આવા પણ છે તે વાત વિચિત્ર લાગે, પણ ભગવાન વ્યગ્ર છે તેવું સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે.

માણસમાં વ્યગ્રતા પણ હોવી જોઈએ. જો વ્યક્તિ બધો સમય ધીર-ગંભીર, શાંત-પ્રશાંત રહે તો તે યોગ્ય ન કહેવાય. થોડાં ઉદાહરણો જોઈએ.

1. તમારો બાળક નદીએ નાહવા ગયો છે અને કોઈએ દોડતા આવીને સમાચાર આપ્યા કે તે ડૂબી રહ્યો છે અને તણાઈ રહ્યો છે. આ સમયે તમે વ્યગ્ર થઈ જાઓ તે ઉચિત કહેવાય. આ સમયે પણ તમે ધીર-ગંભીર થઈને શાંત રહો તો તે યોગ્ય ન કહેવાય.

2. આવું જ ઘરમાં આગ લાગી હોય અને તમારું એકનું એક બાળક અંદર ફસાઈ ગયું હોય ત્યારે પણ તમે વ્યગ્ર થાઓ તે ઉચિત કહેવાય.

3. તમારી પત્ની, કુંવારી દીકરી કે બહેનને ગુંડાઓ નિર્વસ્ત્ર કરીને તેની સાથે બળાત્કાર કરતા હોય ત્યારે તમે વ્યગ્ર થઈ જાઓ તે ઉચિત કહેવાય. આવા સમયે પણ તમે શાંત-પ્રશાંત રહો અને જે થતું હોય તે થવા દો તો ધિક્કારને પાત્ર થઈ જાઓ.

ભગવાન પણ આવા અનેક પ્રસંગે વ્યગ્ર થઈ જાય છે; જેમ કે દ્રૌપદીનાં ચીર પૂરવાં હોય કે પ્રહ્લાદની રક્ષા કરવી હોય ત્યારે તેઓ વ્યગ્ર થઈ જાય છે, તેથી તેમને 'વ્યગ્રઃ' કહેવાય છે.

763. નૈકશૃંગઃ

અનેક શિખરવાળા.

શૃંગનો અર્થ શિંગડું અને શિખર બંને થાય છે. અહીં શિખર શબ્દ વધુ યોગ્ય છે. જ્ઞાનનાં અનેક શિખરો છે. બધા બધાં શિખરો સર કરી શકતા નથી, પણ ભગવાન બધાં શિખરો સર કરે છે, અર્થાત્ જ્ઞાનનું એક પણ ક્ષેત્ર એવું નથી કે જેનું શિખર ભગવાને સર ન કર્યું હોય. ખરેખર તો બધાં વિભાગીય જ્ઞાન ભગવાન પાસેથી જ લોકોને મળે છે. કદાચ એક અંશ જ મળે છે, બાકીનું અમાપ જ્ઞાન તો ઉકેલ્યા વિનાનું જ રિઝર્વ પડ્યું છે, તેથી ભગવાનને 'નૈકશૃંગઃ' કહેવાય છે.

764. ગદાગ્રજઃ

વાણીનો સૂક્ષ્મ ભાગ. પરાવાણી. ગદા એટલે વાણી. "ગદ્ગદ ગિરા" કહેવાયું છે. આ વાણીનાં ત્રણ સ્થાનો અને ત્રણ પ્રકારો છેઃ 1. પરા, 2. પશ્યન્તી અને 3. વૈખરી.

1. પરાવાણી નાભિથી ઉદ્ભવે છે. તે પર(પરમેશ્વર)પ્રાપ્ત હોવાથી પરા કહેવાય છે. તેનાં શબ્દો અને વાક્યો નથી હોતાં તેથી આખા

વિશ્વની એક જ વાણી છે. પરાવાણી કદી મિથ્યા નથી હોતી. પરાવાણી ભણવાથી પ્રાપ્ત નથી થતી. તે સ્વયંભૂ પ્રગટ થાય છે. તેને ઈશ્વરીય અથવા દૈવી વાણી કહેવાય છે, જે અમર થઈ જતી હોય છે.

2. પશ્યન્તી વાણી હૃદય અથવા કંઠથી પ્રગટતી હોય છે. અહીંથી તેને વર્ણ, શબ્દો, વાક્યો મળવા લાગે છે. આ વાણીમાં સત્ય હોય છે, પણ તે દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ-સાપેક્ષ હોય છે.

3. વૈખરી વાણી જીભથી પ્રગટ થતી હોય છે. તે વીખરાયેલી હોવાથી વૈખરી કહેવાય છે. તેમાં સત્ય કરતાં અસત્ય વધુ હોય છે, કલ્યાણ કરતાં અકલ્યાણ વધારે હોય છે. વિશ્વવ્યવહાર મોટા ભાગે વૈખરીથી ચાલતો હોય છે.

ભગવાનની વાણી 'ગદાગ્રજ' અર્થાત્ પરાવાણી હોવાથી તેમને 'ગદાગ્રજઃ' કહેવાય છે.

તા. 2-6-13

શ્લોકઃ 82
નામઃ 765થી 772

ચતુર્મૂર્તિશ્ચતુર્બાહુ શ્ચતુર્વ્યૂહશ્ચતુર્ગતિઃ ।
ચતુરાત્મા ચતુર્ભાવશ્ચતુર્વેદવિદેકપાત્ ॥ 82 ॥

765. ચતુર્મૂર્તિઃ

766. ચતુર્બાહુઃ

767. ચતુર્વ્યૂહઃ

768. ચતુર્ગતિઃ

769. ચતુરાત્મા

770. ચતુર્ભાવઃ

771. ચતુર્વેદવિત્

772. એકપાત્

આ શ્લોકમાં આઠ નામ આપ્યાં છે.

765. ચતુર્મૂર્તિઃ

ચાર પ્રકારની મૂર્તિવાળા.

અમૂર્તને મૂર્ત રૂપ આપે તેને મૂર્તિ કહેવાય. ભગવાન અમૂર્ત છે, અર્થાત્ તેનો કોઈ આકાર નથી તોપણ ભક્તો તેમને આકારરૂપમાં ઉપાસે છે, જેને પ્રતીક પણ કહેવાય. પ્રતીતિ કરાવે તેને પ્રતીક કહેવાય. જેને જોવાથી અમૂર્ત વસ્તુની પ્રતીતિ થાય તેને પ્રતિમા કહેવાય. જેમ કે કોઈ પણ દેશના રાષ્ટ્રધ્વજને જોતાં જ તે રાષ્ટ્રની પ્રતીતિ થાય. એટલે રાષ્ટ્રધ્વજ પ્રતીતિ કરાવનાર પ્રતિમા કહેવાય. આમ જ જુદીજુદી કંપનીઓ પોતપોતાના સિમ્બોલ રાખતી હોય છે, જેને જોઈને તે કંપનીની પ્રતીતિ થાય, તેથી તેને પ્રતિમા કહેવાય.

આવી જ રીતે ભગવાનની પ્રતિમા જોવાથી ભગવાનની પ્રતીતિ થતી હોય છે. આ પ્રતિમાઓ ચાર પ્રકારની હોય છેઃ 1. પાષાણની, 2. ધાતુની, 3. કાષ્ઠની અને 4. માટીની. આ ચારમાંથી ગમે તે પ્રકારની પ્રતિમાની ઉપાસના કરી શકાય છે, તેથી તેને 'ચતુર્મૂર્તિઃ' કહેવાય છે.

766. ચતુર્બાહુઃ

ચાર હાથવાળા.

ભગવાન નિરાકાર હોવા છતાં જે-તે ક્રિયાઓને લક્ષમાં લઈને તેમના બે-ચાર-આઠ કે હજાર હાથની ભાવના કરવામાં આવે છે. વિષ્ણુના ચાર હાથ છે, જેમાં શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ એમ ચાર તત્ત્વો ધારણ કરેલાં છે.

પ્રત્યેક હાથ એક-એક પ્રવૃત્તિની પ્રેરણા આપે છે. જેમ કે 1. શંખ – જાગૃતિની, 2. ચક્ર – દુષ્ટોના નાશની, 3. ગદા – દુષ્ટોને દંડની અને 4. પદ્મ – સૌંદર્ય સાથે સમૃદ્ધિની.

આ ચારે તત્ત્વો મળીને રક્ષણ-પાલન થઈ શકે છે, તેથી તેઓ 'ચતુર્બાહુઃ' કહેવાય છે.

767. ચતુર્વ્યૂહઃ

ચાર સ્વરૂપવાળા.

વૈષ્ણવો ભગવાનના ચાર વ્યૂહ માને છેઃ 1. વાસુદેવ, 2. સંકર્ષણ, 3. અનિરુદ્ધ અને 4. પ્રદ્યુમ્નઃ આ ચાર વ્યૂહો છે.

768. ચતુર્ગતિઃ

ચાર ગતિવાળા.

અંડજ, પિંડજ, સ્વેદજ, ઉદ્‌ભિજ્જ – આમ ચાર રીતે જીવો ચેતના ધારણ કરે છે તેથી ભગવાનને 'ચતુર્ગતિઃ' કહેવાય છે.

769. ચતુરાત્મા

ચાર રૂપોવાળા.

ભગવાન નિરાકાર હોવા છતાં સાકાર રૂપમાં તેમનાં ચાર રૂપો માન્ય થયેલાં છે. 1. ઈંડામાંથી થનારા ગરુડ વગેરે. 2. પિંડમાંથી થનારા માનવરૂપી રામકૃષ્ણાદિ, 3. સ્વેદજ – પરસેવામાંથી થનારા હનુમદાદિ અને 4. ઉદ્‌ભિજ્જ, પીપળો વગેરે વૃક્ષો.

770. ચતુર્ભાવઃ

ચાર ભાવવાળા.

આ ચાર ભાવને સમજવા જેવા છે. ભાવ એટલે ભગવાન પ્રત્યેની ભાવના. ભગવાન સાથે ભાવનાત્મક જ સંબંધ હોય છે. આપણા પરસ્પરના ચાર સંબંધો હોય છેઃ 1. સ્વાર્થસંબંધ 2. વ્યાવહારિક સંબંધ, 3. જ્ઞાનસંબંધ અને 4. પ્રેમસંબંધ.

આ ચારમાં પ્રેમસંબંધ સૌથી વધુ મહત્ત્વનો છે. ભગવાન સાથે પણ આ ભાવના આવી રીતે વ્યક્ત થાય છે. 1. દાસ્યભાવ, 2. મિત્રભાવ, 3. વાત્સલ્યભાવ અને 4. સ્વામીભાવ.

1. દાસ્યભાવમાં ભક્ત પોતાને ચરણરજ માનીને અત્યંત દીનતાથી ભગવાનને ભજે છે. ભક્તને પોતાના અમાપ દોષો દેખાવા લાગે છે, તેથી પોતે કાંઈ જ નથી – અરે, દોષોનો ભંડાર છે એવું સતત ભાન રહ્યા કરતું હોવાથી અને ભગવાન બધું જાણે છે તેવી ભાવના હોવાથી પોતે દાસભાવથી ભગવાનને અતિનમ્ર થઈને ભજતો રહે છે. સુર, તુલસી, વગેરે દાસ્યભાવવાળા ભક્તો છે.

2. મિત્રભાવમાં ભગવાનને મિત્રભાવે ભજે છે. જેમ કે અર્જુન, વગેરે.

3. જ્ઞાનભાવનો અર્થ છેઃ બૌદ્ધિક સમાધાન માટે જિજ્ઞાસુભાવથી ઉપાસના કરાય છે તે. જેમ કે જ્ઞાની ભક્તો.

4. પ્રેમભાવનો અર્થ છે હૃદયની શુદ્ધ લાગણીથી ભગવાનના પ્રેમમાં – વિરહમાં ઝૂર્યા કરવું તે. જેમ કે મીરાં, ચૈતન્ય, વગેરે.

આ રીતે ચાર ભાવમાં ભગવાનની અભિવ્યક્તિ થાય છે તેથી તેમને 'ચતુર્ભાવઃ' કહ્યા છે.

771. ચતુર્વેદવિત્

ચાર વેદના જ્ઞાતા.

વેદ જ્ઞાનનું ઉપલક્ષણ છે, અર્થાત્ સંપૂર્ણ જ્ઞાનના જ્ઞાતા.

772. એકપાત્

એક જ સ્વરૂપવાળા.

ઉપરનાં નામોમાં વારંવાર ‘ચાર’ અને ‘બહુ’ શબ્દોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, પણ હવે અંતમાં તાત્ત્વિક વાત બતાવે છે. ભગવાનનું એક જ સ્વરૂપ છે, તેથી તેમને ‘એકપાત્’ કહેવાય છે. જે નિર્ગુણ નિરંજન એક તાત્ત્વિક બ્રહ્મ છે તે જ તેનું ‘એકપાત્’ સ્વરૂપ છે.

5-6-13

શ્લોકઃ 83
નામઃ 773થી 781

સમાવર્તોઽનિવૃત્તાત્મા દુર્જયો દુરતિક્રમઃ ।
દુર્લભો દુર્ગમો દુર્ગો દુરાવાસો દુરારિહા ॥ 83 ॥

773. સમાવર્તઃ

774. અનિવૃત્તાત્મા

775. દુર્જયઃ

776. દુરતિક્રમઃ

777. દુર્લભઃ

778. દુર્ગમઃ

779. દુર્ગઃ

780. દુરાવાસ

781. દુરારિહા

આ શ્લોકમાં નવ નામ આપ્યાં છે.

773. સમાવર્તઃ

ઘુમાવનાર.

સંસાર એક ચક્ર છે. તેનાં બે રૂપ છેઃ એક ભૌગોલિક અને બીજું જૈવિક. બ્રહ્માંડોનાં બ્રહ્માંડો બધાં ઘૂમી રહ્યાં છે. ન ઘૂમતું હોય તેવું કશું નથી. સૂર્ય-ચંદ્ર, પૃથ્વી, નક્ષત્રો, ગ્રહો, વગેરે બધું જ ઘૂમી રહ્યું છે. આને આવર્તન કહેવાય. પ્રત્યેકના નિર્ધારિત માર્ગ તથા નિર્ધારિત ગતિ છે, તેથી અકસ્માત થતા નથી. કલ્પના કરો કે થોડા સમય માટે બધું ઊભું રહી જાય તો શું થાય? બીજો પ્રશ્ન એ થાય કે આ બધું કોના બળથી ઘૂમી રહ્યું છે? કરોડો-કરોડો તારાઓની સાફ્ટીન ક્યાં છે? કઈ મોટર બધાને ઘુમાવી રહી છે? થાક્યા વિના કે બગડ્યા વિના કરોડો વર્ષોથી આ બધું ઘૂમી રહ્યું છે. શું આ નવાઈ ન કહેવાય? આ ઘુમાવનાર પરમેશ્વર છે, તેથી તેમને 'સમાવર્તઃ' કહેવાય છે.

એક બીજું જૈવિક ચક્ર પણ છે, જેમાં બધા જીવો ઘૂમ્યા કરે છે. કુદરતી પ્રક્રિયા પ્રમાણે બધા જીવો પોતપોતાની પાછળ પોતાના જેવો જીવ મૂકતા જાય છે, જેથી માનવ, પશુ, પક્ષી, વગેરેનું ચક્ર ચાલ્યા જ કરે છે. માણસો મરે છે, પણ માણસોનો પ્રવાહ-તંતુ મરતો નથી, ચાલુ જ રહે છે. આને જૈવિક સમાવર્તન કહેવાય.

774. અનિવૃત્તાત્મા

કદી અટકી ન જનાર.

પરમેશ્વરને પ્રવાહરૂપે પણ જોઈ શકાય. બ્રહ્માંડની પ્રક્રિયા એક પ્રવાહ-પ્રક્રિયા છે. જે સતત ચાલ્યા જ કરે છે. નદીનો પ્રવાહ અટકી જાય, પણ પરમેશ્વરનો પ્રવાહ ક્યાંય અટકતો નથી, સતત વહેતો જ રહે છે. માટી ખૂટતી નથી, જળ ખૂટતું નથી, અગ્નિ ખૂટતો નથી, વાયુ

ખૂટતો નથી, માણસો ખૂટતાં નથી. સચરાચરમાં બધો જ પ્રવાહ વહ્યા કરે છે, તેથી તેમને 'અનિવૃત્તાત્મા' કહેવાય છે.

775. દુર્જયઃ

જીતી ન શકાય તેવા.

ભગવાનને કોઈ જીતી શકતું નથી, તેથી તેઓ 'દુર્જય' કહેવાય છે.

દુર્જયતા ત્રણ પ્રકારની છેઃ 1. ગતિ, 2. કૃતિ અને 3. મતિ.

1. તેની ગતિને કોઈ ઓવરટેક કરી શકતું નથી. તેથી દુર્જય છે.

2. તેની કૃતિ પૂર્ણ છે અને તેને પણ અધૂરી બતાવીને પૂરી કરી શકાતી નથી. માનો કે માનવકૃતિ અધૂરી છે, તો તેમાં શું અધૂરું છે તે બતાવવું જોઈએ અને પછી તેને ઉમેરીને પૂર્ણ કરવું જોઈએ, પણ તેવું કરી શકાતું નથી, તેથી કૃતિના ક્ષેત્રમાં પણ તે દુર્જય છે.

3. મતિઃ મતિ બુદ્ધિનું ક્ષેત્ર પણ તેનું નિર્ધારિત કરેલું છે. કયા પ્રાણીમાં કેટલી બુદ્ધિ હોવી જોઈએ તે માપ તેમણે જ નક્કી કર્યું છે, તેથી પ્રાણીઓનું બૅલેન્સ રહ્યું છે. જો બુદ્ધિનું માપ નિર્ધારિત ન હોત અને બેફામ હોત તો ઘોર અવ્યવસ્થા થઈ જાત, બૅલેન્સ બગડી જાત, તેથી તેની મતિરચનાનું ક્ષેત્ર પણ 'દુર્જય' છે.

776. દુરતિક્રમઃ

જેની આગળ નીકળી શકાય નહીં તેવા.

અતિક્રમણનો ભાવ આગળ નીકળી જવું તેવો થાય છે. જીવનમાં આગળ નીકળી જવાની સ્પર્ધા લગભગ બધામાં હોય છે. આ સ્પર્ધા જ પ્રવૃત્તિ-સાહસ કરાવે છે. સ્પર્ધા વિનાનો માણસ સંન્યાસી હોય. સંન્યાસીને સ્પર્ધા ન હોય, હોય તો અધૂરો સંન્યાસ કહેવાય.

જીવનનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં પ્રબળ સ્પર્ધા હોય છે, જેમાં સત્તા, ધન મુખ્ય છે. ભગવાન બધાં ક્ષેત્રોમાં સૌથી આગળ ને આગળ જ રહે છે. જે લોકો ભગવાનને વળગીને જીવન જીવતા હોય છે તેઓ સહજ રીતે આગળ થઈ જતા હોય છે. કદાચ પાછળ રહે તો તેમાં પણ તેમનું કલ્યાણ જ થતું હોય છે.

777. દુર્લભઃ

દુર્લભ.

જીવનમાં બે રીતે વસ્તુ મળતી હોય છેઃ 1. સુલભતાથી, 2. દુર્લભતાથી. જે વસ્તુઓ સુલભતાથી મળી જાય તેની કિંમત નથી હોતી. જે દુર્લભતાથી મળે તેની વિશેષ કિંમત હોય છે. પવન-પાણી-પ્રકાશ, વગેરે સરળતાથી મળે છે તેથી તેમની બહુ કિંમત નથી રહેતી, પણ પરમેશ્વર સૌથી દુર્લભમાં દુર્લભ હોવાથી તેમની પ્રાપ્તિ સર્વાધિક કીમતી મનાય છે. ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ માત્ર ને માત્ર પ્રેમથી જ થતી હોય છે. અને વિશુદ્ધ પ્રેમ સૌથી દુર્લભ તત્ત્વ છે, તેથી ભગવાન પણ 'દુર્લભઃ' છે.

778. દુર્ગમઃ

દુર્ગમ.

ભગવાનની પ્રાપ્તિ બહુ કઠિનાઈથી થતી હોય છે, તેથી તેમને 'દુર્ગમઃ' કહેવાય છે.

779. દુર્ગઃ

કિલ્લો, ગઢ.

રાજા-મહારાજાઓ પ્રાચીન કાળમાં પોતાની રક્ષા માટે દુર્ગ બતાવના. દુર્ગમાં રહેનારા શત્રુઓથી સુરક્ષિત થઈ જતા. દુર્ગ અને રક્ષકો મળીને અંદર રહેનારને પૂરેપૂરી સુરક્ષા પ્રદાન કરતા.

આવી જ રીતે ભગવાનરૂપી દુર્ગમાં જે રહે – પ્રવેશે તેમનું પણ રક્ષણ થાય. તેને રામનાં રખવાળાં કહેવાય. ભગવાન દુર્ગ બનીને ભક્તોનું રક્ષણ કરતા હોય છે, તેથી તેમને 'દુર્ગ' કહેવાય છે.

780. દુરાવાસઃ

મજબૂત નિવાસસ્થાનવાળા.

જીવ-જંતુ-માત્રને આવાસ તો જોઈએ. આવાસ વિનાનો ગૃહસ્થ બહુ દુઃખી હોય છે. પારકા ઘરમાં રહેનારા સ્વમાન સાચવી શકતા નથી. અને સ્વમાની માણસને સ્વમાનથી વધુ કશું વહાલું હોતું નથી. તેથી ભલે ઝૂંપડા જેવું ઘર હોય પણ પોતાનું હોય અને ભલે લૂખીસૂકી રોટલી હોય પણ પોતાની હોય તો સ્વમાન સચવાય. ભગવાનને જ ઘર માની લેનાર અનિકેત વ્યક્તિને પણ મજબૂત આવાસ પ્રાપ્ત થઈ જતો હોય છે, તેથી તેમને 'દુરાવાસઃ' કહેવાય છે.

781. દુરારિહા

દુષ્ટ ઇચ્છાવૃત્તિનો નાશ કરનારા.

ઇચ્છાઓની મુખ્યતઃ બે ધારાઓ છેઃ 1. દુરિચ્છા અને 2. સદિચ્છા.

1. દુરિચ્છાઓથી ભક્તો-સંતો હેરાનપરેશાન થઈ જતા હોય છે. દુરિચ્છાઓ ચાર રીતે ઉત્પન્ન થતી હોય છેઃ 1. આવેગથી, 2. નિષ્ક્રિયતાથી, 3. કુસંગથી અને 4. કુપ્રવૃત્તિથી.

1. આવેગ વિનાનું જીવન હોતું જ નથી. આવેગ બે રીતે આવતા હોય છે. 1. પ્રકૃતિજન્ય અને 2. પરિસ્થિતિજન્ય. કામ-ક્રોધ-લોભ-મદ-મોહ, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, ઉદ્વેગ, વગેરે આવેગો પેદા કરનારાં તત્ત્વો છે. આ તત્ત્વો થોડાઘણા અંશમાં સૌને હોય છે, તેથી સૌને થોડાઘણા પ્રમાણમાં આવેગો આવતા હોય છે.

આવેગો ઇચ્છાઓ પ્રગટાવે છે, અને ઇચ્છાઓ કૃતિમાં પરિણત થઈને પરિણામ આપતી હોય છે.

2. જે લોકો પ્રવૃત્તિત્યાગ – કર્મત્યાગ કરીને નિષ્ક્રિય જીવન જીવતા હોય છે, તેમને દુરિચ્છાઓ ઘેરી વળતી હોય છે. નવરા બેઠા-બેઠા તેઓ કામવાસનાનું વધુમાં વધુ ચિંતન કરતા રહે છે. ખાસ કરીને ગુફામાં પુરાઈ રહેનારા કે ઓરડામાં – ભોંયરામાં પુરાઈ રહેનારા દુરિચ્છાના વધુ શિકાર બનતા હોય છે. નિષ્ક્રિયતા દુરિચ્છાઓને મોકળું મેદાન આપે છે. તેમના ચહેરા ફિક્કા થઈ જતા હોય છે.

3. જે લોકો કુસંગમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા હોય છે તેમને દુરિચ્છાઓ વધુ થયા કરતી હોય છે.

4. આવી જ રીતે કુપ્રવૃત્તિઓમાં જેઓ રચ્યાપચ્યા રહે છે તેઓ પણ દુરિચ્છાથી ગ્રસ્ત રહે છે. જેમને દુરિચ્છાઓને હળવી કરવી હોય અથવા છુટકારો મેળવવો હોય તેમણે કુદરતી આવેગોને સદંતર દબાવવા નહીં, કુદરતી રીતે તેમનું શમન કરવું. આ પણ સાધનાનું અંગ છે.

દુરિચ્છાથી હળવાશ મેળવવી હોય તેણે નિષ્ક્રિય જીવન ન જીવવું, સક્રિય અને તે પણ જવાબદારીભર્યું જીવન જીવવું. નિષ્ક્રિયતા એ નિવૃત્તિ નથી. તે વિકારોનું વિશાળ ક્ષેત્ર બની જતું હોય છે. એટલે થોડું ટૅન્શન રહે તેવી જવાબદારીભર્યું જીવન જીવવું. જવાબદારી કદી પણ ટૅન્શન વિનાની હોતી નથી. મનને સીધું રાખવામાં ટૅન્શન મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. ટૅન્શન વિનાનું મન વધુ ચંચળ હોય.

કુસંગના ત્યાગ વિના કુપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ શક્ય નથી, તેથી કુસંગનો તો સદંતર ત્યાગ કરવો. સત્પ્રવૃત્તિઓ અર્થાત્ પુણ્યકાર્યો કરતાં રહેવાં, તેથી સદિચ્છા પેદા થતી રહે છે.

આટલું ધ્યાન રાખનારને દુષ્ટેચ્છાથી છુટકારો અથવા હળવાશ મળતી રહે છે, તેથી ભગવાનનું નામ 'દુરારિહા' પડ્યું છે.

6-6-13

શ્લોકઃ 84
નામઃ 782થી 789

શુભાંગો લોકસારંગઃ સુતન્તુસ્તન્તુવર્ધનઃ ।
ઇન્દ્રકર્મા મહાકર્મા કૃતકર્મા કૃતાગમઃ ॥ 84 ॥

782. શુભાંગઃ

783. લોકસારંગઃ

784. સુતન્તુઃ

785. તંતુવર્ધનઃ

786. ઇન્દ્રકર્મા

787. મહાકર્મા

788. કૃતકર્મા

789. કૃતાગમઃ

આ શ્લોકમાં આઠ નામ આવે છે.

782. શુભાંગઃ

કલ્યાણકારી અંગોવાળા.

ભગવાન જ્યારે સાકાર-સ્વરૂપે હોય છે ત્યારે તેમનાં બધાં અંગો શુભ હોય છે. અંગો એટલે હાથ-પગ, વગેરે. સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં નખશિખ બધાં અંગોનું વર્ણન-વિવેચન અપાયું છે. તે પ્રમાણે બધાં અંગો સુંદર અને કલ્યાણકારી હોવાથી ભગવાન આકર્ષક લાગે છે. આકર્ષક લાગવાથી ભક્તોનું મન સાકાર રૂપમાં રમ્યા કરે છે, એટલું જ નહીં, અંગો શુભ હોવાથી કાર્યો પણ શુભ થતાં રહે છે, તેથી ભગવાન 'શુભાંગઃ' કહેવાય છે.

783. લોકસારંગઃ

લોકનો ઉત્તમ સાર.

દૂધનો સાર માખણ છે, તેમ સંસારનો સાર ભગવાન છે. દૂધ વિના માખણ નહીં, તેમ સંસાર વિના ભગવાન નહીં. દૂધને જમાવીને પછી દહીં બનાવી બરાબર વલોવવાથી માખણ નીકળે, તેમ સંસારને પણ જમાવવો પડે. બધાનો સંસાર જામતો નથી. જામ્યા પછી વલોણું ફેરવવાનું હોય. જામ્યા પહેલાં વલોણું ન ફેરવાય. ફેરવો તો દૂધ જામે નહીં. ઘણાનો સંસાર જામ્યા પહેલાં જ વલોણું ફરવા લાગે. વલોણું એટલે ચિંતન-મનન. એક ચિંતન-મનન અનુભવપૂર્વકનું હોય અને બીજું અનુભવ વિનાનું હોય. અનુભવપૂર્વકનું ચિંતન-મનન જ વધુ ઉત્તમ માખણ આપતું હોય છે, તેથી ભગવાનને 'લોકસારંગઃ' કહેવાય છે. ભગવાન પ્રથમ સંસાર જમાવે છે અને પછી માખણ કાઢે છે – એમ કહો કે માખણ આપોઆપ નીકળે છે.

784. સુતંતુઃ

પ્રજાતંતુ.

ભગવાન ઇચ્છે છે કે પ્રજાનો તંતુ ચાલુ રહે. સૃષ્ટિ એ ભગવાનની કૃતિ છે. આ કૃતિનું સર્વાધિક રૂપ પ્રાણીસૃષ્ટિ છે. પ્રાણીસૃષ્ટિનું સર્વોચ્ચ શિખર માનવદેહ છે. ભગવાન ઇચ્છે છે કે આ જીવસૃષ્ટિ અને માનવસૃષ્ટિ સતત ચાલતી રહે, તેથી તેમણે નર-માદાની સૃષ્ટિ રચી, અને આગળ નવી-નવી સૃષ્ટિ થતી રહે તે માટે રજ અને વીર્યની રચના કરી. રજમાં વીર્યને મેળવવું – હોમવું એ યજ્ઞ જ છે. તેમાંથી સૃષ્ટિનો તંતુ નીકળતો રહે છે. આ તંતુને તોડવો નહીં તેવી શાસ્ત્રજ્ઞા છે.

"પ્રજાતંતું મા વ્યવત્છેત્સિ ।"

અર્થાત્ પ્રજાને – તાંતણાને તોડીશ નહીં, અર્થાત્ પ્રજાવૃદ્ધિ કરતો રહેજે.

પ્રજાતંતુ પરમેશ્વરથી જોડાયેલ છે તેથી તેમને 'સુતંતુઃ' કહેવાય છે.

785. તંતુવર્ધનઃ

પ્રજાતંતુને વધારનારા.

વર્ણન ઉપર આવી ગયું છે.

આના ઉપરથી કોઈના પ્રજાતંતુને કાપી નાખવો તે મહાપાપ કહેવાય. તંતુવધ બે રીતે થતો હોય છે. એક તો શસ્ત્ર દ્વારા વધ કરીને કુળનું નિકંદન કાઢવામાં આવે. બીજું એકના એક બાળકને સાધુદીક્ષા આપી તેના વંશનો વધ કરી નાખવો. બંને પ્રકારથી થયેલો વંશવધ મહાપાપ કહેવાય. ભગવાન આવા નથી તેથી તેમને 'તંતુવર્ધનઃ' કહેવાય છે. ભગવાનના નામે વંશવધ કરનારા પેલા પાપી કરતાં વધુ મોટા પાપી કહેવાય. પેલા તો વેર-ઝેરની આગમાં ભાન ભૂલીને વધ કરતા હોય છે, પણ આ તો ભગવાનના નામે વંશવધ કરતા હોય છે. ભગવાનનું નામ વટાવીને મહાપાપ થાય છે. ડાહ્યા-શાણા-પરાક્રમી પુરુષોએ આવા પાપને રોકવું જોઈએ.

786. ઇન્દ્રકર્મા

મહાપરાક્રમી.

ભગવાન પરાક્રમી છે. નમાલા નથી, પરાક્રમનું પ્રતીક ઇન્દ્ર છે. વજ્રની રચના કરીને વૃત્રાસુરનો વધ ઇન્દ્રે કર્યો હતો, તેમ ભગવાન પણ અસુરોનો સંહાર કરે છે.

787. મહાકર્મા

મહાન કાર્યો કરનારા.

ભગવાન મોટાંમોટાં કાર્યો કરતા રહે છે. તેઓ કર્તા – મહાકર્તા છે, નિષ્ક્રિય નથી. મોટાં કાર્યો મહેચ્છાથી – મહત્ત્વાકાંક્ષાથી થતાં હોય છે. મહત્ત્વાકાંક્ષા વિનાની વ્યક્તિ કે પ્રજા માત્ર પેટ ભરી લઈને મડદાલ જીવન જીવતી હોય છે. કેટલાક લોકોએ દુઃખનું મૂળ ઇચ્છા છે તેવું બતાવીને ઇચ્છાનો નાશ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તેથી પ્રજા મહાકર્મા નથી થઈ શકતી, પેટ ભરી લઈને સંતોષ માને છે. ભારતના પતનની તથા દરિદ્રતાની મૂળ ગાથા ઇચ્છાનાશમાં રહેલી છે.

ભગવાન તેવા નથી. તેઓ 'મહાકર્મા' છે.

788. કૃતકર્મા

જેમણે કર્તવ્ય-કર્મો પૂરાં કર્યાં છે તે.

ભગવાન કર્મો કરે છે તેથી તેઓ કર્તા પણ છે, તેથી અકર્તા કે નિષ્ક્રિય પણ નથી. ભગવાન કયાં કર્મો કરે છે? એવા પ્રશ્નના જવાબમાં એમ કહી શકાય કે તેઓ કર્તવ્યકર્મો કરે છે. તો શું ભગવાનને પણ કર્તવ્ય હોય? ના, ન હોય તોપણ તેઓ કર્તવ્યકર્મો કરતા જ રહે છે. ગીતામાં સ્પષ્ટ કહ્યું છેઃ

"ન મે પાર્થાસ્તિ કર્તવ્યં ત્રિષુ લોકેષુ કિંચન ।"

હે પાર્થ, ત્રણે લોકમાં મારા માટે કોઈ કર્તવ્ય નથી, તોપણ હું કર્તવ્ય કર્મોમાં લાગી રહું છું.

જો કર્તવ્ય છે જ નહીં તો પછી કર્તવ્ય-કર્મોમાં લાગી રહેવાનો અર્થ શો છે? જવાબ આપે છેઃ

"યદિ હ્યહં ન વર્તેયં જાતુ કર્મણ્યતંદ્રિતઃ મત વર્તમાન વર્તન્તે ।"

અર્થાત્ જો તંદ્રા વિનાનો થઈને હું કર્મોમાં લાગી ન રહું તો મારું અનુકરણ કરનારી બધી પ્રજા પણ આળસુ અને કર્મત્યાગી થઈ જાય. જો પ્રજા કર્મત્યાગી અને આળસુ થઈ જાય તો ત્રણે લોકનો હું ઉચ્છેદક બની જઉં અને વર્ણસંકર પ્રજાનો કર્તા બની જઉં. તેથી લોકોની પ્રેરણા માટે પણ હું કર્મ કરતો રહું છું. (ગીતા)

જે લોકો ભગવાનને અકર્તા અને નિષ્ક્રિય માને છે તેઓ પોતે નિષ્ક્રિય થઈને ભારરૂપ જીવન જીવતા હોય છે, તેથી ભગવાન 'કૃતકર્મા' છે.

789. કૃતાગમઃ

આગમોના રચયિતા.

આગમ એટલે વેદો. વેદો એટલે મૂળશાસ્ત્રો. મૂળશાસ્ત્ર વેદોના રચનારા ભગવાન પોતે છે તેવી ધારણા આસ્તિક લોકોની છે.

શાસ્ત્ર એટલે થિયરી. જે ભગવાન સૃષ્ટિની રચના કરે તે ભગવાન સૃષ્ટિ વિશેની થિયરીની પણ રચના કરે જ. તેને શાસ્ત્ર કહેવાય.

આ થિયરી બે પ્રકારની હોયઃ 1. આચાર-વિચારની અને 2. રહસ્યોની. બંને તત્ત્વો શાસ્ત્રોમાંથી મળી રહે છે, તેથી તેને વેદ-આગમ કહેવાય છે. ભગવાન 'કૃતાગમઃ' છે.

8-6-13

શ્લોકઃ 85
નામઃ 790થી 799

ઉદ્‌ભવઃ સુન્દરઃ સુન્દો રત્નનાભઃ સુલોચનઃ ।
અર્કો વાજસનઃ શૃંગી જયન્તઃ સર્વવિજ્જયી ॥ 85 ॥

790. ઉદ્‌ભવઃ

791. સુંદરઃ

792. સુંદઃ

793. રત્નનાભઃ

794. સુલોચનઃ

795. અર્કઃ

796. વાજસનઃ

797. શૃંગી

798. જયંતઃ

799. સર્વવિજ્જયી

આ શ્લોકમાં દસ નામ અપાયાં છે.

790. ઉદ્‌ભવઃ

વિશ્વનું મૂળ કારણ.

વિશ્વ એટલે બ્રહ્માંડોનાં બ્રહ્માંડો, જેને આપણે અનંતકોટિ કહીએ છીએ. આ વિશ્વનું મૂળ કારણ પરમેશ્વર છે, અર્થાત્ પરમેશ્વરે રચેલાં છે. તેઓ કર્તા છે અને બ્રહ્માંડો કાર્ય છે, તેથી તેમને ‘ઉદ્‌ભવઃ’ કહેવાય છે.

791. સુંદરઃ

રૂપાળા.

ભગવાન રૂપરૂપનો અંબાર છે. ભગવાનથી વધુ રૂપાળું બીજું કાંઈ નથી. તેમને જોતા જ રહી જાઓ તેવી સુંદરતા હોવાથી ભક્તો દર્શનની ઝંખના ઝંખે છે.

792. સુન્દઃ

કરુણામય.

ભગવાન સુંદર છે. પણ સુંદરતા બે પ્રકારની હોય છેઃ 1. વેશ્યાની સુંદરતા અને 2. સતીની સુંદરતા.

વેશ્યાની સુંદરતા વેચાય છે, તેથી તે પૂજ્ય નથી હોતી.

સતીની સુંદરતા પૂજાય છે, કારણ કે તે વ્રતોથી બદ્ધ હોય છે. 'પતિવ્રત' જેવું મહાન વ્રત ધારણ કરેલું હોવાથી તે સર્વોચ્ચ પૂજ્ય છે. આવી જ રીતે ભગવાન પણ કરુણાવ્રત ધારણ કરેલા છે તેથી પૂજ્ય છે. માનો કે ભગવાન બહુ રૂપાળા અને ઘણા શક્તિશાળી છે પણ તેમનામાં દયાનો છાંટોય નથી, તેઓ માત્ર કર્મ પ્રમાણે જ ફળ આપે છે અથવા ચૂપચાપ બધું જોયા કરે છે, દ્રષ્ટામાત્ર રહે છે, તો તેવા ભગવાનને શું કરવાના? ભગવાનનું રૂપ કે શક્તિ કોઈના કશા કામમાં જ ન આવતી હોય તો તે શા કામનું? એટલે કહે છે કે ભગવાન દયાના પણ સાગર છે. તેઓ આર્ત-દુઃખી ભક્તજન પ્રત્યે દયા કરે છે, એટલું જ નહીં, પતિત-અધમ લોકોનો પણ ઉદ્ધાર કરે છે. જો તે પશ્ચાત્તાપ કરીને સાચા મનથી શરણું સ્વીકારે તો. તેથી ભગવાનને 'સુન્દઃ' કહેવાય છે.

793. રત્નનાભઃ

જેનો મધ્યભાગ – નાભિ – રત્નોથી ભરેલો છે તે.

સાકાર ભગવાનનો મધ્યભાગ નાભિ છે. નાભિમાં પરાવાણીનો ઉદ્ગમ છે. પરાવાણી પરાચિંતનમાંથી પ્રગટતી હોય છે. પરાચિંતન અને પરાવાણી સૌથી મોટામાં મોટાં રત્નો છે, તેથી ભગવાનને 'રત્નનાભઃ' કહેવાય છે.

794. સુલોચનઃ

સુંદર નેત્રોવાળા.

ભગવાનનાં નેત્રો બહુ સુંદર છે. નેત્રોની સુંદરતા ત્રણ પ્રકારની હોય છેઃ 1. ભૌતિક રીતે, 2. નિર્વિકારી રીતે અને 3. દયા-કરુણા, ક્ષમા, વગેરે ગુણોથી અમૃતઝરતાં હોય તો.

1. શરીરની રચના ભૌતિક છે. તેમાં નેત્રો પણ આવી ગયાં. સુંદર – દેખાવડાં નેત્રો વ્યક્તિને આકર્ષક બનાવે છે. આકર્ષકતા પ્રાપ્ત થવી એ જીવનનું ઐશ્વર્ય કહેવાય.

2. કામ-વાસના, ક્રોધાદિ વિકારો પ્રથમ નેત્રોમાં ઊતરી આવે છે. આવાં નેત્રો વિકારી નેત્રો કહેવાય.

નેત્રવિકાર બે પ્રકારના હોય છેઃ એક તો સમયસમય ઉપર આવતા કુદરતી આવેગોથી થનારો નેત્રવિકાર અને બીજો પતિત જીવનપદ્ધતિથી થતો વિકાર. પતિત જીવનપદ્ધતિ એટલે કશા આદર્શો વિના વાસનાતિરેકભર્યું જીવન જીવવું તે. આવા લોકો ચોવીસે કલાક વાસના અને વિકારોને પ્રોત્સાહન મળે તેવું જીવન જીવતા હોય છે, તેથી પ્રત્યેક ક્ષણ તેમનાં નેત્રો વિકારભર્યાં દેખાતાં રહે છે.

3. લાંબા ગાળાની સાધના, સત્સંગ અને ઈશ્વરકૃપાના પરિણામે જેના કામાદિ વિકારો શાંત થયા હોય, વિશ્વને જોવાની દયા-કરુણા-મયી પવિત્ર દૃષ્ટિ ઊઘડી હોય તેમ જ તેનાં નેત્રોમાંથી અમી ઝરતું હોય છે, પામર-પતિત-પાપીને જોઈને પણ ઘૃણા-નફરત-ઉદ્વેગ થવાની જગ્યાએ નેત્રોમાંથી અમૃતમયી કરુણા ટપકતી રહે છે. એક પતિત વેશ્યાને જોઈને ઘૃણા કે ધિક્કાર છૂટવાની જગ્યાએ તેને થાય છે કે આ બહેનને બિચારીને પૈસા માટે કેવું અધમ કાર્ય કરવું પડે છે! આના દુઃખનો પાર નથી! જીવનનું સૌથી મોટું દુઃખ લોકઘૃણા છે. આ લોકોની ઘૃણા વચ્ચે જીવી રહી છે બિચારી!

આ રીતે પ્રત્યેક પાપી - પતિતને તે દયાની દૃષ્ટિથી જોતો રહે છે. આ દુર્લભ નેત્રો કહેવાય. આવાં નેત્રો દયા-કરુણા અને અમૃત વર્ષાવતાં રહે છે. ભગવાનનાં નેત્રો આવાં જ છે, તેથી તેમને 'સુલોચનઃ' કહેવાય છે. જેમનાં નેત્રોમાંથી સતત ઘૃણા-નફરત ટપકતી હોય તે નક્કી મહાદોષી – મહાપાપી હોવો જોઈએ.

795. અર્કઃ

સૂર્ય, સારતત્ત્વ.

ભગવાન સૂર્યરૂપ છે. સૂર્યને અર્ક કહેવાય છે.

ભગવાન સારતત્ત્વ પણ છે. પ્રત્યેક પદાર્થનું લાંબો સમય મંથન કરવામાં આવે તો તેમાંથી સારતત્ત્વ નીકળે, જેમ દૂધ-દહીંમાંથી માખણ. આવી જ રીતે પૂરા વિશ્વનું મંથન કરવામાં આવે તો જે અંતિમ સાર નીકળે તે ભગવાન છે, તેથી તેમને 'અર્કઃ' કહેવાય છે.

796. વાજસનઃ

સૂર્ય અથવા અન્નદાતા.

'વાજસનઃ' શબ્દ સૂર્ય માટે પણ વપરાય છે. તેથી વાજસનેયી શાખાના ઋષિ યાજ્ઞવલ્ક્યને 'વાજસનેય' તરીકે પણ ઓળખાવાય છે. કહેવાય છે કે યાજ્ઞવલ્ક્યો શુક્લ યજુર્વેદનું જ્ઞાન સૂર્ય પાસેથી મેળવ્યું હતું.

'વાજ' શબ્દનો અર્થ અન્ન પણ થાય છે, તેથી ઘઉંને વાજિયા ઘઉં કહેવાય છે. ભગવાન અન્નનો ભંડાર અને દાતા પણ છે. એક દાણામાંથી હજાર દાણા પેદા કરવાની યોજના તેમણે બનાવી છે, તેથી અન્નભંડારો ભર્યા રહે છે. જો એક દાણામાંથી એક દાણો થતો હોત તો વિશ્વ અન્ન વિનાનું થઈ ગયું હોત.

વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિક્ષમતા જોશો તો આશ્ચર્યચકિત થઈ જશો. માણસમાંથી માણસ 2-5-10 કે 20 પેદા થાય – તે પણ આખી ઉંમરમાં.

હાથીમાંથી હાથી આખી ઉંમરમાં 5-10 જ થાય. સિંહમાંથી સિંહ પણ 5-10 પેદા થાય.

ઉંદરમાંથી ઉંદરડા હજારો થાય.

માછલીમાંથી માછલીઓ પણ એક જ વારમાં હજારો થાય.

ગાયમાંથી ગાય 5-10-15 થાય. માનો કે હાથી કે સિંહ હજારો પેદા થતા હોત તો શું થાત?

કોઈએ બધાં પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિઓની ઉત્પત્તિ-મર્યાદા બાંધી છે. જે અન્ન-સ્થાને છે તે વિપુલ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જે ભોક્તાસ્થાને છે તેમનું ઉત્પત્તિ-પ્રમાણ ઘણું ઓછું છે. તેથી અન્નના ભંડાર ખૂટતા નથી. ભગવાન 'વાજસનઃ' છે.

797. શૃંગી

શિંગડાંવાળો.

પ્રાણીઓની રચના અત્યંત વિચિત્ર છે. ઘાસાહારી પ્રાણીઓને ચિત્ર-વિચિત્ર શિંગડાં આપ્યાં છે, પણ માંસાહારી પ્રાણીઓ સિંહ, વગેરેને શીંગડાં નથી આપ્યાં.

મોટા ભાગે શિંગડાંવાળાં પ્રાણીઓ આહાર બનતાં હોય છે, જ્યારે શિંગડાં વિનાનાં સિંહાદિ પ્રાણીઓ ભોક્તા બનતાં હોય છે. ઊલટું ન થઈ શકે, અર્થાત્ હરણો, ગાય, ભેંસો, વગેરે સિંહનો શિકાર કરીને તેનો આહાર ન કરી શકે. આ વ્યવસ્થા છે.

ભગવાન એકશૃંગી ઋષિ થયા હતા અને મહાપ્રલય-કાળમાં શિંગડાવાળું મત્સ્ય બનીને બધાં બીજોને નાવમાં સાચવીને બીજા ભૂભાગમાં લઈ ગયા હતા, તેથી પણ તેમને 'શૃંગી' કહેવાય છે.

798. જયંતઃ

વિજયી.

ભગવાન કદી હારતા નથી, વિજયી જ થાય છે. મોટામોટા વિજેતાઓ પણ કાળની આગળ હારી જતા હોય છે. કાળને કોઈ જીતી શકતું નથી, પણ ભગવાન કાળને પણ જીતી જાય છે, અર્થાત્ ક્યારે પણ તેમનું મૃત્યુ થતું નથી, તેથી તેમને મહાકાળ પણ કહેવાય છે. તેથી જ તેઓ 'જયંતઃ' છે.

799. સર્વવિજ્જયી

સૌને જીતનારા.

ભગવાન બધાંને જીતી જાય છે, તેથી તેમને 'સર્વવિજ્જયી' કહેવાય છે.

8-6-13

શ્લોકઃ 86
નામઃ 800થી 806

સુવર્ણબિન્દુરક્ષોભ્યઃ સર્વવાગીશ્વરેશ્વરઃ ।
મહાહ્રદો મહાગર્તો મહાભૂતો મહાનિધિઃ ॥ 86 ॥

800. સુવર્ણબિન્દુઃ

801. અક્ષોભ્યઃ

802. સર્વવાગીશ્વરેશ્વરઃ

803. મહાહ્રદઃ

804. મહાગર્તઃ

805. મહાભૂતઃ

806. મહાનિધિઃ

આ શ્લોકમાં સાત નામ અપાયાં છે.

800 સુવર્ણબિન્દુઃ

સોનાના બિન્દુ જેવા તેજસ્વી.

પ્રથમ તો સુવર્ણ પ્રવાહી તત્ત્વ નથી. ઘન છે. ઘનનો કણ તો હોય, બિન્દુ ન હોય, પણ અહીં ભગવાનનું નામ 'સુવર્ણબિન્દુ' કહ્યું છે, તેથી એવું લાગે છે કે અહીં સુવર્ણ જેવું કીમતી બિન્દુ એવો ભાવ હોવો જોઈએ વળી બિન્દુ તો અલ્પતાનું દ્યોતક છે, વિશાળતા કે મહાનતાનું દ્યોતક નથી. તો શું ભગવાન અલ્પ છે? ના-ના, એવું નથી. જો 'સુવર્ણબિન્દુ'નો અર્થ 'વીર્ય' કરવામાં આવે તો તે યોગ્ય ઠરી શકે. તે સુવર્ણ જેવું તેજસ્વી તો છે જ, સાથેસાથે બિન્દુ હોવા છતાં અકલ્પનીય મહાન પણ છે. માનો કે પુરુષમાં વીર્ય જ ન બનતું હોય તો પુરુષની કેટલી કિંમત? વીર્ય બિન્દુ હોવા છતાં પણ શરીરનાં બધાં તત્ત્વોમાં સૌથી મહાન છે, તેથી આહારનું પરિણામ માત્ર મળ-મૂત્ર જ નથી થતું, પણ 'સુવર્ણબિન્દુ' જેવું મહાન વીર્ય પણ આહારનું જ પરિણામ છે.

801. અક્ષોભ્યઃ

ક્ષોભ વિનાના.

ક્ષોભ એટલે હલકું કામ કરીને લજ્જિત થવું. માણસોમાં બધા ખાનદાન નથી હોતા. બહુ થોડા જ હોય છે. ખાનદાન એટલે 'અભિજાત' જે હલકું કાર્ય કરી ન શકે. કદાચ કુસંગથી હલકું કાર્ય થઈ જાય તો ક્ષોભ પામે, લજ્જિત થાય. મોઢું બતાવતાં પણ શરમ આવે. જે ખાનદાન નથી હોતો તે હલકાં કાર્યો કરે, પણ લજ્જિત થવાની જગ્યાએ ગૌરવ પામે. આવા લોકો નિર્લજ્જ અને નઠારા હોય છે; તેથી બધા માણસો એકસરખા છે તેવું કહેવું યોગ્ય નથી.

ખાનદાની વંશપરંપરાથી આવતી હોય છે અને સદ્‌ગુણોથી પણ આવતી હોય છે.

ભગવાન કદી પણ લજ્જિત થવું પડે તેવું કાર્ય કરતા નથી, તેથી તેમને 'અક્ષોભ્યઃ' કહેવાય છે.

802. સર્વવાગીશ્વરેશ્વરઃ

બધી વાણીના શ્રેષ્ઠ વક્તા.

ભગવાન વક્તા છે, માત્ર વક્તા જ નહીં, સર્વોત્તમ વક્તા. સર્વોત્તમ વક્તાનાં પાંચ લક્ષણો છેઃ 1. શુદ્ધ ઉચ્ચારણ, 2. વ્યાકરણથી શુદ્ધ ભાષા, 3. વિષયનું નિરૂપણ કરવામાં કુશળ, 4. ઉપક્રમ – ઉપસંહાર કરવામાં કુશળ, 5. હાવભાવની કુશળતા.

1. વક્તાનું ગળું ચોખ્ખું હોવું જોઈએ. ભાષાનું ઉચ્ચારણ દાંત, જીભ અને કંઠથી થતું હોય છે. દાંત અને જીભ બરાબર હોય અને કંઠની સ્વરપેટી પૅરિસના સૂર કરતાં પણ ચોખ્ખી અને મીઠી હોય તો એક-એક શબ્દ એક-એક અક્ષર વીણી લઈ શકાય.

બોલેલું સ્પષ્ટ ન હોય, દાંત-જીભ-કંઠ બધું બગડેલું હોય, તો વક્તા જે બોલે તે પકડી જ ન શકાય.

2. દાંત-જીભ-કંઠ વગેરે બરાબર હોય, પણ વક્તા વ્યાકરણથી ભ્રષ્ટ હોય તો તેની વાણી મીઠી ન લાગે, હાસ્યાસ્પદ થઈ જાય. કદાચ વ્યાકરણથી શુદ્ધ હોય પણ સાહિત્યથી શુદ્ધ ન હોય તેવી ભાષા પ્રાંજલ ન થઈ શકે. સાહિત્યિક ભાષા ભાષાને શણગાર કરાવે છે, તેથી સુંદર લાગે છે. પણ શણગાર એટલા બધા ન થઈ જાય કે મૂળ રૂપ જ ઢંકાઈ જાય. આવો અતિરેક દોષ પણ થઈ શકે છે. વધુપડતી સાહિત્યિક કે દાર્શનિક ભાષા સરળ નથી હોતી, તેથી તે માત્ર વિદ્વદ્ભોગ્ય બની જતી હોય છે. આ પણ દોષ કહેવાય. ભાષા શુદ્ધ અને સરળ હોવી જોઈએ.

3. વક્તા પાસે વિષય હોવો જોઈએ. એક જ નિર્ધારિત વિષય ઉપર જ બોલવાનું હોય. વારે-વારે વિષયાંતર કરીને મૂળ વિષયને છોડી દે તે અધમ વક્તા કહેવાય. ઉત્તમ વક્તા મૂળ વિષયને બરાબર વળગી રહે.

4. ઉત્તમ વક્તાને ઉપક્રમ અને ઉપસંહાર આવડવા જોઈએ. વાતની શરૂઆતને ઉપક્રમ કહેવાય. વાતની બેઠક બરાબર બનાવાય, પછી તેના ઉપર રચના થાય અને છેવટમાં ઉપસંહાર અર્થાત્ નિર્ધારિત લક્ષ્યની સિદ્ધિ થાય. આમ ઉપક્રમ - ઉપસંહાર આવડવા જોઈએ.

5. વક્તા વાણીથી જ નથી બોલતો, તે પોતાના ચહેરાના હાવભાવથી પણ બોલે છે અને હાથ વગેરે અંગથી પણ બોલે છે. જો વક્તા પૂતળાની માફક નિઃસ્તબ્ધ બેસીને બોલે તો પ્રભાવહીન થઈ જાય. લોકો જ્યારે લખેલું વાંચતા હોય છે ત્યારે હાવભાવ વિનાના થઈ જતા હોય છે, જેથી પ્રભાવહીન લાગતા હોય છે.

આમ, સમર્થ અને કુશળ વક્તાનાં આ પાંચ લક્ષણો ભગવાનમાં પૂરેપૂરાં ખીલ્યાં હોવાથી તેમને “સર્વવાગીશ્વરેશ્વરઃ” કહેવાય છે.

ભગવાન મૂંગા કે ગૂંગા નથી.

803. મહાહ્રદઃ

વિશાળ સરોવર જેવા મહાન હૃદયવાળા.

માણસની પાસે ત્રણ અંગો બહુ મહત્ત્વનાં હોય છેઃ 1. પેટ, 2. મસ્તિષ્ક અને 3. હૃદય.

1. મોટું પેટ બધી વાતોને પચાવી શકતું હોય છે. ગમે તેવી ગંભીર અને મહત્ત્વની વાતો મોટા પેટમાં સમાઈ જતી હોય છે. નાનું અને ક્ષુલ્લક પેટ વાતને પચાવી શકતું નથી, તેથી તે માણસને મહત્ત્વ વિનાનો – ક્ષુલ્લક બનાવી દેતું હોય છે. નાનું પેટ પોતાના વિશે થયેલી નિંદા, ઈર્ષ્યા, વગેરે તત્ત્વોની તરત જ ઊલટી કરી નાખતું હોય છે, જેને ઉદ્વેગ કહેવાય છે. ઉદ્વેગ અશાંતિ જન્માવે છે, જ્યારે મોટું પેટ બધું સમાવી દે છે, જરાય વિચલિત નથી થતું તેથી શાંતિ રહે છે.

2. મોટું મસ્તષ્ક વિશાળ જ્ઞાનનું પ્રતીક છે. બહુમુખી અને તલસ્પર્શી પ્રતિભા ધરાવનારું મસ્તિષ્ક જીવનની ધન્યતા જ કહેવાય. પ્રતિભાપૂજકો આવા મસ્તિષ્કની પૂજા કરતા હોય છે, જેથી પ્રજા અને દેશ મહાન બનતાં હોય છે. નાનું અને તુચ્છ મસ્તિષ્ક જ્યારે દેશની

મોટી-મોટી ખુરશીઓ ઉપર બેસી જાય તો સમજવું કે હવે આ દેશનું પતન થઈ જશે. મોટી ખુરશીઓ મોટા મસ્તિષ્કથી જ શોભે. ત્યાંથી જ દેશની મહાનતા પ્રગટતી હોય છે.

3. મોટું હૃદય મોટા સદ્‌ગુણોથી ભરેલું હોય છે, જેમાં ઉદારતા, દયા, કરુણા અને ક્ષમા મુખ્ય છે. આ ગુણોની વિશાળતાથી વ્યક્તિ મહાન અને સંત બનતી હોય છે. જો આ ત્રણે તત્ત્વો એકસાથે કોઈનામાં હોય તો-તો તે સંસારનું રત્ન જ કહેવાય.

ભગવાનનું હૃદય વિશાળ હોવાથી તેઓ ભક્તો અને જન સામાન્યનો ઉદ્ધાર કરતા રહે છે, તેથી તેમને 'મહાહ્રદ' કહેવાય છે.

804. મહાગર્તઃ

અતિ ઊંડાણવાળા.

માણસ છીછરો, મધ્યમ અને બહુ ઊંડો હોય છે.

1. જેઓ છીછરા ખાબોચિયા જેવા હોય છે તેઓ બહુ જલદી ગંધાઈ જતા હોય છે અને સુકાઈ જતા હોય છે.

ગંધાઈ જવાનો અર્થ એ છે કે તેમના જીવનમાં દુર્ગુણો અને કુસંસ્કારોની દુર્ગંધ ફેલાવા લાગે છે, જેથી તેમની નજીક જવાનું પણ ગમતું નથી.

2. જે લોકો મધ્યમ કક્ષાના હોય છે તેઓ વ્યાવહારિક હોય છે. તેઓ લાંબો સમય જીવનને ધારણ કરીને ચલાવી શકે છે.

3. જે લોકો સમુદ્ર જેવા ઊંડાણવાળા હોય છે તેઓ કદી ગંધાતા નથી. ગંદું પાણી પણ સ્વીકારીને તેને દુર્ગંધમુક્ત કરી દેતા હોય છે, કારણ કે સમુદ્ર અથાગ ઊંડાણવાળો છે. વળી તેમાં મોટાં-મોટાં મોજાં ઊછળતાં રહે છે, જે તેની શુદ્ધિ અને ચેતનાને પ્રગટ કરતાં રહે છે.

ભગવાન છીછરા નથી. સમુદ્ર જેવા અતિશય ઊંડાણવાળા છે તેથી તેમને 'મહાગર્ત' કહેવાય છે.

805. મહાભૂતઃ

જેમનો ભૂતકાળ મહાન છે તે.

ભગવાન કાલાતીત છે, તોપણ વ્યાવહારિક સ્વરૂપમાં તેઓ પણ કાલસાપેક્ષ છે. ભગવાન ભૂતકાળમાં હતા, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેવાના. તેમાં ભૂતકાળમાં તેઓ મહાન હતા, વર્તમાનમાં પણ મહાન છે અને ભવિષ્યમાં પણ મહાન જ રહેશે.

બધાં માણસો અને પ્રાણીઓ ભૂતકાળમાં મહાન નથી હોતાં. અલ્પ અને તુચ્છમાંથી પણ મહાનતા પ્રાપ્ત કરી શકાતી હોય છે. આવા લોકો મહાનમાંથી અલ્પ કે તુચ્છ પણ થઈ જતા હોય છે. ભગવાન માટે એવું નથી હોતું. તેઓ બધા કાળમાં મહાન જ રહે છે. તેથી ભૂતકાળમાં પણ તેઓ મહાન જ હતા.

'મહાભૂતઃ'નો અર્થ પંચમહાભૂતો સાથે પણ કરવામાં આવે છે. પંચમહાભૂતો મહાન છે, કારણ કે તેમનાથી વિશ્વ રચાયું છે, તેથી ભગવાન 'મહાભૂત' છે.

806. મહાનિધિઃ

સૌથી મોટો ભંડાર, ખજાનો.

ભગવાન સૌથી મોટો ભંડાર – ખજાનો પણ છે. વિશ્વની બધી ઉત્તમ – કીમતી વસ્તુઓ તેમાં રાખવામાં આવી છે. તે અખૂટ ભંડારમાંથી આપણે ખોદી ખોદીને કરોડો વર્ષોથી બધી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છીએ – અને તેથી જ જીવીએ છીએ. તેથી તેઓ

'મહાનિધિઃ' કહેવાય છે.

11-6-13

શ્લોકઃ 87
નામઃ 807થી 816

કુમુદઃ કુન્દરઃ કુન્દઃ પર્જન્યઃ પાવનોઽનિલઃ ।
અમૃતાશોઽમૃતવપુઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વતોમુખઃ ॥ 87 ॥

807. કુમુદઃ

808. કુન્દરઃ

809. કુન્દઃ

810. પર્જન્યઃ

811. પાવનઃ

812. અનિલઃ

813. અમૃતાશઃ

814. અમૃતવપુઃ

815. સર્વજ્ઞઃ

816. સર્વતોમુખઃ

આ શ્લોકમાં દશ નામ આપ્યાં છે.

807. કુમુદઃ

શ્વેત કમળ જેવા.

'કુ' એટલે પૃથ્વી, તેને મોદ પમાડે અર્થાત્ તેની શોભા વધારે તેને 'કુમુદ' કહેવાય. સફેદ કમળ, અર્થાત્ જળમાં થનારું સફેદ પોયણું.

808. કુન્દરઃ

પર્વત જેવા અડીખમ.

'કુ' એટલે પૃથ્વી; તેને વિદારીને – ફાડીને જે નીકળે તે પર્વત કહેવાય. વૃક્ષો વગેરે પણ કુન્દર કહેવાય, કારણ કે તે, પણ પૃથ્વીને ફાડીને નીકળતા હોય છે.

પૃથ્વીમાં આરોપિત થયેલું બીજ સમય આવતાં પૃથ્વીને વિદારીને બહાર પ્રગટતું હોય છે. તેમાંથી વનસ્પતિ – વનરાજિ વગેરે થતાં હોય છે, જો પૃથ્વીમાં આ વિદીર્ણ થવાની ક્ષમતા ન હોય તો વનરાજિ વગેરે થઈ શકે નહીં. આવી જ રીતે નાના-મોટા પર્વતો પણ પૃથ્વીને વિદારીને નીકળતા હોય છે, તેથી તેમને પણ 'કુંદર' કહી શકાય.

ભગવાન પર્વત જેવા ઉન્નત, અડગ, દૃઢ અને મજબૂત છે, તેથી તેમને પણ 'કુન્દરઃ' કહેવાયા છે.

809. કુન્દઃ

કુન્દપુષ્પ જેવા.

ભગવાનની બહુમુખી ઉપમાઓ છે. તેઓ પહાડ જેવા કઠોર અને અડગ છે, તો પુષ્પ જેવા કોમળ અને સુગંધિત પણ છે. પુષ્પોમાં એક કુન્દ નામનું પુષ્પ થાય છે. આ પુષ્પ સ્ફટિક જેવું સ્વચ્છ, સફેદ, કોમળ અને સુગંધથી મઘમઘતું હોય છે. ભગવાન કુન્દ જેવા છે. કશી મલિનતા ન હોવાથી તેઓ સ્ફટિક જેવા છે, પારદર્શી છે, દયા વગેરે ગુણોથી ભરપૂર હોવાથી કોમળ છે. દયા વગેરે ગુણો વ્યક્તિને કોમળ બનાવે છે અને હિંસા વગેરે દોષો વ્યક્તિને કઠોર બનાવે છે. ભગવાન કોમળ છે, પણ સાથેસાથે સુકર્મોની સુગંધથી સુગંધિત પણ છે, તેથી ભગવાન કુન્દપુષ્પ જેવા કહેવાય છે.

810. પર્જન્યઃ

વૃષ્ટિરૂપ છે.

ધરતી ઉપરનું જીવન પર્જન્ય છે. પર્જન્ય ન હોય તો દુષ્કાળ પડે. દુષ્કાળને ‘કાળ’ પણ કહેવાય છે. કાળ એટલે વિનાશ. કાળમાં પ્રાણીસૃષ્ટિનો વિનાશ થાય છે. ચારે તરફ મડદાં જ મડદાં દેખાય છે, તેથી પર્જન્યને જીવન માનવામાં આવ્યો છે.

પૂરી ધરતી ઉપર યથાયોગ્ય પાણી ઠાલવવું તે પણ પરમેશ્વરનો એક વ્યવસ્થિત પ્રોગ્રામ છે. વિશાળ સમુદ્રોમાંથી સૂર્યની ગરમીથી બંધાયેલાં હલકાં વાદળાં પવનમાં તરતાંતરતાં નિશ્ચિત સમયે, નિર્ધારિત સ્થળે પહોંચીને જળ થઈ જાય અને પછી ધરતી ઉપર વરસીને પોતાનું કામ પૂરું કરે. વાદળાં થઈને વરસવું એ તેમનું કામ કહેવાય. હવે ધરતી હજારો પ્રકારની ઔષધિઓ, ઘાસ, વૃક્ષો, વગેરે પેદા કરે તે ધરતીનું કામ. એવું માનવામાં આવે છે કે ધરતીની જરૂર કરતાં અનેકગણું પાણી વરસે છે. વધારાનું બધું પાણી પાછું સમુદ્રમાં ચાલ્યું જાય છે. આ ક્રમ સદીઓથી ચાલતો રહે છે, તેથી જીવન છે.

ભગવાન પર્જન્યરૂપ હોવાથી તેમને ‘પર્જન્ય’ કહેવાયા છે.

811. પાવનઃ

પવિત્ર કરનાર.

લોકજીવનમાં સ્વચ્છતા અને ગંદકી બંને તત્ત્વો છે જ. આવી રીતે પવિત્ર અને અપવિત્ર તત્ત્વો પણ છે. સ્વચ્છતા અને પવિત્રતા એક જ તત્ત્વ નથી. કતલખાનું અને વેશ્યાલય સ્વચ્છ તો હોઈ શકે છે, પણ પવિત્ર ન કહી શકાય. સ્વચ્છતા પવિત્રતાની પૂરક તો હોઈ શકે, પણ માત્ર સ્વચ્છતાથી પવિત્રતા આવી જાય નહીં. પવિત્રતાનો સંબંધ શ્રદ્ધા સાથે છે. શ્રદ્ધા વિના પવિત્રતા હોય જ નહીં.

આ પવિત્રતા પાંચ પ્રકારની હોય છેઃ 1. ભૂમિ, તીર્થક્ષેત્રો, વગેરે 2. મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓ, સાધુ-સંતો, વગેરે 3. ગ્રંથો, ધર્મગ્રંથો વગેરે 4. નામ, હરિનામ વગેરે 5. વસ્તુઓ, વસ્ત્રાદિ વગેરે.

આ બધાં તત્ત્વોમાં ખાસ પ્રકારની શ્રદ્ધા હોય તો જ પવિત્રતાનો અનુભવ થાય. તેથી પવિત્રતા – અપવિત્રતાનો અનુભવ માત્ર માણસોને જ થતો હોય છે, પશુ-પક્ષીઓ, વગેરેને નહીં.

તો શું આ માત્ર કલ્પના જ છે? ના, એવું નથી. જેના સંબંધમાત્રથી વ્યક્તિમાં સાત્ત્વિકતા – પવિત્રતા આવવા લાગે છે તે ‘પાવન’ છે. આને સંગબળ કહેવાય. હરિ, હરિનામ, સાધુ-સંતો વગેરેમાં આ તત્ત્વો રહેતાં હોય છે, તેમના સંગથી સંગબળ પ્રાપ્ત થતું હોય છે. જે અનિષ્ટોની સામે ટક્કર લઈ શકતું હોય છે. તેથી હરિ હરિનામ વગેરેને ‘પાવન’ કહેવાય છે.

812. અનિલઃ

પવન.

ભગવાન અનિલ એટલે કે પવનરૂપ પણ છે, જેનાથી પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિઓને જીવન મળે છે.

813. અમૃતાશઃ

અમૃતનું ભોજન કરનારા.

અશન એટલે જમવું. ભગવાન જમે છે, પણ તેઓ અમૃતનું ભક્ષણ કરે છે. વિશ્વ જ્યારે સંસાર બને છે ત્યારે બે ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છેઃ 1. અમૃત અને 2. વિષ. આ બંને તત્ત્વો લગભગ પ્રત્યેક વસ્તુમાં રહેલાં છે. જેમ કે માપસરનું પચે તેટલું ખાઓ તો ઘી-દૂધ-દહીં-માખણ, વગેરે અમૃત છે, પણ અતિરેક કરી દો તો એ જ વસ્તુ વિષ પણ છે. આવી જ રીતે ધન, વગેરે ઐશ્વર્ય અમૃત છે, પણ જીરવી શકાય અને યોગ્ય કાર્યમાં વાપરી શકાય તો. જો જીરવી ન શકાય અને અયોગ્ય માર્ગમાં વાપરવામાં આવે તો તે વિષ પણ છે.

આવી જ રીતે સ્ત્રી-ભોગ વગેરે પણ જો સંયમપૂર્વક ભોગવી શકાય તો અમૃત છે, પણ જો બેફામ થઈ જવાય તો વિષ છે.

આ રીતે વિશ્વ અમૃતમય પણ છે અને વિષમય પણ છે. મહત્તા વસ્તુની નથી, વાપરનારની છે. વાપરતાં આવડે તો અમૃતમય છે, નહીં તો બધું જ વિષમય છે.

ભગવાન બધાં તત્ત્વોમાં અમૃતનું જ અશન કરે છે તેથી તેમને 'અમૃતાશઃ' કહેવાય છે.

814. અમૃતવપુઃ

અમૃતરૂપ દેહ.

ભગવાનને સાકાર સ્વરૂપમાં દેહ છે, પણ તે 'અમૃત' રૂપ છે. દેહધારીઓના દેહ ત્રણ દોષોથી દૂષિત હોય છેઃ 1. નશ્વરતા, 2. રુગ્ણતા, અને 3. કુરૂપતા.

1. બધાં શરીરો નશ્વર – નાશવાન છે, તેથી અમૃત નથી. ભગવાનનું શરીર નાશવાન નથી, તેથી અમૃતવપુ કહેવાય છે.

2. બધાં શરીરો નાનામોટા રોગોથી ગ્રસ્ત રહેતાં હોય છે, પણ ભગવાન કદી પણ બીમાર પડતા નથી, તેથી 'અમૃતવપુઃ' કહેવાય છે.

3. ઘણાં શરીરો કદરૂપાં હોય છે, પણ ભગવાનનું શરીર કદરૂપું નથી, સર્વાંગસુંદર છે, તેથી 'અમૃતવપુઃ' કહેવાય છે.

815. સર્વજ્ઞઃ

બધું જાણનાર.

માણસનું જ્ઞાન બહુ જ સીમિત હોય છે, દેશ – કાળ અને વસ્તુઓમાં સીમિત થઈ જતું હોય છે, પણ ભગવાનનું જ્ઞાન અસીમિત છે. તેની કોઈ સીમા નથી. તેઓ એક જ કાળમાં બધું જ્ઞાન ધારણ કરી શકે છે, તેથી તેમને 'સર્વજ્ઞઃ' કહેવાય છે.

816. સર્વતોમુખઃ

બધી તરફ મુખવાળા.

શ્લોકઃ 88
નામઃ 817થી 825

સુલભઃ સુવ્રતઃ સિદ્ધઃ શત્રુજિત્ શત્રુતાપનઃ ।
ન્યગ્રોધોદુમ્બરોઽશ્વત્થશ્ચાણૂરાન્ધ્રનિષૂદનઃ ॥ 88 ॥

817. સુલભઃ

818. સુવ્રતઃ

819. સિદ્ધઃ

820. શત્રુજિત્

821. શત્રુતાપનઃ

822. ન્યગ્રોધ

823. ઉદુમ્બરઃ

824. અશ્વત્થઃ

825. ચાણુરાન્ધ્ર નિષૂદનઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

817. સુલભઃ

સરળતાથી પ્રાપ્ત થનારા.

ઈશ્વરપ્રાપ્તિ સૌથી કઠિન અને દુર્લભ મનાય છે, પણ અહીં તેને સુલભ બતાવાઈ છે. બધી પ્રાપ્તિઓ પુરુષાર્થ-સાધના-માર્ગ છે. તેમાં પણ અમુક પ્રાપ્તિ તો અત્યંત દુષ્કર હોય છે, જ્યારે પ્રભુપ્રાપ્તિ તો સાવ સરળ-સુલભ બતાવાઈ છે. તેનું કારણ સમજવા જેવું છે. પ્રથમ તો આપણે પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે જાત-જાતનાં તપ, સાધનાઓ, ઉપાસનાઓ, યોગ્યપ્રક્રિયા, વગેરે કરીને તેમને મેળવવા માગીએ છીએ, જેમાં લગભગ નિષ્ફળતા મળતી હોય છે, કારણ કે પ્રભુ પ્રેમરૂપ છે અને પ્રેમ પ્રેમથી જ મળતો હોય છે. બીજું, પરમેશ્વર સર્વવ્યાપક હોવાથી હૃદયમાં બિરાજેલા છે, કારણ કે પ્રેમનું સ્થાન હૃદય છે. જો હૃદય નિર્મળ થાય અને પ્રેમથી ઊભરાવા લાગે તો જ્યાં જીવાત્મા બેઠો છે ત્યાં જ પરમાત્મા પણ બેઠા છે, તેથી તેઓ સુલભમાં સુલભ છે. તેમને મેળવવા દોડાદોડી કરવાની જરૂર જ નથી. જ્યાં છે ત્યાં જ સ્થિર થવાથી તેઓ સહજપ્રાપ્ત છે, તેથી તેમને 'સુલભઃ' કહેવાયા છે.

818. સુવ્રતઃ

વ્રતરૂપ.

ત્રણ વસ્તુઓ આધ્યાત્મિક સાધનાના પાયા છેઃ 1. યમ, 2. નિયમ અને 3. વ્રત.

1. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ – આ પાંચ યમ છે. આ પાળવાથી ઘણી અશાંતિમાંથી મુક્તિ મળે છે, પણ આમાં દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ પ્રમાણે અપવાદ પણ હોઈ શકે છે.

2. શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય એ નિયમો છે. નિયમપૂર્વક સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ. અસ્વચ્છતા કે ગંદકી રખાય નહીં.

યથાલાભ સંતોષ કરવાનો. અસંતોષથી અશાંતિ થાય.

જે કષ્ટો પડે તેમને પ્રસાદી સમજીને સહન કરી લેવાનાં. તે તપ છે.

પ્રતિદિન પવિત્ર ધર્મગ્રંથોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક પાઠ કરવો, પઠન-પાઠન કરવું તે સ્વાધ્યાય છે.

આટલું કર્યા પછી અર્થાત્ દૃઢ થયા પછી કોઈ એક વ્રત ધારણ કરવું. જેમ કે મૌનવ્રત, સેવાવ્રત, ઉપવાસાદિ વ્રત, પતિવ્રત, વગેરે. વ્રતભંગ ન કરાય. વ્રત કસોટી વિનાનું હોય જ નહીં. તેથી એક વાર વ્રત લીધા પછી તેને મક્કમતાથી વળગી રહેવાનું. છોડછોડ કરવું કે બદલબદલ કરવું તે યોગ્ય ન કહેવાય.

વ્રતનું પાલન કરવાથી હજારો ભક્તો થયા છે અને અનેક સ્ત્રીઓ મહાસતી થઈ ગઈ છે, તેથી ભગવાનનું નામ 'સુવ્રતઃ' કહેવાયું છે.

819. સિદ્ધઃ

સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલા.

સાધકની સાધના જ્યારે પૂર્ણકક્ષાએ પહોંચે છે ત્યારે તે સિદ્ધ થાય છે, અર્થાત્ સાધના સફળ થઈ અને હવે સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ. પણ ભગવાન સાધક નથી, સ્વયં સિદ્ધ છે. જે સાધના દ્વારા મેળવવાનું છે તે બધું તેમને સ્વતઃ સિદ્ધ પ્રાપ્ત થયેલું જ છે. તેમને માટે મેળવવાનું કશું જ બાકી રહેતું નથી, તેથી તે 'સિદ્ધઃ' કહેવાય છે.

820. શત્રુજિત્

શત્રુ ઉપર વિજય મેળવનારા.

ભગવાનને પણ શત્રુ હોય? હા, હોય. શત્રુ હોય તો જ પરાક્રમોની કથા હોય. જેને શત્રુઓ ન હોય તેની પરાક્રમની કથા ન હોય. જેની પરાક્રમની કથા ન હોય તેનું જીવન નીરસ હોય. જે લોકો અજાતશત્રુ હોય છે તેઓ નક્કી મહાન નથી હોતા. તેઓ સૌને રાજી રાખનારા, કોઈને નારાજ નહીં કરનારા, હાએ હા અને નાએ ના કરનારા હોય છે. નક્કી તેઓ પાણી વિનાના હોય છે. પાણીદાર માણસ ખોટી વાતમાં પણ હાએ હા ન કરી શકે અને ખરી વાતમાં નાએ ના ન કરી શકે. તે જે સાચું હોય તે જ બોલે. તેથી તેને શત્રુઓ તો થવાના જ. સત્યવાદી થવું અને શત્રુ વિનાના થવું એ શક્ય નથી. સત્ય કદી પણ શત્રુ વિનાનું હોતું નથી. ભગવાન હંમેશાં સત્યનો પક્ષ લે છે જ, તેથી અસત્યમાર્ગી રાક્ષસો શત્રુ થાય છે. જે લોકો અસત્યને સમજ્યા છતાં પણ તેનો ત્યાગ નથી કરતા અથવા સત્યને સમજ્યા પછી પણ તેનો પક્ષ નથી લેતા તેઓ નક્કી મર્દાનગી વિનાના જિજીવિષુ લોકો જ છે.

ભગવાન હંમેશાં સત્યનો પક્ષ લઈને અસત્યની સામે યુદ્ધ કરતા રહે છે, તેથી તેમને 'શત્રુજિત્' કહેવાય છે.

821. શત્રુતાપનઃ

શત્રુઓને બાળનારા.

જીવનની ત્રણ પ્રતિક્રિયાઓ હોય છેઃ 1. બાળવું, 2. ઠારવું અને 3. સંતાપવું.

1. તમારી પ્રગતિ, સફળતા, વિજય જોઈને કેટલાક લોકો બળી મરતા હોય છે. જે લોકો ઈર્ષ્યા, દ્વેષ અને વૈરભાવથી જીવન જીવતા હોય છે તે લોકો વિરોધીઓની ચઢતીથી બળ્યા કરતા હોય છે. ભગવાનનાં પરાક્રમોથી તેમને સતત સફળતા અને વિજય મળતો રહે છે, તેથી તેમના શત્રુઓ બળતા રહે છે, તેથી તેમનું નામ 'શત્રુતાપનઃ' પડ્યું છે.

જે લોકો વિરોધીઓ-શત્રુઓ રાજી થાય તેવાં કામો કરતા હોય છે તેઓ 'શત્રુરંજન' કહેવાય છે. શસ્ત્રત્યાગી – યુદ્ધત્યાગી અર્જુન શત્રુરંજન થઈ ગયો હતો. ભગવાને તેને શસ્ત્રધારી બનાવીને ફરીથી યુદ્ધમાર્ગી બનાવી શત્રુતાપન બનાવ્યો હતો.

દુર્બળતાથી કે કાયરતાથી શત્રુરંજન કોઈ થઈ જાય તો તે ક્ષમ્ય કહેવાય, પણ વૈચારિકતાથી – ભ્રષ્ટ વૈચારિકતાથી કોઈ શસ્ત્રત્યાગી, યુદ્ધત્યાગી થઈ જાય તો તે ક્ષમ્ય ન કહેવાય. આવા યુદ્ધત્યાગીને હાર્યાનો પશ્ચાત્તાપ ન થાય, ગૌરવ લે, જેથી પૂરી પ્રજા ભ્રષ્ટ ચિંતનનો શિકાર બની જાય.

કોઈએ કહ્યું છે કે વિજય એવો હોવો જોઈએ કે જેમાં કોઈની હાર ન હોય. આવું માનવું એ શ્રુતરમણીય તો છે, પણ વાસ્તવિક-વ્યાવહારિક નથી. સત્યને જીતવું જ જોઈએ અને અસત્યને હરાવવું જ જોઈએ. સત્ય-અસત્ય બંનેને સમાન માનીને સમાધાન તો થઈ શકે, પણ તેમાં સત્યની જ બાંધછોડ કરવી પડે, જે આગળ જતાં ભયંકર નુકસાન જ કરતું હોય છે. અસત્ય સાથે કાયમ માટે બાંધછોડ ન કરાય. જો કરાય તો પરિણામે વિનાશ જ થાય. તેથી ભગવાન 'શત્રુતાપનઃ' કહેવાય છે.

2. જેનામાં બાળવાની ક્ષમતા હોય છે તેનામાં જ ઠારવાની પણ ક્ષમતા હોય છે. સત્યને ઠારવું એ મહાવ્રત – મહાકાર્ય કહેવાય. સત્યનો સક્રિય પક્ષ લઈને તેને સહાયભૂત થવું તે ઠારવું કહેવાય, તે સાચી વીરતા કહેવાય. ભગવાન વીર છે. મહાવીર છે તેથી સત્યની વહારે વારંવાર ચઢે છે અને સત્યને ઠારતા રહે છે.

3. જે બાળતાય નથી કે ઠારતાય નથી, માત્ર ભય લોભ-લાલચના કારણે તટસ્થ રહી જાય છે તેઓ સંતાપનારા હોય છે. તેમાં પણ જે લોકો માત્ર ભયના કારણે જ સત્ય-અસત્યમાં તટસ્થ થઈ જાય છે, તેઓ તો મહાકાયર, બીકણ અને નપુંસક જ હોય છે – ભલે તેમણે અધ્યાત્મનો અંચળો ઓઢ્યો હોય! આવું અધ્યાત્મ વધુ પૂજાય છે, જેથી લોકો ભગવાનને માનીને પણ નમાલા થઈ જાય છે.

ભગવાન 'શત્રુતાપનઃ' છે.

822. ન્યગ્રોધઃ

વટવૃક્ષ જેવા.

હિંદુધર્મની ઉપાસના બહુમુખી છેઃ 1. નિરાકાર, 2. સાકાર, 3. તારા-નક્ષત્રો, 4. પર્વત-નદીઓ, 5. વૃક્ષો, 6. પ્રાણીઓ.

1. મૂળ ઉપાસના નિરાકાર એક બ્રહ્મની છે. આ મૂળ નિરાકાર એક બ્રહ્મ વિશે જેટલું ચિંતન હિંદુ દર્શનોમાં કરાયું છે તેટલું બીજે ક્યાંય કરાયું નથી.

2. સાકાર દેવ-દેવીઓનો પાર નથી. બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશથી માંડીને સંતોષીમાતા અને દશામાનાં અનેક રૂપો પૂજાય છે.

3. આકાશના હજારો તારાઓ, ગ્રહો, નક્ષત્રો, વગેરે પૂજાય છે.

4. હિમાલય, વિંધ્યાચલ, ગિરનાર, વગેરે પર્વતો પૂજાય છે.

5. પીપળો, વડ, તુલસી, વગેરે અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો-છોડવા વગેરે પૂજાય છે.

6. ગાય-બળદ, વગેરે અનેક પ્રાણીઓ પૂજાય છે.

7. હવે સૌથી વધુ વ્યક્તિપૂજા પણ થવા લાગી છે.

આમ, વિશ્વની અનેક કૃતિ-પ્રકૃતિઓ આપણે પૂજીએ છીએ. ક્યાંય કોઈનો નિષેધ નથી. આ કારણે એક લાભ એ થયો છે કે હિંદુ કટ્ટરવાદી થઈ શકતો નથી પણ એક નુકસાન પણ થયું છે કે આખો ધર્મ ગૂંચવાડાભર્યો થઈ ગયો છે. એકેશ્વરવાદ અને બહુદેવવાદ –

બધું ભેગું ચાલી રહ્યું છે. તેથી ઉપાસ્ય દેવ નક્કી કરવામાં ભક્તોને ગૂંચવાડો થાય છે.

અહીં ન્યગ્રોધ એટલે વટવૃક્ષમાં ભગવાનનાં દર્શન કરાયાં છે.

823. ઉદુમ્બરઃ

ઉમરડો.

824. અશ્વત્થઃ

પીપળો.

825. ચાણૂરાન્ધ્ર નિષૂદનઃ

ચાણૂર નામના દૈત્યને હણનાર.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કંસના દરબારમાં ચાણૂર નામના દૈત્યને હણ્યો હતો, તેથી તેમને ચાણૂરનિષૂદન કહેવાય છે. તે અન્ધ્રજાતિનો હોવાથી ‘ચાણૂરાન્ધ્ર’ કહેવાય છે.

14-6-13

શ્લોકઃ 89
નામઃ 826થી 834

સહસ્રાર્ચિઃ સપ્તજિહ્વઃ સપ્તૈધાઃ સપ્તવાહનઃ ।
અમૂર્તિરનઘાઽચિન્ત્યો ભયકૃદ્ ભયનાશનઃ ॥ 89 ॥

826. સહસ્રાર્ચિઃ

827. સપ્તજિહ્વઃ

828. સપ્તૈધાઃ

829. સપ્તવાહનઃ

830. અમૂર્તિઃ

831. અનઘઃ

832. અચિંત્યઃ

833. ભયકૃત્

834. ભયનાશનઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ અપાયાં છે.

826. સહસ્રાર્ચિઃ

હજારો કિરણોવાળા.

જેમ સૂર્યાદિનાં કિરણો હોય છે તેવાં કિરણોની આ વાત નથી. ભગવાન જો સૂર્ય જેવો દેદીપ્યમાન ગોળો હોય તો સૂર્યની માફક તેઓ ચાક્ષુષવિષય થવા જોઈએ, પણ તેવું થતું નથી. તેમનાં જો કિરણો હોય તો અંધારી રાતમાં પણ અજવાળું થઈ જાય, પણ તેવું થતું નથી, તેથી અહીં કિરણ શબ્દનો અર્થ પ્રકાશમાન કિરણો કરવાનો નથી, પણ કિરણ શબ્દનો અર્થ ફૅકલ્ટી કરવાનો છે, અર્થાત્ ભગવાન હજારો વિભાગોનું જ્ઞાન ધરાવે છે. એવું કોઈ ક્ષેત્ર નથી કે જેનું જ્ઞાન ભગવાનને ન હોય, તેથી તેઓ 'સહસ્રાર્ચિઃ' કહેવાય છે.

827. સપ્તજિહ્વઃ

સાત જીભવાળા.

અગ્નિની સાત જિહ્વા માનવામાં આવી છેઃ

1. કાલી, 2. કરાલી, 3. મનોજવા, 4. સુલોહિતા, 5. સુધૂમ્રવર્ણા, 6. સ્ફુલિંગિની અને 7. દેવી વિશ્વરુચિઃ

આવો અગ્નિ જુદી-જુદી રીતે વિશ્વને પ્રજ્વલિત કરી રહ્યો છે. આ સાત જિહ્વાઓનું સંશોધન કરવા જેવું ખરું.

828. સપ્તૈધાઃ

સાત ઈંધણવાળા.

આખું વિશ્વ અગ્નિથી બળી રહ્યું છે. ઊકળી રહ્યું છે, માત્ર આપણા નાનાસરખા સૂર્યની જ ગરમી કલ્પનાતીત છે. તેમાંથી કરોડોકરોડો મેગાવૉટ વીજળી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. બ્રહ્માંડોની આગળ સૂર્ય તો એક નાનાસરખા દડા જેવો છે. આવા અને એનાથી મોટા સૂર્યો બ્રહ્માંડમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ બધા લ્હાય-લ્હાય ગરમી આપી રહ્યા છે. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે આવા કરોડો સૂર્યો ઈંધણ ક્યાંથી અને શું લાવે છે, જે કદી ખૂટતું જ નથી? આપણા સૂર્યને માત્ર એક જ દિવસ બળતો રાખવા માટે પૃથ્વી ઉપરનો બધો કોલસો પણ ઓછો પડે. તો આનાથી મોટા કરોડો સૂર્યોને બળતા રાખવા માટે ઈંધણની શી વ્યવસ્થા છે?

જવાબ છેઃ સાત પ્રકારનાં ઈંધણોનો ઢગલો ભગવાને કરી રાખ્યો છે, જે કદી ખૂટતાં જ નથી, એટલું જ નહીં, બળ્યા પછી ફરી-ફરીને પાછાં ઈંધણ થઈ જાય છે, જેથી કદી અંત આવે જ નહીં. આપણે ઈંધણને પુનર્જીવિત કરી શકતા નથી પણ કુદરત કરે છે. જે દિવસે વૈજ્ઞાનિકોને આ રહસ્ય સમજાઈ જશે તે પછી પૃથ્વી ઉપર કદી ઈંધણનો દુષ્કાળ નહીં પડે.

ભગવાન સાત જીભવાળા અને સાત પ્રકારનાં ઈંધણવાળા છે.

829. સપ્તવાહનઃ

સાત વાહનવાળા.

આપણે સૂર્યના રથના સાત ઘોડા માનીએ છીએ. ધડ વિનાનો અરુણ નામનો સારથિ સૂર્યના રથને નિર્ધારિત ગતિ પ્રમાણે સતત દોડાવતો રહે છે, જેને સાત ઘોડા જોડાયેલા છે. તે ઘોડા આ પ્રમાણે છેઃ

1. આદિત્ય, 2. વિવસ્વાન્, 3. અર્ક, 4. સવિતા, 5. નારાયણ, 6. ગભસ્તિમાન, 7. હરિદશ્ય

પ્રકાશનાં કિરણોમાં સાત રંગ છુપાયેલા છે. તે જ અશ્વો છે. ખરેખર તો પ્રકાશનાં કિરણોમાં જે રંગ ઊપસી આવે તે જ આપણને દેખાય છે. દશ્ય પદાર્થ માત્ર બ્લૅક અને વ્હાઇટ જ છે. તેમાં જે કલર દેખાય છે તે પદાર્થનો નથી પણ પ્રકાશકિરણોનો છે. જે ઊપસે છે તે જ દેખાય છે એવી ધારણા છે, તેથી તેને 'સપ્તવાહનઃ' કહેવાય છે.

830. અમૂર્તિઃ

નિરાકાર બ્રહ્મ.

ભગવાનનો વાસ્તવમાં કોઈ આકાર નથી. જે આકાર છે તે આપણી ધારણાનો છે. બાકી તે સ્વયં-સ્વરૂપથી અમૂર્ત હોવાથી 'અમૂર્તિઃ' કહેવાય છે.

831. અનઘઃ

નિષ્પાપ.

ભગવાન કદી પાપ કરતા નથી તેથી નિષ્પાપ છે, 'અનઘ' છે. મળવિસર્જન પ્રક્રિયાને 'અઘ' કહેવાય છે. 'અઘ'નું 'હગવું' થઈ ગયું છે, તેથી મળ-મૂત્રાદિ વિકારોને પાપ માનીને તેનાથી રહિત થવાને 'અનઘ' કહ્યું છે.

832. અચિન્ત્યઃ

અચિંતનીય.

બધાં તત્ત્વો ચિંતનીય હોય છે, અર્થાત્ લોકો તેમના સંબંધી તર્ક-વિતર્ક કરીને ચિંતન કરી શકે છે, પણ પરમેશ્વર અચિંતનીય મનાયા છે, અર્થાત્ તર્કવિતર્ક કરીને તેમનું ચિંતન કરી શકાતું નથી, કારણ કે તેઓ મન-બુદ્ધિથી પર છે.

833. ભયકૃત્

ભય પમાડનારા.

ભગવાનથી બધા ડરે છે. તેમના ભયથી જીવન જીવનારા પાપકર્મોથી બચી જાય છે, તેથી તેમને 'ભયકૃત્' કહ્યા છે. આ ભય પણ મંગળ જ કહેવાય.

834. ભયનાશનઃ

ભયથી મુક્તિ અપાવનાર.

ભય વિનાનું જીવન નથી હોતું. સૌને કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો ભય તો હોય જ છે. આવા ભયથી મુક્તિ અપાવીને નિર્ભયતા અપાવે તેને ભગવાન કહેવાય. તેથી તેઓ 'ભયનાશનઃ' કહેવાય છે.

14-6-13

શ્લોકઃ 90
નામઃ 835થી 846

અણુર્બૃહત્કૃશઃ સ્થૂલો ગુણભૃન્નિર્ગુણો મહાન્ ।
અધૃતઃ સ્વધૃતઃ સ્વાસ્યઃ પ્રાગ્વંશો વંશવર્ધનઃ ॥ 90 ॥

835. અણુઃ

836. બૃહદ્

837. કૃશઃ

838. સ્થૂલઃ

839. ગુણભૃત્

840. નિર્ગુણઃ

841. મહાન્

842. અધૃતઃ

843. સ્વધૃતઃ

844. સ્વાસ્યઃ

845. પ્રાગ્વંશઃ

846. વંશવર્ધનઃ

આ શ્લોકમાં બાર નામ આવે છે.

835. અણુઃ

અણુ જેવા સૂક્ષ્મ.

વિશ્વ અવયવોમાં રચાયેલું છે. જે સૌથી છેલ્લો અવયવ છે તેને અણુ કહેવાય છે તેમ જ પરમાણુ પણ કહેવાય છે. તેનો ફરીથી ટુકડો નથી થતો. તે છેલ્લો ટુકડો છે. તેની ઉત્પત્તિ કે વિનાશ પણ નથી થતો. તે નિત્ય છે. ઈંટો ચણવાથી જેમ મહેલ બંધાય, તેમ અણુઓને એકબીજા સાથે જોડવાથી વિશ્વની રચના થાય છે. આ જોડાણ છૂટાં પડી જાય તો પરમાણુઓ વીખરાઈ જાય. તેને કાર્યનાશ અર્થાત્ પ્રલય કહેવાય છે. મૂળ પરમાણુઓ હતા તે ને તે જ રહે છે. કશી વધઘટ થતી નથી. આ અણુ પરમેશ્વરનું રૂપ છે. પરમેશ્વર વિરાટથી વિરાટ પણ છે અને અણુથી અણુ પણ છે. ભાવ એવો છે કે તેઓ અણુ જેટલા કે તેથી પણ વધારે સૂક્ષ્મ છે અને તેઓ વિશાળ બ્રહ્માંડોથી પણ વિરાટ છે તેથી તેમને 'અણુ' કહ્યા છે.

836. બૃહત્

મોટા.

તેઓ સૌથી મોટા છે. તેમનાથી બધું નાનું છે. તેમની મોટાઈનો પાર કે અંત નથી. તેઓ કદથી મોટા છે અને સામર્થ્યથી પણ મોટા છે.

બધી રીતે મોટા છે. તેથી તેમને 'બૃહત્' કહેવાય છે.

837. કૃશઃ

તેઓ સૌથી 'કૃશ' છે.

838. સ્થૂલઃ

તેઓ સૌથી 'સ્થૂલ' પણ છે.

839. ગુણભૃત્

તેઓ ગુણોને ધારણ કરનાર છે.

840. નિર્ગુણઃ

તેઓ સત્ત્વ, રજસ અને તમસ ગુણોથી રહિત છે.

841. મહાન્

માહાત્મ્યવાળા.

તેઓ સામર્થ્યથી પણ 'મહાન' છે.

842. અધૃતઃ

ધારણ ન કરી શકાય તેવા.

જેમ ક્રેન અમુક વજન સુધીની વસ્તુને જ ધારણ કરી શકે, નિર્ધારિત વજનથી વધુને ધારણ કરી શકે નહીં. બધા સમર્થોના સામર્થ્યની ક્ષમતાનું પ્રમાણ હોય. પણ પરમેશ્વરના સામર્થ્યને ધારણ કરી શકે તેવી કોઈ ક્રેન બની નથી. તેઓ અમાપ સામર્થ્યવાળા હોવાથી 'અધૃત' કહેવાય છે. તેમને માત્ર ને માત્ર પ્રેમની ક્રેનથી જ ધારણ કરી શકાય છે.

843. સ્વધૃતઃ

પોતાને ધારણ કરનારા.

જો તેઓ અધૃત છે, તો પછી તેમને કોણ ધારણ કરે છે? જવાબ છે કે તેઓ 'સ્વધૃત' છે, અર્થાત્ પોતે જ પોતાને ધારણ કરે છે. જો પરમેશ્વરને ધારણ કરનાર કોઈ હોય તો ફરી પ્રશ્ન થાય કે તેમને ધારણ કરનાર કોણ છે? આમ તેમને એમ પૂછવાથી 'અનવસ્થા' દોષ આવે, અર્થાત્ અંત જ ન આવે. એટલે પરમેશ્વર 'સ્વધૃત' છે. પોતે જ પોતાને ધારણ કરે છે.

844. સ્વાસ્યઃ

સુંદર મુખવાળા.

ભગવાન બહુ રૂપાળા છે.

845. પ્રાગ્વંશઃ

આદિનારાયણ.

સૌથી આદિમાં ભગવાન હતા તેથી તેમને પ્રાગ્વંશ કહેવાય છે.

846. વંશવર્ધનઃ

વંશવૃદ્ધિ કરનારા.

પ્રત્યેક ચેતન પ્રાણીનો આગળ વંશ ચાલતો રહે તે માટે નર-માદાની રચના કરી છે અને તેમાં વીર્ય અને રજનું નિર્માણ કરીને આગળની વંશવૃદ્ધિની વ્યવસ્થા કરી છે, તેથી તેમને 'વંશવર્ધનઃ' કહેવાય છે.

15-6-13

શ્લોકઃ 91
નામઃ 847થી 856

ભારભૃત્ કથિતો યોગી યોગીશઃ સર્વકામદઃ ।
આશ્રમઃ શ્રમણઃ ક્ષામઃ સુપર્ણો વાયુવાહનઃ ॥ 91 ॥

847. ભારભૃત્

848. કથિતઃ

849. યોગી

850. યોગીશઃ

851. સર્વકામદઃ

852. આશ્રમઃ

853. શ્રમણઃ

854. ક્ષામઃ

855. સુપર્ણઃ

856. વાયુવાહનઃ

આ શ્લોકમાં દસ નામ આવે છે.

847. ભારભૃત્

ભાર ઉપાડનાર, મજૂર

હિંદુ ધર્મમાં તેત્રીસ કરોડ દેવો મનાય છે. જુદાંજુદાં બધાં ક્ષેત્રોના દેવો છે, પણ કોઈ શ્રમદેવ જોવા મળતો નથી. પૂંજીપતિઓનો દેવ કુબેર છે, પણ શ્રમનો કોઈ દેવ કે દેવી જોવા મળતી નથી, જેના હાથમાં કોદાળી-પાવડો કે છીણી-હથોડી હોય. શ્રમનું ક્ષેત્ર ઉપેક્ષિત હોય તેવું લાગે છે. આ ક્ષેત્રને કાર્લ માર્ક્સે ઉજાગર કર્યું અને અડધી પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય સ્થાપિત કરી દીધું. લોકોએ શ્રમદેવની શક્તિ જોઈ.

અહીં વિષ્ણુસહસ્રનામમાં ભગવાનને શ્રમના પણ દેવ બનાવ્યા અને નામ ગોઠવી દીધું. ‘ભારભૃત્’ અર્થાત્ ભારવહન કરનારો, મજૂર, શ્રમજીવી. આ થયો ‘ભારભૃત્’નો મુખ્ય અર્થ પણ તેના સાંયોગિક અર્થો ઘણા થઈ શકે તેમ છે. એક તો પ્રત્યેક જવાબદારી ભાર છે. ભાર વિનાની જવાબદારી હોય જ નહીં. આ ભાર હળવો, મધ્યમ, ભારે, અતિભારે હોઈ શકે. ભગવાન પોતે ઉત્પત્તિ – સ્થિતિ – પ્રલયનો ભાર ઉપાડે છે, એક ક્ષણ નવરા રહેતા નથી. જે લોકો ભારમુક્ત જીવન જીવે છે અથવા જીવવા માગે છે તે જવાબદારીથી છટકે છે. જે જવાબદારીઓથી છટકે છે કે છટકાવે છે તે પલાયનવાદી થઈ જાય છે. આવા માણસો જીવનદ્રોહી થઈ જતા હોય છે.

સારો ભાર ઉપાડવો અને વહન કરવો એ જ ખરું જીવન છે. તેથી ભગવાન પોતે ‘ભારભૃત્’ કહેવાય છે. મજૂરમાં પણ ભગવાનનાં દર્શન કરવાં જોઈએ.

848. કથિતઃ

કહેવા યોગ્ય.

જેનાં યશ અને કીર્તિ હોય તે કથિત હોય અર્થાત્ કહેવા યોગ્ય હોય. જેની અપકીર્તિ હોય તે કથિત ન હોય અર્થાત્ તેની કથા ન હોય. જે લોકો અપયશ અને અપકીર્તિની કથાઓ કરે છે તેઓ અણગમો પ્રાપ્ત કરી તિરસ્કૃત થાય છે. તેથી યશકીર્તિની જ કથા કરવી યોગ્ય કહેવાય. ભગવાનના યશ અને કીર્તિનો પાર નથી, તેથી તેમને 'કથિત' કહેવાય છે.

849. યોગી

યોગ કરનાર – કરાવનાર.

યોગ એટલે જોડાવું. આખું વિશ્વ એકબીજાથી જોડાયેલું છે તેથી ચાલે છે. જે જોડાયેલું છે તે જ જીવે છે. જે જોડાયેલું નથી તે મડદું થઈને જીવે છે.

આ જોડાણ ત્રણ પ્રકારથી થતાં હોય છેઃ 1. પાદાર્થિક, 2. બૌદ્ધિક, 3. ભાવનાત્મક.

1. બધાં પંચમહાભૂતો અને પદાર્થો એકબીજાથી જોડાયેલાં છે. આ સંઘાતથી સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, વગેરે બને છે અને ચાલે છે.

2. બીજું જોડાણ બૌદ્ધિક છે. બુદ્ધિથી અર્થાત્ વિચારોથી જોડાઈને પંથ-સંપ્રદાય, માર્ગ, પક્ષ વગેરે બને છે.

3. ત્રીજું જોડાણ ભાવનાત્મક હોય છે. માણસો અને પ્રાણીઓ પરસ્પર ભાવનાથી જોડાયેલાં હોય છે. ભાવના એટલે લાગણી. લાગણીથી નર-નારી જોડાય છે, પતિ-પત્ની, ભાઈ-બહેન વગેરે બને છે. મૈત્રી, સ્નેહ, વગેરે બધા સંબંધો ભાવનાત્મક જોડાણથી જોડાયેલા હોય છે. ભાવના – લાગણી જેટલી ગહન તેટલી જ પકડ દૃઢ. આ પકડ જ્યારે તૂટે ત્યારે પૂરા જીવનને હચમચાવી નાખતી હોય છે. તેમાંથી રામાયણ અને મહાભારત રચાતાં હોય છે.

લાગણી શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એમ બે પ્રકારની હોય છે. નિઃસ્વાર્થ લાગણી એ શુદ્ધ લાગણી કહેવાય, તે દૈવી અથવા દિવ્ય લાગણી કહેવાય. તેનાથી જીવન દિવ્ય થઈ જાય. દિવ્ય લાગણીઓ જ જીવનને દિવ્ય બનાવતી હોય છે.

સ્વાર્થી લાગણીઓને અશુદ્ધ લાગણીઓ કહેવાય છે. તે વ્યક્તિને નીચી કક્ષાએ લઈ જઈને અસુર બનાવતી હોય છે.

લાગણીહીન થઈને વીતરાગ થઈ જવું તેના કરતાં શુદ્ધ લાગણીઓથી ભરપૂર રહેવું તે ઉત્તમ જીવન કહેવાય.

ભગવાન સ્વાર્થમુક્ત નિઃસ્વાર્થ શુદ્ધ લાગણીઓથી ભરપૂર રહીને સૌને જોડે છે તેથી તેઓ 'યોગી' કહેવાય છે.

તોડનાર કરતાં જોડનાર ઘણો મહાન છે. જે લોકો, લોકોનાં ઘર તોડે છે તેઓ પણ અધ્યાત્મના નામે તો પાપી કહેવાય. જોડવું એ જ જીવન છે, તોડવું એ મૃત્યુ છે તેથી ભગવાન 'યોગી' કહેવાય છે.

850. યોગીશઃ

યોગીઓના સ્વામી.

સંસારમાં ઘણા પ્રકારના યોગ છે અને ઘણા પ્રકારના યોગીઓ પણ છે, પણ પરમેશ્વર તો બધા યોગ અને બધા યોગીઓના પણ સ્વામી છે, તેથી તેમને 'યોગીશઃ' કહેવાય છે.

851. સર્વકામદઃ

બધી યોગ્ય ઇચ્છાઓ પૂરી કરનારા.

'સર્વકામદઃ'નો સીધો અર્થ તો બધી ઇચ્છાઓ પૂરી કરનારા થાય. તેમાં પણ 'કામ' શબ્દ માત્ર ઇચ્છા અર્થમાં નથી, વાસનાપૂર્વકની ઇચ્છા અર્થમાં છે, તેથી કામવાસના પૂરી કરનારા એવો ભાવ પણ થઈ શકે, જે યોગ્ય નથી અને શક્ય પણ નથી, તેથી કામદઃ શબ્દનો અર્થ અહીં 'શક્ય ને યોગ્ય ઇચ્છા પૂરી કરનારા' એવો કરવો ઠીક લાગે છે.

માણસની બધી ઇચ્છાઓ પૂરી થવી શક્ય નથી, યોગ્ય પણ નથી. જો માણસની બધી ઇચ્છાઓ પૂરી થઈ જાય તો-તો માણસ મહારાક્ષસ થઈ જાય, કારણ કે માણસને દ્વેષમૂલક દુરિચ્છાઓ જ વધુ થતી હોય છે. બધા માણસો પોતપોતાના બધા શત્રુઓનો નાશ કરી શકે તો જીવન રહે જ નહીં. આપણી અલ્પતાથી સંસાર ટક્યો છે. એટલે, અહીં ભક્તોની યોગ્ય ઇચ્છાઓ પૂરી કરનારા એવો અર્થ કરવો યોગ્ય લાગે છે.

જોકે તેથી ભગવાનના સામર્થ્યમાં કશી ઊણપ નથી આવતી. તેઓ ધારે તે બધું કરી શકે છે; પણ તેઓ યોગ્ય જ ધારે છે, અયોગ્ય ધારતા જ નથી. તેથી તેમને 'સર્વકામદઃ' કહેવાય છે. અને સાચો ભક્ત તે જ કહેવાય જે ખોટી ઇચ્છાઓ કરે જ નહીં. સાચું માગતાં પણ જેને સંકોચ થાય તે જ સાચો ભક્ત કહેવાય.

852. આશ્રમઃ

શ્રમ હળવો કરવાની જગ્યા.

સંસાર ભાર વિનાનો નથી હોતો. ઓકાત કરતાં વધારે ભાર ઉપાડવો પડે તો માણસ થાકી જાય. મોટા ભાગે આવું જ બને છે, તેથી સંસારી લોકો જલદી થાકી જતા હોય છે. થાકેલાને વિશ્રાન્તિ – આરામ મળે તો ફરી મજલ આગળ કપાય. આવું જે વિશ્રાન્તિસ્થાન હોય તેને 'આશ્રમ' કહેવાય. માત્ર શારીરિક થાક જ નહીં, માનસિક નિરાશા, હતાશાથી પણ થાકેલો માણસ કોઈ આશ્રયસ્થાન શોધે છે. આવું સ્થાન મળે તો તેને સંજીવની-બૂટી મળી જાય, નવાં જોમ-જુસ્સો આવી જાય. ભગવાન આવું જ સ્થાન છે. હરિના શરણે જનારને આશ્રય કે આશ્રમ જેવું સ્થાન મળતું હોય છે, તેથી તેમને 'આશ્રમઃ' કહેવાય છે.

853. શ્રમણઃ

શ્રમ કરે તે શ્રમણ.

ત્યારે મોક્ષમાર્ગ મુખ્યતઃ બે પ્રકારનો હતોઃ એક તો કૃપામાર્ગ અને બીજો શ્રમમાર્ગ. જેઓ ઈશ્વરવાદી હતા તેઓ ઈશ્વરની કૃપાથી મોક્ષ મળવાનું માનતા હતા, તેથી ઈશ્વરની ભક્તિ વગેરે સાધના કરીને શરણાગતભાવથી ઉપાસના કરતા રહેતા. તો બીજી તરફ જેઓ અનીશ્વરવાદી હતા તેઓ સ્વપુરુષાર્થથી મોક્ષ મળવાનું માનતા હતા. આ સ્વપુરુષાર્થમાં તપ-ધ્યાન-સંયમ વગેરેની પ્રધાનતા રહેતી તેથી તેઓ શ્રમ કરતા રહેતા. ત્યાગ-તપસ્યાની શ્રમપ્રધાનતા હોવાથી તેઓ 'શ્રમણઃ' કહેવાતા.

ભગવાન વિષ્ણુએ તેમાં પણ પોતે હોવાનું સ્થાપિત કરી પોતે પણ 'શ્રમણઃ' કહેવાયા છે.

854. ક્ષામઃ

જે સંસારને ક્ષીણ કરે તે ક્ષામ.

સંસારને વિકસિત કરે તેને માયા કહેવાય. અને સંસારને ક્ષીણ કરે તેને 'ક્ષામ' કહેવાય. સંસાર એટલે અહં-મમનું ક્ષેત્રફળ. તે જ્યારે ઓછું થવા લાગે ત્યારે તેને ક્ષીણ – ક્ષામ કહેવાય. ભરપૂર વધેલા સંસારને ભગવાન જ્ઞાન-વૈરાગ્ય દ્વારા ક્ષીણ કરીને સંસારનાં મોહમાયાથી જીવાત્માને મુક્ત કરાવે છે, તેથી તેમને 'ક્ષામઃ' કહેવાય છે.

855. સુપર્ણઃ

ગરુડ.

વિષ્ણુ ભગવાનનું વાહન ગરુડ છે, તેથી ગરુડને પોતાનું સ્વરૂપ માનીને પોતાને 'ગરુડ' કહેવડાવે છે.

856. વાયુવાહનઃ

વાયુને વહન કરાવનાર.

વિશ્વરચનાની અસંખ્ય વિચિત્રતામાં એની એક વિચિત્રતા વાયુ છે. પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વગેરે પદાર્થો સ્થિર – સ્થાયી છે. જે જ્યાં હોય ત્યાં જ રહે છે, પોતાની મેળે ગતિ કરતાં નથી, પણ વાયુ ગતિશીલ છે. તે વહ્યા કરે છે. વિચાર કરો કે વાયુ સ્થિર – સ્થાયી બન્યો હોત તો? વાતાવરણ ગંધાઈ ઊઠ્યું હોત. તો રોગચાળો ફેલાઈ જાત. તો કાર્બનડાયોક્સાઈડ જેવા ઝેરી વાયુઓ સ્થિર થઈને પ્રજાને મારી નાખત. તો વિશ્વની ચેતના જ સમાપ્ત થઈ જાત. તેથી ભગવાને વાયુને વહેતો જ રાખ્યો. વહેતો રહેવાથી તે સહજ શુદ્ધ થતો રહે છે, તેથી તેમને 'વાયુવાહનઃ' કહેવાય છે.

17-6-13

શ્લોકઃ 92
નામઃ 857થી 866

ધનુર્ધરો ધનુર્વિદો દંડો દમયિતા દમઃ ।
અપરાજિતઃ સર્વસહો નિયન્તાઽનિયમોઽયમઃ ॥ 92 ॥

857. ધનુર્ધરઃ

858. ધનુર્વેદઃ

859. દંડ

860. દમયિતા

861. દમઃ

862. અપરાજિતઃ

863. સર્વસહઃ

864. નિયંતા

865. અનિયમઃ

866. અયમઃ

આ શ્લોકમાં દસ નામ આવે છે

857. ધનુર્ધરઃ

ધનુષ્યધારી.

ભગવાન ધનુર્ધારી અર્થાત્ શસ્ત્રધારી છે. સાકાર ભગવાનને હાથ હોય છે અને હાથ ખાલી નથી હોતા. હાથમાં કોઈ ને કોઈ વસ્તુઓ ધારણ કરેલી હોય છે, કારણ કે હાથ એ ક્રિયાનું પ્રતીક છે. ભગવાન શી ક્રિયા કરે છે તે બતાવવા પ્રત્યેક હાથમાં કોઈ ને કોઈ વસ્તુ મૂકેલી હોય છે. જેમ કે ભગવાનના હાથમાં ધનુષ્ય મૂકવાથી તેઓ યુદ્ધ કરે છે તેમ બતાવાયું છે.

અસુરો-દાનવો-દૈત્યોની સાથે તેઓ સતત યુદ્ધ કરતા રહે છે. તેઓ યુદ્ધ કરે છે તેથી પ્રજા શાંતિથી જીવી શકે છે.

જો તેઓ યુદ્ધ કરવાનું બંધ કરી દે અર્થાત્ શસ્ત્રત્યાગ કરીને પલાંઠી વાળી દે તો દૈત્યો-રાક્ષસો વધી જાય, બેફામ થઈ જાય, જેથી પ્રજા ભયભીત થઈને પારાવાર દુઃખી થાય. તેથી તેઓ 'ધનુર્ધરઃ' છે અને વિષ્ણુનો અવતાર મનાતો રાજા પણ હંમેશાં ધનુર્ધર હોવો જોઈએ.

858. ધનુર્વેદઃ

આપણાં શાસ્ત્રોમાં ચાર વેદની સાથે પ્રત્યેકને એકએક ઉપવેદ પણ છે. જેમ કેઃ 1. આયુર્વેદ, 2. ધનુર્વેદ, 3. ગંધર્વવેદ અને 4. અર્થવેદઃ

1. આયુર્વેદઃ આરોગ્ય અને ઔષધિનાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાન આપે છે.

2. ધનુર્વેદઃ શસ્ત્રવિજ્ઞાન આપે છે.

3. ગાંધર્વવેદઃ સંગીત-કલા વગેરે કોમળ વિદ્યાનું જ્ઞાન આપે છે.

4. અર્થવેદઃ અર્થશાસ્ત્ર સમજાવે છે.

આમાં ધનુર્વેદ એ શસ્ત્રવિદ્યાનાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાન આપતો હોવાથી તે વિષ્ણુરૂપ છે.

859. દંડઃ

દંડ.

પરમેશ્વર દુષ્ટ લોકો માટે દંડરૂપ છે. તેઓ રીઢા અપરાધીઓને સહન કરતા નથી, તેથી તેમને દંડ આપે છે. જે અપરાધીઓને દંડ આપે જ નહીં તે પ્રજારક્ષક રાજા ન થઈ શકે. ન્યાયપૂર્વકનો દંડ આપવો એ સાચું પરાક્રમ કહેવાય.

860. દમયિતા

દમન કરનાર.

દુષ્ટોનું દમન કરવું જરૂરી છે, તેથી વિશ્વવ્યવસ્થા નિયંત્રિત રહે છે, તેથી ભગવાન 'દમયિતા' છે.

861. દમઃ

અંકુશ – નિયંત્રક.

ઘોડો લગામથી, હાથી અંકુશથી અને બળદ નાથથી વશ રહેતા હોય છે. વશમાં રહે તે જ સુખ આપે અને સુખી થાય. જે વશ નથી રહેતાં તે સુખી ન કરી શકે, ન પોતે સુખી થાય. આ નિયમ માણસોમાં પણ લાગુ પડે છે.

862. અપરાજિતઃ

કદી પરાજય ન પામનાર.

ભગવાન કદી પણ કોઈનાથી હારતા નથી, તેથી તેમને 'અપરાજિતાઃ' કહેવાય છે.

863. સર્વસહઃ

બધું સહન કરનારા.

આ લક્ષણ બહુ મહત્ત્વનું છે. સહન કરવું તે બહુ મોટો ગુણ છે – તેમાં પણ સામર્થ્ય હોવા છતાં સહન કરવું એ તો બહુ જ મોટાઈ કહેવાય. જે લોકો સહિષ્ણુ નથી હોતા, તેઓ તડફડ કરનારા હોય છે. આવા લોકો સ્થાયી સંબંધ નિભાવી શકતા નથી તેમ જ તેમનામાં સંગઠનશક્તિ નથી હોતી.

ભગવાનમાં અમાપ સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ તેઓ બધું સહન કરે છે. કોઈ નાસ્તિક ગાળ દે તો તેઓ તેને મારી નાખતા નથી. ભગવાનની જેટલી પૂજા થાય છે તેટલી ગાળો પણ દેવાય છે. ખરેખર તો પૂજા કદી ગાળો વિનાની હોતી જ નથી. પૂજ્ય વ્યક્તિનો મહિમા ત્યારે વધતો હોય છે, જ્યારે તે ગાળો આપનારને પણ પ્રેમથી સહન કરે. ભગવાન બધું સહન કરે છે તેથી તેમને 'સર્વસહઃ' કહેવાય છે.

864. નિયંતા

નિયંત્રક.

આખું વિશ્વ કોઈના નિયંત્રણમાં ચાલે છે. નિયંત્રણ વિના વ્યવસ્થા ન હોય, તેથી તેઓ 'નિયંતા' છે.

865. અનિયમઃ

નિયમમુક્ત.

ભગવાન ઉપર કોઈ નિયંતા નથી, તેઓ નિયમમુક્ત છે, તોપણ ભગવાન કદી બેફામ થતા નથી.

866. અયમઃ

મૃત્યુ વિનાના.

યમ એટલે મૃત્યુ. ભગવાનને કોઈ યમ નથી હોતો. જે મરી જાય તેને ભગવાન ન કહેવાય, માણસ કહેવાય. ભગવાનની નિર્વાણતિથિ કે મૃત્યુતિથિ – પુણ્યતિથિ ન હોય, કારણ કે તેઓ 'અયમઃ' છે.

17-6-13

શ્લોકઃ 93
નામઃ 867થી 875

સત્ત્વવાન્ સાત્ત્વિકઃ સત્યઃ સત્યધર્મપરાયણઃ ।
અભિપ્રાયઃ પ્રિયાર્હોઽર્હઃ પ્રિયકૃત્ પ્રીતિવર્ધનઃ ॥ 93 ॥

867. સત્ત્વવાન્

868. સાત્ત્વિકઃ

869. સત્યઃ

870. સત્યધર્મપરાયણઃ

871. અભિપ્રાયઃ

872. પ્રિયાર્હઃ

873. અર્હઃ

874. પ્રિયકૃત્

875. પ્રીતિવર્ધનઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

867. સત્ત્વવાન્

તત્ત્વવાન.

સત્ત્વ એટલે સારતત્ત્વ. પરમેશ્વર બધા વિશ્વનો સારમાં સાર છે, તેથી તેમને 'સત્ત્વવાન્' કહેવાય છે.

868. સાત્ત્વિકઃ

સત્ત્વશીલ.

પ્રાણીઓને પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણોના આધારે ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાયઃ 1. સાત્ત્વિક, 2. રાજસિક અને 3. તામસિક.

1. જેમાં બધા સદ્‌ગુણો ખીલ્યા હોય અને જે સજ્જન-પ્રકૃતિનો હોય તેને સાત્ત્વિક કહેવાય.

2. જેમાં થોડા સાત્ત્વિક ગુણોની સાથે ઘણા રાજસિક ગુણો ખીલ્યા હોય તેને રાજસિક કહેવાય.

3. જેમાં દુર્ગુણો વધુ ખીલ્યા હોય અને સત્ત્વ-રજસ ગુણો ઓછા ખીલ્યા હોય તેને તામસિક કહેવાય. રાક્ષસો, દૈત્યો, દાનવો, વગેરેને તામસિક કહેવાય છે.

ગીતામાં આ ત્રણે ગુણોનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. ભગવાન ગુણાતીત હોવા છતાં સાત્ત્વિકતાથી ભરપૂર હોવાથી તેમને 'સાત્ત્વિક' કહેવાય છે.

869. સત્યઃ

સત્ય.

સત્યનાં ત્રણ રૂપ છેઃ 1. વાચિક સત્ય, 2. આચરણ-સત્ય અને 3. પદાર્થ-સત્ય.

1. વાચિક સત્ય તેને કહેવાય કે જે વસ્તુ જેવી હોય તેને તેવી જ કહે. અર્થભેદ, શ્લેષ કે ભાવભેદ કર્યા વિના અર્થ અને ભાવથી જે જેવું હોય તેને તેવું કહેવું તે સત્ય કહેવાય.

ભગવાન સત્યવાદી છે.

2. આચરણ-સત્ય તેને કહેવાય કે માણસ બોલવામાં તો સત્ય બોલતો હોય પણ આચરી શકતો ન હોય. આચરણ કરવામાં સામર્થ્ય ન હોવાથી ઢીલો પડતો હોય તો તેને આચરણ-સત્ય ન કહેવાય. જેમ કે બીડી ન પીવી જોઈએ એવું સત્ય બોલીને પણ તે બીડી પીતો હોય અને પોતાની દુર્બળતા સ્વીકારતો પણ હોય, તો તે વાક્-સત્ય તો કહેવાય પણ આચાર-સત્ય ન કહેવાય.

પણ જો તે વાક્-સત્યને બોલીને પણ આચાર-સત્યના અસામર્થ્યને જાણી-કરીને છુપાવતો હોય તો અને આચરણથી પણ તે સાચો જ છે તેવો દેખાવ કરતો હોય તો તે ઢોંગી કહેવાય, પાખંડી કહેવાય.

વાક્-સત્ય અને આચાર-સત્ય બંને એકસાથે એક વ્યક્તિમાં ભેગાં થાય તો તે દુર્લભ કહેવાય. ભગવાનમાં બંને સત્યો છે.

3. પદાર્થ-સત્યનો અર્થ થાય છે – પદાર્થની સત્તા હોવી, તેનું અસ્તિત્વ હોવું. તે પદાર્થ સત્ય કહેવાય. જેમ કે જગત સત્ય છે તે પદાર્થ સત્ય કહેવાય. જગત મિથ્યા છે એવું કહેવાનો ભાવ એવો થાય છે કે જગતની સત્તા નથી તેથી તે સત્ય નથી. જેનીજેની પદાર્થ બોધી સત્તા હોય તે બધા પદાર્થો – તત્ત્વો સત્ય કહેવાય, અસત અથવા મિથ્યા ન કહેવાય.

પરમેશ્વર ત્રણે રીતે સત્ય છે, તેથી તેમને 'સત્યઃ' કહેવાય છે.

870. સત્યધર્મપરાયણઃ

સાચા ધર્મમાં પરાયણ રહેનાર.

ધર્મનાં ત્રણ રૂપ છેઃ 1. અસત્ય-ધર્મ, 2. સત્યાસત્ય-મિશ્રિત ધર્મ અને 3. સત્ય ધર્મ.

1. અસત્ય-ધર્મ તેને કહેવાય જે અન્યાય, અત્યાચાર, દુરાચાર અને પાપાચારને સમર્થન આપે, પ્રોત્સાહિત કરે. જેમ કે 1. માનવ-માનવ વચ્ચે અને માનવ-પ્રાણીઓ વચ્ચે અન્યાયનું સમર્થન કરે.

જે હિંસા, વ્યભિચાર, ચોરી, લૂંટ, બળાત્કાર, વગેરે દુરાચારોને ધર્મ દ્વારા સમર્થિત કરે.

જે ખોટાં તપ, ખોટાં વ્રત, ખોટા આચારને ધર્મના નામે લોકો ઉપર સ્થાપી દે અને લોકોને ખોટા માર્ગે વાળે તે ધર્મ દ્વારા અધર્મ થયો કહેવાય.

2. સત્ય-અસત્ય-મિશ્રિત ધર્મ તેને કહેવાય જેમાં બંને તત્ત્વો સમાવાયેલાં હોય. લગભગ વિશ્વના પ્રચલિત બધા ધર્મોમાં આવું છે. તેમાં સત્ય-અસત્ય બંને રહેલાં હોય છે. ચાળણીથી જેમ કાંકરા ચાળી નાખવાના હોય તેમ બધા ધર્મોમાંથી અસત્યના કાંકરા ચાળી નાખવામાં આવે પછી સર્વધર્મસમન્વય થઈ શકે અથવા સર્વધર્મસહિષ્ણુતા આવે. કાંકરા ચાળવાની શરૂઆત પોતાના ધર્મથી જ કરવી જોઈએ, જે વીરલા જ કરી શકતા હોય છે.

3. માત્ર ને માત્ર સત્યધર્મ તેને કહેવાય જે ઈશ્વરીય હોય. ઈશ્વરીય એટલે કોઈ ઈશ્વરીય પુસ્તક પર આધારિત નહીં. જે લોકો ઈશ્વરીય પુસ્તકના આધારે સત્યધર્મનું નિર્ધારણ કરે છે તેઓ કટ્ટર અને અસહિષ્ણુ બની જતા હોય છે કારણ કે, માની લીધેલા ઈશ્વરીય

પુસ્તકમાંથી મનમાન્યા અર્થો – ભાવો તેઓ કાઢતા હોય છે અને ન ગમતા અર્થોને દબાવી દેતા હોય છે. તેથી ઈશ્વરીયનો અર્થ 'ઈશ્વરીય પુસ્તક પર આધારિત' એવો કરવાનો નથી, પણ 'ઈશ્વરીય વિધાનો પ્રમાણે નિર્ધારિત ધર્મ' કરવાનો છે.

871. અભિપ્રાયઃ

નિશ્ચિત મન્તવ્ય.

વ્યક્તિના અભિપ્રાય ઉપરથી તેનું માપ નીકળતું હોય છે. અભિપ્રાય એટલે પૂરી સમજણ અને પુખ્ત વિચાર કર્યા પછી બંધાયેલું નિશ્ચિત મંતવ્ય.

જીવનમાં જેટલા વિષયો છે તેટલા અભિપ્રાયો હોઈ શકે છે. માણસોને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાયઃ 1. અભિપ્રાય વિનાના, 2. ખોટા અભિપ્રાયવાળા, 3. સાચા અભિપ્રાય, -વાળા.

1. કેટલાક લોકો જીવનના મહત્ત્વના વિષયો અંગે કોઈ અભિપ્રાય રાખતા જ નથી. તેમની બૌદ્ધિક ક્ષમતા એટલી ન્યૂન હોય છે કે મહત્ત્વની વાતને તેઓ સમજી જ નથી શકતા, પણ કેટલાક લોકો ભય-હાનિ થવાના કારણે પણ અભિપ્રાયહીન થઈને જીવન જીવતા રહે છે. આવા લોકો મોટા ભાગે કાયર અને લુચ્ચા હોય છે.

2. કેટલાક લોકો લગભગ બધા વિષયો ઉપર ખોટા જ અભિપ્રાયો ધરાવતા હોય છે. તેમનામાં વાણીની શક્તિ તો હોય છે, તેથી જ્યારે ને ત્યારે લડતા-ઝઘડતા રહે છે. ખોટા અભિપ્રાયો ધરાવનારની પાસે વાનરી બુદ્ધિ હોય છે, જે આખો દિવસ લવૂર-લવૂર કરતી રહે છે. કોઈ મોટો માણસ મોટા પદ ઉપર બેસીને ખોટા અભિપ્રાય ધરાવતો થઈ જાય તો અનર્થ જ થાય, તેથી મોટાં પદો ઉપર મોટા માણસો પક્વ હોવા જોઈએ.

3. સાચો અભિપ્રાય એ ઈશ્વરીય વાણી કહેવાય. જે સાચું હોય, પોતાને ખરેખર સાચું લાગતું હોય તેનો મક્કમતાથી નિર્ભેળ અભિપ્રાય આપવો જોઈએ. તેમાં પણ જ્યારે ઘોર વિપત્તિ આવવાની શક્યતા હોય ત્યારે પણ દૃઢતાથી સાચો અભિપ્રાય આપનાર ઋષિ કહેવાય. તેને જ સંત કહેવાય.

ગોળગોળ ફેરવી-ફેરવીને અનેકાર્થી વાણી બોલનારા ઋષિ કે સંત ન હોય.

ભગવાન હંમેશાં સાચો જ અભિપ્રાય આપે છે તેથી તેમનું નામ 'અભિપ્રાયઃ' રખાયું છે.

872. પ્રિયાર્હઃ

પ્રેમ કરવા યોગ્ય.

વિશ્વમાં ઘણી વસ્તુઓ પ્રેમ કરવા જેવી છે. ભૌતિક પદાર્થોથી માંડીને માનવીય પતિ-પત્ની, બાળકો, પરિવાર, વગેરે બધું જ પ્રેમ કરવા યોગ્ય છે. જે વિશ્વપ્રેમી છે તે પ્રભુપ્રેમી પણ છે. વિશ્વદ્રોહી પ્રભુપ્રેમી ન હોઈ શકે.

વીતરાગને વિશ્વપ્રેમ નથી હોતો, તેથી તે વિશ્વના હિત માટે ઉપદેશ નથી આપતો. તે તો માત્ર આત્મા માટે જ ઉપદેશ આપતો રહે છે. પરિણામે જાણતાં-અજાણતાં તે વિશ્વદ્રોહી થઈ જાય છે.

વિશ્વદ્રોહી થઈને તે આત્મપ્રેમી થવા માગે છે, જે યોગ્ય નથી. વિશ્વપ્રેમ અને આત્મપ્રેમ બંને એકબીજાના પૂરક થઈ શકે છે. આવો માણસ આત્માની સાથે વિશ્વનું પણ કલ્યાણ કરી શકે છે.

પણ સર્વોચ્ચ પ્રેમ તો ભગવાનમાં જ પૂર્ણ થાય. અને ખરેખર ભગવાન પ્રેમ કરવાને યોગ્ય છે.

873. અર્હઃ

યોગ્ય.

ભગવાન બધી રીતે યોગ્ય જ છે. કોઈ પણ વિષયમાં કે કોઈ પણ બાબતમાં તેઓ અયોગ્ય નથી, તેથી એમને 'અર્હઃ' કહેવાય છે.

874. પ્રિયકૃત્

પ્રિયકર્તા.

જીવાત્મા જ્યારે પોતાનું કાર્ય જાતે નથી કરી શકતો ત્યારે ભગવાન પાસે જાય છે અને પોતાનું કાર્ય કરી આપવા પ્રાર્થના કરે છે. ભગવાન તેની પ્રાર્થના સાંભળે છે અને તેનું પ્રિય કામ કરી આપે છે, તેથી તેમને 'પ્રિયકૃત્' કહેવાય છે.

પણ અહીં એક વાત તરફ ધ્યાન આપવાનું. પ્રિય તત્ત્વ માત્ર ભક્તનું જ ન હોય, ભગવાનનું પણ હોય. જે ભક્તને પ્રિય લાગે તે ભગવાનને પણ પ્રિય લાગે તો જ તે પ્રિયકૃત્ થાય. ભક્તને પ્રિય લાગે પણ ભગવાનને પ્રિય ન લાગે તો ભગવાન તેવું કાર્ય ન કરે.

875. પ્રીતિવર્ધનઃ

પ્રેમ વધારનારા.

પ્રેમ એ ભરતી જેવો છે. દિનપ્રતિદિન વધતો રહે તો જ સારો લાગે. પ્રેમ સ્થિર થઈ જાય અથવા ઊતરી જાય તો ઓટ આવી કહેવાય. પ્રેમની ઓટ બહુ દુઃખદાયી થઈ જતી હોય છે. વીતરાગને પ્રીતિ ન હોય. તે કોઈને પ્રીતિ ન આપે – હા, પામવાની તૈયારી ખરી. ત્યાગીઓ પણ સ્વરાગીઓનું ટોળું ઊભું કરતા હોય છે.

ભગવાન પ્રેમસ્વરૂપ છે. તેઓ પ્રેમ કરે છે અને ભક્તોના પ્રેમને પામે પણ ખરા.

શુદ્ધ પ્રીતિ વધારવી એ દૈવી કાર્ય કહેવાય. પ્રીતિહીન જીવન જીવવું કે જીવવાનો ઉપદેશ આપવો તે જીવનનો દ્રોહ કરવા બરાબર છે. યાદ રહે, પ્રેમ જ જીવન છે. પ્રેમ વિનાનું બધું ધૂળ બરાબર છે, તેથી ભગવાનને 'પ્રીતિવર્ધનઃ' કહેવાય છે.

20-6-13

શ્લોકઃ 94
નામઃ 876થી 885

વિહાયસગતિર્જ્યોતિઃ સુરુચિર્હુતભુગ્ વિભુઃ ।
રવિર્વિરોચનઃ સૂર્યઃ સવિતા રવિલોચનઃ ॥ 94 ॥

876. વિહાયસગતિઃ

877. જ્યોતિઃ

878. સુરુચિઃ

879. હુતભુક્

880. વિભુઃ

881. રવિઃ

882. વિરોચનઃ

883. સૂર્યઃ

884. સવિતા

885. રવિલોચનઃ

આ શ્લોકમાં દશ નામ છે.

876. વિહાયસગતિઃ

આકાશમાં ગતિ કરનારા.

આકાશમાં ઊડનારાં વિમાનો અથવા ગરુડ જેવા પક્ષીની સવારીથી આકાશમાં ગતિ કરનારા ભગવાન છે.

877. જ્યોતિઃ

જ્ઞાન. પ્રકાશ.

સામાન્ય રીતે પરમેશ્વરને બધા જ જ્યોતિરૂપ – પ્રકાશરૂપ માને છે; પણ જો આવું હોય તો ક્યાંય અંધારું રહે જ નહીં. પરમેશ્વર સર્વવ્યાપક હોવાથી બધે જ છે, અંધારામાં પણ છે. તો જો તે જ્યોતિરૂપ હોય તો અંધારું રહે જ નહીં, તેથી 'જ્યોતિ' શબ્દનો બીજો અર્થ કરવો જોઈએ. 'જ્યોતિ' એટલે જ્ઞાન. જ્ઞાન પણ પ્રકાશ જ છે. તેથી જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમેશ્વર જ્યોતિરૂપ છે.

878. સુરુચિઃ

સુંદર રુચિ રાખનારા.

રુચિમાંથી રસ પેદા થતો હોય છે. જીવનરસ જીવન જીવવામાં પ્રેરક બળ છે. જીવનમાં સૌને એકસરખો જીવનરસ નથી હોતો, કારણ કે સૌની રુચિ એકસમાન નથી હોતી.

જીવનમાં રુચિ બે રીતે આવતી હોય છેઃ 1. જન્મજાત કુદરતી રુચિ, 2. સંગ તથા સંસ્કારથી આવેલી રુચિ.

1. જન્મજાત રુચિ કુદરત મૂકે છે. જેમ કે ખાવાપીવાની ઇચ્છા થવી, માની ઇચ્છા થવી, નિદ્રાની વગેરે જન્મજાત રુચિઓ હોય છે. પછી તેમાં ઉમેરો થતો જાય છે. કુદરતી આવેગો ખીલે છે અને લાગણીઓ પણ ખીલે છે. તેમાંથી સાચીખોટી રુચિ ઉત્પન્ન થતી રહે છે.

2. સાંયોગિક રુચિઓ સંગ અને સંસ્કારથી આવતી હોય છે. વ્યસની-જુગારીઓ વગેરેની સોબત કરે તો માણસ તેવો થાય.

આવી જ રીતે બચપણથી આહારાદિના જે સંસ્કાર પડે તેનાથી રુચિ પેદા થતી હોય છે.

આ રુચિઓ સુરુચિ અને કુરુચિ એમ બે પ્રકારની હોય છે. રુચિ પ્રમાણે રસ અને રસ પ્રમાણે કર્મ. કર્મ પ્રમાણે પરિણામ. ભગવાન 'સુરુચિઃ' છે.

879. હુતભુક્

હોમાયેલી આહુતિને સ્વીકારનાર.

હિંદુ પ્રજા અગ્નિપૂજક છે. અગ્નિને આહુતિ આપવાનું કર્મકાંડ બહુ પ્રાચીનકાળથી પ્રચલિત રહ્યું છે. લોકોને એમ સમજાવાય છે કે અગ્નિમાં હોમેલી આહુતિ સ્વયં અગ્નિદેવ ગ્રહણ કરે છે, તેથી તેઓ 'હુતભુક્' કહેવાય છે.

880. વિભુઃ

વ્યાપક.

પરમેશ્વર વિશે ત્રણ ધારણાઓ છેઃ 1. તેઓ નથી. 2. તેઓ છે પણ આકાશમાં કોઈ એક જગ્યાએ રહે છે, અહીં રહેતા નથી. 3. તેઓ સર્વવ્યાપક છે. કોઈ જગ્યા ખાલી નથી. અણુઅણુમાં તેમનો વાસ છે.

1. જે લોકો અનીશ્વરવાદી છે તેમને કશું કહેવાનું નથી.

2. જે લોકો દૂરદૂર સાતમા આસમાનમાં ખુદાને, શિવબાબાને વગેરેને માને છે તેઓ વ્યાપક નથી માનતા.

3. જે લોકો સચરાચર વ્યાપક માને છે તેઓ પરમેશ્વરને 'વિભુઃ' પણ કહે છે.

સૌ-સૌની ધારણા છે.

881. રવિઃ

સૂર્ય – આદિત્ય.

ભગવાનને સૂર્યસ્વરૂપ માનીને આપણે અર્ઘ્ય આપીએ છીએ, તેથી 'રવિઃ' ભગવાનનું નામ થાય છે.

882. વિરોચનઃ

વિશેષ રુચિ ઉત્પન્ન કરનાર.

બધા રસોમાં હરિરસ પણ એક રસ છે. જેને હરિરસમાં રુચિ જાગે છે તેને બાકીના રસોમાં રુચિ ઓછી થઈ જાય છે, કારણ કે હરિરસનું આકર્ષણ જ એવું પ્રબળ છે, તેથી ભગવાનને 'વિરોચનઃ' કહેવાય છે.

883. સૂર્યઃ

સૂર્ય.

૮૮૪. સવિતા

સૂર્ય.

સૂર્યનાં અનેક નામોમાંનું એક નામ 'સવિતા' પણ છે. ભગવાન સવિતાનારાયણ પણ કહેવાય છે, કારણ કે તેઓ બધાને જાગૃત કરતા રહે છે.

૮૮૫. રવિલોચનઃ

સૂર્ય જેવાં લાલ તેજસ્વી લોચનવાળા.

22-6-13

શ્લોકઃ 95
નામઃ 886થી 895

અનન્તો હુતભુગ્ ભોક્તા સુખદો નૈકજોઽગ્રજઃ ।
અનિર્વિણ્ણઃ સદામર્ષી લોકાધિષ્ઠાનમદ્ભુતઃ ॥ 95 ॥

886. અનંતઃ

887. હુતભુક્

888. ભોક્તા

889. સુખદઃ

890. નૈકજઃ

891. અગ્રજઃ

892. અનિર્વિણ્ણઃ

893. સદામર્ષી

894. લોકાધિષ્ઠાનમ્

895. અદ્ભુતઃ

આ શ્લોકમાં દસ નામ છેઃ

886. અનંતઃ

અંત વિનાનો.

અંત ત્રણ પ્રકારના હોય છેઃ 1. દેશકૃત 2. કાલકૃત અને 3. વસ્તુકૃત. આ ત્રણે અંતમાંથી એક પણ અંત ન હોય તેને અનંત કહેવાય.

1. દેશકૃત અંતનો અર્થ છે કે ભારત- દેશનો અંત તેની સીમા ઉપર થઈ જાય છે. પછી પાકિસ્તાન શરૂ થાય છે. તેનો પણ અંત અફઘાનિસ્તાનની સીમા ઉપર થઈ જાય છે. આમ બધી વસ્તુઓની સત્તા એક દેશમાં રહે છે, પણ બીજા દેશમાં નથી રહેતી. પરમેશ્વરની સત્તા બધા દેશોમાં છે. કોઈ દેશ એવો નથી કે જ્યાં ભગવાનનું અસ્તિત્વ ન હોય, તેથી તેઓ અનંત છે.

2. કાલકૃત અંતનો ભાવ છે કે ફલાણો રાજા વગેરે ફલાણા કાળમાં થઈ ગયા, પણ હવે નથી. અનંત કાળના એક અત્યંત નાના ભાગમાં તેમનું અસ્તિત્વ રહ્યું, પછી નહીં. માણસોને ભગવાન બનાવવાથી તેઓ એક નાનાસરખા કાળમાં 25-40 વર્ષ જીવે છે. અને પછી મરી જાય છે, જન્મ પહેલાં અને મૃત્યુ પછી તેમની સત્તા રહેતી નથી, તેથી તેમનો કાલકૃત અંત હોય છે, દેશકૃત અંત પણ હોય છે,

જ્યારે પરમેશ્વરનો કોઈ કાળમાં અંત હોતો નથી.

3. વસ્તુકૃત અંતનો ભાવ છે કે ઘટ પટ નથી અને પટ ઘટ નથી. બંનેનું અલગ અસ્તિત્વ છે. એકબીજામાં એકબીજાનો અભાવ છે. પણ પરમેશ્વર બધી જ વસ્તુઓમાં છે તેથી તે સ્વતંત્ર છે. તેમનો ક્યાંય અભાવ નથી.

આમ ત્રણે રીતે પરમેશ્વર 'અનંત' છે.

887. હુતભુક્

હોમેલું ખાનારો અગ્નિ.

ભગવાનને ભોક્તા માનવામાં આવે છે. તેઓ ત્રણ રીતે ભોક્તા બને છેઃ 1. અગ્નિમાં હોમવાથી, 2. મુખમાં હોમવાથી અને 3. નૈવેદ્ય વગેરે ધરાવવાથી.

1. પ્રાચીનકાળમાં યજ્ઞયાગાદિ કર્મકાંડ કરનારા લોકો ભગવાનને ખાદ્યસામગ્રી હોમીને હવન કરતા હતા તેથી ભગવાનને 'હુતભુક્' કહેવાયા છે.

2. મુખમાં હોમેલું પણ ભગવાન સ્વીકાર કરે છે. બ્રાહ્મણ, સાધુ-સંત, ભક્ત, વિકલાંગ, લાચાર, દરિદ્ર, વગેરેનાં મુખમાં આહાર હોમવામાં આવે, તે પણ ભગવદ્ભાવ કરીને, તો તેને ભગવાન ગ્રહણ કરે છે.

3. સાચા ભક્તો ભગવાનને નૈવેદ્ય ધરાવ્યા વિના પોતે આહાર ગ્રહણ કરતા નથી, તેથી આવા ભક્તો જ્યારે થાળ ધરાવે છે, પૂરા ભાવથી તન્મય થઈને ભગવાનને જમાડે છે, ત્યારે ભગવાન ભાવભોજન ગ્રહણ કરે છે.

આમ ત્રણ રીતે ભગવાન 'હુતભુક્' છે.

888. ભોક્તા

ભગવાન ભોક્તા પણ છે.

ભાવથી ધરાવેલી વસ્તુનું ભગવાન ભાવથી ગ્રહણ કરે છે.

889. સુખદઃ

સુખ દેનારા.

ભગવાન પોતે સુખરૂપ – આનંદરૂપ છે, તેથી તેમના સંપર્કમાં આવનાર ભક્ત પણ સુખ-આનંદનો અનુભવ કરે છે. સંપર્ક ત્રણ રીતે થાય છેઃ શરીરની સેવા દ્વારા, વાણીથી ભજન-કીર્તન દ્વારા અને મનથી સ્મરણ દ્વારા. જે રીતે બને તે રીતે ભગવાનનો સંપર્ક કરવાથી ભક્તજનને અનહદ સુખ થાય છે, તેથી તેમને 'સુખદઃ' કહેવાય છે.

890. નૈકજઃ

અનેક જન્મો ધારણ કરનારા.

891. અગ્રજઃ

સૌથી પ્રથમ પ્રગટ થનારા.

સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિક્રમમાં સૌથી પહેલું ભગવાનનું અસ્તિત્વ રહે છે. તેઓ ઇચ્છે છે, તેઓ સંકલ્પ કરે છે અને ક્રમેક્રમે સૃષ્ટિ થાય છે. આ જે બધું સૃષ્ટિસ્વરૂપ છે તેમાં સૌથી પહેલું – આદિ રૂપ ભગવાનનું છે, તેથી તેમને 'અગ્રજઃ' કહેવાય છે.

892. અનિર્વિણ્ણઃ

ખેદ ન પામનાર.

ખેદ એટલે ગ્લાનિ, લજ્જાપૂર્વકનો પસ્તાવો. સજ્જનોમાં આ તત્ત્વ સહજ રીતે રહેતું હોય છે. જાણતાં-અજાણતાં તેમનાથી કોઈ નિંદિત કાર્ય થઈ જાય તો પાછળથી ખેદ થયા કરે. કુકર્મ વીંછીના ડંખની માફક ડંખ્યા કરે. તેને ખેદ કહેવાય. દુર્જનને આવું કશું ન થાય. તે કુકર્મો કરીને પણ મસ્તીમાં રહ્યા કરે, તેથી તેનો ઉદ્ધાર ન થાય. ખેદ – પશ્ચાત્તાપ થવાથી સજ્જનનો ઉદ્ધાર થાય. પણ ખેદ કરવો પડે તેવું કોઈ કામ ભગવાન કરતા જ નથી, તેથી તેમને 'અનિર્વિણ્ણઃ' કહેવાય છે.

893. સદામર્ષી

ક્ષમાશીલ.

આખું વિશ્વ દોષોથી ભરેલું છે, ગુણોથી પણ ભરેલું છે, પણ ગુણો તરત દેખાતા નથી અને પ્રમાણમાં ઓછા છે, તેથી દોષભરપૂર જગતમાં સૌને જીવવાનું છે. તે જો દોષોને સહન કરવાની શક્તિ ન હોય તો જીવી શકાય નહીં. ભગવાન દંડ દેવાનું સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ બધું સહન કરે છે અને ક્ષમા કરે છે, તેથી તેમને 'સદામર્ષી' કહેવાય છે.

894. લોકાધિષ્ઠાનમ્

સૌનો આધાર.

અનંતકોટિ બ્રહ્માંડો અન્તરીક્ષમાં ફર્યા કરે છે. કેમ ફરે છે? ક્યારથી ફરે છે? કોણ ફેરવે છે? કોઈ જાણતું નથી. પણ ફરે છે એ વાત નક્કી છે. આ બધાં નિરાધાર ફર્યા કરે છે, નિર્હેતુક ફર્યા કરે છે એવું કેટલાક લોકો માને છે, જે યોગ્ય નથી. વિશ્વમાં કશું જ નિર્હેતુક નથી હોતું. આપણે અલ્પ બુદ્ધિથી કદાચ હેતુ ન જાણી શકીએ, પણ બધું જ સહેતુક છે અને વ્યવસ્થિત છે. તેનો કોઈ વ્યવસ્થાપક છે અને તે જ તેનો આધાર છે, તેથી પરમેશ્વરને 'લોકાધિષ્ઠાનઃ' કહેવાય છે.

895. અદ્‌ભુતઃ

નવાઈ લાગે તેવા.

ભગવાન બધી રીતે અદ્‌ભુત છે. તેમની કોઈ ઉપમા જ નથી. તેઓ જેવા છે તેવા એકલા જ છે, અદ્વિતીય છે.

28-6-13

શ્લોકઃ 96
નામઃ 896થી 905

સનાતનતમઃ કપિલઃ કપિરપ્યયઃ ।
સ્વસ્તિદઃ સ્વસ્તિકૃત્ સ્વસ્તિ સ્વસ્તિભુક્ સ્વસ્તિદક્ષિણઃ ॥ 96 ॥

896. સનાત્

897. સનાતનતમઃ

898. કપિલઃ

899. કપિઃ

900. અપ્યયઃ

901. સ્વસ્તિદઃ

902. સ્વસ્તિકૃત્

903. સ્વસ્તિ

904. સ્વસ્તિભુક્

905. સ્વસ્તિદક્ષિણઃ

આ શ્લોકમાં દસ નામ છેઃ

896. સનાત્

નિત્ય, સનાતન.

ભગવાન નિત્ય, સનાતન, શાશ્વત છે. કેટલાક લોકો - જીવાત્મા જ અનેક જન્મોમાં પાપ-પુણ્ય ભોગવીને, સાધના કરીને, પછી ભગવાન થાય છે અને પછી અમુક કાળ સુધી શાસન ચલાવે છે. તે પછી ભગવાન બદલાઈ જાય છે. નવા ભગવાનનું શાસન ચાલે છે. આવી રીતે વારંવાર ભગવાનો બદલાતા રહે છે અને શાસન-શાસક બદલાતાં રહે છે. વિષ્ણુ ભગવાન તેવા નથી. તેઓ એક જ છે અને સનાતન છે. તેઓ કદી બદલાતા નથી, કારણ કે શાશ્વત છે.

897. સનાતનતમઃ

સનાતન તત્ત્વોમાં પણ સનાતન.

વૈષ્ણવ દર્શનોમાં માત્ર પરમાત્મા જ સનાતન નથી, તેમના સિવાય પ્રકૃતિ-માયા-જીવાત્માઓ વગેરે બીજાં તત્ત્વો પણ સનાતન છે. આ બધાં સનાતન તત્ત્વોમાં પણ ભગવાન સૌથી સનાતન છે, તેથી તેમને 'સનાતનતમઃ' કહેવાય છે.

898. કપિલઃ

કપિલમુનિ.

સૌથી પ્રાચીન સાંખ્ય દર્શન છે. તેના મૂળ કર્તા મહર્ષિ કપિલ છે. "સિદ્ધાનાં કપિલો મુનિઃ" એમ કહીને ગીતામાં કપિલમુનિને ભગવાનની વિભૂતિ બતાવ્યા છે, તેથી અહીં 'કપિલઃ' નામ રાખવામાં આવ્યું છે.

899. કપિઃ

સૂર્ય, હનુમાન.

'કં જલં તત્ પિબતીતિ કપિઃ' અર્થાત્ સૂર્ય. સૂર્ય પણ ભગવાનનું જ રૂપ છે, તેથી 'કપિઃ' નામ અપાયું છે.

'કપિઃ'નો અર્થ વાનર – હનુમાન થાય છે. હનુમાન પણ ભગવાનનું રૂપ છે તેવું માનીને 'કપિઃ' નામ આપ્યું છે.

900. અપ્યયઃ

પ્રલયાશ્રિત.

પ્રલયકાળમાં વિશ્વના બધા પદાર્થો સૂક્ષ્મ થતાથતા છેક પ્રકૃતિરૂપ થઈને પરમેશ્વરમાં આશ્રય પામતા હોય છે, તેથી તેમને 'અપ્યયઃ' કહેવાય છે.

તેઓ ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-વૃદ્ધિનો તો આશ્રય છે જ, પ્રલય અને મહાપ્રલયનો પણ આશ્રય છે. સંસારમાં ચઢતી-વૃદ્ધિની દશાના તો ઘણા સહાયક બનતા હોય છે, પણ પડતી-પ્રલયકાળમાં બધા ફસકી જતા હોય છે. કોઈ સાથ નથી આપતું. ભગવાન પ્રલય-મહાપ્રલયના પણ આશ્રિત છે તેથી તેમને 'અપ્યયઃ' કહેવાય છે.

901. સ્વસ્તિદઃ

કલ્યાણ કરનારા.

જીવાત્માને બે પ્રકારના પદાર્થો મળે છેઃ 1. સ્વસ્તિ દેનારા અને 2. અસ્વસ્તિ દેનારા. જે અસ્વસ્તિ દેનારા પદાર્થો હોય છે તે વધુ પ્રિય લાગે છે, તેથી જીવાત્મા તેની જ માગણી કરતો રહે છે અને તેના મળવાથી ઘણો રાજી થાય છે. પણ ભગવાન જેને ભક્ત તરીકે સ્વીકારે છે તેને સ્વસ્તિ દેનારા પદાર્થો આપે છે, જેથી તેનું કલ્યાણ થાય છે. સ્વસ્તિ દેનારાં મુખ્યતઃ ત્રણ તત્ત્વો છેઃ 1. સારો સ્વભાવ, 2. સારી રુચિ અને 3. સારો સહવાસ. આ ત્રણ તત્ત્વો જેને મળ્યાં હોય તેનું કલ્યાણ જ થાય. કલ્યાણ થવાનો અર્થ કોઈ સુખી થાય તેવો ન સમજી બેસે. કદાચ તે અન્ય લોકો જેવો સુખી ન પણ થાય, તોપણ તેનું કલ્યાણ જરૂર થાય, તેથી ભગવાનને 'સ્વસ્તિદઃ' કહેવાયા છે.

902. સ્વસ્તિકૃત્

કલ્યાણકારી.

પરમેશ્વર કલ્યાણકારી છે. તેઓ પોતાના તરફથી કોઈનું અકલ્યાણ નથી કરતા. જીવાત્મા પોતે જ પોતાનું અકલ્યાણ કરતો હોય છે. પરમાત્મા તો કલ્યાણકૃત જ છે.

903. સ્વસ્તિ

કલ્યાણ.

ભગવાન સ્વરૂપથી તથા સ્વભાવથી કલ્યાણરૂપ છે.

904. સ્વસ્તિભુક્

કલ્યાણભોજી.

જીવાત્માઓ જે-જે કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓ કરે છે તેનો ભગવાન સ્વીકાર કરે છે. કલ્યાણકર્મો જ તેમની ખરી ઉપાસના છે.

905. સ્વસ્તિદક્ષિણઃ

કલ્યાણની દક્ષિણા આપનારા.

પ્રભુપ્રીત્યર્થે જેટલાં કર્મો થાય છે તે બધાં યજ્ઞો જ છે. આ યજ્ઞોના યજમાન પરમેશ્વર છે. યજ્ઞ પૂરો થાય ત્યારે દક્ષિણા અપાય, તેમ ઈશ્વર દક્ષિણા આપે છે. તેઓ 'સ્વસ્તિ'ની દક્ષિણા આપે છે, અર્થાત્ 'તારું કલ્યાણ થાઓ', તેથી તેમને 'સ્વસ્તિદક્ષિણઃ' કહેવાય છે.

1-7-13

શ્લોકઃ 97
નામઃ 906થી 914

અરૌદ્રઃ કુંડલી ચક્રી વિક્રમ્યૂર્જિતશાસનઃ ।
શબ્દાતિગઃ શબ્દસહઃ શિશિરઃ શર્વરીકરઃ ॥ 97 ॥

906. અરૌદ્રઃ

907. કુંડલી

908. ચક્રી

909. વિક્રમી

910. ઊર્જિતશાસનઃ

911. શબ્દાતિગઃ

912. શબ્દસહઃ

913. શિશિરઃ

914. શર્વરીકરઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

906. અરૌદ્રઃ

કોમળ.

વ્યક્તિની મુખાકૃતિ તેના વ્યક્તિત્વમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતી હોય છે. મુખાકૃતિ પાંચ પ્રકારની હોય છેઃ 1. સૌમ્ય, 2. ગંભીર, 3. હસમુખી, 4. ચીડચીડી, 5. રૌદ્ર.

1. સૌમ્યઃ સોમ એટલે ચંદ્ર. ચંદ્ર જેવી તેજસ્વી અને શીતળ મુખાકૃતિ હોય તેને સૌમ્ય કહેવાય.

2. ગંભીર મુખાકૃતિ તેને કહેવાય જે હસે જ નહીં. હસવાના પ્રસંગે પણ તેમનું મોઢું ચઢેલું જ રહે. મોટા ભાગે શેઠિયા લોકો ગંભીર પ્રકૃતિના હોય છે. તેઓ ધન તો કમાઈ શકે છે પણ હાસ્ય કમાઈ શકતા નથી.

3. હસમુખી મુખાકૃતિ તેને કહેવાય જે ચહેરો જ્યારે જુઓ ત્યારે ફૂલ જેવો ખીલેલો જ હોય. ચહેરા ઉપર હળવાશ હોય. ગમે તેવા પ્રસંગને પણ તે હળવો બનાવી દે.

4. ચીડચીડો ચહેરો તેમનો હોય છે, જેઓ જ્યારે જુઓ ત્યારે વટકેલી ભેંસની માફક લોકોને ઘૃણાની દૃષ્ટિથી જોયા કરતા હોય છે. ચીડચીડી આકૃતિ કદી પ્રેમાળ નથી હોતી, તેથી ઘૃણા કરનાર પોતે ઘૃણાનો ભોગ બનતો હોય છે.

5. રૌદ્ર આકૃતિ ભયજનક હોય છે. છંછેડાયેલા નાગ જેવા ફૂંફાડા મારતી આકૃતિ જ્યાં હોય ત્યાં ત્રાસ ફેલાવતી રહે છે. ભગવાનને 'અરૌદ્ર' કહેવાનો ભાવ રૌદ્રતાનો અભાવ એવો નથી, પણ કોમળ એવો છે. ભગવાનની આકૃતિ કોમળ છે, દયા-કરુણાથી ભરપૂર છે, તેથી તેમને 'અરૌદ્રઃ' કહેવાય છે.

907. કુંડલી

કુંડળ ધારણ કરનાર.

ભગવાન વિષ્ણુ રાજાધિરાજ છે. તેઓ ત્યાગી-વૈરાગી નથી, તેથી દિવ્ય આભૂષણો ધારણ કરે છે. રાજા સાદો ન હોવો જોઈએ. રાજા અને શ્રીમંત પ્રજા સાદાં થઈ જાય તો અર્થતંત્રને ફટકો પડે. સાદાઈથી અર્થતંત્ર દુર્બળ બને. તેથી રોજી ઓછી થઈ જાય. ભરપૂર રોજી અર્થતંત્રની કરોડરજ્જુ છે. પૂરી પ્રજા સાદી થઈ જાય તો ગરીબ થઈ જાય. તેથી ભગવાન કાનમાં કુંડળ ધારણ કરે છે. કુંડળ ધારણ કરવાથી 'કુંડલીઃ' કહેવાય છે.

જે ભગવાનો ત્યાગી હોય છે તેઓ છિપવસ્ત્ર, આભૂષણો, વગેરે ધારણ નથી કરતા, તેથી તેઓ ત્યાગનો સંદેશ તો આપે છે પણ કદી વૈભવનો સંદેશો નથી આપતા. તેમના સંદેશથી રાષ્ટ્ર ત્યાગી બનવા પ્રેરાય છે. ખરેખર તો રાષ્ટ્ર વૈભવથી ઊભરાતું હોવું જોઈએ. ત્યાગી રાષ્ટ્ર દરિદ્રતાથી પીડાતું હોય છે. હા, વૈભવની સાથે ધર્મ હોવો જોઈએ. વૈભવનો ત્યાગ નહીં, અધર્મનો ત્યાગ કરવાનો હોય.

908. ચક્રી

સુદર્શનચક્રધારી.

વૈભવ નિર્ભય નથી હોતો, તેથી તેના રક્ષણ માટે સુદર્શનચક્ર જેવાં શસ્ત્રો ધારણ કરવાં જરૂરી હોય છે. પ્રજા વૈભવશાળી બને તો બીજી તરફ પ્રજા આત્મરક્ષા માટે શસ્ત્રધારી પણ બને. તેથી ભગવાનને 'ચક્રી' કહેવાય છે.

જે ભગવાન વૈભવ છોડીને ત્યાગી થયા તેઓ શસ્ત્રત્યાગી પણ થયા. પ્રજાએ અનુકરણ કર્યું એટલે પ્રજા પણ ત્યાગ તરફ વળી અને શસ્ત્રત્યાગી પણ થઈ. બંનેએ મળીને રાષ્ટ્રને દુર્બળ અને દરિદ્ર બનાવી દીધું.

909. વિક્રમી

પરાક્રમી.

પાપ-અત્યાચાર-દુરાચાર વગેરેનું શમન માત્ર ઉપદેશોથી નથી થતું. ઉપદેશોની અસર મોટા ભાગે પાપકર્મોથી હારેલા-થાકેલા માણસો ઉપર થતી હોય છે, બધા ઉપર નથી થતી હોતી; પણ સૌને પાપમુક્ત જીવન જિવાડવું હોય તો દંડની જરૂર રહેતી જ હોય છે. દંડ પરાક્રમ વિના આપી શકાય નહીં, તેથી રાજા અને અધિકારીઓ પરાક્રમી હોવા જોઈએ, પણ તે ધર્મ પ્રમાણેનું પરાક્રમ હોય. ભગવાન અત્યાચારીઓને દંડ આપે છે તેથી 'વિક્રમી' કહેવાય છે.

910. ઊર્જિતશાસનઃ

તેજસ્વી શાસન કરનારા.

રાજા તેજસ્વી હોવો જોઈએ. તેજસ્વિતા ચહેરાથી, વાણીથી અને વ્યવહારથી પ્રગટવી જોઈએ. નિસ્તેજ ચહેરો, ફિક્કી વાણી અને નમાલો વ્યવહાર રાજાને બાયલો બનાવે છે, તેથી ભગવાન 'ઊર્જિતશાસન' કહેવાય છે.

911. શબ્દાતિગઃ

શબ્દાતીત.

જેમનું વર્ણન શબ્દોથી કરી શકાય નહીં તેવા.

ગમે તેટલાં શબ્દો અને વાક્યો જેમનું વર્ણન કરી શકતાં નથી, તેથી તેમને 'શબ્દાતિગઃ' કહેવાય છે.

912. શબ્દસહઃ

શબ્દોને સહન કરનારા.

વ્યક્તિના અનેક સદ્ગુણોમાં એક મહત્ત્વનો સદ્ગુણ છે "સહનશક્તિ" એટલે કે માણસ કેટલું સહન કરી શકે છે. સહનશક્તિ બે પ્રકારની છેઃ 1. જોરજુલમ અને અત્યાચારને સહન કરવા, 2. સ્વજનોના દુર્વ્યવહારને હસતા મુખે સહન કરવા. પ્રથમ સહનશક્તિ લાચારી છે. બીજી સહનશક્તિ ઉદારતા છે. પ્રતિકાર કરવાની શક્તિ હોવા છતાં મોટું મન રાખીને હસતા મોઢે સહન કરી લેવું તે ઉદારતા કહેવાય.

વ્યવહાર વિનાનો કોઈ માણસ હોતો નથી. ક્ષમતા પ્રમાણે સૌને નાનો-મોટો વ્યવહાર હોય જ છે. જ્યાં વ્યવહાર હોય ત્યાં સમજ અને ગેરસમજ બંને હોય. પ્રત્યેક ગેરસમજનું નિવારણ તત્કાળ થઈ શકતું નથી. નિવારણ માટે પણ સમયની અપેક્ષા હોય છે. ત્યાં સુધી સ્વજનના ગેરવ્યવહારને સહન કરવો એ સહનશક્તિ છે. જે લોકોમાં સહનશક્તિ નથી હોતી તેઓ તરત જ તડ ને ફડ કરી બેસતા હોય છે. આવા લોકો સંબંધ સાચવી શકતા નથી.

ભગવાન ભક્તો તથા વિરોધીઓના – બંનેના શબ્દોને સહન કરી લે છે, તેથી 'શબ્દસહઃ' કહેવાય છે. ખાસ કરીને ભક્તોને જ્યારે ખોટું લાગે ત્યારે તેઓ ભાન ભૂલીને ગમે તેવાં વાક્યો બોલે છે. આને આક્રોશવાક્ય કહેવાય, જે દુર્ભાવના વિનાનાં હોય. ખાસ કરીને પ્રેમનો જ આક્રોશ હોય તે સહન કરવો જોઈએ. તો જ સંબંધ લાંબો ચાલી શકે.

913. શિશિરઃ

ઋતુવિશેષ.

આપણે ત્યાં છ ઋતુઓ થાય છે. (વિશ્વમાં બધે થતી નથી.) 1. શરદ, 2. શિશિર, 3. વસંત, 4. ગ્રીષ્મ, 5. વર્ષા, 6. હેમંત

આ ઋતુઓમાં શિશિરઋતુ બળદાયક છે. તેમાં લોકોની પાચનશક્તિ વધે છે અને બળદાયક પાક આ ઋતુમાં ખવાય છે, તેથી ભગવાનને 'શિશિરઃ' નામ આપ્યું છે.

914. શર્વરીકરઃ

રાત્રીના રચનારા.

જીવનમાં દિવસની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ રાત્રીની પણ જરૂર છે. ભગવાન 'દિનકર' છે તો 'રાત્રીકર' પણ છે. જો રાત્રી ન હોય અને માત્ર દિવસ જ હોય તો લોકો થાકી જાય, કંટાળી જાય, જીવન ત્રાસમય થઈ જાય, એટલે ભગવાને વિશ્રામ માટે રાત્રી બનાવી. સૌથી મોટો વિશ્રામ નિદ્રા છે. નિદ્રા નથી તો વિશ્રામ નથી. નવરો બેસી રહેનારો થાકી જતો હોય છે. તે 'બોર' થતો રહે છે. સૌથી મોટો થાક 'બોરિંગ'થી આવતો હોય છે. જ્યારે શ્રમ-પ્રવૃત્તિ જીવન છે. તેમાંથી જીવન મળતું હોય છે, કારણ કે તેમાં થાક લાગતો હોય છે. થાક પણ જીવન છે. જેને થાક લાગતો જ નથી તે ઊંઘનું મહાસુખ લઈ શકતો નથી. જે લોકો નિવૃત્તિમાર્ગના નામે નવરા બેસી રહે છે તેઓ જીવન ખોઈ બેસે છે, કારણ કે જીવન પ્રવૃત્તિમાં છે. શરીરશ્રમથી થાકવું એ પણ જીવન છે. હા, માનસિક થાક માણસને મારી નાખતો હોય છે, કારણ કે માનસિક થાક નિરાશા-હતાશામાંથી આવતો હોય છે. તે ન હોવો જોઈએ. કદાચ અનિચ્છાએ પણ આવો થાક આવે તો તે જીવનની રાત્રી કહેવાય. તેને પાર કર્યા પછી દિવસ ઊગતો હોય છે. હતાશા પછી નવી આશાભર્યું જીવન નવો સૂર્યોદય કહેવાય.

શ્લોકઃ 98
નામઃ 915થી 922

અક્રૂરઃ પેશલો દક્ષો દક્ષિણઃ ક્ષમિણાં વરઃ ।
વિદ્વત્તમો વીતભયઃ પુણ્યશ્રવણકીર્તનઃ ॥ 98 ॥

915. અક્રૂરઃ

916. પેશલઃ

917. દક્ષઃ

918. દક્ષિણઃ

919. ક્ષમિણાં વરઃ

920. વિદ્વત્તમઃ

921. વીતભયઃ

922. પુણ્યશ્રવણકીર્તનઃ

આ શ્લોકમાં આઠ નામ છે.

915. અક્રૂરઃ

દયાળુ.

ક્રૂરતાનો અભાવ એટલે અક્રૂરતા નહીં, પણ અક્રૂરતાનો વિપક્ષ એટલે દયાળુતા. ભગવાન સાક્ષાત્ દયાસાગર છે તેવો મત વારંવાર ભક્તજનો આપતા હોય છે. આ મત માત્ર પરંપરાની ગોખણપટ્ટીથી પણ બંધાયેલો હોય છે અને જીવનના કપરા અનુભવોથી પણ બંધાયેલો હોય છે. જે મત પરંપરાથી સાંભળી-સાંભળીને બંધાયો હોય છે તે પ્રબળ નથી હોતો. તેને ફૂટતાં કે છૂટતાં વાર થતી નથી. પણ જે મત અનેક અનુભવો પછી બંધાયો હોય છે તે જલદી તૂટતો નથી.

આપણાં જીવનમાં બે કૃપાઓ મહત્ત્વની હોય છેઃ

1. પ્રકૃતિની અને 2. ઈશ્વરની.

1. પ્રકૃતિની કૃપાથી પ્રકાશ, પાણી, પવન, વાતાવરણ, વગેરે પ્રાકૃતિક લાભ થયા કરે છે. પ્રકૃતિ પ્રકોપ પણ કરે છે, જેમાં અતિ ગરમી, અતિ ઠંડી, વાવાઝોડું, અનાવૃષ્ટિ, અતિવૃષ્ટિ, વગેરે થતું રહે છે. પ્રકૃતિના કાર્યમાં પરમેશ્વર દખલ નથી કરતા.

2. ઈશ્વરની કૃપા વ્યક્તિને (અને પ્રાણીઓને પણ) અનેક રીતે મળે છે. સારાં માતા-પિતા-સ્વજનો મળવાં, સારો સ્વભાવ મળવો, સારી ક્ષમતા મળવી, વગેરે જેને ભક્તો કૃપા કહે છે, લોકો ભાગ્ય કહે છે અને નાસ્તિકો અકસ્માત કહે છે.

પણ ખરી કૃપા તો વિપત્તિકાળમાં થતી હોય છે. ખાસ કરીને પ્રાણહત્યાનો પ્રસંગ હોય, આબરૂ જવાનો પ્રસંગ હોય કે એવો જ કોઈ વિકટ પ્રસંગ હોય ત્યારે પરમેશ્વર કૃપા કરે છે. પણ ભજન કરે તો ભજનની કડી આવી છેઃ

હરિને ભજતાં હજી કોઈની લાજ જતાં નથી જાણી રે.

જેની સુરતા શામળિયાની સંગ વદે વેદ વાણી રે.

અહીં 'સુરતા શામળિયાની સંગ' એ વાક્ય મહત્ત્વનું છે. આ તત્ત્વ દલીલોથી સમજાવી શકાય નહીં. દલીલોથી સમજાવવા પ્રયત્ન પણ ન કરવો જોઈએ. નરસિંહનું વચન યાદ રાખવું:

અનુભવીએ એકલા આનંદમાં રહેવું રે,
ભજવા શ્રીકૃષ્ણ બીજું કાંઈ ન કહેવું રે.

જેમજેમ ભક્ત વધુ ને વધુ પક્વ થતો જશે તેમતેમ તેને ડગલે ને પગલે પ્રભુકૃપાનાં દર્શન થતાં રહેશે.

તેથી ભગવાન દયાળુ – અક્રૂર છે.

916. પેશલઃ

સુંદર.

ભગવાન નિરાકાર છે. નિરાકારને સુંદરતા કે કદરૂપતા ન હોય. પણ એ જ ભગવાન જ્યારે વિષ્ણુરૂપે સાકાર અનુભવાય છે ત્યારે તેઓ રૂપરૂપનો અંબાર છે. તેમનાથી વધારે બીજું કશું સુંદર નથી, તેથી તેમને 'પેશલઃ' કહેવાય છે.

917. દક્ષઃ

કુશળ.

જેના આયોજનમાં, વ્યવહારમાં, કાર્યમાં કશી ઊણપ ન હોય તેને કુશળ કહેવાય. માણસમાત્ર ભૂલને પાત્ર હોય જ, તેથી માણસની કુશળતા પૂર્ણ ન હોય, વિષય પૂરતી મર્યાદિત હોય, પણ ભગવાનની કુશળતા પૂર્ણ હોય, અમર્યાદ હોય તેથી તેમને 'દક્ષઃ' કહેવાય છે.

918. દક્ષિણઃ

અતિકુશળ.

919. ક્ષમિણાં વરઃ

અત્યંત ક્ષમાશીલ.

બધા સદ્ગુણોમાં 'ક્ષમા' પણ એક મહાન સદ્ગુણ છે. જેના વડે વ્યક્તિ મહાન બને તેને મહાન ગુણ કહેવાય. ક્ષમા મહાન ગુણ છે, પણ તે વિવેક સાથે હોય તો. શિશુપાલની નવ્વાણું ગાળો ભગવાને સહન કરી, પણ સોમી ગાળ સહન ન કરી. તરત જ બદલો આપ્યો. આમ, ભગવાન આપણાં હજારો દોષો-ભૂલોની ક્ષમા આપે છે, તેથી 'ક્ષમિણાં વરઃ' કહેવાય છે.

920. વિદ્વત્તમઃ

પૂર્ણ વિદ્વાન.

જેટલી વિદ્યાઓ છે તે બધીમાં ભગવાન પૂરેપૂરા પારંગત છે, કશી કચાશ કે ઊણપ નથી તેથી તેઓ 'વિદ્વત્તમઃ' કહેવાય છે.

કેટલાક માણસો પણ અતિવિદ્વાન હોય છે, પણ તે વિષયવાર હોય છે, અર્થાત્ એક માણસ ગણિતમાં તો મહાન – વિદ્વાન હોય પણ સાહિત્યમાં મીંડું હોય. પણ ભગવાન તો બધા જ વિષયોમાં પૂરેપૂરા વિદ્વાન હોવાથી 'વિદ્વત્તમઃ' કહેવાય છે.

921. વીતભયઃ

પૂર્ણ નિર્ભય.

જીવનની સાથે જોડાયેલાં અનિવાર્ય તત્ત્વોમાં ભય પણ એક મુખ્ય તત્ત્વ છે. ભય પ્રાણીમાત્રને – મનુષ્યમાત્રને હોય જ છે. કોઈ માણસ સંપૂર્ણ નિર્ભય નથી હોતો. જીવનમાં માત્ર મૃત્યુનો જ ભય નથી હોતો; મૃત્યુ કરતાં પણ બીજા ભય ઘણા સતાવતા રહે છે. સૌથી વધુ ભય આબરૂદારને રહેતો હોય છે. આબરૂ કદી ભય અને ચિંતા વિનાની હોતી નથી.

પણ ભગવાનને નથી તો મૃત્યુનો ભય હોતો કે નથી બીજો કોઈ ભય હોતો. તેથી તેમને 'વીતભયઃ' કહેવાય છે.

922. પુણ્યશ્રવણકીર્તનઃ

જેમનું નામસ્મરણ પુણ્યદાયી છે.

સત્કર્મોથી પુણ્ય થતું હોય છે. કુકર્મોથી પાપ થતું હોય છે. સત્કર્મો કાયિક, વાચિક અને માનસિક – એમ ત્રણ પ્રકારથી થતાં હોય છે.

1. શરીરથી કોઈની સેવા કરે તે શારીરિક પુણ્ય કહેવાય. તેમાં પણ ધનથી, વિદ્યા વગેરેથી કોઈનું ભલું કરવામાં આવે તો તે કાયિક પુણ્ય કહેવાય.

2. વાણીથી પણ પુણ્ય-પાપ બંને થાય. જેની વાણી સત્ય-હિત-પરિમિત હોય છે તે પુણ્યાત્મા જ કહેવાય.

પણ ભગવાનનું નામ જપે, કીર્તન કરે કે ભજન-કીર્તન સાંભળે તો તે પણ પુણ્ય જ કહેવાય. પુણ્ય તેને કહેવાય જે વ્યક્તિનાં વિચારોને – વાણીને – કર્મોને પવિત્ર કરે. માણસ જેમજેમ નામસ્મરણ – કીર્તન કરતો જાય છે તેમતેમ તે પવિત્ર થતો જાય છે. વાલિયો વાલ્મીકિ થઈ શકે છે, તેથી ભગવાનને 'પુણ્યશ્રવણકીર્તનઃ' કહેવાય છે.

7-7-13

શ્લોક: 99
નામ: 923થી 931

ઉત્તારણો દુષ્કૃતિહા પુણ્યો દુઃસ્વપ્નનાશનઃ ।
વીરહા રક્ષણઃ સન્તો જીવનઃ પર્યવસ્થિતઃ ॥ 99 ॥

923. ઉત્તારણઃ

924. દુષ્કૃતિહા

925. પુણ્યઃ

926. દુઃસ્વપ્નનાશનઃ

927. વીરહા

928. રક્ષણઃ

929. સંતઃ

930. જીવનઃ

931. પર્યવસ્થિતઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છેઃ

923. ઉત્તારણઃ

પાર ઉતારનાર.

જેમ કેવટ નાવ દ્વારા લોકોને નદીપાર ઉતારે છે, તેમ ભગવાન પણ ભવસરિતા અને ભવ-વૈતરણીઓથી પાર ઉતારે છે.

પૃથ્વી પર્વતો અને નદીઓથી ભરપૂર છે. જ્યાં પર્વતો હોય ત્યાં નદીઓ હોય જ. પર્વતો ન હોય ત્યાં પણ નદી હોય, પણ તે નાની અને ટૂંકી હોય, બારમાસી ન હોય. તેનું પૂર પ્રચંડ ન હોય, સામાન્ય હોય અને થોડા જ સમયમાં ઊતરી જાય.

જીવનમાં પર્વતો આવતા હોય છે. ચઢતી દશા એ પર્વતો છે. કેટલાક લોકો પર્વતો ચઢતા હોય છે, તો કેટલાક જીવનભર તળેટીમાં જ પડ્યા રહેતા હોય છે. તેમના જીવનમાં ચઢતી આવતી જ નથી, તેથી પડતી પણ નથી આવતી. જેઓ પહેલેથી જ પડેલા છે તેમની શી પડતી હોય? પણ જે ચઢ્યા છે તેમની પડતી હોઈ શકે છે.

પડતી દુઃખદાયી હોય છે. ચઢ્યા પછી પડવું કોઈને ગમતું નથી. જેમની ઘોર પડતી થાય છે તેઓ ઘોર દુઃખી થાય છે. આવી ઘોર પડતીવાળી નદીને વૈતરણી કહેવાય છે. જીવનમાં આવી કેટલીયે વૈતરણી આવતી હોય છે, જેમને પાર ઊતરવી બહુ કઠિન હોય છે. મોટા ભાગના લોકો પડતીની ઘોર વૈતરણીમાં ડૂબી મરતા હોય છે. ભગવાન આવી ઘોર વૈતરણી નદીમાંથી પણ પાર ઉતારે છે, તેથી તેમને 'ઉત્તારણઃ' કહેવાય છે.

924. દુષ્કૃતિહા

કુકર્મોથી છોડાવનાર.

માણસના જીવનમાં મુખ્યતઃ બે પ્રકારનાં કર્મોની ધારા વહેતી રહે છેઃ 1. દુષ્કર્મ અને 2. સત્કર્મ. લગભગ પ્રત્યેક વ્યક્તિના જીવનમાં આ બે ધારાઓ નાની-મોટી માત્રામાં વહેતી રહે છે. કોઈ માણસ એવો ભાગ્યે જ હોય કે જે માત્ર દુષ્કર્મ જ કરતો હોય અથવા માત્ર સત્કર્મ જ કરતો હોય. દુષ્કર્મોની માત્રા વધી જાય ત્યારે તેને દુર્જન કહેવાય અને સત્કર્મની માત્રા વધી જાય ત્યારે સજ્જન કહેવાય. આ બંને પ્રકારનાં કર્મો ત્રણ રીતે થતાં હોય છેઃ 1. પ્રકૃતિથી, 2. સંગથી, 3. પરિસ્થિતિથી.

1. પ્રકૃતિ જન્મજાત હોય છે, જેને સ્વભાવ પણ કહેવાય છે. કેટલાક લોકો પ્રકૃતિથી સજ્જન હોય છે, તો કેટલાક લોકો પ્રકૃતિથી દુર્જન હોય છે. જેની જેવી પ્રકૃતિ હોય તે તેવો થતો હોય છે. પ્રકૃતિ બદલતી નથી.

2. સંગની અસર મોટી થતી હોય છે. સંગથી વ્યક્તિ સજ્જન-દુર્જન થતી હોય છે. માનો કે કોઈ પ્રકૃતિથી સજ્જન છે પણ દુર્જનોના સંગમાં પડી ગયો અને દુર્જન બની ગયો. જેમ કે વાલિયો લૂંટારો, તો તે સંગબળ બદલાતાં પોતાની મૂળ પ્રકૃતિમાં આવીને ઋષિ થઈ શકે છે; પણ મૂળ પ્રકૃતિ સજ્જનની ન હોય તો તેને સત્સંગની અસર ન થાય. તે લૂંટારો જ રહે. સંગબળ બહુ મહત્ત્વની વસ્તુ છે.

3. કેટલીક વાર પરિસ્થિતિવશ માણસ સારાં-માઠાં કાર્યો કરી બેસતો હોય છે. પરિસ્થિતિનો પ્રભાવ પણ જીવન ઉપર પડતો જ હોય. પરિસ્થિતિવશ માણસો ચોર-ડાકુ કે વેશ્યા પણ થતાં હોય છે અને પરિસ્થિતિવશ સાધુ-કાર્યકર્તા વગેરે પણ થતો હોય છે.

જે હોય તે. આ ત્રણ ધારાઓમાં માણસ જો ઈશ્વરસ્મરણ કરતો થાય તો નામના પ્રતાપથી તેની દુષ્કૃતિ-પ્રવૃત્તિને ભગવાન રોકી દેતા હોય છે, અર્થાત્ પાપાત્મા હોય તોપણ તે પુણ્યાત્મા થઈ જાય છે, તેથી તેમને ‘દુષ્કૃતિહા’ કહેવાય છે.

925. પુણ્યઃ

પરમાર્થ.

જે કર્મોથી પારકાનું ભલું થાય તેને પુણ્ય કહેવાય. પુણ્યાત્મા સ્વયં આપોઆપ પરમાર્થ કરતો રહે છે. જેના જીવનમાં પુણ્યકર્મો વધારે હોય છે તે જ સંત કહેવાય. ભગવાન સતત પુણ્ય કરતા રહે છેઃ તેથી તેમને ‘પુણ્યઃ’ કહેવાય છે.

926. દુઃસ્વપ્નનાશનઃ

દુષ્ટ સ્વપ્નોનો નાશ કરનારા.

વ્યક્તિને ત્રણ અવસ્થાઓ હોય છેઃ 1. જાગ્રત, 2. સ્વપ્ન અને 3. સુષુપ્તિ.

આમાં સ્વપ્નાવસ્થા જાગ્રત અને સુષુપ્તિ વચ્ચેની અવસ્થા છે.

સ્વપ્ન કેમ આવે છે તેનું સચોટ કારણ હજી શોધી શકાયું નથી, પણ આવે છે ખરાં. બધાં સ્વપ્નો સાચાં નથી હોતાં તેમ જ બધાં સ્વપ્નો ખોટાં પણ નથી હોતાં.

સ્વપ્નો જાગ્રત અવસ્થામાં અનુભવેલા અનુભવોની સ્મૃતિ અથવા દબાયેલી વૃત્તિઓનો ઉછાળ છે તેવું પણ બધાં સ્વપ્નોમાં નથી હોતું. કેટલાંક સ્વપ્નો અનુભવ વિનાનાં, ઢંગધડા વિનાનાં – કલ્પના બહારનાં પણ હોય છે, તો કેટલાંક ભયંકર - ભય પમાડનારાં, અનિષ્ટ દર્શાવનારાં પણ હોય છે. જેને ઘણાં અને ખરાબ-ખરાબ સ્વપ્નો આવતાં હોય છે તે બહુ દુઃખી હોય છે. તેથી તેવો માણસ જો ભગવાનનું નામસ્મરણ કરતો રહે તો તેનાં ખોટાં સ્વપ્નોનો નાશ થઈ જાય છે, તેથી ભગવાનને ‘દુઃસ્વપ્નનાશનઃ’ કહેવાય છે.

927. વીરહા

વીરત્વના અહંકારને હણનારા.

સદ્ગુણો પણ દોષ બની જતા હોય છે, જ્યારે તેનો અતિશય અહંકાર થઈ જાય. વીરતા મોટો સદ્ગુણ કહેવાય, પણ જો તેની સાથે નમ્રતા ન હોય અને અતિશય અહંકાર હોય તો તે દોષ થઈ શકે છે. જેમ કે રાવણ વીર હતો પણ અતિશય અહંકારને કારણે તેનો નાશ થયો. તેથી ભગવાનને 'વીરહા' કહેવાય છે.

928. રક્ષણઃ

રક્ષક.

ભગવાન જીવનરક્ષક છે. આ રક્ષણ તેઓ ત્રણ રીતે કરે છેઃ 1. પ્રકૃતિથી, 2. દયાથી અને 3. પ્રેરણાથી.

1. પ્રકૃતિથી પ્રાણીમાત્રનું ઘડતર રક્ષણાત્મક રીતે થયું છે. જેમ કે મસ્તિષ્ક અત્યંત કોમળ છે. તેના ઉપર થોડો પણ આઘાત થાય તો ડેમેજ થઈ જાય. તેથી તેનું રક્ષણ કરવા માથાની મજબૂત ખોપરી બનાવી દીધી, જે આઘાતને સરળતાથી સહન કરીને મસ્તિષ્કની રક્ષા કરે છે. જો આટલી મજબૂત ખોપરી ન હોય તો પ્રત્યેક વ્યક્તિ થોડા જ આઘાતમાં ગાંડી થઈ જાય.

આવું જ કોમળ હૃદય છે. તેને પાંસળાંની નીચે રક્ષણ આપ્યું છે. જો પાંસળાંનું રક્ષણ ન હોય તો નાનોસરખો મુક્કો માણસનું મોત નિપજાવી શકે છે.

આવું જ લિવર, કિડની, અંડકોષ, વગેરે કોમળ અને મહત્ત્વનાં બધાં અંગોનું છે. તેમના રક્ષણથી માણસ રક્ષિત જીવન જીવી શકે છે.

2. ઈશ્વરીય દયાથી પણ માણસ રક્ષિત જીવન જીવતો હોય છે. હજારો શત્રુઓ વચ્ચે જીવન જીવનારાનો ઘણી વાર અદ્ભુત બચાવ થયાનો અનુભવ થતો હોય છે.

અસાધ્ય રોગો, શત્રુઓના પ્રહારો, ષડ્યંત્રો, કાવાદાવા, વગેરે અનેક આપત્તિ અને વિપત્તિમાં પણ બચાવનારો બચાવી લેતો હોય છે.

3. કેટલીક વાર ઈશ્વરીય પ્રેરણાથી માણસ બચી જતો હોય છે. જે વિમાન તૂટી પડવાનું છે તેમાં છેલ્લી ઘડીએ ટિકિટ કૅન્સલ થઈ જાય અને જવાનું બંધ રહે, વગેરે અનેક પ્રકારની એવી ઘટનાઓ બનતી હોય છે કે જાણે કોઈએ તમારું રક્ષણ જ કરી લીધું હોય.

આ કારણે પરમેશ્વરને 'રક્ષણઃ' કહેવાય છે.

929. સંતઃ

જે પારકાં કાર્યોને સાધી આપે તેને સંત કહેવાય.

ભર્તૃહરિના મત પ્રમાણે ચાર પ્રકારના માણસો હોય છેઃ

એક, પારકાં કાર્ય સાધનારા સંત; બે, પોતાનાં જ કાર્યો સાધનારા માણસો; ત્રણ, પોતાના સ્વાર્થ માટે બીજાનાં કાર્યો બગાડનારા દુર્જનો અને ચાર, પોતાને લાભ થતો ન હોવા છતાં પણ પારકાં કાર્યો બગાડનારા અધમાધમ માણસો.

આ ચારમાં જે નિરંતર પરહિતમાં જ જીવન લગાવતા રહે છે તેમને સંત કહેવાય.

ભગવાન સંત - મહાસંત છે, કારણ કે તેઓ હંમેશાં પરહિતનાં જ કાર્યો કરતા રહે છે.

930. જીવનઃ

જીવનદાતા.

પરમેશ્વરે સૌ પ્રાણીઓને જીવન આપ્યું છે, તેથી તેઓ 'જીવનઃ' કહેવાય છે.

931. પર્યવસ્થિતઃ

સર્વવ્યાપક.

પરમેશ્વર કોઈ એક ખાસ દેશમાં રહેતા નથી, પણ સર્વત્ર વ્યાપક થઈને રહે છે, તેથી તેમને 'પર્યવસ્થિતઃ' કહેવાય છે.

8-7-13

શ્લોકઃ 100
નામઃ 932થી 940

અનન્તરૂપોઽનન્તશ્રીર્જિતમન્યુઃ ભયાવહઃ ।
ચતુરસ્રો ગભીરાત્મા વિદિશો વ્યાદિશો દિશઃ ॥ 100 ॥

932. અનંતરૂપઃ

933. અનંતશ્રીઃ

934. જિતમન્યુઃ

935. ભયાવહઃ

936. ચતુરસ્રઃ

937. ગભીરાત્મા

938. વિદિશઃ

939. વ્યાદિશઃ

940. દિશઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

932. અનન્તરૂપઃ

અસંખ્ય રૂપવાળા.

પરમેશ્વર વિશે બે ધારણાઓ છેઃ 1. તેઓ રૂપરહિત અરૂપ છે અને 2. તેમને વિષ્ણુ વગેરે સાકાર રૂપો પણ છે. અહીં 'પણ' શબ્દને મહત્ત્વ આપવાનું છે.

પણ તે એકમાત્ર વિષ્ણુરૂપ જ નથી, તેમનાં અસંખ્ય – અનંત રૂપો પણ છે. વિશ્વની પ્રત્યેક વિભૂતિ તેમનું જ રૂપ છે. આ હિંદુ ધર્મની વિશેષતા કહેવાય કે તે સૂર્યમાં, ચંદ્રમાં, નક્ષત્રોમાં, પૃથ્વીમાં, પવન, અગ્નિ, વગેરેમાં અને હિમાલય, ગંગા, વગેરેમાં પણ ભગવાનનાં દર્શન કરે છે. બીજા આવું નથી કરતા. કેટલાક તો આવી વસ્તુઓને ઈશ્વર માનવામાં ઘૃણા પણ કરે છે. આ પાયાનો ફરક હોવાથી હિંદુ પ્રજા સૌને નમે છે. તેને કોઈની ઍલર્જી નથી થતી, તેથી ભગવાનને 'અનંતરૂપઃ' કહેવાય છે.

933. અનન્તશ્રીઃ

અમાપ સામર્થ્યવાળા.

જડ અને ચેતન બંને સૃષ્ટિમાં સૌ-સૌની સામર્થ્ય-સીમા નિર્ધારિત કરેલી હોય છે, જેમ વજન ઊંચકવાની ક્રેન હોય તેનું સામર્થ્ય નક્કી હોય. આ ક્રેન આટલા ટન વજન ઊંચકી શકે, તેથી વધારે નહીં. એવી જ રીતે પ્રાણીઓના સામર્થ્યની સીમા હોય. હાથી, સિંહ, વાઘ, દીપડો, વગેરેની સીમા નક્કી હોય. આવી જ રીતે જડ સૃષ્ટિની પણ સીમા હોય. સૂર્ય-ચંદ્ર, પૃથ્વી-તારાઓ, વગેરેના સામર્થ્યની સીમા હોય. માણસના સામર્થ્યની સીમા બે રીતે નક્કી થાયઃ વિજ્ઞાન વિનાનો માણસ અને વિજ્ઞાનયુક્ત માણસ. વિજ્ઞાન વિનાનો માણસ એક કલાકે 5-

10-15-20 કિ.મી.ની ગતિથી દોડી શકે. પ્રાણીજગતમાં માણસ સિવાય બીજા કોઈની પાસે વિજ્ઞાન નથી, માત્ર કુદરત-નિર્ધારિત બુદ્ધિ જ છે. તે તેનું માપ છે. માણસ પાસે કુદરત-નિર્ધારિત બુદ્ધિની સાથે પ્રયોગશાળામાંથી ઉત્પન્ન થયેલ સામર્થ્ય-શક્તિ પણ છે. જ્યારે પ્રયોગશાળાઓ ન હતી ત્યારે માણસ પણ બીજાં પ્રાણીઓથી થોડો ચડિયાતો હતો. પણ પ્રયોગશાળા આવતાં જ તેના સામર્થ્યે કૂદકો માર્યો, જે ચાલુ જ છે. જેઓ પ્રયોગશાળા તરફ ન વળ્યા તેઓ ઠિંગુજી રહી ગયા. પણ પ્રયોગશાળાનું પણ માપ નીકળી શકે છે. તમે કેટલી શક્તિવાળો અણુબૉમ્બ બનાવી શકો છો તેનું માપ હોય છે. આમે બધી જ શક્તિઓનાં માપ નિર્ધારિત હોય છે, પણ ભગવાનની શક્તિનું માપ કાઢી શકાતું નથી, તેથી તેમને 'અનન્તશ્રીઃ' કહેવાય છે. જેનું કોઈ માપ જ નથી તેવી 'અનન્તશ્રીવાળા' એટલે શક્તિસામર્થ્યવાળા કહેવાય છે.

934. જિતમન્યુઃ

ક્રોધને જીતી લેનારા.

પ્રાણીજગતનું સામર્થ્ય તેના આવેગોથી પ્રગટ થાય છે. કામ-ક્રોધાદિ આવેગો સામર્થ્યને પ્રગટ કરનારાં તત્ત્વો છે. જો આવેગો હોય જ નહીં તો સામર્થ્ય પણ ન હોય. જડ વસ્તુઓમાં આવેગો નથી હોતા, તેથી તેમની શક્તિ સ્વયં પ્રગટ થતી નથી. કરોડો વર્ષોથી યુરેનિયમ પડ્યું હોય પણ ઍટમશક્તિ પ્રગટ થતી નથી. કોઈ ચૈતન્યતત્ત્વ તેનો વિસ્ફોટ કરીને પ્રગટાવે ત્યારે જ તે પ્રગટે છે; પણ ચૈતન્યસૃષ્ટિમાં કામક્રોધાદિ આવેગો હોવાથી તેની શક્તિ આવેગોથી પ્રગટે છે, પણ આ શક્તિ જો અનિયંત્રિત હોય તો મહાવિનાશ કરી નાખે, જેમ જ્વાળામુખી વગેરે તેથી તેને નિયંત્રિત કરવાની ક્ષમતા પણ ભગવાને આપી છે. પ્રાણીઓ આવેગોને નિયંત્રિત કરી શકતાં નથી. જોકે તેમના આવેગો સીમિત હોય છે, પણ માણસના આવેગો અસીમ હોય છે, તેથી સામર્થ્ય પણ ઘણું વધારે હોય છે. આ આવેગોને નિયંત્રિત કરવાની બીજી ક્ષમતા પણ માણસને મળી છે. એટલે માણસ પાસે બે શક્તિઓ છેઃ એક તો ક્રિયાત્મક આવેગશક્તિ અને બીજી તેને નિયંત્રિત કરનારી સંયમશક્તિ, પણ આ બંને પણ એક સીમા સુધી જ હોય છે, અસીમ નથી હોતી.

પણ પરમેશ્વરમાં આ બંને શક્તિઓ અસીમ હોય છે, અર્થાત્ ક્રિયાસામર્થ્ય અને નિયંત્રણસામર્થ્ય બંને અસીમ હોય છે, તેથી તેમનું સામર્થ્ય કદી વ્યર્થ કે અનપેક્ષિત નથી હોતું.

બધા આવેગોમાં મન્યુ – ક્રોધ – પ્રબળ આવેગ છે. તે ઋષિ-મુનિ, સંત-સાધુ – સૌને હચમચાવી મૂકે છે. તેના વેગમાં થોડા સમય માટે પણ વ્યક્તિ તણાઈ જાય છે અને ન કરવાનું કરી મૂકે છે. ઈશ્વરે આ આવેગોને સ્થાયી નથી બનાવ્યા, તેથી નાનોમોટો ઊભરો આવે ને થોડી વાર પછી શાંત થઈ જાય. તેથી તો માણસ જીવે છે. જો ઊભરો શાંત જ ન થતો હોય તો જીવવું મુશ્કેલ થઈ જાત. પણ ભગવાન મન્યુને જીતનારા છે, એટલે તેઓ તણાતા નથી. કામ-ક્રોધાદિ મહાઊર્જા છે. તેનાથી મહાકાર્યો થઈ શકે છે, પણ નિયંત્રણ હોય તો જ. ભગવાનનો મન્યુ નિયંત્રિત હોવાથી તેમને 'જિતમન્યુઃ' કહેવાયા છે.

935. ભયાવહઃ

ભયથી છોડાવનારા.

જીવસૃષ્ટિની સાથે અનેક દુઃખો જોડાયેલાં છે, જેમાંનું એક દુઃખ 'ભય' પણ છે. ભૂખ-તરસ-આવાસ વગેરેનાં દુઃખો તો હોય જ છે, પણ માનો કે તમે ધનાઢ્ય છો તેથી આવાં કોઈ દુઃખ નથી, પણ ભયનું દુઃખ તો રાજા-ધનાઢ્ય વગેરે સમર્થ લોકોને પણ રહેતું હોય છે. આવા ભયમાંથી વ્યક્તિ સ્વયં પુરુષાર્થ કરીને કેટલાક અંશે મુક્તિ મેળવતો હોય છે, પણ લાખ પ્રયત્નો કરીને પણ માણસ સર્વથા ભયમુક્ત થઈ શકતો નથી. તેની સીમા હોય છે. અહીં ભર્તૃહરિનો એક શ્લોક યાદ કરવા જેવો છેઃ

ભોગે રોગભયં, કુલેચ્યુતિભયં, વિત્તેનૃપાલાદ્ ભયમ્,

મૌને દૈન્યબલં બલે રિપુભયં, રૂપે જરાયાં ભયમ્ ।

શાસ્ત્રે વાદભયં, ગુણે ખલભયં, કાર્યે કૃતાન્તાદ્ ભયમ્
સર્વં વસ્તુ ભયાન્વિતં ભુવિ નૃણાં, શંભોપદં નિર્ભયમ્ ॥

1. અતિશય ભોગો ભોગવવામાં રોગોનો ભય છે.

2. કુળવાન થવામાં કુળનાશનો ભય છે.

3. ધનવાન થવામાં રાજા તથા ચોર-લૂંટારાનો ભય છે.

4. મૌન સેવવાથી દીનતાનો ભય છે.

5. બળવાન - પહેલવાન થવામાં બીજા પહેલવાન-શત્રુનો ભય છે.

6. રૂપવાન થવામાં વૃદ્ધાવસ્થાનો ભય છે.

7. શાસ્ત્રપંડિત થવામાં શાસ્ત્રાર્થ કરનાર બીજા પંડિતનો ભય છે.

8. ગુણવાન થવામાં ખલ પુરુષનો ભય છે.

9. દેહને યમરાજનો ભય હોય છે.

આમ બધી વસ્તુઓ ભયથી ભરેલી છે. ભય વિનાનું કશું જ નથી.

એકમાત્ર શંભુનું શરણું જ નિર્ભયતા આપે છે, અર્થાત્ શરણાગત ભક્ત ભયમાં પણ નિર્ભયતાનો અનુભવ કરે છે, તેથી ભગવાન 'ભયાવહા' છે.

936. ચતુરસ્રઃ

ચાર ખૂણાવાળો, ચતુષ્કોણ.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એમ ચાર ખૂણા મળીને ભગવાન ચતુરસ્ર થાય છે.

1. ધર્મઃ ઈશ્વરીય ધર્મ અને માનવીય ધર્મ - આ બંને મળીને જીવન-વ્યવસ્થા સ્થાપિત કરતા હોય છે. માનવધર્મ જેટલો ઈશ્વરીય ધર્મની નજીક હશે તેટલો જ કલ્યાણકારી થઈ શકશે. માનવવ્યવસ્થા જો ઈશ્વરીય વ્યવસ્થાની પૂરક ન બનતાં વિરોધી થશે તો તેવી વ્યવસ્થા કલ્યાણકારી નહીં થઈ શકે. તેથી પ્રથમ ખૂણો – તત્ત્વ – ધર્મ જરૂરી છે.

2. અર્થઃ ધન-લક્ષ્મી-પૈસો આ પણ જરૂરી છે, પણ તે ધર્મ પ્રમાણે હોવો જોઈએ, નહીં તો અધર્મ થઈ જાય.

હિંદુ ધર્મ ધનત્યાગ નથી શીખવતો, પણ ધનનો સદ્દુપયોગ શીખવે છે. ધનત્યાગી કરતાં ધનનો સદ્દુપયોગ કરનાર મહાન છે.

3. કામઃ સેક્સ પણ જરૂરી છે, પણ ધર્મ પ્રમાણે. ધર્મવિરુદ્ધ કામ અધર્મ થઈ જાય. સેક્સ માણસને જીવન આપે છે. પુરુષ, પત્ની અને બાળકો – પરિવાર માટે જીવતો હોય છે. પત્ની-બાળકો અને પરિવાર ન હોય તો એકાકી પુરુષનું જીવન નીરસ થઈ જાય. રસ વિનાનું જીવન આત્મહત્યા બરાબર છે. આવું જીવન વૅક્યુમભર્યું થઈ જાય. તેથી ધર્મયુક્ત કામ પણ જરૂરી છે. સંપૂર્ણ કામત્યાગ શક્ય જ નથી. સંપૂર્ણ અર્થત્યાગ તો કદાચ શક્ય બને, પણ સંપૂર્ણ કામત્યાગ તો કદી શક્ય જ નથી. તેથી કામત્યાગી કરતાં સંયમપૂર્વકનો કામભોગી મહાન છે.

4. મોક્ષઃ આ અંતિમ લક્ષ્ય છે. બધાં દુઃખથી છુટકારો મેળવી બધાં સુખો અથવા શક્ય તેટલાં સુખ ભોગવવાં – ભોગવાવવાં તે મોક્ષ

છે. સ્વમોક્ષ કરતાં સર્વમોક્ષ મહાન છે. જેઓ સર્વમોક્ષમાં લાગ્યા રહે છે તેઓ સ્વમોક્ષી કરતાં મહાન છે.

937. ગભીરાત્મા

જેમનો તાગ ન લઈ શકાય તેવા.

તાગ એટલે છેડો. કોઈ નદી-તળાવ-કૂવામાં નાહવા પડે અને પછી ડૂબકી મારીને છેક નીચે તળિયે જાય અને ત્યાંથી માટી લઈ આવે તેને તાગ મેળવ્યો કહેવાય. આમ, પરમેશ્વરમાં કોઈ ગમે તેટલી ડૂબકી મારે તોપણ તેમનો તાગ મેળવી શકાય નહીં, એટલે તેઓ ગભીર હોવાથી તેને 'ગભીરાત્મા' કહેવાય છે.

938. વિદિશઃ

દિશા વિનાનો.

વાત સમજવા જેવી છે. પ્રત્યેક વસ્તુ બીજી વસ્તુથી નિશ્ચિત દિશામાં હોય છે. જેમ કે દિલ્હી કલકત્તાથી પશ્ચિમમાં છે અને કલકત્તા દિલ્હીથી પૂર્વમાં છે. ખરેખર તો દિશા સાપેક્ષ સત્ય છે. દિલ્હી કલકત્તાથી પશ્ચિમમાં છે તો અમૃતસરથી પૂર્વમાં છે, અમદાવાદથી ઉત્તરમાં છે અને તિબેટથી દક્ષિણમાં છે. દિલ્હીમાં ચારેચાર દિશાઓ (દશે દિશાઓ) રહેલી છે, પણ તે બીજી વસ્તુની અપેક્ષાથી રહી છે. જો દિલ્હી સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ ન હોય તો દિશા પણ ન હોય. દિશા અને કાળ સાપેક્ષ સત્ય છે. આમ પરમેશ્વર બધે જ હોવાથી તેઓ અમુક દિશામાં જ છે તેવું કહી ન શકાય. તેથી તેમને 'વિદિશઃ' કહેવાય છે.

939. વ્યાદિશઃ

આજ્ઞાકર્તા.

પરમેશ્વર બધાં જડ-ચેતન તત્ત્વોને પોતપોતાનાં કર્તવ્યો કરવાની આજ્ઞા આપે છે, અર્થાત્ તેમની આજ્ઞામાં બધાં તત્ત્વો કામ કરી રહ્યાં છે, તેથી તેમને 'વ્યાદિશઃ' કહેવાય છે.

તેમની આજ્ઞાથી સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, નક્ષત્રો, પવન, પાણી, વગેરે બધાં તત્ત્વો પોતપોતાનું કાર્ય નિયમિતપણે કરે છે. બધાં બ્રહ્માંડો નિયમિતપણે કોઈની આજ્ઞામાં વ્યવસ્થિત ચાલી રહ્યાં છે, તેથી તેઓ 'વ્યાદિશઃ' કહેવાય છે.

આવી જ રીતે ગર્ભધારણની પ્રક્રિયાથી મૃત્યુપર્યંતની બધી વ્યવસ્થા તેમની આજ્ઞાથી થાય છે. તેમણે જ ગર્ભને ઊંધો લટકાવ્યો છે, જેથી સારી રીતે પ્રસૂતિ થાય. જો ગર્ભ આડો કે સવળો હોય તો પ્રસૂતિમાં માતા મરી જાય.

તેમણે જ બાળકને દાંત વિનાનું બનાવ્યું છે. જો જન્મતાં જ દાંત હોય તો માતાનાં સ્તન કરડી નાખે.

તેમણે જ બાળકમાં ઉત્કટ જિજ્ઞાસા મૂકી છે, જેથી પ્રશ્નો કરી-કરીને તે જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરે છે.

તેમની જ યોજનાથી હૃદય, લિવર, ફેફસાં, વગેરે સતત કામ કરતાં રહે છે. જો આ બધાં થાકી જાય અને વિશ્રામ કરે તો મૃત્યુ થઈ જાય.

તેમની જ યોજનાથી સમયાન્તરે વાળ ધોળા થઈ જાય છે અને શરીર વૃદ્ધ થઈને મરી જાય છે.

આવી બધી જડ-ચેતન દુનિયામાં તેમની અસંખ્ય આજ્ઞાઓ કામ કરે છે, તેથી તેમને 'વ્યાદિશઃ' કહેવાય છે.

940. દિશઃ

તેઓ જ દિશારૂપ પણ છે.

પૂર્વે કહ્યું તેમ દિશા સાપેક્ષ સત્ય છે, પણ તેઓ છે ખરી. જો દિશા અને કાળ ન હોય તો વ્યવહાર જ પડી ભાંગે. તેથી તેઓ વ્યાવહારિક રીતે 'દિશઃ' રૂપથી પણ સત્ય છે.

9-7-13

શ્લોકઃ 101
નામઃ 941થી 949

અનાદિર્ભૂર્ભુવો લક્ષ્મીઃ સુવીરો રુચિરાંગદઃ ।
જનનો જનજન્માદિર્ભીમો ભીમપરાક્રમઃ ॥ 101 ॥

941. અનાદિઃ

942. ભૂર્ભુવઃ

943. લક્ષ્મીઃ

944. સુવીરઃ

945. રુચિરાંગદઃ

946. જનનઃ

947. જનજન્માદિઃ

948. ભીમઃ

949. ભીમપરાક્રમઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

941. અનાદિઃ

અનાદિ.

ચાર શબ્દો સમજવા જેવા છેઃ 1. આદિ, 2. અંત, 3. અનાદિ, 4. અનંત. આ ચાર શબ્દોને સમજે તે તત્ત્વજ્ઞાની થઈ શકે.

(1) આદિઃ જેની કોઈ ને કોઈ દેશ-કાળમાં શરૂઆત થઈ હોય તેને આદિ કહેવાય. મોટા ભાગે આ શબ્દ વિશ્વની શરૂઆતને બતાવવા વપરાતો હોય છે. જેમ કે આદિમાં માત્ર અંધકાર જ હતો, પછી બધી રચનાઓ થઈ. તેમાં જે પહેલી રચના થઈ તેને આદિ કહેવાય.

(2) જે ભાવપદાર્થ હોય અને જેનો આદિ હોય તેનો અંત પણ હોય જ. જેમ કે સૂર્ય, ચંદ્ર, તારાઓ, બ્રહ્માંડ, વગેરે અથવા ઘટ-પટ વગેરે તુચ્છ પદાર્થો, જે એક દેશકાળમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી કેટલાક સમય પછી તેમનો અંત એટલે નાશ થઈ જાય છે. કહેવત છે કે જેનો આદિ હોય તેનો અંત પણ હોય જ.

(3) અનાદિ ભાવપદાર્થ તેને કહેવાય, જેનું અસ્તિત્વ તો છે, પણ કોઈ દેશ-કાળમાં શરૂઆત થઈ નથી હોતી. જેમ કે ઈશ્વર. ઈશ્વરની કોઈ દેશકાળમાં શરૂઆત થઈ નથી તેથી તેઓ અનાદિ. જે કોઈ દેશકાળમાં શરૂ થયા હોય તેમને ઈશ્વર ન કહેવાય, બહુબહુ તો ભગવાન કહેવાય. જેમ કે ભગવાન બુદ્ધ વગેરે. આ બધા કોઈ દેશકાળમાં જન્મ્યા હતા અને કોઈ દેશકાળમાં મૃત્યુ પામ્યા હતા. ઈશ્વર આવા નથી. તેઓ કોઈ દેશકાળમાં જન્મતા નથી તેમ જ મરતા પણ નથી.

ગીતામાં બે તત્ત્વોને અનાદિ કહ્યાં છેઃ

પુરુષં પ્રકૃતિં ચૈવ વિદ્ધ્યનાદી ઉભાવપિ ।

'પુરુષ અને પ્રકૃતિને અનાદિ જાણ.' પુરુષના બે ભેદ થાય છેઃ 1. જીવાત્મા અને 2. પરમાત્મા.

એટલે કેટલાક લોકો ઈશ્વર, જીવ અને પ્રકૃતિ એમ ત્રણને અનાદિ માને છે. જે અનાદિ હોય તે અનંત પણ હોય.

આદ્ય શંકરાચાર્યના પ્રમુખ શિષ્ય સુરેશ્વરાચાર્યજી એક વાર્તિકમાં છ તત્ત્વોને અનાદિ માને છેઃ

જીવ ધીશો વિશુદ્ધાચિત્ તથા જીવેશ્વરૌભિદા ।
અવિદ્યા તચ્ચિતોર્યોગઃ ષડસ્માકમનાદયઃ ॥

1. જીવાત્માઓ, 2. ઈશ્વર 3. વિશુદ્ધ ચૈતન્ય, 4. જીવ અને ઈશ્વરનો ભેદ, 5. અવિદ્યા અને 6. અવિદ્યા અને ચૈતન્યનો ભેદ આ – છ તત્ત્વો અનાદિ છે.

(4) અનંતઃ જે ભાવતત્ત્વ અનાદિ હોય તેનો કદી અંત ન હોય. જેનો અંત ન હોય તેને અનંત કહેવાય. તેથી ઈશ્વર, જીવાત્માઓ અને મૂળ પ્રકૃતિ – આ તત્ત્વોનો કદી નાશ થતો નથી. તેઓ અનંત છે.

આ રીતે પરમેશ્વર 'અનાદિ' છે.

942. ભૂર્ભુવઃ

પૃથ્વી અને અંતરીક્ષ.

આપણે ચૌદ લોક માનીએ છીએ તે આ પ્રમાણે છેઃ 1. ભૂઃ, 2. ભુવઃ, 3. સ્વઃ, 4. મહઃ, 5. જનઃ, 6. તપઃ, 7. સત્યમ્. આ ઉપરના સાત લોક થયા. હવે નીચેના સાત લોક આ પ્રમાણે છેઃ 1. અતલ, 2. વિતલ, 3. સુતલ, 4. મહાતલ, 5. રસાતલ, 6. તલાતલ અને 7. પાતાલ.

આ ચૌદ લોકનું એક બ્રહ્માંડ થાય છે. આવાં અનંતકોટિ બ્રહ્માંડો છે.

અહીં 'ભૂઃ' એટલે પૃથ્વીલોક અને 'ભુવઃ' એટલે અન્તરીક્ષલોક. પૃથ્વીની સીમા પૂરી થાય એટલે અંતરીક્ષ શરૂ થાય. પ્રત્યેક પૃથ્વીને અંતરીક્ષ હોય જ. આ આપણું જગત થયું. તેને ભગવાનનું રૂપ માન્યું છે તેથી 'ભૂર્ભુવઃ' કહ્યું છે.

943. લક્ષ્મીઃ

પાલનશક્તિ.

પરમેશ્વરની ત્રણ મુખ્ય શક્તિઓ છેઃ 1. સાવિત્રી, 2. લક્ષ્મી, 3. દુર્ગા.

સાવિત્રીથી સૃષ્ટિરચના કરીને ઈશ્વર બ્રહ્મા બને છે.

લક્ષ્મીશક્તિથી સૃષ્ટિનું પાલન કરીને ઈશ્વર વિષ્ણુ બને છે.

દુર્ગા દ્વારા પ્રલય કરીને ઈશ્વર મહેશ બને છે, અર્થાત્ એક જ પરમેશ્વર ત્રણ શક્તિઓના ભેદથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ બને છે.

આ ત્રણમાં લક્ષ્મી વિષ્ણુપત્ની છે. અહીં પતિ-પત્નીનો અભેદ હોવાથી ભગવાનને પણ 'લક્ષ્મીઃ' કહ્યાં છે.

944. સુવીરઃ

મહાવીર.

ભગવાન વીરોના પણ વીર છે. જે વીર ન હોય તે કાયર હોય. જે કાયર હોય તે કદી ભગવાન ન હોય. જે લોકો કાયરોને ભગવાન માનીને પૂજતા હોય છે તેઓ સ્વયં કાયર બની જતા હોય છે. અને કાયરો હંમેશાં ગુલામી જ ભોગવે.

ભગવાન વીરોના પણ વીર છે. તેઓ દૈત્યો, રાક્ષસો, અત્યાચારીઓ, આતતાયીઓ સામે યુદ્ધ કરે છે અને પૃથ્વીનો ભાર હળવો કરે છે, તેથી તેમને 'સુવીરઃ' કહેવાય છે.

945. રુચિરાંગદઃ

મજબૂત બાવડાંવાળા.

ભગવાનનું જ્યારે સાકાર સ્વરૂપ માનવામાં આવે છે ત્યારે પ્રત્યેક અંગને ઉચ્ચતમ માનવામાં આવે છે – જેવું બીજા કોઈને ન હોય તેવું. અહીં વીરતા અને મર્દાનગીનું પ્રતીક બાવડાં માન્યાં છે. લોકો તેને 'મસલ્સ પાવર' પણ કહે છે. તેમનાં બાવડાં એટલાં મજબૂત છે કે તેઓ સૃષ્ટિની રક્ષા કરી શકે છે. ભગવાન દૂબળા-પાતળા, નિસ્તેજ, ફિક્કા નથી, મજબૂત બાંધો અને ભરાવદાર – ઘાટીલા શરીરવાળા છે, તેથી તેઓ 'રુચિરાંગદઃ' કહેવાય છે. કેટલાક હાડપિંજરિયા ભગવાન પણ ભારતમાં પૂજાય છે. જેમને જરા જેટલો ધક્કો વાગે ને પડી જાય તેવા ભગવાન નથી.

946. જનનઃ

જનક.

ભગવાન સૃષ્ટિના જનક છે, તેથી તેમને પિતા કહેવાય છે. ગીતા તેને આ રીતે વ્યક્ત કરે છે.

મમ યોનિર્મહદ્ બ્રહ્મ તસ્મિન્ ગર્ભં દધામ્યહમ્ ॥

મહદ્ બ્રહ્મ અર્થાત્ મૂળ પ્રકૃતિ મારી યોનિ છે. તેમાં હું ગર્ભને ધારણ કરાવું છું.

આવા ગર્ભધારણથી

સંભવઃ સર્વભૂતાનાં તતો ભવતિ ભારત ।

હે ભારત, તેથી બધાં પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેથી ભગવાન પિતા થાય છે.

947. જનજન્માદિઃ

સૃષ્ટિનો જન્મદાતા.

જન એટલે દેહધારી માણસ વગેરે. આ બધાને જન્માવનાર, જનક પરમેશ્વર છે.

948. ભીમઃ

બલિષ્ઠ.

ભગવાન અત્યંત બલિષ્ઠ છે, તેથી તેમને 'ભીમઃ' કહેવાય છે.

949. ભીમપરાક્રમઃ

મહાપરાક્રમી.

'ભીમ' એટલે વિકરાળ, ભયજનક. આવું પરાક્રમ પણ ભગવાન કરે છે. જ્યારે તેઓ રૌદ્ર રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે વિશ્વનો પ્રલય થાય

છે. પ્રલય મહાભીમ-કાર્ય કહેવાય, કારણ કે બધું જ નષ્ટ થઈ જાય છે. પુનર્નિર્માણ માટે પ્રલય જરૂરી હોય છે. ખેતર ખેડીને બધું નિંદામણ નષ્ટ કરી દીધા પછી જ વાવણી થાય, તો જ સફળ થાય. નિંદામણ અને વાવણી બંને ભેગાં થાય તો કશું પાકે નહીં; તેથી પ્રલય જરૂરી છે. જેમ ધરતીકંપના પ્રલય પછી કચ્છનું નવનિર્માણ થયું, એવું જ સૃષ્ટિનું પણ સમજવું.

9-7-13

શ્લોકઃ 102
નામઃ 950થી 958

આધારનિલયોઽધાતા પુષ્પહાસઃ પ્રજાગરઃ ।
ઊર્ધ્વગઃ સત્પથાચારઃ પ્રાણદઃ પ્રણવઃ પણઃ ॥ 102 ॥

950. આધારનિલયઃ

951. અધાતા

952. પુષ્પહાસઃ

953. પ્રજાગરઃ

954. ઊર્ધ્વગઃ

955. સત્પથાચારઃ

956. પ્રાણદઃ

957. પ્રણવઃ

958. પણઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

950. આધારનિલયઃ

આધારોના પણ આધાર.

વિશ્વ નિરાધાર નથી. નિરાધાર કશું નથી. સૌને કોઈ ને કોઈ આધાર હોય છે. પૃથ્વી ઉપરની બધી વસ્તુઓ – પછી તે હિમાલય હોય કે ગંગા હોય, માનવરચિત પિરામિડો હોય કે બીજું કાંઈ હોય, સૌનો આધાર પૃથ્વી છે. એટલે પૃથ્વીને 'ધરા' કહેવાય છે. ધારણ કરે તે ધરા. પૃથ્વી સૌને ધારણ કરે છે. હવે પ્રશ્ન એ થાય કે તો પછી પૃથ્વીને કોણ ધારણ કરે છે? જવાબ છે 'સૂર્ય'. સૂર્ય પૃથ્વી જેવા ગ્રહોને ધારણ કરીને ગોળ-ગોળ ફેરવે છે. હવે પ્રશ્ન થાય કે સૂર્યને કોણ ધારણ કરે છે? જવાબ છે 'મહાસૂર્ય', જે આપણને દેખાતો નથી, પણ વૈજ્ઞાનિકોને દેખાય છે. આવા કરોડો મહાસૂર્યોથી બ્રહ્માંડો બન્યાં છે. આ બધા મહાસૂર્યોને કોણ ધારણ કરે છે? જવાબ છેઃ પરમાત્મા, અર્થાત્ પરમાત્મા બધા આધારોનો પણ આધાર છે. વળી કોઈ પૂછે કે તો પછી પરમાત્માને કોણ ધારણ કરે છે? જવાબ છેઃ તેઓ સ્વાધાર છે, અર્થાત્ તેઓ પોતે જ પોતાને ધારણ કરે છે. ઉપનિષદમાં ગાર્ગીના આવા પ્રશ્નને યાજ્ઞવલ્કયે અતિ-પ્રશ્ન કહી સમાધાન કર્યું છે. જો છેવટમાં પણ કોઈને સ્વયં આધાર માનવામાં ન આવે તો 'અનવસ્થા-દોષ' આવે, તેથી પરમેશ્વરને 'આધારનિલયઃ' કહેવાયા છે.

આ આધાર માત્ર વજન સહનાર જ નથી હોતો. તેના અનેક પ્રકાર છે. જેમ કે પરિવારનો આધાર વડીલ હોય છે. વડીલ મરી જાય તો પરિવાર નિરાધાર થઈ જાય. આવી જ રીતે રાષ્ટ્રનો આધાર રાજા હોય છે. રાજા ન હોય તો રાષ્ટ્ર નિરાધાર થઈ જાય.

આવી જ રીતે ધર્મનો આધાર શાસ્ત્ર હોય છે. શાસ્ત્ર વિનાનો ધર્મ નિરાધાર હોય અને શાસ્ત્રનો આધાર 'શ્રદ્ધા' હોય છે. શ્રદ્ધા વિનાનું શાસ્ત્ર માત્ર બૌદ્ધિક પુસ્તક થઈ જાય. કેવળ બૌદ્ધિકતા ધર્મનો આધાર થઈ શકે નહીં. બૌદ્ધિકતા જ્યારે કેવળ થઈ જાય તો તે વિખવાદ વિનાની રહી શકે નહીં. તેથી શ્રદ્ધાને ધર્મનો આધાર માની છે. શ્રદ્ધામાં વિખવાદોનું સમાધાન હોય છે.

આમ વ્યાવહારિક જીવનમાં અનેક આધાર રહેલા છે. પણ સૌનો આધાર પરમેશ્વર હોવાથી તેમને 'આધારનિલયઃ' કહેવાયા છે.

951. અધાતા

જેને કોઈના આધારની જરૂર નથી તે.

ઉપર કહેવાયું તેમ પરમેશ્વર સ્વયં આધાર હોવાથી તેમને કોઈના પણ આધારની જરૂર નથી, તેથી તેમને 'અધાતા' કહેવાય છે.

952. પુષ્પહાસઃ

પુષ્પ જેવું હસનારા.

ભગવાન હસે છે – એમ કહો કે તેઓ હસમુખા છે. જ્યારે જુઓ ત્યારે હસતું ખીલેલું વદન તેમનું હોય છે. વદનના મુખ્યતઃ ચાર પ્રકાર હોય છેઃ 1. હસમુખું, 2. રોતીસૂરત, 3. અતિગંભીર વદન, 4. રૌદ્ર રૂપવાળું વદન. આવા અનેક પ્રકાર હોય છે. વદન – ચહેરો વ્યક્તિની પ્રકૃતિની ઝલક બતાવે છે.

હાસ્યની તુલના ખીલેલાં તાજાં ફૂલો સાથે કરાય છે, તેથી અહીં ભગવાનને 'પુષ્પહાસઃ' કહ્યા છે.

953. પ્રજાગરઃ

નિત્ય જાગતા.

ભગવાન કદી ઊંઘતા નથી. તેઓ જો ઊંઘે તો બધું ઊથલપાથલ થઈ જાય. પ્રવાસીઓ ઊંઘે પણ પાઇલટ ન ઊંઘે. ભગવાન પાઇલટ છે તેથી નિત્ય જાગતા જ રહે છે.

વૈદિક કાળનો કોઈ દેવ ઊંઘતો નથી, પણ પછી પૌરાણિક કાળમાં ભગવાનને ઊંઘતા કર્યા. શયન-આરતી થાય, પલંગ-ઓશીકાં, પંખો, સગડી બધું હોય અને પછી પ્રભાતે જાગરણ પણ થાય. પાછા બપોરે પોઢી જાય. જ્યારથી આપણે ભગવાનને ઊંઘતા કર્યા છે ત્યારથી પ્રજા ઊંઘતી થઈ ગઈ છે. ઊંઘતી પ્રજા વારંવાર અનર્થભોગી થતી રહે. એટલે અહીં ભગવાનને 'પ્રજાગરઃ' કહ્યા છે, અર્થાત્ નિત્ય-સદા જાગતા રહેનારા.

954. ઊર્ધ્વગઃ

ઊંચે ગતિ કરનારા.

બધા જ ઈશ્વરવાદીઓ ઈશ્વરને આકાશ તરફ હાથ કરીને 'ઉપરવાળો' કહે છે, કોઈ નીચે હાથ કરીને 'નીચેવાળો' કહેતું નથી, અર્થાત્ પરમેશ્વર ઉપર રહે છે અને વિચરે છે.

955. સત્પથાચારઃ

સત્યપથ ઉપર ચાલનારા.

ચાલવાનો અર્થ માત્ર પગેથી ચાલવાનો જ નથી રહેતો. માનવું, વિચારવું, બોલવું, 'વ્યવહરવું', વગેરેને પણ ચાલવું કહેવાય છે. સાચું માનવું, સાચું વિચારવું, સાચું બોલવું, સાચું વ્યવહરવું – આ બધું પણ સત્પથાચાર કહેવાય.

ભગવાન બધી રીતે 'સત્પથાચારઃ' છે.

956. પ્રાણદઃ

પ્રાણ આપનારા.

માણસ પ્રાણથી જીવે છે. પ્રાણ લેવાની અને છોડવાની પ્રક્રિયા તેની રચના છે. જાગતો-ઊંઘતો કે બેભાન માણસ પણ પ્રાણ લેતો હોય છે, તેથી પ્રાણ લેવો તે તેનો ઐચ્છિક પુરુષાર્થ નથી, તેને લેવો જ પડે છે. ફેફસાં કદી થાકતાં નથી. પ્રાણ એ માત્ર હવા નથી. હવા હોવા છતાં પણ મડદું પ્રાણ લઈ શકતું નથી. લોકો બોલે છે કે પ્રાણ નીકળી ગયા. ખલાસ, મૃત્યુ માણસની લાચારી છે. ન મરવું હોય તોપણ મરવું પડે છે. કોઈની વ્યવસ્થા નિયંત્રણ કરી રહી છે, તેથી જીવનકાળ દરમિયાન જે પ્રાણની પ્રક્રિયા ચાલે છે તેમને પરમેશ્વર ચલાવે છે. આ વાત સમજાવવા તેને 'પ્રાણદઃ' કહેવાય છે.

957. પ્રણવઃ

ઓમકાર.

પરમેશ્વરને મૂળરૂપથી પ્રણવ અર્થાત્ ઓમકાર કહેવાય છે. ઓમ એટલે અલ્લા, ગૉડ, ઈશ્વર – બધું જ. વિશ્વવ્યાપી નામ છે. હિંદુ ઉપાસનામાં ઓમકારનું પ્રાચીનકાળથી સર્વાધિક મહત્ત્વ રહેલું છે. પહેલાં માત્ર ઓમકાર જ બોલાતું, પછી 'હરિઃ ઓમ' બોલાવા લાગ્યું. પછી "ઓમ નમઃ શિવાય', 'ઓમ નમો ભગવતે વાસુદેવાય' એમ પહેલાં ઓમકાર મૂકીને પછી કોઈ સાકાર ભગવાનનું નામ મુકાવા લાગ્યું. પછી ઓમકાર વિનાના મંત્રો આવ્યા. જેમ કે "શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ", "જય સ્વામિનારાયણ", વગેરે. ઓમકારને ગાયબ કરી દેવાયો. આમ, ઇષ્ટદેવનાં સ્વરૂપો બદલાતાં ગયાં તેમતેમ તેમના મંત્રો પણ બદલાતા ગયા.

ખરેખર તો ભગવાન પ્રણવરૂપ છે, એટલે પાતંજલ યોગસૂત્રમાં કહ્યું છેઃ

તસ્ય વાચકઃ પ્રણવઃ ॥

958. પણઃ

'પણ' એટલે વ્યાપાર, વ્યવહાર.

સંસ્કૃતમાં પૈસાને 'પણ' કહેવાય છે અને ખરીદ-વેચાણને 'નિપણન' – બજાર કહેવાય છે. ભગવાન વ્યાપારી છે. તેઓ લોકોનાં પાપપુણ્ય ખરીદે છે અને તે પ્રમાણે ફળ આપે છે, તેથી તેમને 'પણઃ' કહેવાય છે.

10-7-13

શ્લોકઃ 103
નામઃ 959થી 966

પ્રમાણં પ્રાણનિલયઃ પ્રાણભૃત્ પ્રાણજીવનઃ ।
તત્ત્વં તત્ત્વવિદેકાત્મા જન્મમૃત્યુજરાતિગઃ ॥ 103 ॥

959. પ્રમાણમ્

960. પ્રાણનિલયઃ

961. પ્રાણભૃત્

962. પ્રાણજીવનઃ

963. તત્ત્વમ્

964. તત્ત્વવિત્

965. એકાત્મા

966. જન્મમૃત્યુજરાતિગઃ

આ શ્લોકમાં આઠ નામ છે.

959. પ્રમાણમ્

સાચું તત્ત્વ જાણવાનું સર્વોચ્ચ સાધન.

વજન જોખવાનો કાંટો પ્રમાણ છે, જેના આધારે વસ્તુ જોખીને લેવડ-દેવડ થાય છે. આવી રીતે ફૂટપટ્ટીના આધારે લંબાઈ વગેરે મપાય છે. આપણા જીવનમાં કેટલાં બધાં માપ કામ કરે છે! પ્રત્યેક માપને માપનાર કોઈ પ્રમાણ હોય છે. ભૌતિક જગતમાં સૌથી મોટું પ્રમાણ પ્રયોગશાળા છે, જેના માપને બધા માપી શકે. કોઈ પડકાર ન અપાય. તેવી પ્રયોગશાળાઓથી ઘણાં ભૌતિક માપો મપાતાં હોય છે અને તેના દ્વારા નવીનવી શોધ અને વિકાસ થતાં હોય છે. પણ આપણા જીવનનું ક્ષેત્ર માત્ર ભૌતિક જગતમાં જ પૂરું થઈ જતું નથી. તેનાથી પર પણ કાંઈક છે, જેને પ્રયોગશાળા માપી શકતી નથી. આવાં તત્ત્વોનો નિર્ણય ઉચ્ચ પ્રતિભાથી થતો હોય છે. આ ઉચ્ચ પ્રતિભા જ્યારે ઈશ્વર સાથે જોડાયેલી હોય છે ત્યારે તે શાશ્વત માપ કાઢતી હોય છે. જે લોકોએ વિદ્યાપીઠો જોઈ નથી, જેઓ નિરક્ષર છે તેવા લોકો જ્યારે ઈશ્વર સાથે ઓતપ્રોત થઈ જાય છે ત્યારે તેમનામાં પરાવાણી – ઋત પ્રગટે છે, જે શાસ્ત્રો બનીને દીર્ઘકાળ સુધી લોકોને સત્યનું દર્શન કરાવતાં રહે છે. આવા ઈશ્વરીય પ્રમાણને પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ માનીને અહીં ભગવાનનું નામ 'પ્રમાણમ્' કહ્યું છે.

960. પ્રાણનિલયઃ

પ્રાણનો આધાર.

પ્રત્યેક પ્રાણધારી પ્રાણી પ્રાણથી જીવે છે, તેથી તો તેને પ્રાણી કહેવાય છે. આ પ્રાણ એટલે માત્ર પ્રાણવાયુ કે હવા જ નહીં, પણ પ્રાણ એટલે જીવન-સંચાલિત ચેતના. આવી ચેતનાનો આધાર પરમેશ્વર છે, તેથી તેમને 'પ્રાણનિલયઃ' કહેવાય છે.

961. પ્રાણભૃત્

પ્રાણને પોષનારા.

આવી પ્રાણચેતનાને પરમેશ્વર પોષણ આપે છે, જેથી જીવન ચાલે છે. આથી તેમને 'પ્રાણભૃત્' કહેવાય છે.

962. પ્રાણજીવનઃ

પ્રાણ દ્વારા જીવન આપનારા.

પરમેશ્વરે જીવન આપ્યું છે. આપણે બધાં જીવીએ છીએ. કોણ જિવાડે છે? પ્રાણ જિવાડે છે. પ્રાણ વિના જીવન શક્ય ન બને; પણ પ્રાણને કોણ જિવાડે છે? જો પ્રાણ જ જીવિત ન રહે તો પ્રાણીઓ પણ જીવતાં ન રહે, તેથી પ્રાણને પણ જીવન આપનાર પરમેશ્વર છે. આથી તેમને 'પ્રાણજીવનઃ' કહેવાય છે.

963. તત્ત્વમ્

સારભૂત.

પ્રત્યેક પદાર્થને મથવામાં આવે તો તેનું જે સારતત્ત્વ હોય તે નીકળે. જેમ કે દૂધને દહીં કરીને મથવામાં આવે તો સારતત્ત્વ માખણ નીકળે. આવી જ રીતે સંસારનું પણ મથન કરવામાં આવે તો તેમાંથી સારતત્ત્વ જે નીકળે તે જ પરમેશ્વર કહેવાય. તેથી અહીં તેમને 'તત્ત્વઃ' કહ્યા છે.

માણસોના ચાર પ્રકાર છેઃ 1. સંસારના ભોગો માટે ટળવળતા, 2. સંસારના ભોગોને ખૂબ ભોગવનારા. 3. સંસારથી ત્રાસીને ભાગનારા, અને 4. સંસારમાં રહીને મથન કરીને માખણ - સારતત્ત્વ કાઢનારા. આ ચોથો પ્રકાર દુર્લભ છે.

1. સંસારના ભોગપદાર્થો માટે ટળવળતા લોકોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે. અપ્રાપ્તિથી ટળવળતા લોકો કદી સુખી ન હોય. સંતોષ મળે તો જ ટળવળવાનું મટે અને તો જ માણસ સુખી થાય.

2. કેટલાક લોકોને સંસારના ભરપૂર પદાર્થો મળ્યા છે અને તે મન મૂકીને ભોગવે પણ છે.

3. કેટલાક લોકોને સંસારના કડવા અનુભવો થવાથી સંસારથી ત્રાસીને ભાગી છૂટતા હોય છે. આવા લોકો ભાગીને પાછા સંસારમાં જ આવતા હોય છે - એક નહીં તો બીજી રીતે.

4. લાખોમાં કોઈ એકાદ સંસારમાં રહીને સુખ-દુઃખનાં વલોણાથી સંસારનું મથન કરીને પરમેશ્વરરૂપી સારતત્ત્વને કાઢતા હોય છે. તે સર્વોચ્ચ ભાગ્યશાળી કહેવાય. તેના માટે સંસાર - સમ્યક્ સારાસારવાળો થતો હોય છે, તેથી પરમેશ્વરને 'તત્ત્વઃ' કહેવાય છે.

964. તત્ત્વવિત્

તત્ત્વજ્ઞાની.

પરમેશ્વર સૌથી પહેલાં અને સૌથી મોટા તત્ત્વજ્ઞાની છે, કારણ કે તત્ત્વોની રચના તેમણે જ કરી છે. તેમને જાણનારો જ તેમની કૃપાથી તત્ત્વજ્ઞાની થતો હોય છે, તેથી તેમને 'તત્ત્વવિત્:' કહેવાય છે.

965. એકાત્મા

પરમાત્મા એક જ છે.

હિંદુ ધર્મ એકેશ્વરવાદી અને બહુદેવવાદી બંને છે. વ્યવહારમાં તેત્રીસ કરોડ દેવોની માન્યતા છે, પણ પરમાર્થતઃ તાત્ત્વિક રીતે એક જ

પરમાત્મા છે. બધા દેવોનું સમીકરણ એક પરમાત્મામાં થાય છે, તેથી સમીકરણપૂર્વકના તેઓ 'એકાત્મા' છે.

966. જન્મમૃત્યુજરાતિગઃ

જન્મ-મૃત્યુ અને વૃદ્ધાવસ્થા વિનાના.

આ વાત વારંવાર કહેવામાં આવી છે કે ભગવાનને જન્મ ન હોય, તેથી મૃત્યુ પણ ન હોય અને તેથી વૃદ્ધાવસ્થા પણ ન હોય. જેને આ ત્રણે હોય અર્થાત્ જે જન્મે, મરે અને વૃદ્ધ થાય તે પરમેશ્વર ન હોય, માણસ વગેરે હોય. માણસ ભગવાન નથી, જીવાત્મા છે. જીવાત્મા અને પરમાત્મા એક નથી. તેથી જીવાત્માઓ પરમાત્માનું શરણ લઈને પાર ઊતરતા હોય છે.

11-7-13

શ્લોકઃ 104
નામઃ 967થી 975

ભૂર્ભુવઃસ્વસ્તરુસ્તારઃ સવિતા પ્રપિતામહઃ ।
યજ્ઞો યજ્ઞપતિર્યજ્વા યજ્ઞાંગો યજ્ઞવાહનઃ ॥ 104 ॥

967. ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્તરુઃ

968. તારઃ

969. સવિતા

970. પ્રપિતામહઃ

971. યજ્ઞઃ

972. યજ્ઞપતિઃ

973. યજ્વા

974. યજ્ઞાંગઃ

975. યજ્ઞવાહનઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

967. ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્તરુઃ

ભૂઃ, ભુવઃ અને સ્વઃ આ ત્રણ લોકને તરુની જેમ સ્વીકારનાર.

આપણે ત્રણ લોક માનીએ છીએઃ ભૂઃ, ભુવઃ અને સ્વઃ. ભૂઃ આપણો મૃત્યુલોક છે. ભુવઃ અંતરીક્ષલોક છે. અને સ્વઃ સ્વર્ગલોક છે. આ ત્રણે મળીને એક વિશ્વવૃક્ષ બને છે, તેથી તેને તરુ કહેવાયું છે.

અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોમાં માત્ર આ પૃથ્વીલોક અર્થાત્ મર્ત્યલોક જ નથી, આપણા વિશ્વ સાથે અંતરીક્ષ અને સ્વર્ગલોક પણ જોડાયેલા છે. તેથી આ ત્રણે મૂળ થડ અને શાખાઓવાળું વૃક્ષ ભગવાન છે.

968. તારઃ

તારનારો.

સંસારને સાગર કહ્યો છે. તેમાં તરવાનું અને ડૂબવાનું બંને થઈ શકે છે. તરનાર કરતાં ડૂબનારા વધારે છે. તેમાં ડુબાડનારાં અનેક તત્ત્વો છે, પણ છ મુખ્ય છેઃ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, વગેરે. આ છ તત્ત્વો ડુબાડનારાં પણ છે અને તારનારાં પણ છે. જરા ટૂંકમાં સમજીએ.

1. કામઃ મૈથુનેચ્છાને કામ કહેવાય છે. બધી ઇચ્છાઓમાં આ ઇચ્છા સૌથી પ્રબળ હોય છે. યુવાવસ્થા શરૂ થતાં જ આ ઇચ્છા શરૂ થવા લાગે છે. શૈશવ અથવા બાલ્યાવસ્થામાં આ ઇચ્છા નથી હોતી, તેથી તેને કુમાર કહેવાય છે. આવી ઇચ્છાનું મૂળ કારણ વીર્ય (રજ પણ)ની ઉત્પત્તિ છે. જ્યારથી રજ અને વીર્ય ઉત્પન્ન થવા લાગે છે, ત્યારથી આ ઇચ્છા શરૂ થઈ જાય છે. પ્રાણીમાત્રમાં આ પ્રક્રિયા ચાલે છે, તેથી

સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે. જેમ મળાશયમાં મળ ભરાય અથવા મૂત્રાશયમાં મૂત્ર ભરાય તો તેના છુટકારા માટે હાજત લાગે. જેમજેમ હાજતને રોકવી પડે તેમતેમ તેની તીવ્રતા વધતી જાય. હાજતની તીવ્રતા અને શાંતિ એકસાથે રહી શકે નહીં. આવું જ વીર્યાશયમાં ભરાયેલું વીર્ય પણ હાજત પેદા કરે છે. યુવાવસ્થાની શરૂઆતમાં તે સહ્ય રહે છે, પણ જેમજેમ ઉંમર વધતી જાય છે તેમતેમ તેની તીવ્રતા પણ વધતી જાય છે. સ્વપ્નદોષ દ્વારા કુદરત તેનો છુટકારો કરે છે. મનુષ્ય સિવાય બીજાં પ્રાણીઓને સ્વપ્નદોષ થતો નથી, કારણ કે યુવાવસ્થા શરૂ થતાં જ તેઓ કુદરતી માર્ગે છુટકારો કરતાં થઈ જતાં હોય છે. પણ માણસ કુદરતનો અવરોધ કરે છે તેથી કુદરત પોતાનો માર્ગ સ્વપ્નદોષ દ્વારા કાઢી લે છે. સામાન્ય સ્વપ્નદોષ કોઈ બીમારી નથી – હા, અતિરેક થાય તો બીમારી કહેવાય. પણ ધૂર્ત વૈદ્ય-ડૉક્ટર લોકો અને અનાડી ધાર્મિક લોકો તેને ભારે સ્ખલન માનીને યુવાનોને સંતાપ કરતા કરી મૂકે છે અને લૂંટે છે. જેમ યુવાવસ્થા શરૂ થતાં જ કન્યાને રજોદર્શન થાય છે તે કોઈ બીમારી નથી, પણ કન્યામાંથી નારી થયાનું પ્રમાણ છે, તેમ જ કિશોરો પણ જ્યારે યુવાન થાય છે ત્યારે તેમને સ્વપ્ન દ્વારા વીર્યદર્શન થયું કહેવાય. હવે તેને વિજાતીય પાત્રની જરૂર ઊભી થઈ કહેવાય. જો સમય રહેતાં વિજાતીય પાત્ર મળી જાય અર્થાત્ નરને માદા અને માદાને નર, તો કુદરતી માર્ગે છુટકારો થાય ને શાંતિ થાય; પણ જો વિજાતીય પાત્ર ન મળે અથવા ધાર્મિક ગેરસમજથી નર-નારીને પરસ્પર વૈરાગ્ય કરાવવામાં આવે તો કુદરતી માર્ગ અવરોધાય. કેટલોક સમય તો બધું ઠીકઠાક ચાલે, પણ પછી આવાં નર-નારીઓ અકુદરતી માર્ગે વળી જતાં હોય છે. આપણે માત્ર નરની જ વાત કરીશું. અકુદરતી માર્ગો ઘણા છે. તેમાંથી જે હાથ આવે તે માર્ગે વળી જાય. જેમાં મનની શાંતિ અને આરોગ્ય બંને ખોવાઈ જતાં હોય છે.

કેટલાક ધાર્મિક લોકો આવી અશાંતિથી છૂટવા માટે ધ્યાન જેવી સાધના કરતા-કરાવતા હોય છે. ધ્યાનથી આજ્ઞાચક્ર જ્યાંથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે તેને વારંવાર આઘાત લગાડવામાં આવે, તેથી કામવાસના ઓછી થઈ જાય અને રાહત થાય. આ એવી વાત છે કે પહેલાં બીમાર થાઓ અને પછી દવા કરો. નર-નારીના સંયોગને આવું કશું કરવાની જરૂર નથી રહેતી, કારણ કે મળ-મૂત્રની માફક આ કુદરતી હાજતનો પણ સહજ છુટકારો થતો રહે છે. પણ જે નારી વિનાનો એકાકી નર છે અથવા એકાકી નારી છે તેની કુદરતી હાજત સહજ કુદરતી માર્ગે છૂટતી ન હોવાથી અંતે હારી-થાકીને અકુદરતી માર્ગે વળી જાય છે. આ ડૂબવાનો માર્ગ કહેવાય. અવરોધાયેલો કામ ઉશ્કેરાઈને એવા હુમલા કરે છે કે ભલભલા ડૂબી જતા હોય છે, પણ જો નર-નારી પતિ-પત્ની બનીને કુદરતી માર્ગે એકબીજાનાં પૂરક બને તો તરી જતાં હોય છે; પણ આમાં સંયમ જરૂરી છે, અર્થાત્ માત્રાનું પ્રમાણ હોવું જોઈએ. જો અતિરેક કરવામાં આવે તો આ માર્ગે પણ માણસ ડૂબી જતો હોય છે. પ્રાણીઓને સંયમ કુદરતસહજ હોય છે, માનવોને કુદરતસહજ નથી હોતો. તે અતિશય વધારી શકે છે અને અતિશય ઓછો પણ કરી શકે છે તેથી આહારાદિની માફક મધ્યમમાર્ગ ઉત્તમ કહેવાય.

જે લોકો નર-નારીના આવા કુદરતસહજ વ્યવહારને પાપ માને છે અથવા મોક્ષમાં બાધક માનીને છોડવાનાં વ્રત લેવડાવે છે તેઓ લોકોને અવળે માર્ગે ચઢાવે છે. અવળો માર્ગ સુખશાંતિવાળો ન હોય, તેથી જીવનભર પતિ-પત્ની એકબીજાનાં પૂરક થઈને રહે તે જ હિતાવહ છે. આ તરવાનો માર્ગ છે, ઋષિમાર્ગ છે.

જેમ લાંબો સમય ધ્યાન કરનારા આજ્ઞાચક્ર ઉપર આઘાતો કરીને કામેચ્છાને મંદ કરતા હોય છે, તેમ જ એક બીજો માર્ગ પણ છે. તે છે ગાંજો પીનારાનો. ગાંજો પીનારા ભેગા મળીને વારંવાર દમ લગાવતા હોય છે, મોટી સટ લગાવીને ધુમાડાના ગોટેગોટા કાઢતા હોય છે. આવું દશ્ય નિર્વ્યસની લોકો માટે ઘૃણાજનક કહેવાય. આનો પ્રચાર પણ ન કરાય, પણ આની ખાસ હકીકત એ હોય છે કે આખો દિવસ આવી સટો લગાવનારાની કામવૃત્તિ મરી જતી હોય છે. ગંજેરીઓની કામલીલા લગભગ નથી હોતી – હા, ક્રોધલીલા હોય છે. જે લોકો બિલકુલ નિર્વ્યસની હોય છે અને રોજ લાડવા ઝાપટે છે, પછી યોગ-ધ્યાન નથી કરતા તે લોકો મોટા ભાગે કામલીલાથી બચી શકતા નથી. મૂળ પ્રશ્ન મસ્તિષ્કમાં રહેલી કામવાસનાની ધારીઓને આઘાત પમાડીને મંદ પાડવાની છે. તે ધ્યાનથી પાડો કે પછી દમ લગાવીને પાડો. જો કોઈ રીતે આ ધારીઓને મંદ ન પાડી હોય તો તેનો ઉછાળો માણસને ડુબાડી દેનારો બની શકતો હોય છે- હા, જેને નર-નારીની પૂરકતા મળી હોય તેને આવી ધારીઓને મંદ કરવાની જરૂર નથી.

એક વાર અમેરિકામાં ન્યૂ જર્સી શહેરમાં મારે સાયન્સ મ્યુઝિયમ જોવા જવાનું થયેલું. તેમાં બાર ફૂટ મોટું માનવ મસ્તિષ્ક જોયેલું.

તેમાંથી ઘણી ગેરસમજો દૂર થઈ હતી. આ મસ્તિષ્કમાં જુદાજુદા ભાગો બતાવીને ઇલેક્ટ્રૉનિક પદ્ધતિથી સમજાવવામાં આવેલું કે કામ-ક્રોધ વગેરે આવેગો ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં આવેગોની ધારીઓ બતાવી હતી. જે સૌની સરખી નથી હોતી. નાની-મોટી હોય છે. જેની જે ધારી નાની હોય તેને તે બાબત ઓછો આવેગ આવે. મોટી હોય તેને પ્રબળ આવેગ આવે. આ બધી ધારીઓનો કુલ સરવાળો વ્યક્તિનો સ્વભાવ બને છે, જેથી કોઈ કામી, ક્રોધી, લોભી, વગેરે બને છે. આ ચર્ચા ઘણી કરી શકાય, પણ મુદ્દો એટલો જ કે મસ્તિષ્કની આ કામધારી જેને યોગમાં ચક્ર કહેવાય છે તેને મંદ કરવા ધ્યાન દ્વારા વારંવાર પ્રાણાયામ કરીને પ્રાણનો આઘાત લગાડવાથી તે મંદ થાય છે. તે જ કામ ગંજેરીની સટ પણ કરે છે, પણ દારૂ-ભાંગ, વગેરે બીજા નશા આવું કરતા નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે કામ ડુબાડનારો પણ છે અને તારનારો પણ છે. જો નર-નારીનો જીવનભરનો સુમેળ હોય તો બંને એકબીજાને તારનારાં બની શકે છે. તેથી ભગવાનને ‘તાર’ – તારક કહ્યા છે. ભગવાન એટલે કુદરતી વ્યવસ્થા. તેનો ત્યાગ કરીને અકુદરતી માર્ગે, – કહો કે કુદરત-વિરોધી માર્ગે ચાલનારા ડૂબી જતા હોય છે. આ તત્ત્વ સમજાવવા હિંદુ ધર્મના બધા ભગવાનો જોડકાંમાં હોય છે. જોડી ત્યાગીને એકાકી થયેલા ભગવાનો આપણે ત્યાં નથી.

કેટલાક લોકો કામાવેગથી બચવા માટે લાંબા-લાંબા ઘોર ઉપવાસો કરે છે, જેમ સિદ્ધાર્થે કર્યા હતા. એમ કરવાથી વીર્યનું ઉત્પાદન ઓછું થવાથી વીર્યાશય ભરાતું નથી, તેથી આવેગ ઓછો થઈ જાય છે. પણ સિદ્ધાર્થનો જ અનુભવ તેને અંતિમમાર્ગ માનીને તેનો ત્યાગ કરી મધ્યમમાર્ગ ગ્રહણ કરે છે. અને ગીતા તો આવા ઘોર ઉપવાસોનો નિષેધ કરી જણાવે છે કે ઉપવાસ પછી પાછો આહાર શરૂ કરતાં જ પરિસ્થિતિ હતી તેવી જ થઈ જાય છે.

વિષયા વિનિવર્તન્તે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ।
રસવર્જ્યં રસોઽપ્યસ્ય પરં દ્રષ્ટ્વા નિવર્તતે ॥ ગીતા ॥

રસ એટલે વાસના રહી જાય છે.

બીજું, બહુ ધ્યાન કરનારા અને ઘોર તપ કરનારાની અનિચ્છા શક્તિહીન થઈ જતી હોય છે. તેઓ મહાપરાક્રમી કે મહાસાહસી નથી હોતા.

2. ક્રોધઃ આ બીજો આવેગ છે. મસ્તિષ્કમાં તેની પણ ધારી હોય છે. નાની-મોટી હોવાથી તે પણ વ્યક્તિને મહાક્રોધી, મધ્યમક્રોધી અને મંદક્રોધી બનાવતી હોય છે. આ જન્મજાત સ્વભાવનું તત્ત્વ પણ છે અને તત્ત્વ તથા સંગનું પણ પરિણામ છે. સાંયોગિક કારણોને દૂર કરી ક્રોધ ઓછો કરી શકાય છે, પણ જે જન્મજાત ધારી હોય છે તેને દૂર કરી શકાતી નથી. તે મૃત્યુપર્યંત રહે છે.

આ ક્રોધ સામાને તથા પોતાને એમ બંનેને આવે છે તથા પોતાનું જ અહિત કરાવે છે, તેથી તે ડુબાડનારો બને છે. ક્રોધી કદી દુશ્મન વિનાનો ન હોય અને જેને ઘણા દુશ્મનો હોય તે ભય-ચિંતા વિનાનો ન હોય. તેથી તે ડુબાડનારો છે.

પણ ક્રોધ તારનારો પણ છે, જ્યારે તે મન્યુનું રૂપ ધારણ કરે ત્યારે. મન્યુ એટલે પુણ્યપ્રકોપ. કોઈ અત્યાચારી, પાપાચારી ગરીબ લોકોને સતાવતો હોય, તેના અત્યાચારથી લોકો ત્રાહિત્રાહિ થઈ ગયા હોય તેવા આતતાયી ઉપર મન્યુ પ્રગટે અને તેને પૂરેપૂરો પાઠ શિખવાડવા માટે દંડ અપાય તો તે મન્યુ તારનારો થઈ જાય. આવો મન્યુ શ્રીરામ, શ્રીકૃષ્ણ, વગેરે ભગવાનોને પણ હોય. તેથી જ તેઓ રાક્ષસોને સંહારી પૃથ્વીને ભારમુક્ત કરી શકતા હોય છે. આવો મન્યુ તારનારો છે.

જેનામાં આવો મન્યુ પણ ન હોય તેઓ નમાલા થઈ જતા હોય છે. આવું નમાલાપણું ડુબાડનારું બની જતું હોય છે. જો પૂરી પ્રજાને નમાલી બનાવવામાં આવે તો તે નિશ્ચિત ગુલામ થઈ જવાની. મન્યુ, વીરતાનો સહાયક છે અને વીરતા તારનારી છે. ભગવાન મન્યુરૂપ છે (‘મન્યુરસિ મન્યુમયિ ધેહિ’) તેથી તે ‘તારઃ’ તારક છે.

3. મોહઃ હાનિકારક સંબંધોને પણ ચોંટી જવું તે મોહ છે.

મોહ ડુબાડનારો અને તારનારો બંને છે. જડ કે ચેતનતત્ત્વો સાથે વ્યક્તિના સંબંધ હોય છે. સંબંધ વિના જિવાય જ નહીં. જે સંબંધો સ્પષ્ટ રીતે હાનિકારક, ડુબાડનારા હોય તેમને પણ ચોંટી જવું – ઊખડવું જ નહીં તે મોહ ડુબાડનારો છે, જેમ કે પતિ, પત્ની, પુત્ર, પરિવાર તથા વ્યસન, પાપ, કુસંગ, વગેરે. આ બધું ડુબાડનારું બનતું હોય છે. તેમાં પણ બીજાનો પતિ બીજાની પત્ની વગેરે સાથેનો સંબંધ તો અપ્રતિષ્ઠા સાથે ડુબાડનારો બની જતો હોય છે.

મોહ તારનારો પણ બનતો હોય છે. તેની ત્રણ શરતો હોય છેઃ 1. તે કુદરતી હોય, 2. તે હિતકારીઓની સાથે હોય અને 3. તે માપસર અને સ્વવશી હોય.

1. કુદરતે માતાને બાળક પ્રત્યે મોહ મૂક્યો છે તેથી તે ઉછેરી શકે છે. તે જરૂરી છે. જો માતા નિર્મોહી થઈ જાય તો બાળકની દુશ્મન થઈ જાય. આવો જ કુદરતી મોહ પતિ-પત્ની વગેરેને પણ હોય છે, જે જરૂરી છે. તેનાથી જીવન આકર્ષક અને રસમય બને છે. નિર્મોહી અને વીતરાગી થઈ જાય તો આકર્ષણ અને રસ ચાલ્યાં જાય અને તો જીવન જ સમાપ્ત થઈ જાય. રસનું નામ જીવન છે. નીરસતા મૃત્યુ છે. તેથી આવો મોહ તારનારો બને છે.

ભગવાન પ્રત્યે, સાધુ-સંત-સજ્જનો પ્રત્યે, ધર્મ પ્રત્યે, રાષ્ટ્ર પ્રત્યે મોહ હોવો જ જોઈએ. આ જ મોહ શુદ્ધ થઈને પ્રેમ બનતો હોય છે. તે તારનારો બની શકે છે. ભગવાન કૃષ્ણ પ્રેમાવતાર છે તેથી તેઓ તારક છે. જે પ્રેમહીનતાની પ્રેરણા આપે તે ડુબાડનાર છે. વ્યક્તિએ પરપુરુષ કે પરસ્ત્રી પ્રત્યે નિર્મોહી થવું જોઈએ; સ્વપતિ કે સ્વપત્ની પ્રત્યે તો નિર્મોહી ન થવાય – હા, મોહને નિઃસ્વાર્થ રૂપ આપીને શુદ્ધ કરવાથી તે પ્રેમ બની જતો હોય છે, તે તારક છે.

4. લોભઃ લોભ અને લાલચ બે તત્ત્વો છે. જે ધનાદિ પોતાને મળ્યું છે તેનો યોગ્ય સમયે યોગ્ય કાર્યમાં વિનિમય ન કરવો તે લોભ છે. તે નદીમાં સોનાની ગઠડી ઉપાડીને ડૂબતા માણસ જેવી દશા કરે છે. માણસ ડૂબી જાય છે પણ ગઠડી છોડતો નથી.

જે પોતાની પાસે નથી પણ બીજાની પાસે છે તેને જોઈને તેના પ્રત્યે ખેંચાઈ જવું તે લાલચ છે.

આવા ધનલાલચુ, રૂપલાલચુ, સત્તાલાલચુ, માનપાન-પ્રતિષ્ઠા-લાલચુ વગેરે લાલચથી ડૂબી જતા હોય છે. જેઓ લાલચમુક્ત છે, તેઓ તરી જતા હોય છે જેમ, ભરત, લક્ષ્મણ, રામ, વગેરે. ભરતને રાજ્ય મળતું હતું તોપણ તે લલચાયો નહીં. લક્ષ્મણને શૂર્પણખાએ લલચાવ્યો પણ તે લલચાયો નહીં. શ્રીરામ તો ક્યારેય ક્યાંય લલચાયા નહીં. આ બધા તારનારા છે.

જેઓ લોભ-લાલચમાં તણાયા તેઓ ડૂબ્યા.

પણ લોભ-લાલચ તારનારાં પણ થઈ શકે છે. પરમેશ્વરે મૂકેલા લોભને યથોચિત માત્રામાં રાખવામાં આવે તો વ્યક્તિ ધન-માલ-મિલકત, વગેરેનું રક્ષણ કરીને પોતાનાં વર્તમાન તથા ભવિષ્ય સુધારી શકે છે. પ્રાપ્ત કરેલું અને રક્ષેલું ધન ઉદારતાથી સત્કર્મો તરફ વાળવામાં આવે તો તે તારનારું બની શકે છે. લોભત્યાગનો અર્થ ધનત્યાગ નથી. ધન પ્રત્યેની ચોટડૂક વૃત્તિનો ત્યાગ કરવાનો છે, ધનનો ત્યાગ કરવાનો નથી. ઉદારતા સાથેનું ધન તારનારું બની જતું હોય છે.

5. મદઃ અભિમાન ડુબાડનારું તત્ત્વ છે, પણ સ્વાભિમાન તારનારું તત્ત્વ છે. અભિમાનનો ત્યાગ નમ્રતા-વિવેકથી થાય, પણ કદી પણ સ્વાભિમાનનો ત્યાગ ન કરાય. પોતાનો ધર્મ, પોતાનું રાષ્ટ્ર, પોતાના પૂર્વજો, વગેરેનું યથાયોગ્ય માત્રામાં અભિમાન હોય તો તેને સ્વાભિમાન કહેવાય. તે તારનારું છે.

સ્વાભિમાન સિવાયનું અભિમાન મદ બને, મદ નશો ચઢાવે, ભાન ભુલાવે અને ડુબાડે.

6. મત્સરઃ વારંવાર મળતી સફળતાને પચાવી ન શકવાથી જે નશો ચઢે તે મત્સર છે. તે ડુબાડે છે. શ્રીરામને ધનુષ્યભંગનો જરાય નશો ન ચઢ્યો. આવી જ રીતે અર્જુનને પણ મત્સ્યવેધ કર્યાનો નશો ન ચઢ્યો, તેથી સીતાજી અને દ્રૌપદીની પ્રાપ્તિ થઈ. આમ, સમર્થ

વ્યક્તિ સાહસમાં ઝંપલાવે અને વારંવાર સફળતા મળે તોપણ તેને નશો ન ચઢે, તો તે મત્સર વિનાનો કહેવાય. તે તરે અને તારે.

અહીં મદ અને મત્સર એકસરખા લાગે.

આ સિવાય પણ ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, વગેરે બીજાં ઘણાં તત્ત્વો છે જે માણસને ડુબાડનારાં થઈ જતાં હોય છે. ભગવાનનું શરણું લેવાથી ભક્ત આ બધાં તત્ત્વોથી બચતો રહે છે, તેથી ભગવાન તારક છે.

એટલું યાદ રહે કે આ બધાં તત્ત્વોનાં ઉધારની સાથે જમા-પાસાં પણ છે જ. તેમનો ત્યાગ નથી કરવાનો. ઉધાર-પાસાંનો જ ત્યાગ કરવાનો છે.

969. સવિતા

સૂર્ય.

આપણું જગત સૂર્યથી જ જીવે છે. સૂર્ય સ્વયં ઊર્જાનો સ્રોત છે. ગાયત્રીમંત્ર ખરેખર તો સૂર્યનો જ મંત્ર છે, જે જીવનને ઊર્જાથી ભરી આપે છે. તેથી ઈશ્વર 'સવિતાઃ' કહેવાય છે.

970. પ્રપિતામહઃ

પિતાના પિતાના પણ પિતા.

સંસ્કૃત ભાષા અત્યંત સમૃદ્ધ છે. જેમ કે પિતા, તેના પિતાને પિતામહ કહેવાય અને તેના પણ પિતાને પ્રપિતામહઃ કહેવાય. આવા શબ્દો અંગ્રેજીમાં જોવા નહીં મળે. અહીં ચોથી પેઢી સુધીની વ્યાખ્યા આવી ગઈ.

જગતના પિતા પ્રજાપતિ બ્રહ્મા છે, બ્રહ્માના પિતા નારાયણ છે અને નારાયણના પણ પિતા પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે, તેથી તેમને 'પ્રપિતામહઃ' કહેવાય છે.

971. યજ્ઞઃ

હોમાઈ જવું તે યજ્ઞ.

જીવનનાં ચાર રૂપ બનતાં હોય છેઃ 1. ભરખી જનારું 2. ઉષ્મા દેનારું, 3. ભોગવાઈ જનારું અને 4. હોમાઈ જનારું.

1. કેટલાંક જીવન સંપર્કમાં આવનારને ભરખી જનારાં થઈ જતાં હોય છે. ચુડેલ જેમ જેને વળગે તેને ભરખી જતી હોય છે, તેમ આવું જીવન પણ જેને વળગે તેને ભરખી જતું હોય છે, પછી તે નર હોય કે નારી કે પ્રાણી. પતિ થઈને કે પત્ની થઈને – અરે! માતા થઈને કે પિતા થઈને, શેઠ થઈને કે નોકર થઈને જેને વળગે તેને ભરખી જતું હોય છે. ભરખી જવાનો અર્થ છે સ્વસુખ માટે સામાના માણસને નિચોવી લેવો. કેટલાક લોકો એટલી હદે શોષણ કરતા હોય છે કે જે મળે તેને નિચોવવાની જ વાત કરે. આ ભરખી જનારું જીવન કહેવાય. તમારા સુખનો એક મુખ્ય આધાર તમને મળેલાં માણસો પણ છે.

2. બીજું જીવન ઉષ્મા દેનારું હોય છે. જીવન એક ટાઢથી થરથરતા માણસ જેવું છે. દુઃખો, આપત્તિ અને વિપત્તિઓની ટાઢથી માણસ થરથર કાંપતો રહે છે. આવા સમયે તમને જે માણસો મળ્યાં હોય તેમાં એક ઉષ્મા આપનારું માણસ હોય છે. જેમ કડકડતી ટાઢમાં અગ્નિ પાસે જાઓ તો ઉષ્મા મળે, તેમ આવા માણસ લોકોને આશ્વાસનની – હિંમતની ઉષ્મા આપતાં રહે છે. ખાસ કરીને પડતી દશામાં માણસને આવી ઉષ્માની ઘણી જરૂર હોય છે. કેટલાક લોકો પડતા ઉપર પાટુ મારતા હોય છે, તો કેટલાક હિંમત-આશ્વાસન આપતા હોય છે.

3. ત્રીજું જીવન ભોગપ્રધાન હોવાથી ભોગવવું અને ભોગવાવું આવી પ્રક્રિયા સુધી જ સીમિત થઈ જતું હોય છે. આવી વ્યક્તિઓ ધન માટે અને ભોગો માટે ગમે તે કરવા-કરાવવા તૈયાર રહેતી હોય છે. ભોગો પણ ત્રણ રીતે માંગલિક થઈ શકતા હોય છેઃ 1. સંયમમાં રહેવાથી, 2. મર્યાદામાં રહેવાથી અને 3. સંતોષ કરવાથી.

સંયમ વિનાના ભોગ જ્વાળા બની જતા હોય છે. લોકમર્યાદા, વડીલમર્યાદા, ધર્મ કે સમાજમર્યાદા વિનાના ભોગો નિર્લજ્જ થઈને તિરસ્કૃત થઈ જતા હોય છે અને સંતોષ વિનાના ભોગો અતૃપ્તિના ઊંડાણમાં પતન કરાવી દેતા હોય છે. તેથી સંયમ, મર્યાદા અને સંતોષને સાથે રાખીને ભોગો ભોગવે કે ભોગવાવે તો તે અહિતકારી નથી થતા.

4. હોમાઈ જનારું જીવન બીજા માટે જ હોય છે. જેમ યજ્ઞમાં આહુતિઓ હોમાઈ જતી હોય છે, તેમ આવા માણસો પણ બીજાના માટે હોમાઈ જતા હોય છે, પછી તે પતિ હોય કે પત્ની હોય, કોઈ પણ હોય. સ્વસુખની થોડી પણ અપેક્ષા ન રાખનારા પરસુખ માટે હંમેશાં તત્પર રહેનારા હોમાઈ જનારું જીવન જીવતાં હોય છે. આ જ સાચા સંત કહેવાય. આમનાં દર્શનથી કલ્યાણ થાય.

હોમાઈ જનારું જીવન જ સાચો યજ્ઞ કહેવાય, પછી તે રાષ્ટ્ર માટે હોય, પરિવાર માટે હોય, સમાજ માટે હોય કે માનવતા માટે હોય - ગમે તેના માટે – અરે! સૌના માટે હોમાઈ જનારો યજ્ઞસ્વરૂપ છે. પરમેશ્વર તેવા છે તેથી તેમને 'યજ્ઞ' કહેવાય છે.

972. યજ્ઞપતિઃ

યજ્ઞના અધિષ્ઠાતા.

ભગવાન આખા વિશ્વના અધિષ્ઠાતા છે. આખું વિશ્વ એક યજ્ઞપ્રક્રિયા છે. તેમાં સતત હોમ ચાલતો રહે છે. જેમ કે મુખમાં અન્નની આહુતિ આપવાથી શરીર-જીવન સમર્થ બને છે. સૂર્ય હોમાઈને પ્રકાશ આપે છે. ચંદ્ર હોમાઈને રસ આપે છે. પૃથ્વી હોમાઈને અન્ન આપે છે. વાદળો હોમાઈને જળ આપે છે. બુદ્ધિ હોમાઈને જ્ઞાન આપે છે. બધું જ હોમાતું રહે છે. આ બધા હોમના અધિષ્ઠાતા સ્વામી ભગવાન છે.

973. યજ્વા

યજમાન.

આ વિશ્વહોમના યજમાન પણ ભગવાન પોતે જ છે.

974. યજ્ઞાંગઃ

યજ્ઞનાં અંગો પણ ભગવાન છે.

975. યજ્ઞવાહનઃ

યજ્ઞના વાહક પણ ભગવાન છે.

જીવનયજ્ઞમાં હોમેલી આહુતિઓની સુગંધને દૂરદૂર સુધી લઈ જનારા પણ ભગવાન છે, તેથી તેમને 'યજ્ઞવાહનઃ' કહેવાય છે.

પ્રત્યેક સત્કર્મ સુગંધવાળું હોય છે અને કર્મની સુગંધ આપોઆપ ફેલાતી રહે છે. કર્મની સુગંધ ફેલાવવી તે પણ પુણ્યકાર્ય કહેવાય. મીડિયાના જોરે ફેલાયેલી સુગંધ કદાચ લોકોને ગુમરાહ કરનારી પણ હોઈ શકે, પણ પરમેશ્વર દ્વારા ફેલાયેલી સુગંધ લોકોને સાચી પ્રેરણા આપનારી થઈ શકતી હોય છે. જો સત્કર્મને વળતરની અપેક્ષા ન હોય અને પ્રચારની ભૂખ ન હોય, તો ધીરજ રાખીને અનપેક્ષાવાળું સત્કર્મ લાંબા ગાળે સુગંધ પ્રસરાવતું હોય છે, તેથી ભગવાન 'યજ્ઞવાહનઃ' કહેવાય છે.

શ્લોકઃ 105
નામઃ 976થી 984

યજ્ઞભૃદ્ યજ્ઞકૃત્ યજ્ઞી યજ્ઞભુગ્ યજ્ઞસાધનઃ ।
યજ્ઞાન્તકૃદ્ યજ્ઞગુહ્યમન્નમન્નાદ એવ ચ ॥ 105 ॥

976. યજ્ઞભૃત્

977. યજ્ઞકૃત્

978. યજ્ઞી

979. યજ્ઞભુક્

980. યજ્ઞસાધનઃ

981. યજ્ઞાન્તકૃત્

982. યજ્ઞગુહ્યમ્

983. અન્નમ્

984. અન્નાદઃ

આ શ્લોકમાં નવ નામ છે.

976. યજ્ઞભૃત્

યજ્ઞનો આધાર.

977. યજ્ઞકૃત્

યજ્ઞ કરનારા.

978. યજ્ઞી

યજ્ઞ કરનારા.

979. યજ્ઞભુક્

યજ્ઞના ભોક્તા.

980. યજ્ઞસાધનઃ

યજ્ઞમાં વપરાતાં સાધનો.

981. યજ્ઞાન્તકૃત્

યજ્ઞને પૂર્ણ કરનારા.

982. યજ્ઞગુહ્યમ્

યજ્ઞનું રહસ્ય.

983. અન્નમ્

અન્ન.

984. અન્નાદઃ

અન્નને આરોગનારા.

આ શ્લોકમાં આપેલાં બધાં નામો યજ્ઞ સંબંધી છે. તેમની વ્યાખ્યા પહેલાં આવી ગઈ છે, તેથી ફરીથી વ્યાખ્યા કરવાની જરૂર લાગતી નથી.

12-7-13

શ્લોક: 106
નામ: 985થી 992

આત્મયોનિઃ સ્વયંજાતો વૈખાનઃ સામગાયનઃ ।
દેવકીનન્દનઃ સ્રષ્ટા ક્ષિતીશઃ પાપનાશનઃ ॥ 106 ॥

985. આત્મયોનિઃ

986. સ્વયંજાતઃ

987. વૈખાનઃ

988. સામગાયનઃ

989. દેવકીનંદનઃ

990. સ્રષ્ટા

991. ક્ષિતીશઃ

992. પાપનાશનઃ

આ શ્લોકમાં આઠ નામ છે.

985. આત્મયોનિઃ

પોતે જ પોતાનું કારણ.

યોનિ એટલે ઉત્પત્તિનું કારણ. કારણ વિના કાર્ય થઈ શકે નહીં. પ્રત્યેક કાર્યનું કોઈ ને કોઈ કારણ હોય છે, જેમ કે ઘડાનું કારણ માટી છે. માટી વિના ઘડો થઈ શકે નહીં. પણ પરમેશ્વરનું કારણ કોઈ નથી; કારણ કે તેઓ કાર્ય નથી, ઉત્પન્ન થયેલા નથી; પણ કોઈ હઠ કરીને પૂછે જ પૂછે કે ભગવાન શામાંથી બન્યા છે? તો જવાબ આપે છે કે પોતે જ પોતાનું કારણ છે. લોકપ્રચલિત કાર્યકારણભાવ થતો નથી. તેઓ પોતે સ્વયંભૂ: અનાદિ તત્ત્વ છે, તેથી તેમને 'આત્મયોનિઃ' કહેવાયા છે.

986. સ્વયંજાતઃ

સ્વયં પ્રકટ થનાર.

પૌરાણિક પરંપરામાં ભગવાન પ્રગટ અને અપ્રગટ એમ બે રૂપમાં વ્યક્ત થાય છે. અપ્રગટ તેમનું મૂળ રૂપ નિરંજન-નિરાકાર છે, પણ તે જ જ્યારે પ્રગટ રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે લોકો વચ્ચે આવીને લોકો જેવા રૂપમાં વ્યક્ત થાય છે. જેને અવતાર કહેવાય છે. અવતારનો અર્થ ઊતરવું – ઉપરથી નીચે ઊતરવું તેવો થાય છે, જેમ કે અગિયાર હજાર વૉલ્ટેજવાળો વાયર જતો હોય તેમાં વીજળી પ્રવાહિત હોય તોપણ તેમાંથી સીધા બલ્બ કે મોટર વગેરે ચલાવી શકાય નહીં. પ્રચંડ પ્રવાહ બલ્બ વગેરેને ક્ષણવારમાં બાળી નાખે, તેથી એક ટ્રાન્સફૉર્મર ગોઠવવું પડતું હોય છે, જે અગિયાર હજારના પ્રચંડ પ્રવાહને 230 સુધી નીચે ઉતારે છે. પછી આવો પ્રવાહ ગામ-નગરોમાં વાળ્યો હોય તો બલ્બ વગેરે સારી રીતે કામ કરી શકે.

આવી જ રીતે પરમાત્મા પણ કોઈ-કોઈ વાર પોતાને વિભૂતિના રૂપમાં નીચે – મૃત્યુલોકમાં ઉતારે છે, જે તત્કાલીન પ્રજાના વિકટ પ્રશ્નોને ઉકેલે છે તથા વધી ગયેલા અધર્મની જગ્યાએ ધર્મની સ્થાપના કરે છે. આવી પ્રત્યેક વિભૂતિ વિશ્વભરમાં થાય છે. જે લોકો કરતાં

અસાધારણ કાર્યક્ષમતા બતાવે ને અવ્યવસ્થિત વિશ્વને વ્યવસ્થિત કરે છે, આવી વિભૂતિ સ્વયંજાત અર્થાત્ સ્વયં પ્રગટ હોય છે, તેથી તેમના જન્મને જન્મ ન કહેતાં પ્રગટ થવું કહેવાય છે. જેમ પડદા પાછળ ઊભેલો નટ આગળ પ્રગટ થઈને પાત્ર ભજવે છે, તેમ ભગવાન પણ પ્રગટ થઈને કાર્ય કરે છે, તેથી તેમને 'સ્વયંજાતઃ' કહ્યા છે.

987. વૈખાનઃ

વૈખાનસ-સંપ્રદાયના પ્રવર્તક.

હિંદુ ધર્મ હજારો સંપ્રદાયોનો બનેલો છે. બધા સંપ્રદાયો બાદ કરવામાં આવે તો બાકી હિંદુ પ્રજા ઘણી ઓછી થઈ જાય. આ સંપ્રદાયો ત્રણ રીતે બનેલા હોય છેઃ 1. વૈચારિક, 2. આચારિક અને 3. વૈયક્તિક.

1. વૈચારિક સંપ્રદાય દ્વૈત-અદ્વૈત-વિશિષ્ટાદ્વૈત, વગેરે દાર્શનિક વિચારભેદોના કારણે બનેલા છે. સૌ-સૌના પોતપોતાના મૂળ પ્રવર્તક આચાર્યો છે અને હજારોની સંખ્યામાં અનુયાયીઓ છે. આવા સંપ્રદાયો થવાનું કારણ ધર્મમાં વૈચારિક સ્વતંત્રતા છે. જ્યાં આવી સ્વતંત્રતા નથી હોતી ત્યાં આવા દાર્શનિક-વૈચારિક સંપ્રદાયો નથી હોતા. આ બધાનાં દર્શન જુદાંજુદાં હોવા છતાં મૂળ શાસ્ત્ર બધાનું વેદ છે.

2. આચારભેદથી પણ સંપ્રદાયો બનતા હોય છે. આચાર મુખ્યતઃ ઉપાસનાના ક્ષેત્રમાં હોય છે. જેમ કે ઈશ્વરની સાકારતા-નિરાકારતા, મૂર્તિપૂજાનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર ઇષ્ટદેવના ભેદ, આહારાદિનો ભેદ, વગેરે.

3. વૈયક્તિક રીતે સંપ્રદાયો વ્યક્તિવિશેષના અહંને પોષવા થતા હોય છે. કોઈ વ્યક્તિ ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં શક્તિશાળી બને એટલે તરત જ તેનો સંપ્રદાય થઈ જાય. આવા સંપ્રદાયો મોટા ભાગે વ્યક્તિપૂજક થઈ જતા હોય છે. પરંપરાગત ભગવાનની જગ્યાએ મૂળ વ્યક્તિ જ ભગવાન બનીને પૂજાતી હોય છે.

કેટલીક વાર મૂળ સંપ્રદાયમાંથી વ્યક્તિગત અહંને પોષવા માટે જુદા પડીને વ્યક્તિ પેટાસંપ્રદાય ઊભો કરતી હોય છે. આવા અસંખ્ય પેટા-સંપ્રદાયોના આચાર-વિચારો સરખા હોવા છતાં વ્યક્તિવિશેષના કારણે અલગ થઈને બનતા હોય છે. આ પ્રક્રિયા ભારે વિભાજક બની ગઈ છે. અને વ્યક્તિપૂજા કેટલીક વાર વંશપૂજા-પરિવારપૂજાને પ્રશ્રય આપતી હોય છે. હિંદુ પ્રજાની દુર્બળતામાં આવા વ્યક્તિગત સંપ્રદાયો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવી રહ્યા છે.

આટલી ભૂમિકા પછી મૂળ વાત કરીએ. હિંદુ ધર્મ ત્રણ ધારાઓમાં વહી રહ્યો છેઃ 1. યજ્ઞાદિ કર્મકાંડ કરનારી, 2. જ્ઞાનયોગસાધના કરનારી અને 3. ભક્તિસાધના કરનારી. ભક્તિસાધના કરનારાઓનો વિશાળ વર્ગ છે. તેના આદિ પ્રવર્તક વિખના મુનિ હતા. તેમણે 'ગુહ્યસૂત્ર'ની રચના કરી છે. વિખના મુનિએ ભગવાન વિષ્ણુના સાકાર સ્વરૂપને મહત્ત્વ આપી વિષ્ણુભક્તિ પ્રવર્તાવી હતી, તેથી તેમની પરંપરાને વૈખાનસી કહેવાય છે, જેના મૂળ પુરુષ 'વૈખાનઃ' હોવાથી અહીં તેમને ભગવાનનું સ્વરૂપ મનાયું છે.

988. સામગાયનઃ

સામગાન કરનારા.

ધર્મ-ઉપાસના અને અધ્યાત્મમાં સંગીતનો સ્વીકાર છે – એમ કહો કે સંગીત વિનાનો કોઈ ધર્મ નથી. ભક્તોને તલ્લીન કરનારી રંજક પ્રક્રિયામાં સંગીત અજોડ સ્થાન ધરાવે છે. વેદોનો સામવેદ અને તેનો ગાંધર્વવેદ ઉપવેદ મળીને દિવ્ય સંગીતની રચના કરે છે. આ રચનામાંથી રાગ-રાગિણીઓ પ્રગટે છે અને તેના ગાયકો ભવ્ય રીતે શાસ્ત્રીય સંદેશને લોકો સુધી વહાવે છે. આવું ગાન કરનારા ભગવાન પોતે જ છે, તેથી તેમને 'સામગાયનઃ' કહેવાય છે.

989. દેવકીનંદનઃ

દેવકીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ.

પ્રાચીનકાળમાં સંતાનનાં નામો પિતાનાં અને માતાનાં નામોથી પણ લેવાતાં હતાં, જેમ કે શ્રીરામને દાશરથી કહેવાય છે; પણ દાશરથી તો ભરત-લક્ષ્મણ-શત્રુઘ્ન પણ છે. તેમનો ભેદ કરવા નામો સાથે માતાનું નામ પણ જોડવામાં આવતું હતું, જેમ કે શ્રીરામને કૌશલેય, કૌશલ્યાનંદન, લક્ષ્મણને સુમિત્રાનંદન અથવા સૌમિત્રેય, ભરતને કૈકયીનંદન અથવા કૈકેય. આ રીતે સંતાન માતા અને પિતા બંને દ્વારા પરિચય પામતાં હતાં. અહીં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું રૂપ છે અને તેમની માતા દેવકી છે. તેથી તેમને 'દેવકીનંદનઃ' કહેવાયા છે.

૭૭૦. સ્રષ્ટા

સર્જક.

ભગવાન સૃષ્ટિના સર્જક છે, દ્રષ્ટામાત્ર કે નિષ્ક્રિય નથી, તેથી અહીં ભગવાનને 'સ્રષ્ટા' કહેવાયા છે.

૭૭૧. ક્ષિતીશઃ

પૃથ્વીપતિ.

ક્ષિતિ એટલે પૃથ્વી. આપણી પૃથ્વી તેના સ્વામી પરમાત્મા છે તેથી તેમને 'ક્ષિતીશઃ' કહેવાયા છે.

પૃથ્વીનો કણેકણ કોઈ અગમ્ય નિયંત્રણમાં કામ કરી રહ્યો છે. આ નિયંતા પરમેશ્વર છે.

૭૭૨. પાપનાશનઃ

પાપોનો નાશ કરનારા.

પાપ અને પુણ્ય વિનાનો ધર્મ હોય જ નહીં. એ વાત જુદી છે કે બધા ધર્મોનાં પાપ-પુણ્ય એકસરખાં નથી. ઘણું મળતું આવે છે અને ઘણું મળતું નથી પણ આવતું. તોપણ પ્રત્યેક ધર્મમાં પાપ-પુણ્ય તો છે જ.

નાસ્તિકતામાં અપરાધ તો હોય છે, પણ પાપ-પુણ્ય નથી હોતાં. પ્રાચીનકાળમાં લગભગ બધા ધર્મોમાં પાપ અને અપરાધ એક જ તત્ત્વ હતું, પણ હવે તેમાં ભેદ કરવો જોઈએ. વાહનવ્યવહારનો નિયમ તોડો તો તે અપરાધ તો કહેવાય, પણ પાપ ન કહેવાય. અપરાધની સજા અહીં જ શાસન આપે. પાપની સજા ઈશ્વર આપે. સારાં કાર્યોનો પુરસ્કાર શાસન આપે, જ્યારે પુણ્યનું પરિણામ ઈશ્વર આપે. જો શાસન પ્રબળ અને ન્યાયયુક્ત હોય તો જ અપરાધોને અટકાવી શકાય. જો શાસન ઢીલું અને પક્ષપાતભર્યું કે લાંચિયું હોય તો અપરાધીઓ છૂટી પણ જાય. આવી જ રીતે સારાં કામોનાં સારાં ફળ પણ ઉત્તમ, ન્યાયી અને કદરદાન હોય તો જ શાસન આપે, નહીં તો ન પણ મળે અથવા બીજાને મળે.

પાપ-પુણ્યનાં ફળ ઈશ્વર આપતા હોવાથી અચૂક મળે, એટલે કર્મવાદીઓ કર્મને અવશ્ય ભોક્તવ્ય માને છે. જે લોકો ઈશ્વરવાદી ન હોવા છતાં કર્મવાદી હોય છે તે લોકો કર્મને પોતાને જ ફળદાતા માને છે, અર્થાત્ પાપ-પુણ્ય પાકે ત્યારે સ્વયં ફળ આપે. ફળદાતા કોઈ ઈશ્વર નથી. પણ આ વ્યાવહારિક નથી લાગતું, કારણ કે ઉપર કહ્યું તેમ સંસારનાં અપરાધી કર્મો સ્વયં પોતે ફળ નથી આપતાં, ન્યાયાધીશ ફળ આપે છે. તમે ટ્રાફિકના નિયમોનો ભંગ કર્યો, પણ કોઈ પોલીસે તમને પકડ્યા નહીં તો તમે અપરાધ કરીને પણ બચી જવાના અથવા પોલીસે પકડ્યા પણ તમે લાંચ આપી દીધી તોપણ બચી જવાના. આવું ઘણાં શાસનોમાં થતું હોય છે. એટલું જ કેટલીક વાર જુઠ્ઠા પુરાવાના આધારે નિર્દોષને દંડ અપાય છે અને દોષીને છોડી મુકાય છે. એટલે સંસારના શાસનીય અપરાધોનું અવશ્ય ફળ મળતું જ હોય છે તેવું ન કહેવાય. મળે પણ ખરું અને ન પણ મળે.

બીજું, સાંસારિક અપરાધોની સજાની સીમા હોય છે. એક હત્યા કરનારને ફાંસીની સજા થાય, પણ જો તેણે સો હત્યાઓ કરી હોય

તોપણ ફાંસી જ થાય, સો વાર ફાંસી ન થાય. આ પૂરો ન્યાય ન કહેવાય, પણ માનવીય શાસન સીમાબદ્ધ હોવાથી આથી વધુ કાંઈ કરી શકે નહીં.

જ્યારે ધાર્મિક રીતે ઈશ્વર પાપો કરનારને પાપ પ્રમાણે નરકની ઘોર સજા આપે છે. તેથી આપણે સાત નરકો માનીએ છીએ. પાપની કક્ષા પ્રમાણે નરક મળે. આવું જ પુણ્યનું પણ સમજવું.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. ઈશ્વરવાદી હોય પણ કર્મવાદી ન હોય તેવા ખ્રિસ્તી, મુસ્લિમ, યહૂદી વગેરે પાપને માફ થતાં માને છે, અર્થાત્ તમે જો તે તે ધર્મ સ્વીકારેલો હોય અને ખરા ભાવથી તોબા કરી લો તો તમારાં પાપ માફ થઈ જશે. તે દિવસે કયામતની રાત હશે અને છેલ્લો દિવસ હશે. પછી કાયમ કાયમ માટે પાપ માફ થઈને મોક્ષમાં જઈ શકો છો.

પણ કર્મવાદી આવું નથી માનતા. તમે ગમે તે ધર્મ પાળતા હો કે ન હો, પણ તમારાં કર્મો પ્રમાણે તમને સ્વર્ગ-નરક મળે. તે કાયમ ન હોય, કર્મોની પાત્રતા પ્રમાણે થોડાં-ઘણાં વર્ષોનાં હોય. પછી પાછો જન્મ ધારણ કરવો પડે. આ રીતે સંસારનો પ્રવાહ સતત ચાલતો રહે. કદી અંત ન આવે.

હવે ત્રીજી વાત. કર્મવાદીઓ એવું માને છે કે જે પાપકર્મો થયાં હોય તેમને તપસ્યા કરીને ખપાવી શકાય, અર્થાત્ ભોગવ્યા વિના પણ તપ દ્વારા તેમને સમાપ્ત કરી શકાય; તેથી તેવા ધર્મોમાં ઘોર તપસ્વીઓનું વધુ મહત્ત્વ રહેતું હોય છે.

જ્યારે ઈશ્વરવાદી પણ કર્મવાદી હિંદુઓ એમ માને છે કે સાચા ભાવથી ભગવાનની ભક્તિ કરીને શરણાગત થવાથી ભગવાન પાપકર્મોને પોતે જ નષ્ટ કરીને જીવાત્માને મોક્ષ આપે છે. ગીતામાં અનેક વાર આવું કહેવાયું છેઃ

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥

'હું તને બધાં પાપોથી માફ કરીને મોક્ષ આપીશ.' અર્થાત્ 'તું મારો શરણાગત' થઈશ તો બધાં પાપો માફ થઈ જશે.

એટલે અહીં ભગવાનને 'પાપનાશનઃ' કહેવાયા છે.

માણસ જો અપરાધોને ક્ષમા કરી શકતો હોય તો પરમેશ્વર કેમ ન કરે?

13-7-13

શ્લોકઃ 107
નામઃ 993થી 1000

શંખભૃન્નન્દકી ચક્રી શાર્ઙ્ગધન્વા ગદાધરઃ ।
રથાઙ્ગપાણિઃ અક્ષોભ્યઃ સર્વપ્રહરણાયુધઃ ॥ 107 ॥

993. શંખભૃત્

994. નન્દકી

995. ચક્રી

996. શાર્ઙ્ગધન્વા

997. ગદાધરઃ

998. રથાંગપાણિઃ

999. અક્ષોભ્યઃ

1000. સર્વપ્રહરણાયુધઃ

આ શ્લોકમાં આઠ નામ સાથે આમ હજાર નામ પૂરાં થાય છે.

993. શંખભૃત્

શંખધારી.

ભગવાન વિષ્ણુ ચતુર્ભુજ હોવાથી તેઓ એક હાથમાં શંખ ધારણ કરે છે, તેથી તેમને 'શંખભૃત્' કહેવાયા છે.

શંખ જાગૃતિનું પ્રતીક છે. પાલન કરનારે હંમેશાં જાગૃત રહેવું જોઈએ તે બતાવવા ભગવાન શંખ ધારણ કરે છે.

994. નન્દકી

'નન્દક' તલવાર ધારણ કરનારા.

'નંદક' નામની તલવાર પણ ધારણ કરતા હોવાથી તેમને 'નન્દકી' કહેવાયા છે.

995. ચક્રી

ચક્રને ધારણ કરનારા.

ભગવાન સુદર્શનચક્ર ધારણ કરે છે તેથી 'ચક્રી' કહેવાયા છે.

ચક્ર વિશે પૌરાણિક કથા આવી છે. શ્રીદામા નામનો રાક્ષસ દેવોને બહુ દુઃખ આપતો હતો. તેઓ બધા વિષ્ણુ પાસે ગયા. વિષ્ણુએ દેવોની વિનંતી સાંભળી, પણ તેના માટે જે શસ્ત્ર જોઈએ તે મહાદેવ પાસે હોવાથી હિમાલયમાં મહાદેવ પાસે ગયા અને પ્રાર્થના કરી, ત્યારે મહાદેવે પ્રસન્ન થઈને સુદર્શનચક્ર આપ્યું.

આ અસ્ત્ર કદી નિષ્ફળ ન જાય તેવું અમોઘ હતું. વિષ્ણુ આ ચક્ર લઈને શ્રીદામા સામે યુદ્ધે ચઢ્યા અને તેનો વધ કરી દેવોને દૈત્યના

ત્રાસમાંથી મુક્તિ અપાવી.

આ ચક્રને સમયચક્ર એટલે કે કાળચક્ર પણ માનવામાં આવે છે.

જે હાથમાં ધારણ કરીને લડાય તેને શસ્ત્ર કહેવાય અને જે છૂટો ઘા કરીને લડાય તેને અસ્ત્ર કહેવાય. ભગવાન અસ્ત્ર-શસ્ત્ર બંને ધારણ કરે છે.

996. શાર્ઙ્ગધન્વા:

શાર્ઙ્ગ નામના ધનુષ્યને ધારણ કરનારા.

પશુના શિંગડામાંથી બનેલું હોવાથી આ ધનુષ્યને શાર્ઙ્ગ કહેવાય છે. શૃંગધારી પશુઓમાં સૌથી કઠોર તત્ત્વ શિંગડું હોય છે, બે શિંગડાં ભેગાં કરીને બનાવેલું ધનુષ્ય અતિ બળવાન હોય છે, પણ તેની પ્રત્યંચા પણ બહુ બળવાન હોય તે જ ચઢાવી શકે. આવા મહાન ધનુષ્યથી ભગવાન દૈત્યોનું દલન કરે છે, તેથી તેમને 'શાર્ઙ્ગધન્વા' કહેવાય છે. કામદેવ પુષ્પધન્વા કહેવાય છે.

997. ગદાધર:

ગદાને ધારણ કરનારા.

ગદા હાથમાં ધારણ કરવાનું શસ્ત્ર છે. 'કૌમુદિકી' નામની ગદા ધારણ કરવાથી ભગવાન 'ગદાધર' કહેવાયા છે.

998. રથાંગપાણિ:

રથના પૈડાને ધારણ કરનારા.

મહાભારત યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે યુદ્ધમાં શસ્ત્ર ધારણ નહીં કરું, તેથી શસ્ત્રહીન થઈને માત્ર સારથિનું કામ કરતા ભગવાન અર્જુનને લડાવી રહ્યા હતા.

બીજી તરફ ભીષ્મ પિતામહે પણ પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું કૃષ્ણને શસ્ત્ર ધારણ કરાવીને જ જંપીશ. બંને પરસ્પર વિરોધી પ્રતિજ્ઞાઓ યુદ્ધભૂમિમાં કામ કરી રહી હતી.

ભીષ્મે બાણોનો એવો પ્રચંડ મારો કર્યો કે અર્જુન અને પાંડવી સેના હતપ્રભ થઈ ગયાં. સેના ભાગવા માંડી તેથી અર્જુન અને સેનાનું મનોબળ વધારવા શ્રીકૃષ્ણ રથનું પૈડું હાથમાં લઈને પ્રહાર કરવા ભીષ્મ તરફ દોડ્યા હતા. તે પ્રસંગને આધારે તેમને 'રથાઙ્ગપાણિ' કહેવાયા છે.

રથનું પૈડું લઈને ધસી આવતા શ્રીકૃષ્ણને જોઈને ભીષ્મ ખડખડાટ હસ્યા અને કહ્યું કે "અંતે મેં તમારી પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરાવી દીધી!" શ્રીકૃષ્ણે જવાબ આપ્યો, "ના-ના મેં શસ્ત્ર ધારણ નહીં કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. પૈડું કોઈ શસ્ત્ર નથી, તેથી પ્રતિજ્ઞા તૂટી નથી." આવી રીતે બંનેનું માન રહ્યું હતું.

999. અક્ષોભ્ય:

વિચલિત ન થનારા.

વાતવાતમાં વિચલિત થઈ જતું, ખરા સમયે વિચલિત થવું તે મોટો દોષ કહેવાય. પુખ્ત રાજનેતામાં આવો દોષ ન હોય. તે એટલો ધીરગંભીર હોય કે કોઈ નિંદા કરે, ગાળો દે તોપણ પેટનું પાણી ન હાલે. તેને 'અક્ષોભ્ય' કહેવાય.

1000. સર્વપ્રહરણાયુધઃ

બધાં આયુધોમાં કુશળ.

ભગવાન બધાં આયુધો ધારણ કરે છે અને સમય ઉપર જે-તે આયુધનો પ્રયોગ પણ કરી શકે છે. સેનાપતિ અને યોદ્ધાઓ આવા હોવા જોઈએ.

ભગવાન લોકોનું ઘડતર કરનારા છે, તેથી પ્રજા પણ બધાં આયુધોને ધારણ કરનારી હોવી જોઈએ.

શસ્ત્રત્યાગી કે શસ્ત્રહીન પ્રજા ગુલામ થઈ જતી હોય છે. શસ્ત્રત્યાગી ભગવાનોએ પ્રજાને શસ્ત્રહીન બનાવી. પરિણામે પૂરી પ્રજા ગુલામ થઈ ગઈ.

વિષ્ણુ ભગવાનનાં હજાર નામોમાં ઘણાં નામો શસ્ત્ર સાથે જોડાયેલાં છે, તે પ્રેરણાદાયી છે. પ્રજાને ન તો શસ્ત્રત્યાગી – અહિંસાવાદી બનાવાય, ન કાયર બનાવાય. પૂરી પ્રજા શસ્ત્રધારી બને તો કોઈ દુશ્મન તેના ઉપર આંખ ઊંચી કરીને પણ જોઈ શકે નહીં. આ જ મુખ્ય પ્રેરણા આ નામોમાંથી લેવાની છે.

તા. 13-7-2013

ગ્રંથ સમાપ્તઃ હિરઃ ઓમ

આ ગુજરાતી ઈ-બુક ઈ-શબ્દ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી છે. ગુજરાતી યુનિકોડ ફૉન્ટમાં દુનિયામાં જે ઈ-બુક માટે સર્વમાન્ય છે એવા ePub 2.01 Standardમાં ગુજરાતી સાહિત્યના અનેક પ્રકાશકો, લેખકોના સૌથી વધારે પુસ્તકો ઈ-બુક ફોર્મેટમાં... www.e-shabda.com

ઈ-શબ્દ ઉપલબ્ધ કરાવે છે એક સાથે, એક સ્થળે અનેક પ્રકાશકોની, અનેક લેખકોની ગુજરાતી ઈ-બુક્સ... ભારતની કોઈ પણ પ્રાદેશિક ભાષાઓ અને રાષ્ટ્રભાષા હિન્દીમાં પણ કદાચ નહીં હોય એટલી સંખ્યામાં...

સાથે સાથે આજનો ઈ-શબ્દ પર વાંચો રોજે રોજનું નવું ગુજરાતી વાચન ખ્યાતનામ ગુજરાતી લેખકોની કલમે... સાથે અમૂલ્ય ફોટોગ્રાફ્સ, ઑડિયો ક્લિપ્સ, વિડીયો પણ... See more at: http://www.e-shabda.com/blog/